

Füzes Endre

A gabona tárolása a magyar paraszt- gazdaságokban

Akadémiai Kiadó, Budapest

Füzes Endre

A gabona tárolása a magyar paraszt- gazdaságokban

A magyar parasztság anyagi kultúrájában évszázadokon keresztül fontos helyet foglaltak el a gabonafélék termelésének, feldolgozásának és raktározásának módozatai. A gabona nemcsak táplálkozásuk egyik legfontosabb alapanyaga, hanem hosszú időn keresztül a termény-, majd a pénzjáradék alapja is volt. A 18–19. században a parasztság a gabonatermelés és -felhalmozás növelésével remélhette életkörülményeinek javítását.

E néprajzi monográfiában a szerző a kicséptelt gabona tárolásának, raktározásának módozatait dolgozza fel. Régészeti, nyelvészeti, agrártörténeti és néprajzi adatok, továbbá saját kutatásai alapján elemzi a különféle tárolóedények és -építmények eredetét, múltját, elterjedésének területeit és alkalmazásának változatait a magyar parasztgazdaságok gyakorlatában. Vázolja a raktározási módok elterjedésének és visszaszorulásának társadalmi és gazdasági okait, meghatározza helyét az anyagi műveltség rendszerében.

A könyv nyelvészek, építészettörténészek, agrártörténészek és művelődéstörténészek érdeklődésére is számot tarthat.

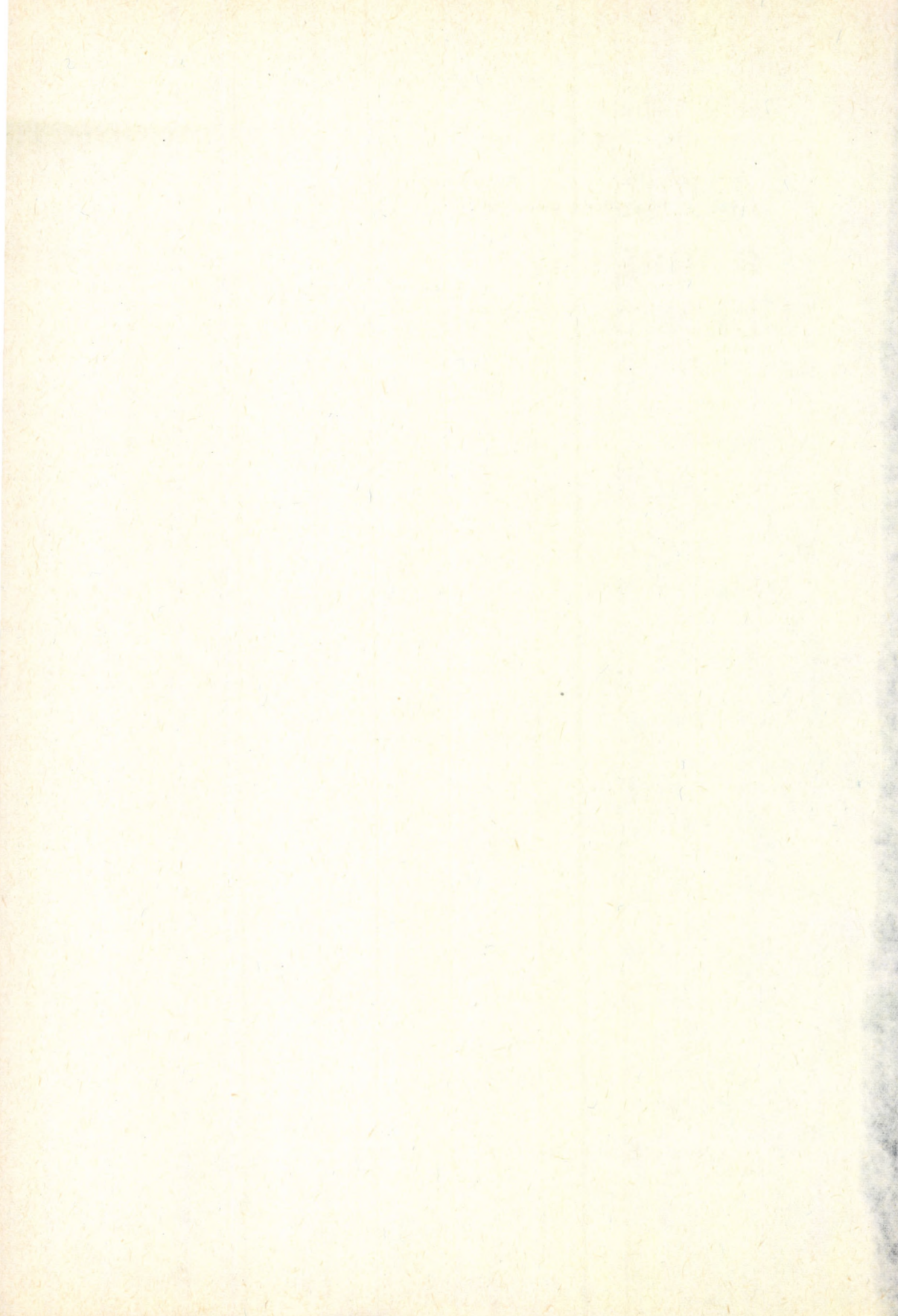

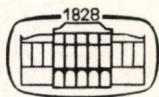
Füzes Endre

**A gabona tárolása
a magyar
parasztgazdaságokban**

Füzes Endre

A gabona tárolása a magyar parasztgazdaságokban

Akadémiai Kiadó · Budapest 1984

ISBN 963 05 3227 1

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1984 · Füzes Endre

Printed in Hungary

Tartalom

Bevezetés	9
Gabonátárolás a lakóházon belül	13
Gabonatartó edények	13
Szalma- és gyékényedények	14
Elterjedése, anyaga, formája	15
A szalma- és gyékénytárolók múltja	19
Kivájt fatörzs	22
A fatörzs tárolók elterjedése	23
A terminusok és tanulságaik	27
Fatörzs tárolók Európában	28
Gabonáskas	29
Formája, készítése, neve, elterjedése	29
A gabonáskasok múltja	35
A nyelvtörténeti adatok tanulságai	36
A gabonáskasok Európában	38
Gabonáshordó és -kád	39
Típusai és használata	39
Elterjedése	40
Gabonásláda	43
Az ácsolt láda készítése, típusai, alkalmazási területe	44
Ládakészítő központok	56
Az ácsolt láda neve	60
Az ácsolt ládák múltja	61
Az ácsolt gabonásláda Európában	72
A szegelt ládák készítése, formája, elterjedése és neve	75
Gabonatartó rekeszték	79
Készítése, szerkezete	79
Elterjedése	82
Neve és tanulságai	84
Egyéb tárolási módok	85
Gabonászsák	86
Gabonátárolás a lakóház padlásán	89

Gabonatartó építmények	93
Kizárólag a gabona tárolására szolgáló építmények	93
Gabonásvermek	93
A gabonásvermek használata a parasztgazdaságokban a 18—20. században	96
Gabonásvermek a 16—17. században	105
A 18—19. századi mezőgazdasági szakirodalom a vermekről	106
A vermek formája és neve	108
A vermek elhelyezkedése	111
A vermek készítése és használata	112
A vermek talaja	117
A vermek legkorábbi használata a magyar népcsoportoknál	119
Vermelés a középkorban	122
A vermek 18—19. századi elterjedtségének problémái	124
A gazdálkodási rendszerek és a vermelés összefüggései	125
A gabonásvermek tanulságai	128
Boglya formájú gabonás	130
Elterjedése	133
Múltja	138
Szántalpas hombár	140
Formai változatai, készítése, használata	141
Elterjedési területe	154
Mozgatása	160
Szántalpas épületek Európában	162
A szántalpas hombárok eredete	162
Gerendavázis gabonás	168
A baranyai, szlavóniai gabonások	168
Gabonásépületek a Dél-Alföldön	178
A baranyai, szlavóniai és a dél-alföldi gabonások múltja	184
A felvidéki gabonások	189
Gabonások a Felső-Tisza-vidéken	190
Több célú tárolóépületek	193
A nyugat-magyarországi kástu	193
Az erdélyi gabonások	198
A több célú gabonások európai párhuzamai	201
A több célú gabonások múltja	209
A gabonátárolást meghatározó gazdasági és társadalmi tényezők	215
A termelés és a tárolás összefüggései	216
A termelés és a fogyasztás intenzitása	219
A gabonátárolást meghatározó tényezők a 19. században	222

Összefoglalás	229
Rövidítések	235
Irodalom	239
Képek jegyzéke	265
Térképek jegyzéke	269
Térképek adattára	271
Helységnevek mutatója	303
Inhalt	311
Die Getreideaufbewahrung in den ungarischen Bauernwirtschaften (Zusammenfassung)	315
Verzeichnis der Abbildungen	319
Verzeichnis der Karten	323

Bevezetés

A mindennapi táplálékul szolgáló növényi és állati eredetű nyersanyagok felhalmozásának, raktározásának az igénye szinte egyidős az emberrel. A régészeti kutatások adatai az őskortól kezdve tükrözik az embernek azt a törekvését, hogy a természettől elragadott javakat, éppen annak szeszélyessége, kiszámíthatatlansága vagy a vegetáció felismert ciklusváltásai miatt felhalmozza, tartósan raktározza. A tárolás fontossága akkor nőtt meg, amikor az ember a javakat újratermeléssel, munkaereje befektetésével igyekezett elsajátítani a természettől. Az ókori civilizációk korán felismerték a felhalmozás fontosságát, melynek megoldása népek, népcsoportok sorsát dönthette el. Nem véletlen, hogy a régészeti kutatások szerte a világon annyi tárolóedényt és építményt tártak fel, és az ókorból a kései utódokig eljutott híradások annyiszor utalnak a tárolók sorsdöntő szerepére. Egyik közismert példája ennek a bibliai József története, aki az álmában megsejtett aszályos esztendőök várhatóan tragikus következményei megelőzésére óriási magtárakat építtetett.

A gabonaneműek tárolásának megoldása rendkívül fontos volt a paraszttársadalmakban is, hiszen a parasztnak munkájának egyik legfontosabb eredményéről volt szó, mely nemcsak táplálkozásuknak volt az alapja, hanem munkaerejük újratermelésének nélkülözhetetlen eszköze is. Évszázadok során a gabona szolgált a termény-, majd pénzjáradékok alapjául; a gabonatermelés hozamának növelésével remélhette a jobbágy, hogy termelőeszközeit, felszerelési tárgyait, fogyasztási javait, egyszóval anyagi kultúráját javíthatja. Nem véletlen, hogy kontinensünk mezőgazdaságának történetében a kora középkortól tapasztalt fellendülések és hanyatlások tényezői között mindig ott találjuk a gabonatermelés kérdéseit, az erdős zónákban az irtványok létesítését szinte mindenütt a gabonatermelés növelésének igénye szorgalmazta. A gabonafélék termelésével és értékesítésével kapcsolatos problémák nem kis szerepet játszottak abban, hogy a paraszttömegek a különböző évszázadokban elnyomóik, az uralkodó osztály ellen fegyvert fogtak. A 18—19. században Európa különböző térségeiben a hústermelés és a gyapjutermelés mellett a gabonatermelés növelése biztosította azt az alapot, amelyen árutermelésre berendezkedett parasztüzemek létrejöttek.

Az európai parasztok gazdaságaiban megtermelt és felhalmozott javak tárolásának, raktározásának kérdése sohasem volt a kutatások középpontjában. Az anyagi kultúra számos jelensége, a hagyományos termelés eszközei és folyamatai, az élet színhelyéül szolgáló település, a hajlék, a lakás, továbbá az öltözködés és a művészkedés kérdései, majd a parasztok igényeit kielégítő háziipar és kézműipar mindig jobban vonzotta azokat a kutatókat, akik a parasztok anyagi kultúráját, a termelés és a fogyasztás egy-egy közösségre jellemző struktúráját, illetőleg annak egyes elemeit kívánták feltárni. A mintegy száz évre visszatekintő rendszeres magyar néprajzi vizsgálatok sem a raktározás kérdéseit tekintették elsődleges feladatuknak. A korai kutatások általában megelégedtek azzal, hogy a tájra, a közösségre jellemző építmények és azok berendezése leírásakor utaljanak egy-egy tárolóépületre vagy -edényre, amely élelmiszer-alapanyagok, félkész vagy kész táplálékok, esetleg takarmányok elhelyezésére és megőrzésére szolgált. Több adatközlés ősinek vélt tárolási gyakorlatról számol be, más — ma már forrásértékű — leírás a néprajzkutató szemének is szokatlan vagy archaikus építési mód, illetőleg épülettípus mint speciális tároló gyakorlatát vetíti elénk. Később, a rendelkezésre álló források alapján megkísérelt rendszerező munkák figyelmet fordítottak a gabona raktározására szolgáló építményekre és edényekre is, különösen BÁTKY Zsigmond és GYÖRFFY István törekedett arra, hogy a paraszti gabonátárolás módozatait az anyagi kultúra tarka szövevényében elhelyezze, illetőleg értékelje. Mindezek a munkák azonban a gabonátárolás gyakorlatának egyik vagy másik rétegére mutattak rá, korántsem jelentették a téma összefoglalását.

A második világháború utáni hazai kutatások ebben az irányban is kiszélesedtek. Mindenekelőtt a szálás gabona és a széna elhelyezésére szolgáló csűrök, pajták alkalmazásának gyakorlatát és típusait tárta fel több tanulmány, a kapáskultúrákkal foglalkozó monográfiák pedig e növények raktározási kérdéseit világították meg. Több munka, köztük néhány dolgozatom foglalkozott a gabonaraktározás módozataival is, míg az egyre sokasodó néprajzi feldolgozások, monográfiák, tematikus közlések és forrásfeltárások, továbbá a nagy néprajzi vállalkozások terepmunkái a tárolási módozatok széles skálájára és helyi változataira világítottak rá. Az adatok hozzávetőleges rendszerezése is azt igazolta, hogy a magyar nyelvterületen a gabonátárolás különféle, történetileg értékelhető, tájilag is jól körülhatárolható módozatai éltek a parasztok gyakorlatában, s ez a ma már viszonylag jól áttekinthető anyag megérett a feldolgozásra.

Munkám kezdetekor azt a feladatot tűztem magam elé, hogy rendszerezem, elemezzem és értékeljem mindazon építményeket és edényeket, amelyek a magyar nyelvterület parasztüzemeiben a kicséplést, kinyomtatott gabonaneműek tartós raktározására szolgáltak; megállapítsam ezek

történeti rétegeit, tisztázom az egyes módozatok eredetét, múltját, továbbá alkalmazásának területeit. Feladatomnak tekintetem, hogy megvizsgáljam azokat a történeti, gazdasági, társadalmi és néprajzi tényezőket, amelyek az egyes gabonatárolási módozatok egy-egy kisebb vagy nagyobb tájon történő elterjedését, továbbélését, majd eltűnését magyarázzák. Végül célul tűztem ki, hogy rámutassak azokra a törvényszerűségekre, amelyeket a raktározási módozatok elemzése tárt ugyan fel, de alkalmasak arra is, hogy a magyar parasztság anyagi kultúrájának történeti alakulását szélesebb értelemben megvilágítsák.

Összefoglalásom elsősorban néprajzi anyagra épül. Felhasználtam a magyar és az európai néprajzi irodalomban közreadott, témánkra vonatkozó adatokat, a néprajzi archívumok adatait, a múzeumokban őrzött, a témával kapcsolatos tárgyak adatait. Terepgyűjtéseket végeztem 1956 és 1970 között a magyar nyelvterület több részén, elsősorban a Dunántúl déli részén, Szlavóniában, a Szerémségben, a Bácskában és a Bánságban, továbbá szórványosan a Tiszántúlon és a Felvidéken is. Kérdőívet készítettem, s azt mintegy 300 kutatópontra kiküldtem. Nagyon sok adatot kaptam tudományos intézményekben és múzeumokban dolgozó kollégáimtól. A szerkesztő bizottságok szíves engedélyével felhasználtam a Magyar néprajzi atlasz, Szolnok megye néprajzi atlasza és az Új magyar tájszótár témánkra vonatkozó adatait. A vizsgálat történeti elmélyítése érdekében összegyűjtöttem mindazon adatokat, amelyeket a régészeti, történeti, agrártörténeti, nyelvtörténeti, nyelvészeti kutatások közreadtak. Tanulmányoztam a 18—19. századi agrártörténeti szakirodalom idevágó adatait, továbbá a levéltári forráskiadványokat és a 18—19. századi útleírások, tájleírások, földrajzi, statisztikai munkák, korai szótárak adatait.

Az adatgyűjtést és az irodalom feldolgozását 1977 végén fejeztem be, később megjelent szakmunkákat csak akkor használtam, ha a mondanivaló szempontjából lényeges kérdéseket érintettek.

Feldolgozásomban a kicsévelt gabona tárolásának hagyományos gyakorlatát, a logikailag csoportosított típusokat elemeztem. Mindegyik tárolási módozatnál először néprajzi adatok segítségével vázoltam a típus elterjedésének területeit, formai és szerkezeti változatait, majd kísérletet tettem arra, hogy a rendelkezésre álló történeti adatok felhasználásával felderítsem a típus eredetét, alkalmazásba kerülésének útját és idejét a magyar nyelvterületen. Kísérletet tettem arra is, hogy megvilágítsam azokat a gazdasági és társadalmi okokat, amelyek használatát, elterjedését, továbbélését determinálták. A típusok elemzésekor arra törekedtem, hogy mellőzzem a nyersanyag, a szerkezet, a készítés, valamint a variánsok részletes leírását, különösen azoknál a típusoknál, ahol mindez a szakirodalomból jól ismert. Végül elemeztem és értékeltem mindazokat a történeti, gazdasági, társadalmi és néprajzi tényezőket, amelyek meghatározták a

gabonátárolás módozatait a magyar parasztnok gazdálkodásában. Az értékelés során nagymértékben támaszkodtam azokra a vizsgálatokra és megállapításokra, amelyeket a legújabb történeti, agrártörténeti és néprajzi kutatások a magyar parasztság anyagi kultúrája alakulásának egyes történeti szakaszairól megfogalmaztak.

A gabonátároló módozatok elemzését időben a 19. század végével zártam le. Ez az az időszak ugyanis, amikor a magyar parasztagazdaságokban alkalmazott tárolóépítmények és -edények fejlődése lezárul. A 20. században már csak a korábban kialakult és elterjedt típusok intenzíven tovább élő vagy fokozatosan kipusztuló példányait tárhatták fel a kutatások.

Munkám során számos nehézséggel kellett megküzdenem. A nagy adathalmaz ellenére egyik-másik típus elemzésekor forráshiányokba ütköztem. Meglepve tapasztaltam, hogy például a gabonáskasra, a gabonáshordóra, a gabonásrekesztékre, a gabonászsákra vonatkozóan milyen kevés adat jelent meg a hazai és a külföldi szakirodalomban. E típusok elemzésekor jóformán csak a Magyar néprajzi atlasz adataira és saját gyűjtéseimre támaszkodhattam. Több esetben a történeti források elégtelensége csak feltevések megfogalmazását engedte meg. A gazdasági és a társadalmi tényezők elemzésénél nagyon hiányoztak azok az agrártörténeti feldolgozások, amelyek a termelés és a fogyasztás intenzitását pontosabban világíthatnák meg.

A kutatáshoz, a feldolgozáshoz és az elemzésekhez számos nélkülözhetetlen segítséget kaptam. Mindenekelőtt hálás köszönetet mondok TÁLASI István professzornak, aki mint aspiránsvezető a témát kijelölte, s akinek buzdításai, tanácsai, megértő segítsége nélkül ez a könyv nem készült volna el. Köszönet illeti GUNDA Béla professzort és BARABÁS Jenő tanszékvezető docenst, akik többszöri konzultációk alkalmával, majd az értekezés megvédésekor opponensi véleményükkel, kritikáikkal segítették a hibák kijavítását, a dolgozat jobbítását. Megköszönöm BALASSA Iván, FILEP Antal, HOFER Tamás, HOFFMANN Tamás, KISBÁN Eszter és TAKÁCS Lajos segítségét, akik az anyaggyűjtés és a könyv megírása során voltak szívesek lényeges szempontokra, továbbá szakirodalmi adatokra felhívni figyelmemet. Megköszönöm IKVAI Nándornak, hogy a gabonás vermekre vonatkozó adatait rendelkezésemre bocsátotta. Megköszönöm volt munkahelyem, a Művelődési Minisztérium vezetőinek megértő támogatását, akik lehetőséget nyújtottak arra, hogy hivatali munkám mellett terepgyűjtéseket végezzek, és a dolgozatot megírjam. Végül köszönetet mondok mindazoknak a kollégáknak, a néprajz önkéntes munkásainak, akik kérésemre adatokat küldtek, kérdőívemet kitöltötték, továbbá az adatközlők százainak, akik a gabonátárolás helyi módozatairól tájékoztattak.

Gabonátárolás a lakóházon belül

Gabonatartó edények

A földbe mélyített vagy a föld fölé emelt építmények mellett igen jelentős szerepük volt a kicsévelt gabona elraktározásában a különféle *tárolóedényeknek*. Bár ezek általában kisebb ürméretűek, kevesebb gabona elhelyezését biztosítják, mégis a magyar nyelvterületen igen elterjedtek voltak, sőt a nyelvterület egy részén a 19. század közepéig-végéig kizárólagos tárolókként voltak használatban.

A gabona tárolására szolgáló edények rendszerezését, mint erre már a bevezetőben is utaltunk, előtanulmányok nélkül végeztük el. Szakirodalomban több helyütt találkozunk gabonatartó edények említésével, néhol egy-egy típus bővebb leírásával, a tipológiai igényű feldolgozásokat azonban a magyar néprajzi kutatásban mind ez ideig nélkülöznünk kellett. Az anyaggal való foglalkozás során először egy kérdőíven kíséreltük meg csoportosítani a tárolóedényeket.¹ Később, részben a kérdőívre érkezett válaszok, részben az MNA anyagának gyűjtése során tudomásunkra jutott adatok alapján alakítottuk ki azt a rendszerezést, amelyet alkalmazunk. Tipológiánkban legkézenfekvőbbnek az anyag és technika szerinti felosztás mutatkozott, hiszen a természetes növénytakaró által nyújtott anyagok tájilag bizonyos mértékig meghatározhatók voltak; e determináltság alapján kísérelhettük meg az anyag kartográfiai bemutatását is. A nyelvi megfontolásokat mellőztük csoportosításunknál, hiszen ugyanaz az elnevezés történetileg nehezen különválasztható jelentéstartalmat kapott, és az egyes terminusok megegyező jelentése a térbeli elterjedés tekintetében is meglehetősen kusza képet mutat.

A gabonatartó edények rendszerezésére a nemzetközi szakirodalomban is csak egy kísérletről tudunk. MRUŠKOVIČ 1974-ben adta ki a szlovák múzeumokban őrzött gabonatartó edényeket leíró katalógusát, amelyben a kicsévelt gabona őrzésére szolgáló alkalmatosságokat a következőképpen csoportosította:

¹ A kérdőívet a NM EA adta ki 1961-ben A szemes gabona tárolása címmel.

- A. gabonásvermek,
- B. mozgatható, szállítható tárolók:
  - a) edények,
  - b) ládák,
- C. ideiglenes tárolók a ház helyiségébe építve,
- D. különálló épület — gabonás.

A mozgatható, szállítható tárolókat 8 csoportra osztotta:

1. égetett agyagedények,
2. szalmatárolók,
3. kivájt fatörzs tárolók,
4. fakéreg edények,
5. gabonáskasok,
6. ácsolt ládák,
7. szegelt asztalosládák,
8. egyéb, ideiglenes tárolók.²

Ez a típusrend lényegében megegyezik azzal a csoportosítással, melyet a magyar anyag alapján készítettünk. A mi csoportosításunkból hiányoznak az égetett agyag- és a fakéreg edények, melyeknek a magyar nyelvterületen elenyésző szerepük volt a gabona tárolásában; viszont a lakótéren belüli eltartási módozatok közé soroltuk a gabonásrekesztéket (melyet MRUŠKOVIČ külön kategóriába sorolt), valamint a gabonászsákot és a padláson való eszköz nélküli tárolást. A kétféle tipológia megegyezik abban, hogy mindkettő az anyag és a technika alapján és nem a terminológia figyelembevételével készült, s különbözik abban, hogy MRUŠKOVIČ csak a múzeumi tárgyként megőrzött tárolóalkalmatosságokat vette figyelembe az edények csoportosításánál.

Szalma- és gyékényedények

A szalmából és gyékényből készült tárgyak a magyar nyelvterületen mind a forma, mind a funkció és a terminológia tekintetében nagy változatosságot mutatnak.³ Elsősorban az Alföldön és a Dunántúlon a parasztháztartás mindennapos tárgyai közt szereplő szalma- és gyékénykészítmények zömmel a megtermelt javak tárolására, raktározására vagy mérésére szolgáltak. Az egyes típusoknak tájilag is jól elkülöníthető terminológiája alakult ki.⁴ Adataink szerint a nagyobb úrmértékű szalma- és gyékényedények egyes területeken hagyományosan, máshol alkalmilag a kicsévelt gabona elraktározására is szolgáltak.

² MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 11—12.

³ Részletesebb elemzésüket lásd CSALOG Zs. 1963. 5—34.

⁴ CSALOG Zs. 1963. 5—34.

Elterjedése, anyaga, formája

Míg az edények anyagát illetően jól körvonalazható kettősség mutatkozik meg, amennyiben a Dunántúlon elsősorban a szalma, az Alföldön a gyékény dominál,⁵ a készítés technikája tekintetében egyöntetűség mutatkozik a szalma- és gyékénytárolóknál. A gabona őrzésére szolgáló edényeink túlnyomó többsége spiráltechnikával készült. Formájuk legtöbbször hasas, felfelé keskenyedő, szűkebb nyakkal és szájpereccel. Gyakran ugyancsak sodort szalma- vagy gyékénykötegből két fület készítettek rájuk.⁶ Sohasem tapasztották őket, mert a szorosan sodort és összefűzött kötegek anélkül is megakadályozták a mag kiszóródását (1—3. kép).

1. Szalma gabonartartó. Kőszeg

A szakirodalomból és az archívumokból előkerült adatok a szalma és gyékény gabonartartók sporadikus használatára utaltak, a későbbi vizsgálatok alapján elterjedésük főleg Vas megye középső és déli részén volt lokalizálható. Kérésünkre NÓGRÁDI 1965-ben kérdőíves gyűjtést végzett a sárvári Nádasdy Ferenc Múzeum gyűjtőterületén. A beérkezett adatok szerint főleg a Kemeneshát északi részén és a Rába völgyében használták, s *kópic* volt a neve (4—5. kép). Általában a padláson, ritkábban a kamrában

⁵ CSALOG Zs. 1963. 9., 28.

⁶ A népi fonás-, illetve kötéstechikák tipológiai rendszerezését lásd CSALOG Zs. 1962. 302—325. A szalma- és gyékényedények készítésének technikáját elemezte CSALOG Zs. 1963. 10—19.

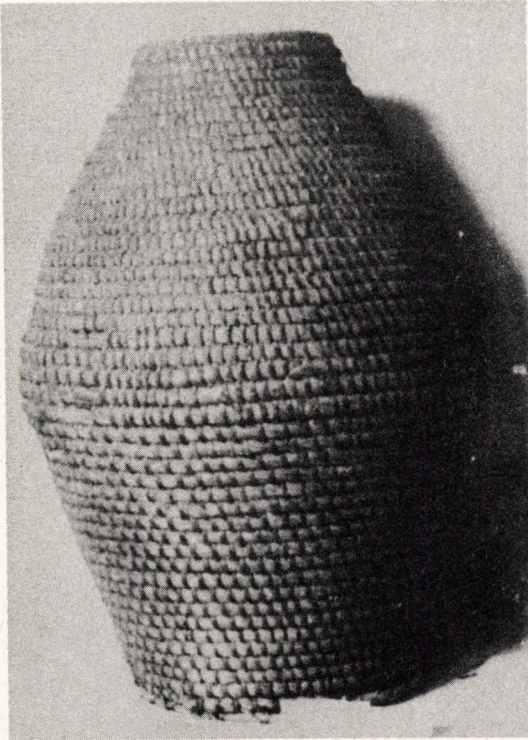
2. Fedeles szalmatároló. Kőszeg

3. Szalma gabonatartó. Felsőszőlők

4. Szalmakópic. Sótöny

5. Kópic. Sárvár

volt a helye. Ezen a vidéken a századforduló környékéig általánosan használt edény volt, bár elsősorban kisebb mennyiség (30—80 kg) raktározására szolgált.⁷ Csehiben a 19. században kizárólagos gabona-tartók voltak, egy-egy nagyobb *kópic*ban 150—200 kg gabonát őriztek.⁸ Néhány szórványos adat arra mutat, hogy a megye más részében is használták gabona tárolására. Az Őrségben elsősorban kisebb magvak, gyümölcsök eltartására szolgált, de néha gabonát is raktároztak bennük.⁹ Velemben *kópic*ban tárolták néhány háznál a gabonát az 1950-es években is.¹⁰ Alsószölnökön *kópic*hombár volt a neve.¹¹ Szórványosan előfordult Soprontól délre is, Peresztegen például általánosan alkalmazott gabona-tartó volt.¹² Rábcakapiban feljegyzések örökítették meg, hogy a gabonát a padláson álló, szalmából fonott, urnához hasonló *kobor*ban őrizték.¹³

A szomszédos Veszprém megyében, a Bakony északi és nyugati részein ugyancsak szórványosan található, alkalmi tárolóedény volt, csakhogy itt *bucsér* volt a neve.¹⁴ Orosziban (6. kép) a századfordulóig általánosan használták,¹⁵ ugyancsak a megye délnyugati részén is.¹⁶ Alkalmoszerű használatát tapasztalhattuk a Mecsek néhány községében (Orfű, Zengővár-kony, Martonfa)¹⁷ és az Ormánság peremén (Diósviszló).¹⁸ Baranyában *szapu* a neve.

Az Alföldön általában gömbölyded, hasas gyékényedényeket használtak tojás, bab, kisebb magvak, liszt, korpá tárolására, gabonátárolóként való alkalmazásukra csak egy-két adat utal (7—8. kép). Szentestől 90 cm magas, henger alakú gyékény *búzaskosár* került elő.¹⁹ Nagyobb termés esetén alkalmoszerűen, gyékényből kötött hasas edényben tették el a gabonát Kiskunhalason, a neve *gubolló*. Egy-egy edénybe 50-60 liter gabona fért.²⁰

⁷ NÓGRÁDI G. gy. és szíves közlése.

⁸ FÜZES E. gy. 1970.

⁹ Szalafő: MNA HEGYI I. 1964; BÁRDOSI J. szíves közlése; Gödörházán a neve: *puttony*. EA 3774. DÖMÖTÖR S. 1952.

¹⁰ BÁRDOSI J. szíves közlése.

¹¹ CSALOG Zs. 1963. 18.

¹² MNA IVANCSICS (IKVAI) N. 1959.

¹³ VAJKAI A. 1940. 288.

¹⁴ A kisebb, más funkciójú szalma tárolóedények *bucsér* terminusa Vas megyében, a Balatonról délre és Tolna megyében is előfordul. Lásd CSALOG Zs. 1963. 23. Cserszegtomajon sásból fonták, neve: *kópic*. Lásd VAJKAI A. 1939. 184—185.

¹⁵ MNA VOIGT V. 1961.

¹⁶ PETÁNOVITS K. szíves közlése.

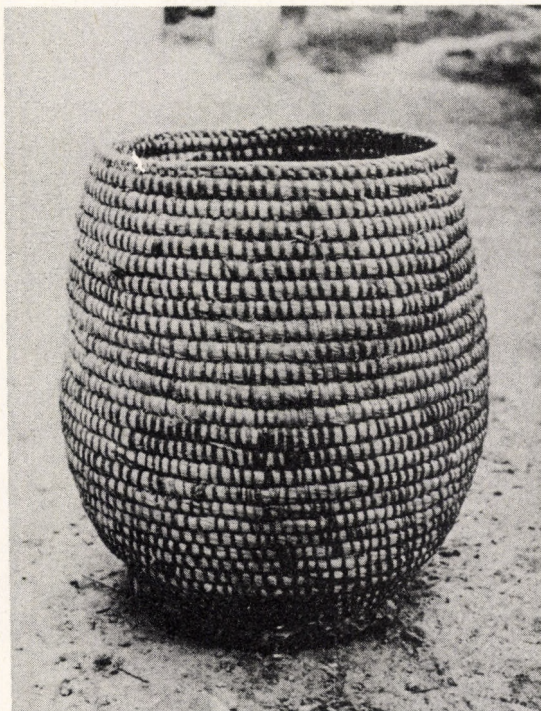
¹⁷ FÜZES E. gy. 1961.

¹⁸ CSALOG Zs. 1963. 16.

¹⁹ CSALOG Zs. 1963. 21—22.

²⁰ Thorma János Múzeum Adattára. NAGY CZIROK L. gy. 1960. Az adat megküldését VORÁK Józsefnek köszönöm.

A szalma és gyékény gabonartó edények elterjedéséről összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy nagyobb használatuk Vas megyében és Veszprém megye délnyugati részén mutatható ki. Más területeken csak szórványos, alkalmoszerű használatát lehetett felderíteni. A Szlovákiában használt szalmaedényeket MRUŠKOVIČ formai jegyek alapján 14 típusba sorolta. Nevük itt *slamienka*, *slamenica*. Elsősorban az egykori Hont és Nógrád megyékben, kisebb mértékben a Nyitra felső folyása mentén és a Fehér-Kárpátokban volt használatos gabona tárolására.²¹

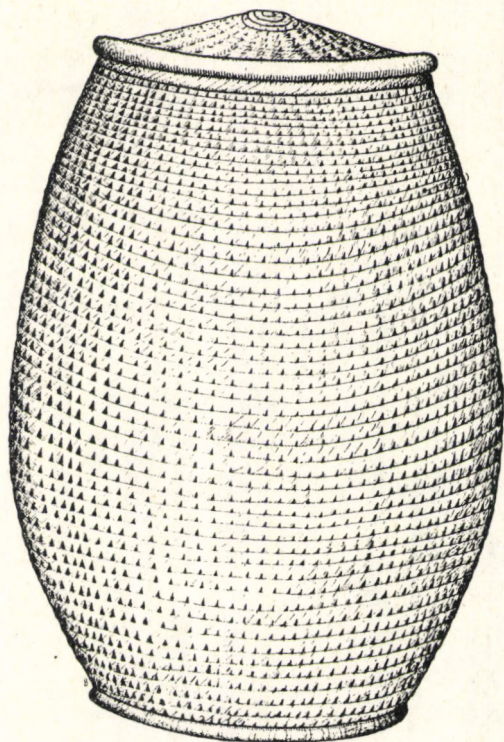

6. Szalmabucser. Oroszi

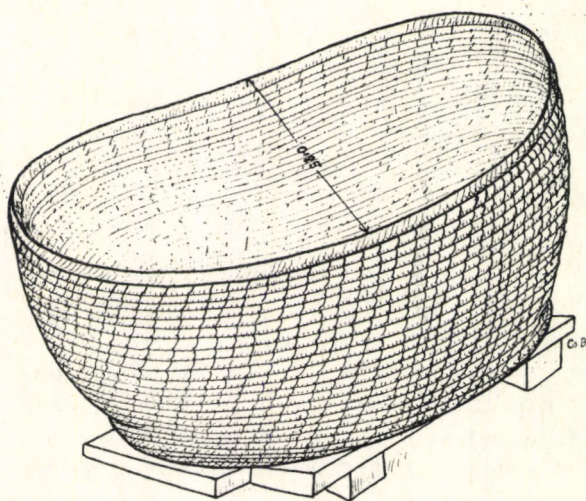
A szalma- és gyékénytárolók múltja

Arra vonatkozólag, hogy ezeknek az edényeknek mekkora a múltja, korábban milyen mértékű volt a használata a magyar nyelvterületen, nem tudunk választ adni. A 17—19. századi források, elsősorban a közreadott inventáriumok nem említik őket, talán azért, mert nem képviseltek jelentős

²¹ MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 13—21.

7. Nagyméretű szalma gabonatartó. Jászki­sér

8. Szalmából font gabonás. Jászki­sér

értéket. CSALOG Zsolt tanulmányában a terminológiai, nyelvtörténeti adatok elemzésével arra mutatott rá, hogy egyik-másik spiráltechnikával készült edény (a gabonartartók közül a *kópic* és a *szapu*) korábban mértékegység és mérőedény lehetett.²² Megállapítását recens adatok is alátámasztották. Kemenesalján a *kópic* molnármértékül szolgáló faedény volt, 1/16-od mérő űrtartalommal.²³ A *szapu* több nyelvjárási adat szerint a palóc vidéken kb. 12 kg űrtartalmú mérőedény volt.²⁴ CSALOG a rendelkezésre álló régészeti és nyelvtörténeti irodalom alapján feltételezte, hogy a neolitikumban Magyarországon használt spiráltechnikájú edények és a recens spiráltechnikájú paraszti tárolóedények között valamiféle kontinuitás lehetséges.²⁵ Archivális adatok szerint Szlovákiában a 17—19. században alkalmaztak szalmaedényeket gabona tárolására.²⁶

Valószínűnek tartjuk, s a tárolóedények, valamint a korábbi mérőedények, mértékek összefüggésére vonatkozó megállapítások is erre utalnak, hogy a szalma és gyékény gabonartartók használata a magyar nyelvterületen a 16—18. században sem volt jelentős mértékű. Ezt a megállapítást alátámasztja az a tény is, hogy azokon a területeken, ahol nagyobb mérvű alkalmazásuk a 19. század végén kimutatható, ugyanebben az időben, sőt korábban is a gabonásláda volt a domináns tárolóedény. Szélesebb körű használatának ellene mond az edény csekély űrtartalma, anyaguk viszonylagos romlandósága.

A szórványos adatok arra mutatnak, hogy a szalma- és gyékényedényeket általában csak *kiegészítő gabonátároló*ként használták. Elsősorban a huzamosabb tárolást nem igénylő, házi fogyasztásra szánt gabonát, esetleg a vetőmagnak félretett mennyiségét helyezték el bennük. Kiegészítő jellegükre utalnak azok a megjegyzések is, melyek szerint csak akkor vették igénybe őket gabona tárolására, ha nagyobb termés volt, és a magot máshol már nem tudták elhelyezni.

A *szalmakópicok*, *-bucserok*, *-szapuk* helye az adatok szerint a kamra vagy a padlás volt. Inkább csak gyanítani lehet, hogy korábban inkább a kamrában álltak, a padlásra való elhelyezésük pedig akkor vált gyakorivá, amikor — a 19. század második felében vagy még később — a lakóháznak szilárd, teherbíró földemet építettek, és a padlástér füsttelenítését is megoldották.

²² CSALOG Zs. 1963. 30. A *szapu* szóra vonatkozóan lásd LEDERER E. 1923. 128.

²³ SZTRÓKAY L. 1908. 285. E kérdéshez lásd még Kniezsa: SziJsz. 677—678.

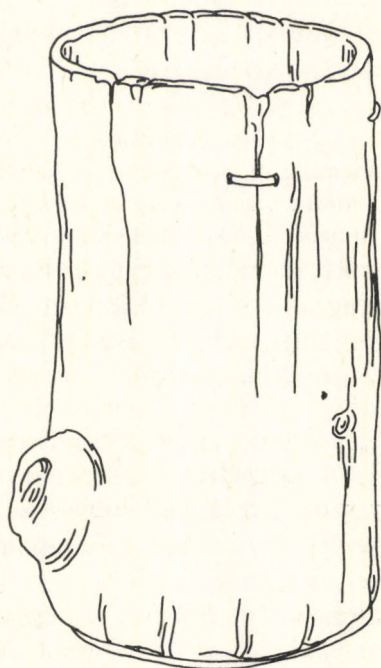
²⁴ UMTsz. *szapu* címszónál.

²⁵ CSALOG Zs. 1963. 31—33.

²⁶ MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 123.

Kivájt fatörzs

A gabonatarató edények igen régi, primitív technikával készült típusát képviselik a fatörzsből készült tárolók. Általában hatalmasra nőtt, több száz éves fák törzsét használták fel erre a célra, olyan fákét, melyek könnyen megmunkálhatók (9. kép). A fatörzsből készült edények készítése a fatörzs

9. Kivájt fatörzs gabonatarató

méhlakásokéhoz hasonlóan történt. A megfelelő méretű és formájú hárs-, éger-, tölgy-, nyárfa stb. törzséből kifűrészelt részt égetéssel, megfelelő eszközökkel kivájták, alját bedesztázták.²⁷ Ugyanilyen technikával készítettek a magyar nyelvterület több részén kútbélést is (*bodonkút*, *bödönkút*).²⁸

²⁷ A fatörzs méhlakások készítéséről lásd SZABADFALVI J. 1956. 465—467.; SZABADFALVI J. 1967. 52—53.; BOROSS M. 1963. 44—48.; H. KERECSENYI E. 1969. 109—119.

²⁸ GÖNCZI F. 1905. 8—9.; GÖNCZI F. 1914. 473.

A fatörzs tárolók elterjedése

A rendelkezésünkre álló adatok alapján a kivájt fatörzs gabonartartók használatának négy jelentősebb területét rajzolhattuk fel (1. térkép). Ezek a vidékek egykor hatalmas erdősegeikről voltak nevezetesek. Kétségtelen, hogy a fatörzs gabonartartók leginkább a Dél-Dunántúlon terjedtek el. A Mura mentén és a Dráva somogyi részén *bodon*, *fabodon* volt a neve.²⁹ Somogy megye délkeleti részén *hombárnak* nevezték.³⁰ Az Ormánságban a legfontosabb gabonartartó volt, egy-egy kamrában több is állt (10—11. kép). Egyikben búzát, a másikban rozsot, zabot vagy árpát tartottak. Külön fatörzs edényben helyezték el a vetőmagot is. Még a legutóbbi évtizedben is használták gabona tárolására. A nevük itt *dudu*, *budu*, *buduc*, *puttony*.³¹

Az ormánsági, baranyai fatörzs gabonartartók (és hasonló kisebb edények, melyekben apróbb magvakat, diót, mogyorót, gyümölcsöt tartottak) részben helyben készültek. Az Ormánság és Szlavónia falvai közti élénk kereskedelmi kapcsolatok ismeretében azonban valószínűnek tartjuk, hogy a buducok egy részét Szlavóniában faragták. A szlavóniai „bosnyák” falvakban kitűnő famunkások éltek, akik különböző faeszközökkel látták el a Dráva menti magyar falvakat,³² sőt arról is van adatunk, hogy gabonartartó faépületeket szétszedve árultak Baranyában.³³ Feltételezhető, hogy a fatörzs tárolók is áruként szolgáltak, amiket gabonáért cseréltek el. A fatörzs tárolók készítése helyére vonatkozó feltevésünket alátámasztja az is, hogy Szlavóniában sem voltak ismeretlenek ezek a tárolóedények. A nagyobb példányokban, melyek korát másfél száz évesre becsülik, gabonát is raktároztak. Nevük itt *stubljike*.³⁴

Megemlítendőnek tartjuk, hogy a Dél-Dunántúl néhány községéből kerültek elő gabona tárolására szolgáló kéregedények is. A nagykanizsai Thury György Múzeum egy Csurgónagymartonból és egy Pogányszentpéterből származó, gesztenyefa kérgéből készült, fenék nélküli tárolót őriz. A lesározott padláson álltak, és egyebek mellett gabona elhelyezésére is szolgáltak.³⁵ A szombathelyi Savaria Múzeum gyűjteményében ugyancsak két kéregedényt őriznek, melyekben gabonát is tartottak. Lelőhelyük

²⁹ SEEMAYER V. 1934. 34—35.; Somogyudvarhely: MNA ANDRÁSFALVY B. 1964.

³⁰ Rinyaszentkirály, Drávaszentcsanak, Drávagárdony. Lásd az 1. térkép adattárát.

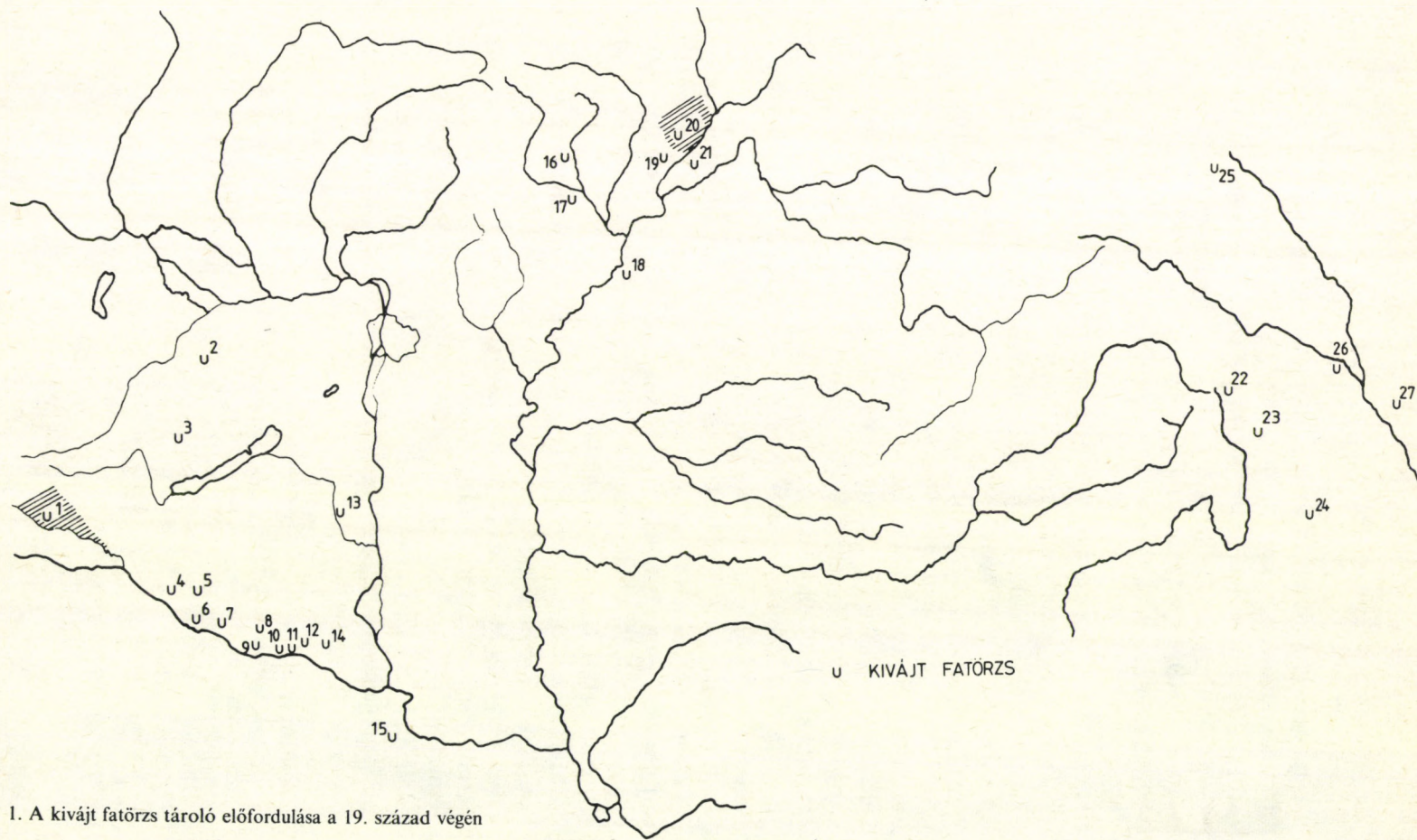
³¹ KISS G. 1937. 318.; BERZE NAGY J. 1940. III. 8.; EA 6242.; KODOLÁNYI J. 1960. 26.; KODOLÁNYI J.—TAKÁCS L. 1967. 287.

³² GUNDA B. 1956. 22.

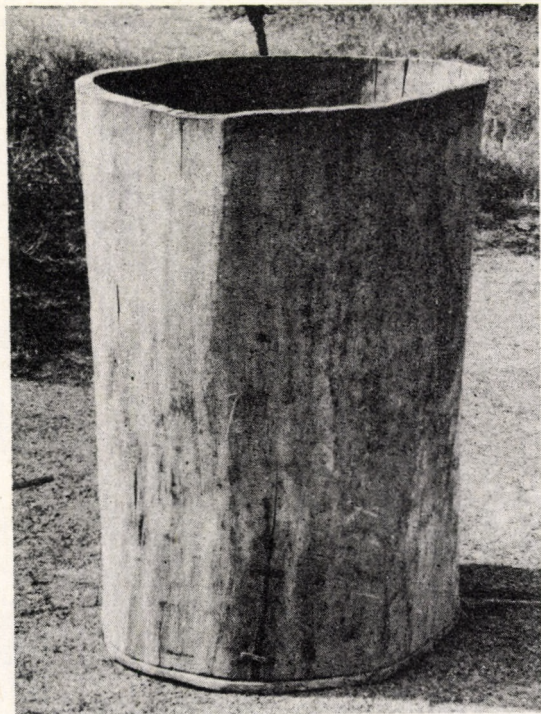
³³ Némethi. FÜZES E. gy. 1959.

³⁴ LECHNER, Z. 1956. 196—199.

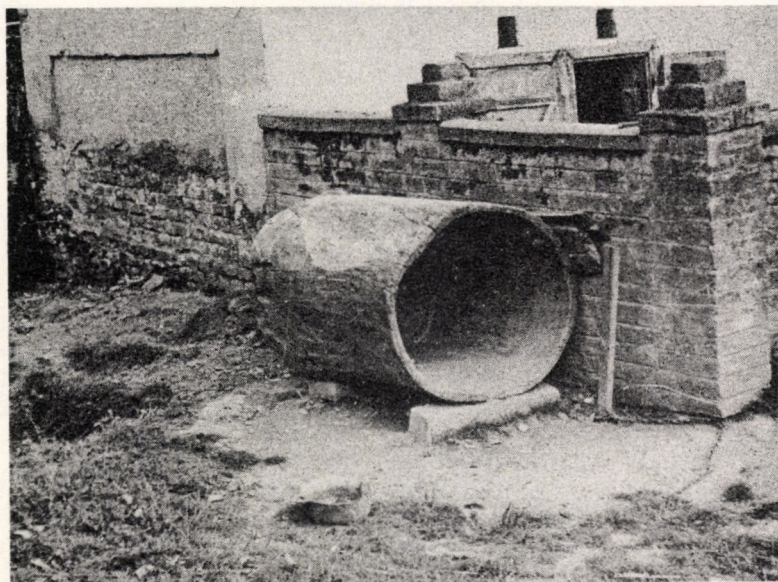
³⁵ H. KERECSENYI E. 1970. 546—547.

1. A kivájt fatörzs tároló előfordulása a 19. század végén

10. Gabonatartó buduc. Kémes

11. Gabonatartó putton. Sósvertike

ismeretlen, valószínűleg az Őrségből kerültek a múzeumba.³⁶ A Néprajzi Múzeum Zádorban (Baranya m.) gyűjtött kéreg gabonataratót. Hársfa héjából hasították, és ugyanazzal az anyaggal korcolták össze. Feneke nem volt, mert csak arra szolgált, hogy a simára tapasztott padlásra leöntött gabonát összetartsa.³⁷

A szórványos adatok szerint fatörzsből vajt edényben tároltak gabonát néhány községben a Bakony északi és nyugati részén. Vanyolán és Gyepükajánban *bodon*, *bödön* volt a neve, a 19. század végén a kamrában, a fészerben vagy a színben álltak.³⁸

A fatörzs gabonataratók harmadik jelentősebb területe Borsod megye és a Zemplén vidéke. Borsodból mindössze két faluból, Szuhogyról és Parasznyáról van konkrét adatunk, az előbbi helyen *hombár*, az utóbbin *köpű* volt a neve.³⁹ Zemplénben elsősorban a Zempléni-hegység középső részén volt gyakori fatörzs gabonatarató, neve itt *faküpű* (Komlósán *kozup*).⁴⁰ Emlékeztek használatukra Erdőhorvátiban⁴¹ és Vajdácán⁴² is, nevük azonban már elhomályosult. Erdőhorvátiban elsősorban a vetőmagot tárolták bennük. Esetenként ilyen edényben raktározták el a gabonát Tiszacsegén. Ez az egyedüli alföldi előfordulási adat, ami azért is feltűnő, mert közismerten fában szegény vidékről van szó. A fatörzs tároló szigetszerű előfordulása a Tiszán rendszeresen úsztatott farönkök felhasználására, illetve a tárolók vásárlására enged következtetni. Alkalmi használatára utal *szuszék* neve is, mely a gabonásláda megjelölésének átvétele.⁴³

A fatörzs gabonataratók szórványos használatának negyedik területe Székelyföld és Moldva. A Székelyföldön Csikszentdomokosról,⁴⁴ Csikménaságról⁴⁵ és Kovásznáról⁴⁶ van adatunk. Az előbbi két faluban *puttonya*, az utóbbiban *köpű* volt a neve, s a többi terménytartóhoz hasonlóan a padláson álltak. Gabona elhelyezésére szolgáltak Moldvában is (Lészped, Gajcsána), nevük *köpű*, s a kamrában, pajtában volt a helyük.⁴⁷

Az 1. térképre rátekintve látható, hogy a kivajt fatörzs gabona raktározására való használata — leszámítva az Ormánságot — a 19.

³⁶ BÁRDOSI J. szíves közlése.

³⁷ TAKÁCS L. 1969. 63.

³⁸ MNA KÓSA L. 1962; MNA PALÁDI-KOVÁTS A. pgy. 1970.

³⁹ MNA HEGYI I. 1964; MNA MÁNDOKI L. 1957.

⁴⁰ IKVAI N. 1967. 164—165.

⁴¹ FÜZES E. gy. 1967.

⁴² MNA BODÓ S. 1965.

⁴³ PAPP J. 1967. 36.

⁴⁴ MNA

⁴⁵ MNA

⁴⁶ MNA

⁴⁷ Lészped: MNA; Gajcsána: MNA; lásd még VLÁDUŢIU, I. 1973. 223.

században is csak szórványos és esetleges lehetett. Az előfordulás területein meglétük, illetve használatuk kétségtelenül összefüggött a méhtartással, közelebbről a faodu méh lakásokkal. Az anyag, a forma és a készítés technikája tekintetében megmutatkozó kézenfekvő egyezéseken kívül igazolja ezt a megállapítást az elterjedés hozzávetőleges azonossága, vagyis az a tény, hogy ahol fatörzsből készült gabonartartót használtak, ott a faodu méh lakások alkalmazása is kimutatható.⁴⁸ A két funkciójú, de lényegében azonos tárgy összefüggésére utal két terminus is, a *bodon* és a *köpű*. A Dél-Dunántúlon (az Ormánság kivételével) *bodon*, *fabodon* névvel jelölték a gabonartartó és a méh lakás fatörzseket is.⁴⁹ A másik terminus a *köpű*, *fqköpű*, mely ugyancsak mindkét tárgy jelölésére szolgált Borsodban, Zemplénben, a Székelyföldön és Moldvában.⁵⁰

A terminusok és tanulságaik

A tároló jelölésére használt mindkét szó igen régi nyelvünkben; a *bodon* valószínűleg déli szláv eredetű,⁵¹ a *köpű* pedig a honfoglalás előtt, török hatásra került nyelvünkbe.⁵² Mindkettő már a 15. században megjelenik a magyar írásbeliségben, fából kivájt edény értelemben. A fatörzs gabonartartókra vonatkozóan nem rendelkezünk konkrét történeti adatokkal, amiből az alkalmazás múltjára következtethetnénk. Azok a nyelvtörténeti adatok pedig, amelyek a tárgy 15—16. századi meglétére utalnak,⁵³ megítélésünk szerint kisebb tárolóedényekre, illetőleg méh lakásokra vonatkoztak. Könnyű elképzelni, hogy a használaton kívüli méhodúk, illetőleg élelmtároló faedények szórványosan alkalmi gabonartárolóként is szolgáltak. Intenzívebb alkalmazásukra a recens adatok alapján sem következtethetünk.

Más a helyzet az ormánsági fatörzs tárolókkal. Ezek a gyakran igen nagy méretű és nagy űrtartalmú edények az Ormánság déli részén az ácsolt ládák mellett a legutóbbi évtizedekig a legfontosabb gabonartartók voltak. Az egyegy kamrában sorakozó kisebb-nagyobb, változatos űrtartalmú edények nagy számából arra lehet következtetni, hogy ezen a területen az élelmiszerek tárolásának domináns eszközei voltak, hiszen a gabonán kívül kivájt fatörzsben tároltak kemény héjú gyümölcsöket, hüvelyeseket, más

⁴⁸ A faodu méh lakásokról: SZABADFALVI J. 1956. 463—467.; SZABADFALVI J. 1967. 52—53.; BOROSS M. 1963. 44—53.; H. KERECSENYI E. 1969. 108—119.; MOLNÁR B. 1957. 483—484.

⁴⁹ H. KERECSENYI E. 1969. 180—219.

⁵⁰ Lásd a 48. jegyzetben idézett munkákat, továbbá LÜKŐ G. 1934. 47—48.

⁵¹ Szófsz. 26.; TESz. I. 357—358.

⁵² Szófsz. 176.; TESz. II. 617.

⁵³ Például 1559: „Dolia lignea köpö vocata”; 1587: „Eg' köpö, eg' saythar.” OklSz. 537.

magvakat, sőt kendert és lisztet is.⁵⁴ A nyersanyagot szolgáltató erdőségek sem hiányoztak innen. Mint már utaltunk rá, az is valószínű, hogy az edények egy részét szlavóniai famunkások készítették, s helyben vagy ormánsági falvakban kereskedve árusították őket.

Fatörzs tárolók Európában

A kivájt fatörzs tárolók Európa erdős vidékein a legrégebb, ugyanakkor a legkevesebb technikai felkészültséget igénylő edények voltak. Éppen ezért — a rendelkezésünkre álló szakirodalmi adatok szerint — a kontinens nagy területein voltak használatosak a különféle gyűjtögetett, zsákmányolt vagy termelt élelmiszerek őrzésére.⁵⁵ Használták cseh és szlovák területeken,⁵⁶ Lengyelországban,⁵⁷ orosz és ukrán nyelvterületen,⁵⁸ a Baltikumban,⁵⁹ Romániában, Bulgáriában, Szlovéniában⁶⁰ és más területeken. A szláv nyelvterületeken a neve *kadlub* és változatai.⁶¹ Nagy múltjára utal, hogy már a bronzkorban ismertek ilyen edényeket, a szláv nyelvterületeken pedig a 8—11. századtól általánosan használt volt különböző célokra (koporsó, csónak, méhlikás, vödör, élelemtároló).⁶² A szlovák múzeumokban több 13—14. századból származó ilyen tárolóedényt őriznek. MRUŠKOVIČ feltételezi, hogy szlovák területeken a 14—16. századtól gabonamértékként szolgált.⁶³ Meglehetősen keveset tudunk azonban arról, hogy mikortól használták rendszeresen a kicsépeelt gabona őrzésére. Szlovákiában az első konkrét adatok a 17—18. századból származnak.⁶⁴ Ilyen konkrét adat a magyar nyelvterület fatörzs tárolóival kapcsolatban ez ideig nem került elő, de feltételezhetjük, hogy a két nyelvterület határán ez idő tájt nálunk is tartottak benne gabonát.

Ha feltételezésünk helyes, vagyis ha a faodú méhlikásokat alkalmi gabonátárolónak is használták, illetőleg ha kézenfekvőnek tartjuk, hogy ahol faodú méhlikások voltak, ott kivájt fatörzs tárolóedényeket is készítettek — és voltaképpen a kétféle funkciójú tárgy elterjedése ezt az

⁵⁴ KISS G. 1937. 318.; KODOLÁNYI J. 1960. 26.

⁵⁵ MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 52—60. 45—87. jegyzet.

⁵⁶ MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 52—60.; továbbá STRÁNSKÁ, D. 1963.; APÁTHY, Š. 1958.; PODOLÁK, J. 1972.

⁵⁷ HENSEL, W. 1965. 49.; MOSZYŃSKI, K. 1929. 233.

⁵⁸ БЛОМКВИСТ, Е. Э. 1956. 314.

⁵⁹ LEINBOCK, F. 1932. 44—45.

⁶⁰ MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 58—59.; VLADUTIU, I. 1973. 223.

⁶¹ Részletesen elemzi a terminus elterjedését, változatait és etimológiáját MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 54—58.

⁶² MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 124.

⁶³ MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 124.

⁶⁴ MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 124.

összefüggést igazolja⁶⁵ —, akkor a fatörzs gabonataratók igen széles közép-, kelet- és dél-európai használatára következtethetünk. Ezek az edények azonban — mint nálunk is — csak kisebb mennyiségű gabona őrzésére szolgáltak.

Gabonáskas

A gabona tárolására szolgáló edények egyik legrégebbi és hajdan igen elterjedt csoportját alkotják a vesszőből kötött, sárral, trágyával tapasztott gabonáskasok. Sajnos, néprajzi szakirodalmunk alig foglalkozott ezzel az edénnyel, a szörványos megjegyzések csupán meglétére, esetleg formájára és anyagára utalnak. A magyar nyelvterületen való elterjedtségét ábrázoló térképünket is csak az MNA adatainak felhasználásával tudtuk elkészíteni (2. térkép).

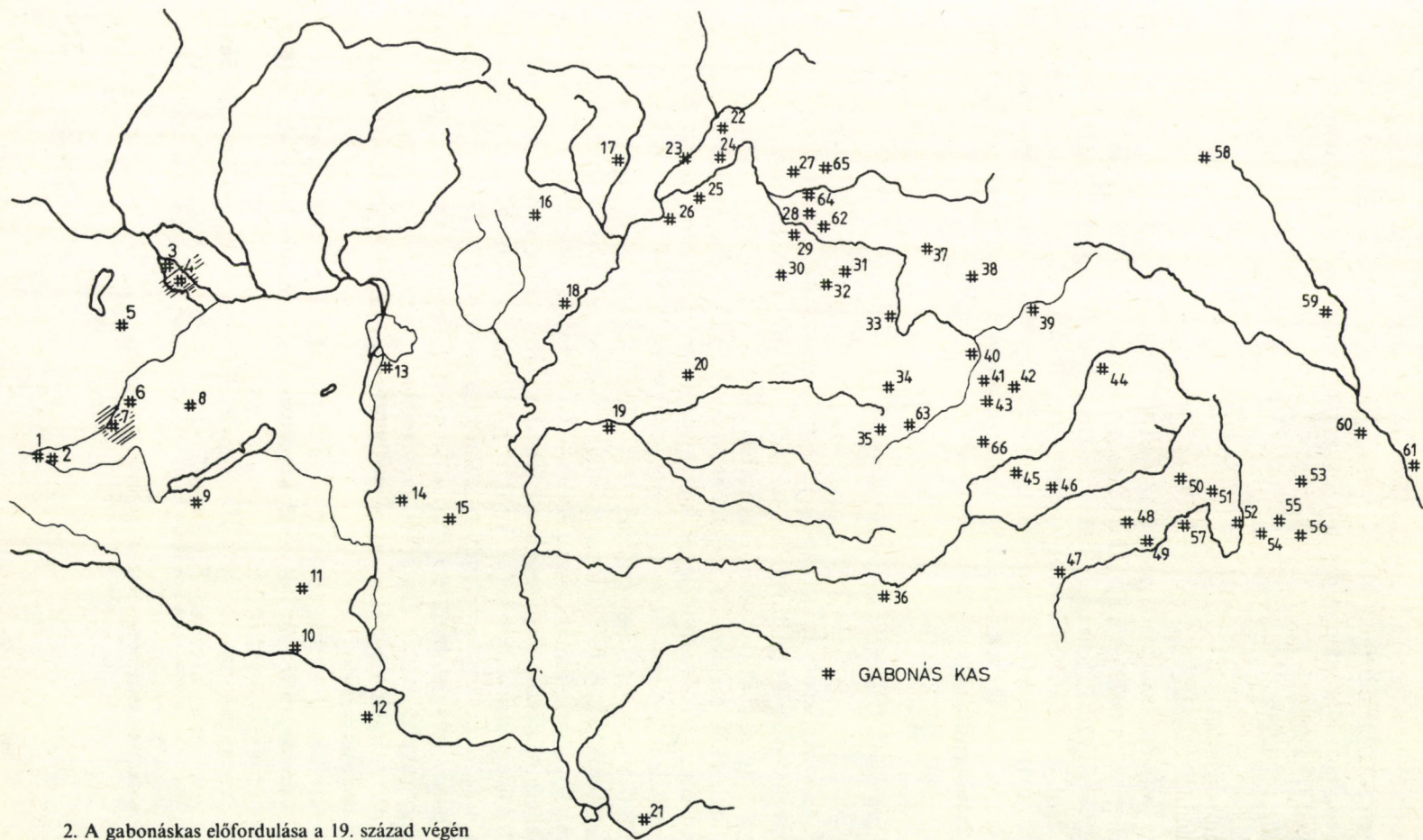
Formája, készítése, neve, elterjedése

A gabonáskasok, anyagukat és a készítés technikáját illetően azon paraszti gazdaságban és háztartásban használt tárgyak óriási csoportjába tartoznak, amelyeket vesszőből kötöttek. Ezek a tárgyak sokféle funkciót töltenek be még ma is, dokumentálva egy világszerte elterjedt anyag és technika szívós továbbélését. A szakirodalmi megjegyzések szerint könnyen hajlítható (például fűzfa vagy mogyoró) vesszőből kötötték. A kas kötése minden esetben láncvetületes technikával készült,⁶⁶ a legkülönbözőbb variációkkal. A vesszőfonás módját az edény formája is befolyásolta. A vesszőgabonásoknak lényegében ötféle formáját ismerjük: 1. a legtöbb fakeretre kötött, négyszögletes, fekvő téglány alakú, a keret éleit alkotó rudak egyúttal lábak is (12. kép); 2. gyakori a farámára vagy deszkatalpra kötött, hasas kas, amelynek vízszintes metszete ovális (13. kép); 3. ritka a fatalpas, magas, hengeres forma, fedéllel; 4. széles körben elterjedt a fagy fakeret talpas, hengeres vagy ovális metszetű, felfelé szélesedő (14. kép); 5. ugyancsak ritka a fakeret vagy -talp nélküli, gömbölyű fenekű, ovális metszetű.

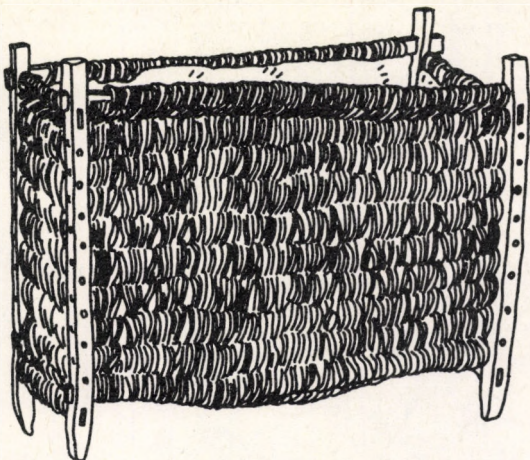
Az elkészült kasokat belül minden esetben, kívül gyakran betapasztották. A tapasztáshoz agyagos sarat használtak, amelybe pelyvát, hamut,

⁶⁵ A méhodú alkalmazására vonatkozó hazai és külföldi irodalmat lásd BOROSS M. 1963. 44—59.; GUNDA B. 1966. 205—246.

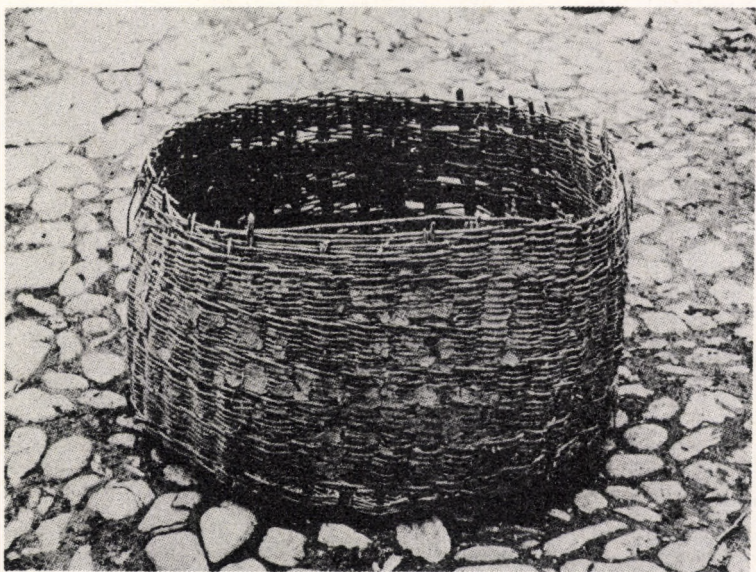
⁶⁶ A vesszőből készült edények fonástechnikai tipológiáját lásd CSALOG Zs. 1962. 314—320.

2. A gabonáskas előfordulása a 19. század végén

12. Gabonáskas. Máriaujfalu

13. Gabonáskas. Szakadát

valamint ló- vagy marhatrágyát keverték. A tapasztott részeket gyakran bemeszelték (15. kép).

A vessző gabonartató neve általánosan *kas*, *gabonáskas*, *búzaskas*. Más terminus szórványosan fordul elő: *hombár* (Felső-Szigetköz,⁶⁷ Vasi-

⁶⁷ FILEP A. 1960. 181.; MNA SÁRKÁNY M. 1969.

14: Gabonáskas. Felsődetrehem

15. Tapasztott gabonatartó kas. Szakmár

Hegyhát,⁶⁸ Drávapalkonya,⁶⁹ Furta⁷⁰); *szuszék* (Csernakeresztúr, Halmágy, Olthévíz (mindegyik az Olt mellett), Torockó, Balaton-mellék⁷¹),

⁶⁸ NAGY J. 1900. 94.

⁶⁹ EA 6242. KODOLÁNYI J. 1957.

⁷⁰ MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1966.

⁷¹ Lásd az MNA kutatópontok gyűjtését, továbbá JANKÓ J. 1893. 108.; JANKÓ J. 1902. 213.

láda (Ploszkucén).⁷² A hagyományos parasztháztartásban meghatározott helyük alakult ki. A Szilágyságban, Erdélyben, Bukovinában és Moldvában a padláson álltak (16. kép), ritkábban a pitvarban, a gabonásban vagy a

16. Gabonáskas. Makkosjánosi

tornácon volt a helyük. Ezen a területen általánosan használt tároló volt a románoknál is, neve *cosuri*.⁷³ A nyelvterület többi részén a kamrába tették őket. A Rétközben⁷⁴ és Kiskunhalason⁷⁵ az udvarban álltak, de az adatokból nem derül ki, hogy valamiféle fedelet készítették-e fölējük.

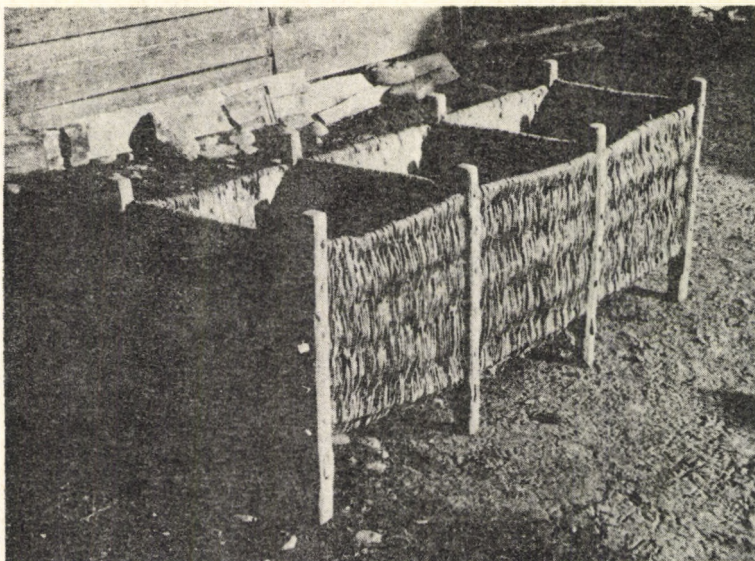
A gabonáskasok befogadóképességéről alig van konkrét adatunk. Mivel egy kisebb területen belül is különféle formában és méretben készültek, az edények űrtartalma is változó. Az MNA gyűjtőinek feljegyzései és a múzeumokban őrzött tárgyak méretei alapján a kasok űrtartalma 1—12 q közöttire becsülhető. Erdélyben és a Szigetközben a négyszögletes kasokat gyakran 2-3 fiókra osztották, melyekbe a különböző gabonákat öntötték (17—18. kép). Úgy látszik, hogy ez a viszonylag csekély űrtartalmú edény is kielégítette az igényeket, hiszen egyrészt egy háznál több kas is volt, másrészt ugyanezek a vidékeken, például Erdélyben, másfajta edényeket (*láda*, kivájt fatörzs) is használtak gabona tárolására. Figyelembe kell venni

⁷² MNA

⁷³ Vö. GUNDA B. 1954. 91. és az MNA kutatópontokon végzett gyűjtéseket. A román anyagra lásd VLĂDUȚIU, I. 1973. 223.

⁷⁴ KISS L. 1929. 28.

⁷⁵ NAGY CZIROK L. szíves közlése, 1960.

17. Több rekeszes gabonáskas. Kovászna

18. A gabõna betöltése a kasba. Márok

azt is, hogy a kisebb stabilitást biztosító anyag és technika nagyobb űrméretű kas készítését nem is tette lehetővé. Ritka lehetett az olyan nagyságú gabonáskas, amelyet NAGY József a Vasi-Hegyhátról így ír le: „A

kamra lényeges berendezését a hombár képezi, amely sövényfonás besározva, aztán fehérfölddel bemeszelve. Ez néha majdnem a felső padlóig ér és a kamra felét foglalja el és a búza, rozs befogadására való.”⁷⁶

Az 2. térképen a recens kultúrában alkalmazott gabonáskasok elterjedését vázoltuk. A térképről élesen szembeötlik, hogy a gabonáskas használatát ez idő tájt a legintenzívebben a nyelvterület keleti része, a Felső-Tisza-vidék, Szatmár, a Szilágyság, Mezőség, Székelyföld, valamint Bukovina és Moldva őrizte meg.⁷⁷ A nyelvterület többi részéről csak szórványos adataink vannak, és csak sejteni lehet, hogy alkalmazása a 19. század végén és a 20. század elején a folyóvizek, mocsaras területek környékére szorítkozott. Valószínűnek tartjuk, hogy ezeken a jobbra ártéri területeken is csak kiegészítő tároló lehetett, hiszen egyetlen adatunk sincs, mely arra mutatna, hogy a kas a gabonátárolás kizárólagos módja lett volna.

A gabonáskasok múltja

A gabonáskasok korábbi használatára az Erdélytől nyugatra eső területekről semmilyen konkrét adatunk sincs. BÉL Mátyás Tractatusában a magyarokról így ír: „Csüreik ritkán vannak a ház mellett (horrea domi raro habent adiuncta), hanem többnyire a mezőkön, a falu kerítésközein kívül (extra vicorum pomoeria in campis). Ugyanígy a gabonások és pincék, ámbár olyanok is vannak, akik vesszőből font és ganajjal tapasztott kasokban háznál tartják a gabonát.”⁷⁸ Nem tudjuk azonban pontosan, hogy megfigyeléseit hol végezte. Megfogalmazásából („olyanok is vannak”) arra következtetünk, hogy a kas a megfigyelt területeken nem lehetett domináns gabonátároló. A 19. századi tájszótárak is a kas használatának behatárolt területére utalnak. Az 1838-ban kiadott tájszótár csak a Székelyföldről ismeri: „kas, kosár. — Gabonatarató, vékony vesszőből lábakra font négyszegű megtapasztott edény.” A későbbi nagy tájszótár a kas gabonataratóként való használatára csak az Őrségből és Háromszékből hoz adatot.⁷⁹

Erdélyben a 16—18. században igen jelentős tárolóedény lehetett, erre több történeti adatunk is van. 1570: „Búzás kas”; 1588: „Egy Buza kas”; 1601: „Buzas kas nro 3.”; 1676: „Két vesszőből font buzás kas.”⁸⁰ A

⁷⁶ NAGY J. 1900. 94.

⁷⁷ Az elterjedési kép ismeretében nem meglepő, hogy Szlovákiában is elsősorban a keleti részeken volt használatos. MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 26—27.

⁷⁸ Idézi HADIK B. 1926. 35.

⁷⁹ Tsz. 194.; MTsz. I. 1062.

⁸⁰ SZABÓ T. A. 1975. I. 1106.

háromszéki 17. századi oklevelek így említik őket: 1615: „egi kast bwzanak valot”; 1664: „negj io tapaszos buzas kas”; 1682: „egy öreg buza tarto kasomat kértem pecséttel”.⁸¹ Itteni kontinuuus alkalmazását igazolják a 19. századi adásvételi jegyzőkönyvek, amelyekből az is kiderül, hogy a kasok jelentős értéket képviseltek. 1805: „Két gabona tarto kas. Betsü ár 78 Dr.”; 1837: „Egy Gabonatar to kas Nagy János 1 Rf. 15 xr.” (ti. megvett); 1838: „Egy két szakaszú gabonatar to kas, . . . 2 Ft.”⁸² BALASSA Iván feltételezte, hogy a 18. században vesszőből kötött kosarakban raktározták a gabonát Krassó-Szörényben is.⁸³

A gabonáskasok használata — úgy látszik — nem szorítkozott a parasztgazdaságokra. Az erdélyi uradalmak inventáriumai is többször említik őket. I. Rákóczi György birtokai közül Örményesen 1638-ban így írnak le egy kast: „Azon hosszu fedel alatt az istálló vegeben vadnak az gabonas hazok. Eleöttek vagjon eggj tapaszos buzatar to kas.”⁸⁴ Porumbák, 1648: „Egy fonott tapaszos gabonakosarban 4/2 köből köles.”⁸⁵ A gyalui uradalomban 1727-ben a gabonásépületben „égy nagy hámbár; két deszkás szuszék, két kas” állt, „mellyekben in Summa vagyon 126 köből buza”;⁸⁶ ugyanabban az évben a gabonás tornácán volt „hámbár a prob és nagyobb Nro. 3 rekeszesek, szuszék Nro. 2 edgyik rekeszes, sövény Kas Nro 2 buza vagyon in Summa benne Cub. Nro. 193 . . .”⁸⁷ TAKÁTS Sándor megemlékezik arról, hogy a hódoltság korában a várak bástyái éléstárul is szolgáltak, és az ide állított hatalmas szuszékokban, hombárokban, *lábas kasok*ban több ezer köből gabonát raktároztak.⁸⁸ Bár ezek az adatok kétségtelenül utalnak a gabonáskasok alkalmazására, a paraszti használat elterjedtségét és volumenét nem világítják meg.

A nyelvtörténeti adatok tanulságai

A gabonáskasok múltjának nyomozásánál a fent idézett adatok csak a 16. századig vezetnek el bennünket. Korábbi alkalmazásuk tisztázása érdekében a nyelvtörténeti adatokhoz kell fordulnunk. Az indoeurópai eredetű s szláv közvetítéssel hozzánk került *kas* szó először a 12. században bukkan fel szemlénévben, majd a 14. században helynévben. Ez utóbbi félreérthe-

⁸¹ Cs. BOGÁTS D. 1943. 19.

⁸² Cs. BOGÁTS D. 1943. 47.

⁸³ BALASSA I. 1960. 272.

⁸⁴ MAKKAI L. 1954. 562. Idézi BALASSA I. 1960. 285.

⁸⁵ MAKKAI L. 1954. 512.

⁸⁶ JAKÓ Zs. 1944. 246.

⁸⁷ JAKÓ Zs. 1944. 249.

⁸⁸ TAKÁTS S. 1915—1917. II. 49.

tetlenül halászeszközt jelölt. A szónak a további évszázadokban a gabonátárolón kívül számos jelentésváltozata alakult ki: halászeszköz, tároló- vagy szállítókosár, méhlikás, sánckosár, szekércas, borszűrő edény, kukoricatároló, juhkarám, tyúkborító stb. A szó ismert volt az ósláv egyházi nyelvben, és ismert ma is valamennyi szláv nyelvben, általában 'vesszőből font edény vagy tárgy' jelentéssel.⁸⁹ KNIEZSA István véleménye szerint a magyarba csak 'kosár' jelentéssel került át, a többi jelentése a magyarban fejlődött ki.⁹⁰

A magyar *kas*, gabonartartó jelentéssel, a 16. század elején bukkan fel először a Cornides Kódexben (1510 és 1521 között): „Az buza nem tetethetyk az kasban.”⁹¹ Nem sokkal később az Érdy Kódexben (1526—1527) így fordul elő: „Az tyzta gabonat addegh az kasban nem tehetnek, myglen annak elette az ew pylwayabol yol ky nem tyztoytytaak.”⁹² Nagyon figyelemreméltó, hogy HELTAI az 1551-ben megjelent Bibliájában a *horreum* szót kasnak fordította: „Aldot leszen kasod, es egyéb maradékod (benedicta horrea tua, et benedictae reliquiae tuae).”⁹³ CALEPINUS latin—magyar szótárába (1585) a *cumera* szó a következő magyar értelmezéssel került: „Buza és egyeb gabona tartó kas, szuszék.”⁹⁴ SZIKSZAI FABRICIUS szótárában (1590) *cumera* = „Buzas kass”.⁹⁵ A MA 1611. évi kiadásában a *cumera* „Buzás, lisztes, gyümölcsös nagy kas, szuszéc” fordítása található. Ez a meghatározás került a szótár későbbi kiadásaiába (1644, 1708), és már mint sztereotípiát jelenik meg a PP és a PPB szinte valamennyi kiadásában.⁹⁶ A 17. században több nyelvtörténeti adat is utal a gabonáskas használatára. Közülük BARTHA Boldizsár 1666-ban megjelent debreceni krónikája így említi: „E nagy kár felelem alolis noha üres kassal es erszennyel meg szabadulni a város. . .”⁹⁷ Ez az adat azért is érdekes, mert sem Debrecenben, sem a környékén a recens anyagban gabonáskasnak nincs nyoma.

Az egybevágó nyelvtörténeti és történeti adatok alapján tehát bizonyosra vehetjük a gabonáskas használatát a 15—16. századtól, lényegében a hódoltságot megelőző időszaktól. Arra, hogy korábban használtak-e vesszőből font edényt gabona raktározására, jelenlegi ismereteink alapján határozott választ nem tudunk adni. A korai adatok idejéből esetleg arra lehetne következtetni, hogy a tárgy oszmán-török közvetítéssel került

⁸⁹ Szófsz. 154.; TESz. II. 395—396.

⁹⁰ Kniezsa: SzlJsz. 257.

⁹¹ NySz. II. 134.

⁹² NySz. II. 134.

⁹³ NySz. II. 134.

⁹⁴ Cal. 71.

⁹⁵ Melich: SzikszF. 70.

⁹⁶ NySz. II. 134.; Kniezsa: SzlJsz. 257.; TESz. II. 395—396.

⁹⁷ NySz. II. 134.

hozzánk, ennek azonban ellene mond az a feltételezés, hogy ha az oszmán-török hódítók ismerték is a fonott gabonatarót, azt bizonyosan nem szláv szóval, hanem a perzsa eredetű *anbar*, *hambar* szóval jelölték.⁹⁸ A tárgy egyszerű készítési technikája, olcsó és könnyen beszerezhető, bár nem időálló anyaga, valamint a terminus szláv eredete és feltehető korai átvétele azonban sejtetni engedi gabonásként való használatát a hódoltságot megelőző időben, talán az Árpád-korban is. Romlékony anyaga miatt azonban ásatási anyagban a magyar nyelvterületen még nem került elő.

A gabonáskasok Európában

Meglehetősen korai használatára utalnak a külföldi történeti és etnográfiai szakirodalom általánosító megjegyzései is. HENSEL már idézett munkájában megjegyzi, hogy a szláv népek a kora középkorban a megtermelt gabonát a verem és a gabonásláda mellett szalmából vagy vesszőből font kasban is raktározták.⁹⁹ HABERLANDT és MOSZYŃSKI egyöntetűen hangsúlyozzák a fonott tárolóedények és -építmények igen nagy múltját, különösen a mediterráneumban, ahol a római kortól kezdve kimutathatók, és ahol Portugáliától Albániáig és a Közel-Keletig a recens kultúrákban is előfordulnak, majdnem ugyanolyan formában.¹⁰⁰ Alsó-Olaszországban ezek az edények máig vesszőből, gyékényből vagy szalmából készülnek.¹⁰¹ Fűzfavesszőből font és belül sárral tapasztott, *košil*nek nevezett kasba öntötték a gabonát Ukrajnában is. A kas a gabonás épületben állt.¹⁰² Általában a szláv nyelvterületen mindenütt használatban voltak a fonott tárolóedények, amelyeket belül sárral tapasztottak.¹⁰³

E szórványos adatokból is azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a vesszőből kötött gabonáskasok Európa középső, keleti és déli részén igen régi kultúrelemnek tekinthetők. A magyar nyelvterületen a 16. századtól mutatható ki használatuk. Valószínűnek tartjuk, hogy más anyagból készült edényekkel együtt (kivájt fatörzs, ácsolt láda, hordó) használták a parasztháztartásokban a szemes termények raktározására a 16–19. században. Intenzívebb alkalmazásuk a recens anyagban csak a nyelvterület keleti részén mutatható ki.

⁹⁸ A *hombár* szóval kapcsolatos fejtegetéseinket lásd a Gabonásláda című fejezetben.

⁹⁹ HENSEL, W. 1965. 49.

¹⁰⁰ HABERLANDT, A. 1926. II. 355.; MOSZYŃSKI, K. 1929. 229–230.

¹⁰¹ SCHEUERMEIER, P. 1943. I. 144.

¹⁰² БЛОМКВИСТ, Е. Э. 1956. 314.

¹⁰³ MOSZYŃSKI, K. 1929. 229–230.; a szlovák anyagot lásd MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 26–27.

Gabonáshordó és -kád

A gabonatartó edények sorában foglalkoznunk kell egy olyan edénytípussal, amely csak másodlagosan szolgált a kicsépelte gabona elhelyezésére. Ez a *gabonáshordó* és *-kád*.

Típusai és használata

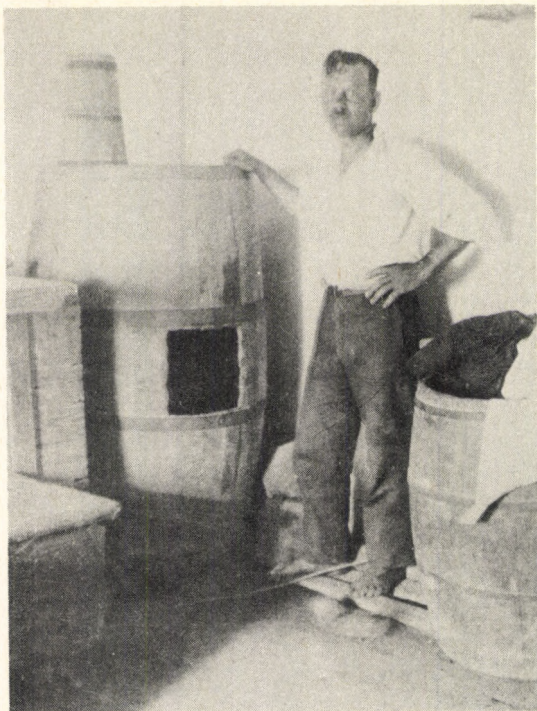
Sajnos, néprajzi kutatásunk még olyan mértékben sem foglalkozott ezekkel az edényekkel, mint a szalma- vagy vesszőtárolókkal. A szórványos említések éppen csak a meglétére, illetőleg gabona alkalmi tárolására történő alkalmazására utalnak. Így ismét az MNA gyűjtéseinek adataira kell támaszkodnunk, bár a funkcióval kapcsolatos, minden részletre kiterjedő vizsgálatokat e gyűjtésekben is nélkülöznünk kell. Terepmunkánk során elsősorban a Dunántúl nyugati és déli részén nyomoztunk a szóban forgó edény gabonásként való használata után.

Az adatokból az derült ki, hogy az egész magyar nyelvterületen ezek a dongás, fa- vagy vasabronccsal erősített edények eredendően borfeldolgozáshoz, illetőleg bortároláshoz készültek. Lényegében véve két típusuk különböztethető meg. Az egyik a hagyományos, két végén keskenyedő, abronccspárokka rögzített boroshordó, amelyet gabonátároláshoz úgy alakítottak át, hogy egyik fenekét kiütötték, vagy — ritkábban — kis deszkaajtót szerkesztettek rá (19. kép). Meg kell jegyezni, hogy adataink szerint mindkét átalakítást elsősorban törköly részére készítették, és csak másodlagosan a gabonának.

A másik típus a nyitott szájú, kerek metszetű, felfelé kissé szélesedő, általában a hordónál nagyobb méretű szüretelő*kád*, mely elsődlegesen a szőlőfürtök összegyűjtésére, az összezúzott vagy ledarált szőlő és lé elhelyezésére, forralására szolgált.

A kétféle típus a terminológiában is jól nyomon követhető, amennyiben az első típus neve legtöbbször *hordó*, míg a másodiké általában *kád*. A terminushoz gyakran funkciót jelölő jelző járult: *gabonáshordó*, *búzáshordó*, *gabonáskád*, *búzáskád*, sőt szórványosan az átalakított edény jellegére közvetlenül utaló terminusokkal is találkozunk: *fennálló hordó*, *fennállított hordó*, *kancahordó*, *félfenekű hordó*, *szájashordó*, *seggen ülő hordó*, *törkölyös*.

Fontosnak tartjuk annak hangsúlyozását, hogy adataink szerint ezek az edények csak alkalmi, kiegészítő gabonatartók voltak a parasztgazdaságokban. Általában nagyon kis vagy nagyon nagy termés esetén alkalmazták, az előbbi esetben az egyéb, nagyobb gabonatartók egyidejű mellőzésével. A legtöbb vidéken a házba épített kamrában volt a helyük; a

19. Gabonáshordók. Füzérkajata

palóc vidéken és Erdélyben a különálló kamrában voltak. Jelentősebb borvidékeken, például Csersegtomajon,¹⁰⁴ Pátyon¹⁰⁵ vagy a mecseki borvidéken¹⁰⁶ a szőlőbeli préházban álltak.

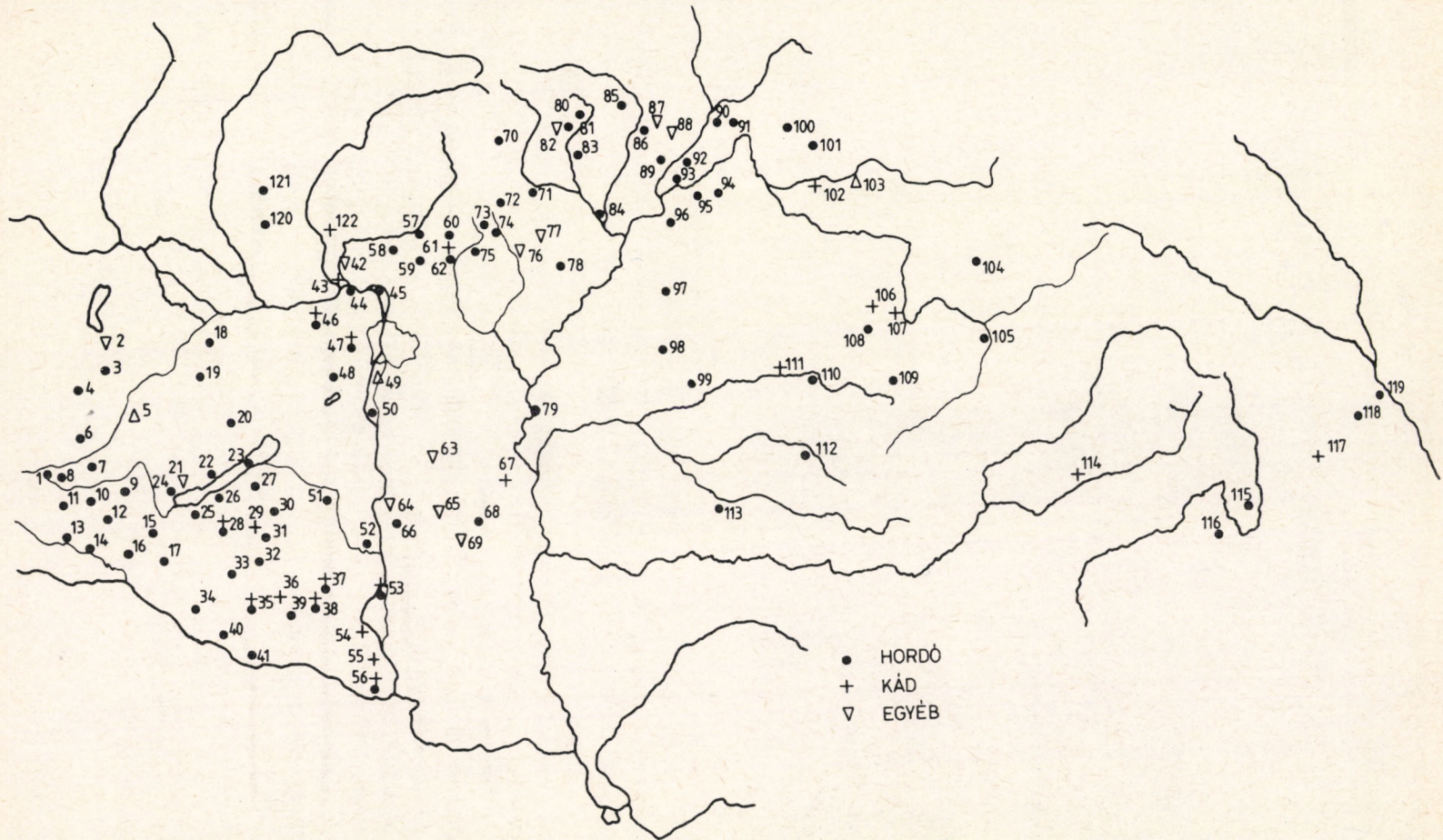
Elterjedése

A gabonáshordók és -kádak 20. század eleji előfordulását feltűntető 3. térképünk alapján nyilvánvaló, hogy ezeket az edényeket elsősorban a jelesebb borvidékeken alkalmazták a szemes gabona raktározására: Zalában, Somogyban, Baranyában, a Balaton vidékén (20. kép), továbbá a budai, nógrádi, hevesi, borsodi borvidéken és a Hegyalján. A kézenfekvő összefüggésen kívül, mely a bortermelés és a hordók gabonatárolókként való alkalmazása között megmutatkozik, rá kell mutatni arra, hogy

¹⁰⁴ VAJKAI A. 1939. 177.; VAJKAI A. 1948. 62.

¹⁰⁵ EA 3519. HOFER T. 1952.

¹⁰⁶ FÜZES E. gy. 1960.

3. A gabonáshordó neve a 20. század első felében

20. Gabonáshordó és -láda. Tihany

alkalmazásukat jelentősen megnövelhette a hazai szőlőfajták kipusztulása a 19. század második felében. A filoxéra pusztításai következtében visszaesett a bortermelés az említett területeken,¹⁰⁷ a bortároló edények zöme vagy egy része hosszabb-rövidebb ideig feleslegessé vált. Nagyjából ugyanerre az időre esik a gabonatermelés ugrásszerű növekedése, és a konjunktúra a borvidékeket sem hagyta érintetlenül.¹⁰⁸ A Nógrád megyei Hollókőn jegyezték fel, hogy a régi szőlők kipusztulása után kezdték alkalmazni a kádakat gabona raktározására.¹⁰⁹ Az Abaúj megyei Pusztafalun a korábban törkölyshordónak használt edények a szőlők kipusztulása és a bortermelés csökkenése után szinte kizárólagos gabonartartók lettek.¹¹⁰ Saját gyűjtéseink során is többször találoztunk az idősebb adatközlők nemegyszer nosztalgikus megjegyzéseivel, amelyek a hazai szőlőfajták

¹⁰⁷ FEYÉR P. 1970. 127—134.

¹⁰⁸ A gabona-monokultúra rendkívül gyors kiterjedése a 19. század közepén sok helyütt a hagyományos szőlőterületek rovására történt. Lásd BALOGH I. 1965. 388—393.

¹⁰⁹ EA 0177. FÉL E.—K. KOVÁCS L. 1937.

¹¹⁰ GÖNYEY S. 1939. 129.; TAGÁN G. 1939. 146.

pusztulásának és a korábbi bortároló edények gabonásként való alkalmazásának összefüggésére utaltak.

Valószínűnek tartjuk azonban, hogy a hordók és kádak a filoxéra és a gabonakonjunktúra előtt is alkalmi gabonartókként szolgáltak a jelentősebb borvidékeken. Erre néhány konkrét adat is utal. Keszthely környékén a jobbágy hagyatéki leltárak kamrában levő gabonáshordókat említenek a 19. század elején.¹¹¹ Ugyancsak hagyományosnak tekinthető alkalmazásuk a Hegyközben¹¹² és a Zemplénben.¹¹³

Néhány adat arra utal, hogy egyes vidékeken korábban is alkalmazásban voltak. A Hegyközben 1620-ból, majd 1671-ből említenek olyan hordókat, amelyekben búzát, kölest vagy lisztet tartottak.¹¹⁴ A diósgyőri vár 1629-ből származó leltárában többször szerepel *búzatartó hordo*, *búzatartó kád*.¹¹⁵ Előbukkan Erdélyben is, 1761-ben: „Negyvenes romladozott buzás hordo”; 1768-ban: „40 vedres buzás hordo 5.”; Háromszékben 1789-ben, 1805-ben,¹¹⁶ pedig itt a recens anyagban alig fordul elő. További levéltári források feltárása bizonyára még szaporítaná az adatok számát.

Az elmondottakból az elsődlegesen bor feldolgozására és tárolására szolgáló edények rugalmas és racionális használatát tételezhetjük fel a parasztgazdaságokban. Az évi szőlő- és gabonatermés változó mértékétől függően alkalmazták ezeket az edényeket hol bor, hol gabona tárolására, elsősorban a borvidékeken. A hazai szőlők nagymértékű pusztulása és a gabonakonjunktúra a 19. század második felében megnövelte gabonartókként való használatukat, de ez a tárolási mód, illetve edénytípus akkor sem vált uralkodóvá a parasztgazdaságokban.

Gabonásláda

A gabonartó edények legjelentősebb, legelterjedtebb és legfontosabb csoportját alkotják a különféle ládák, amelyek évszázadokon keresztül — amellet, hogy a parasztházak jellemző bútorai voltak —, a magyar nyelvterület legnagyobb részén a 19. század végéig, több helyütt a 20. század közepéig a gabona elraktározásának egyetlen eszközét jelentették. Jelentőségük különösen a piacra termelés időszaka előtt volt nagy, amikor a jobbágyok földesúri szolgáltatásoktól megcsönkített gabonájának elhelyezésére — elsősorban a peremterületeken — elegendőnek bizonyultak.

¹¹¹ HOFER T. 1957. 292.

¹¹² BALASSA I. 1964. 185.

¹¹³ IKVAI N. 1967. 164.

¹¹⁴ BALASSA I. 1964. 185.

¹¹⁵ SZ. CZEGLÉDY I. 1968. 96.

¹¹⁶ SZABÓ T. A. 1975. I. 1108.; Cs. BOGÁTS D. 1943. 47.

E jelentős bútór- és edénytípus iránt a hazai etnográfiai kutatások sem maradtak közömbösek. A korábban tárgyalt, jobbára alkalmi tárolókkal szemben az ácsolt ruha- és gabonatartó ládára a kutatók többsége felfigyelt, így értékes megfigyelésekkel, feljegyzésekkel, adatokkal gazdagodtak ismereteink. A két világháború között, amikor az etnográfusok a megfigyelések rögzítésén túl az összefüggések mélyebb feltárására törekedtek, e sajátos szerkezetű, gyaníthatóan nagy múltú tárgy is az érdeklődés előterébe került. Mindenekelőtt Cs. SEBESTYÉN Károly nevét kell megemlíteni, aki tanulmányaiban, nemegyszer nyelvészekkel vitatkozva, fontos megállapításokat tett, s további gyűjtőmunkára is buzdított.¹¹⁷ A felhalmozott adatok alapján, valamint több vidékre kiterjedt gyűjtései után az ácsolt ládák történeti összehasonlító vizsgálatát széles európai kitekintéssel CSILLÉRY Klára végezte el.¹¹⁸

Meg kell jegyeznünk, hogy Cs. SEBESTYÉN tanulmányai elsősorban a mai köznyelvi értelemben vett szekrény funkciójú (tehát ruhatároló és egyéb értéktartó) ládákkal foglalkoztak. CSILLÉRY idézett munkája pedig csak az ácsolt ládák problematikáját boncolgatta, érdeklődése homlokterében ugyancsak a ruhatartó funkciójú láda állt. Megállapításaik között azonban találunk olyanokat is, amelyeket a gabonatartó ládák vonatkozásában is hasznosíthatunk.

A magunk részéről a továbbiakban csak azokat a ládatípusokat vesszük vizsgálat alá, amelyek a parasztháztartásokban a kicsévelt gabona raktározására szolgáltak. Elemzésünkhöz a hazai társadalomtudományi szakirodalmi adatokon kívül felhasználtuk az MNA, az SZMNA, az UMTsz., a különféle tájszótárak és forráskiadványok adatait, a múzeumokban őrzött ide vonatkozó tárgyak és fényképek adatait, továbbá az Ikvai- és Füzes-kérdőívekre érkezett válaszokat. Az elemzésünk során felhasznált adatok közül az alábbiakban csak a fontosabbak forrására hivatkozunk, a többi megtalálható a 4. térkép adattáránál.

A gabonatartó ládáknak szerkezetileg két típusa volt használatos a magyar nyelvterületen: az *ácsolt* és a *szegelt láda*.

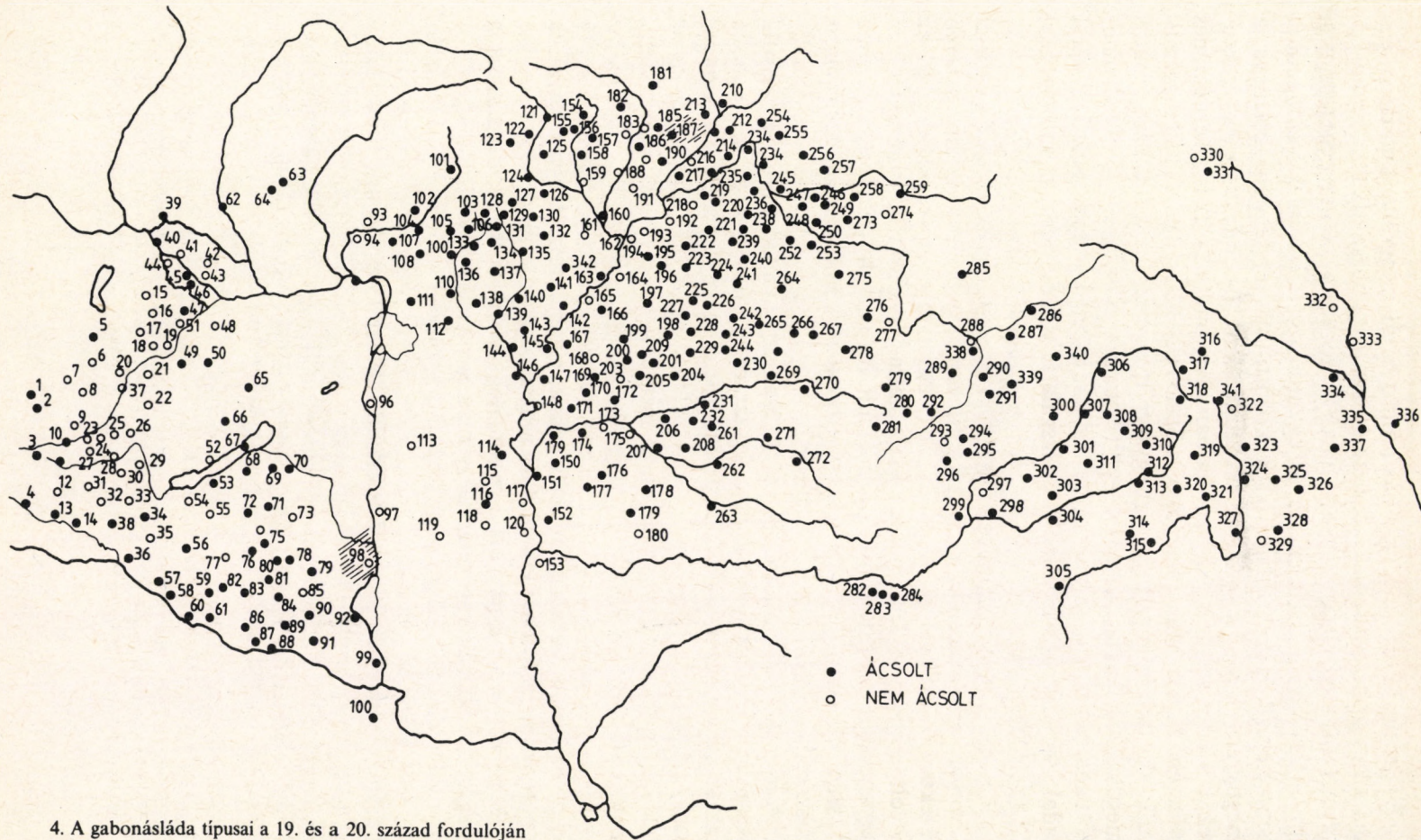
Az ácsolt láda készítése, típusai, alkalmazási területe

Az *ácsolt láda* készítéséhez keményfát (bükk vagy tölgy) használtak, melyből deszkákat hasítottak. A részeket ácstechnikával állították össze, és faszögekkel rögzítették.¹¹⁹ Általában kissé domború vagy lapos fedéllel

¹¹⁷ Cs. SEBESTYÉN K. 1927, 1929, 1941, 1942, 1956.

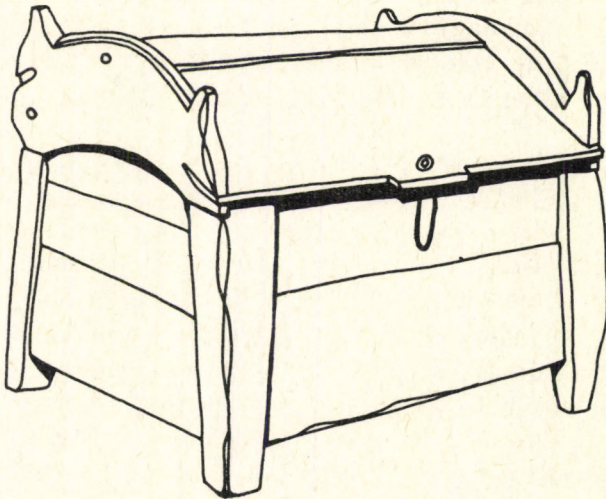
¹¹⁸ CSILLÉRY, K.: K. 1950; KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951. A két, nagyjából azonos tartalmú tanulmány közül a továbbiakban mindig az 1951-ben megjelent, magyar nyelvűre hivatkozunk.

¹¹⁹ Az ácsolt láda anyagát, a készítés technológiáját részletesen elemzi BETKOWSKI J. 1930. 120—122.; HAÁZ F. 1932. 45—49.; HAÁZ F. 1941. 96—99.; GÖNYEY S. EA 0564. 1942; főleg KIRÁLYNÉ

4. A gabonásláda típusai a 19. és a 20. század fordulóján

látták el, amelyet ugyanabból az anyagból készítettek, s gyakran lakattal zártak be. Az ácsolt ládák szerkezetének lényege és kritériuma tulajdonképpen az, hogy az egymásba csúsztható, illeszthető deszkákból készült oldalakat belső oldalukon hornyolt sarokoszlopok tartják össze, amelyek egyúttal a láda négy lábát is képezik (21. kép).¹²⁰ A magyar nyelvterületen

21. Ácsolt gabonásláda. Somogy megye

használt ácsolt gabonartartó ládák mindegyike ezzel a technikával és szerkezeti megoldással készült; s kérdésünkre az adatközlők számtalan esetben úgy jelölték meg ezt a típust, hogy 'amelyikben egyetlen vasszög sincs'. Az ácsolt ládák végeredményben a hagyományos ácstechnikát őrzik, amelyet a bárdal való megmunkálás, hornyolással való illesztés, faszögekkel való rögzítés jellemez. Arra vonatkozóan, hogy az ácsolt gabonásládáknak minden esetben volt-e fedelük, adataink nem egyöntetűek. Több helyütt, a nyelvterület különböző részein nincs fedelük, legalábbis azokon a területeken, ahol a ládák zárt helyiségben (kamra, padlás, gabonás stb.) álltak. Nem tudjuk azonban, hogy ezek a ládák eredendően így készültek, vagy csak később vesztették el fedelüket.

CSILLÉRY K. 1951. 234—248. E tanulmányok a kérdésről kimerítő ismereteket nyújtanak, ezért e helyütt a ládák készítésével nem foglalkozunk.

¹²⁰ KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951. 235—236.

Az ácsolt gabonatarató ládák századforduló körüli elterjedtségét a 4. térképen láthatjuk. Bár feltételezésünk szerint az ácsolt gabonásládák alkalmazása ez idő tájt a nyelvterület nagy részén visszaszorulóban volt, továbbá nem minden területről tudtunk részletes adatokat beszerezni, mégis térképünk nagyjából reálisan tükrözi az ácsolt gabonataratók használatának elterjedtségét és intenzitását. Látható, hogy elsősorban a Dunántúl nyugati és déli részén, a Palócföldön, a Jászságban és a Nagykunságban, a Felső-Tisza-vidéken, Beregben, Szatmárban, a Szilágyságban, továbbá a Tiszántúl nagy részén (a Marosig) és Erdélyben tárolták ácsolt ládában a gabonát. Feltűnő e tárolók hiánya a Kisalföld legnagyobb részén, a Mezőföldön, a Duna—Tisza közén, valamint a Bánságban és a Bácskában.

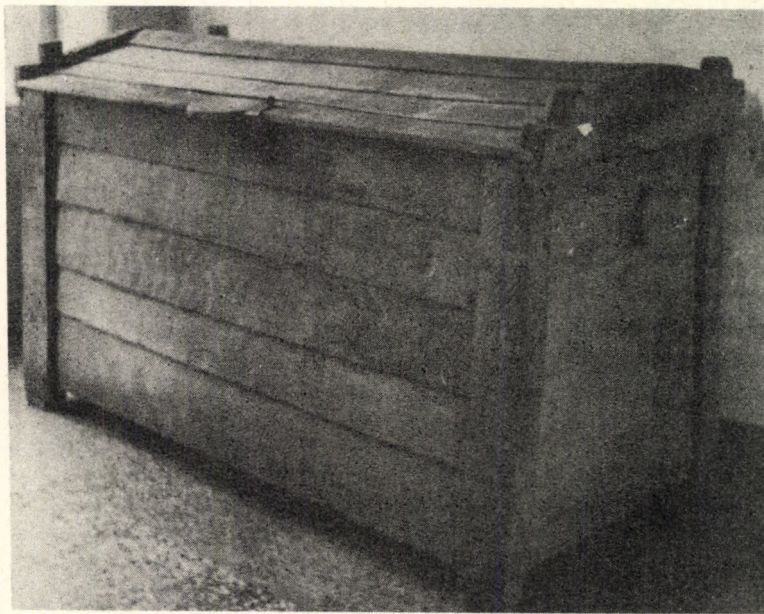
Az ácsolt ládák alkalmazási területével kapcsolatban nem hallgathatjuk el azt az aggályunkat, hogy tudniillik a Dunántúl nyugati és délnyugati részén használt ládák az ácsolt ládák típusába tartoznak-e. Kétségbevonhatatlannak látszik, hogy az ácsolt szerkezetű, gabonataratóknak is használt láda hagyományos ezen a területen, erre a recens adatokon kívül¹²¹ több történeti adat is utal.¹²² Mégis az adatokból jobbra egy olyan típus bukkan elő, mely ácsolt technikával készült ugyan, vagyis zsilipszerűen egymáshoz csúsztatott deszkákból álló falát hornyolt sarokoszlopok tartják, de az anyag megmunkálása és a láda kivitelezése magán viseli az asztalostechnika nyomait is. A gyakran 6-8 lábön álló, 2-4 rekeszes, nagyméretű, sokszor mozdíthatatlan láda oldaldeszkáit fenyőfából fűrészelték, gyalulták, a rekeszeket alul kis felhúzható ajtóval záródó kifolyó nyílással (*súber*) látták el. A legtöbb ilyen ládának vízszintes vagy ferde síkú fedele is van. Zala és Vas megyében több községben gyűjtött adataink szerint az ilyen (mindig *hombárnak* nevezett) ládákat a századforduló táján kezdték készíteni a helybeli vagy környékbeli asztalosok. Sajnos arra vonatkozóan nincs konkrét adatunk, hogy ezek a ládák ácsolt előképek alapján készültek-e vagy sem. A legtöbb helyen e kérdésre azt a választ kaptuk, hogy korábban gabona raktározására csak szalmából vagy vesszőből font edényt, ritkábban kivájt fatörzset használtak. Úgy tűnik, hogy a rendelkezésünkre álló adatok birtokában nincs lehetőségünk a kérdést eldönteni. Ezért ezeket az ácsolt szerkezetű, de asztalosok által készített ládákat térképünkön *nem ácsoltként* tüntettük fel.

Mielőtt a gabonásládák térbeli elterjedését tovább elemeznénk, szükséges kitérnünk a ládák formájára. Az ácsolt ládák formai rendszerezését

¹²¹ Ezekre vonatkozóan BÁRDOSI J., H. KERECSENYI E. és SZENTMIHÁLYI I. volt szíves adatokat szolgáltatni. Publikált adatok: SEEMAYER V. 1934. 34.; DÖMÖTÖR S. 1960. 77.; GAÁL, K. 1969. 192—193.

¹²² CSATKAI E. 1957. 309.; SZÍJ R. 1962. 505.; GAÁL, K. 1969. 192—193.; MOSER, O. 1949. 163.

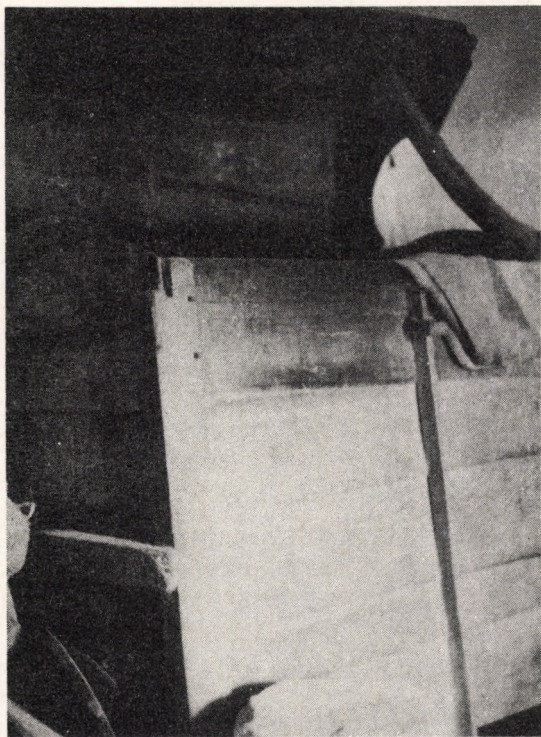
CSILLÉRY végezte el. Megállapításai szerint, amelyek — ezt hangsúlyoznunk kell — elsősorban ruhatartó ládákra vonatkoznak, a magyar nyelvterületen lényegében három típus volt ismeretes: a zömök, koporsó fedelű, sarkain szarvakkal ellátott láda, mely a Dunántúl délnyugati és déli részén terjedt el. A második típusba tartozó ládák, melyet *gömöri ládának* is neveznek, a dunántúlinál magasabbak, felfelé keskenyedők, általában domorú fedéllel. Főleg palóc területen és az Alföldön voltak használatosak. Végül a harmadik típus ismét zömök, fedele majdnem lapos. A nyelvterület keleti részén volt ismert.¹²³ Az ácsolt gabonatarató ládákról összegyűjtött leírások, rajzok, fényképek, valamint helyszíni megfigyeléseink alapján azt állapíthattuk meg, hogy a gabonásládák formája nem mindenütt azonos a területen használt ruhatartó ládákéval. Bár a viszonylag gyér anyag alapján részletes és pontosan lokalizált típuselterjedést nem dolgozhattunk ki, annyit mégis tisztáztunk (természetesen a gabona tárolására másodlagosan használt ruhásládákat figyelmen kívül hagyva), hogy a gabonásládák mindig nagyobb méretűek a ruhásládáknál, továbbá belül ritkán egyterűek, legtöbbször két rekeszre osztottak. Az adatok szerint a Dunántúlon a hasáb alakú, keretdeszkával ellátott, lapos tetejű, ritkábban fedél nélküli, díztelen vagy kevésbé díszített gabonásládák terjedtek el (22. kép). A

22. Nagyméretű ácsolt gabonatarató láda. Orfű

¹²³ KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951. 251—252.

Szigetközben, a Kisalföld északi részén, palóc területen, valamint az Alföld középső területein az ottani ruhásládákhoz hasonló, tehát felfelé szűkülő, domború vagy enyhén domború fedelű, kevésbé díszített, de azoknál nagyobb gabonásládák voltak használatosak (23—24. kép). A Felső-Tisza-vidéken, Szatmárban, a Szilágyságban, a Tiszántúlon, az Alföld déli részén

23. Gabonásláda. Tótkomlós

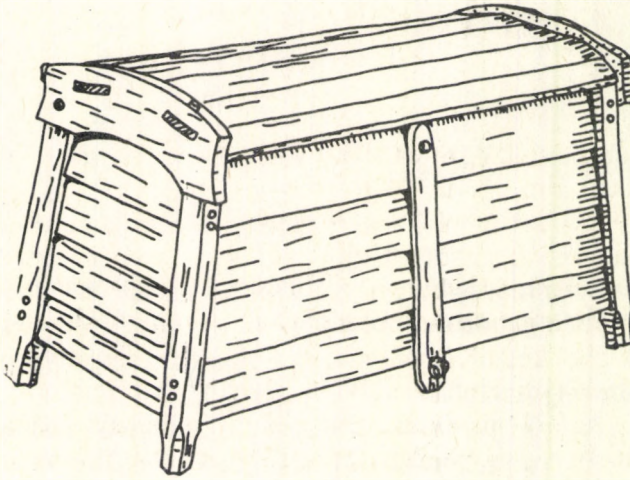
és Erdélyben pedig az ottani ruhásládáknál ugyancsak nagyobb méretű, lapos tetejű és általában dísztelen ládákat alkalmaztak gabona tárolására (25. kép).

Visszatérve a gabonásládák térbeli elterjedéséhez, a Délnyugat-Dunántúlon e ládák általában a kamrában álltak, ritkábban a pajtában volt a helyük.¹²⁴ Méretük változó, egy-egy háztartásban több is volt. Általában

¹²⁴ A Dunántúlra vonatkozó adatokat az MNA, az UMTsz., FÜZES E. gyűjtéseiből, BÁRDOI J., H. KERECSENYI E., PETÁNOVITS K., SZENTMIHÁLYI I., ZENTAI J. szíves közléseiből és a következő munkákból merítettük: JANKÓ J. 1902. 213.; HORVÁTH E. 1906. 55.; SEEMAYER V. 1934. 34.; SZÁLLÁSI S. 1935. 34.; PÁVEL Á. 1936. 331.; KISS G. 1937. 48.; TOMANÓCZY J. 1940. 38.; IMRE S. 1941. 31., 47., 60.; PODMANICZKY Zs. 1943. 19.; DÖMÖTÖR S. 1960. 77.; PAIS S. 1964. 76.; GAÁL, K. 1969. 192—193.; OrmSz. 62., 237.; TAKÁCS L. 1976. 232.

24. Ácsolt gabonásláda. Tiszaigar

25. Gabonásláda. Székelyvarság

6—15 q gabonát tudtak elhelyezni a rekeszekben (26. kép). Az Őrségben és Göcsejben, azokban a gazdaságokban, ahol még volt *kástu*, ott álltak a

ládák is.¹²⁵ Felsőőr vidékén a ház eresze alatt tartották.¹²⁶ A gabonásládák neve a Délnyugat- és Dél-Dunántúlon általában *hombár*. Szórványosan a Mura és a Dráva mentén, valamint az Őrségben a *szekrény*, *szökröny* terminus is előbukkan. JANKÓ János a Balaton-mellékről írt monográfiájában megemlíti a *szuszék* szót is — „a harmadik helyiségnek a kamrának fő bútora a *hombár* vagy *szuszék* volt”¹²⁷ —, valószínűnek tartjuk azonban,

26. Gabonásládák a kamrában. Cserkút

hogy feljegyzése tévedésen alapult, ugyanis ezen a vidéken ezt a terminust a legmondosabb nyomozással sem sikerült felderíteni.

A Kisalföld nyugati részén, a Csallóközben és a Szigetközben domború fedelű típus volt használatos. A gabonásláda itt a 19. század második felében keveredett más tárolási módokkal (verem, kas, rekeszték), ládában vagy kasban ott raktározták a gabonát, ahol a talaj verem készítését nem tette lehetővé.¹²⁸ A bükkfából készült *hombárt* ezen a vidéken a szegényparasztok a 20. század közepéig használta.

A Kisalföld nyugati és északi peremén, a magyar nyelvterület szélén néhány faluból kaptunk hírt a gabonásládák alkalmazásáról. Itt is a domború fedelű ácsolt ládákat használták, és egyöntetűen *szuszák* volt a nevük. Ugyanilyen típusú ládában tartották a gabonát a Palócföld középső

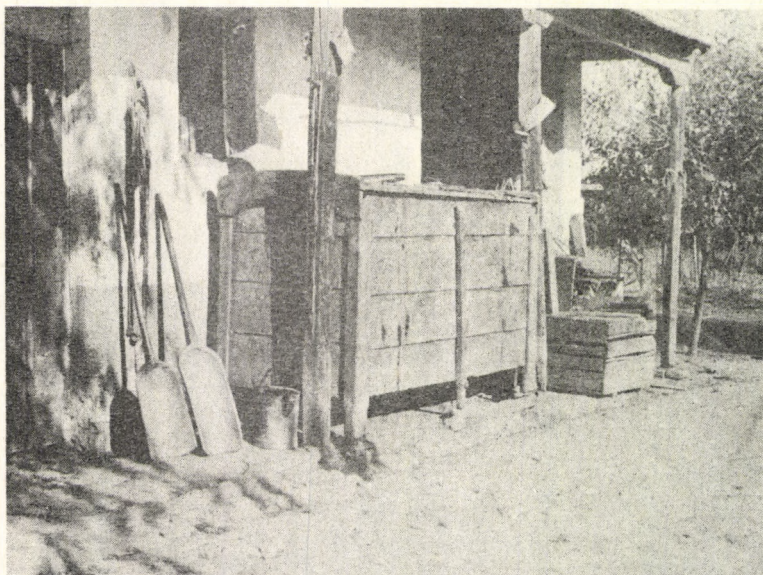
¹²⁵ GÖNCZI F. 1914. 466.; PÁVEL Á. 1936. 331.

¹²⁶ GAÁL, K. 1969. 192.

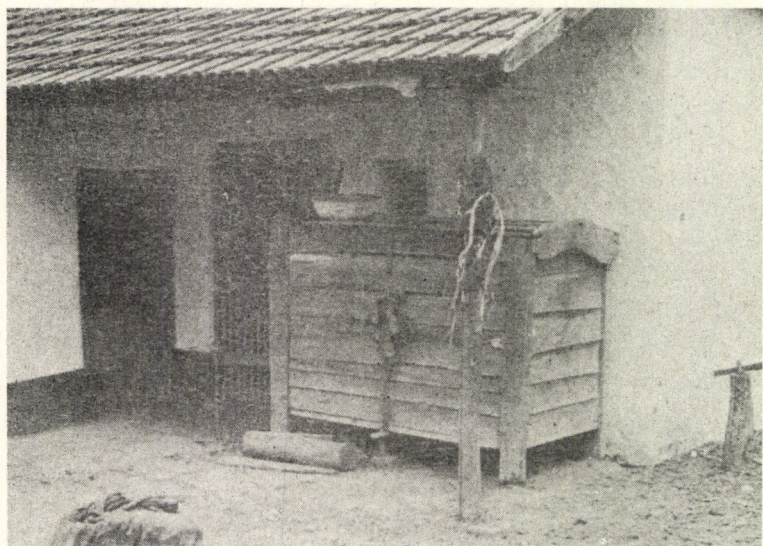
¹²⁷ JANKÓ J. 1902. 213.

¹²⁸ SZABÓ S. 1907. 29.; FILEP A. 1960. 181—182.

és keleti részén (Nógrád, Heves, Borsod megye), továbbá Abaúj, Zemplén megyében és északi érintkező területeiken (27. kép). Ez a típus volt a jellemzője a kis- és középparaszti gazdaságoknak e területtől délre a Tiszáig (28. kép), a Nagykunságban, valamint a palóc kirajzások területein és a

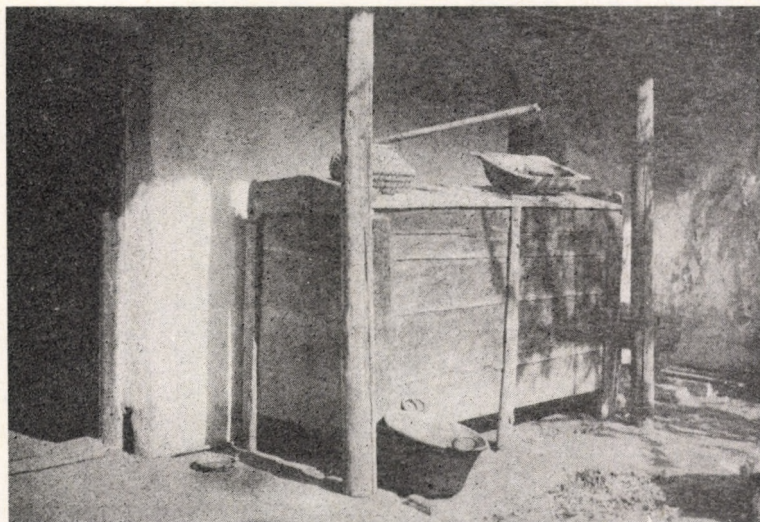
27. Ácsolt gabonásláda a tornácon. Kocsord

28. Gabonáshombár. Mezösas

szlovákok által megült községekben. Neve az északi részeken és azokban a községekben, ahol északról települt népesség él: *szuszék*, *szuszok*, máshol az Alföldön és a hegyvidékkel érintkező területeken: *hombár*, *hambár*. Több helyütt a két terminus egymás mellett él. Ezekben a községekben a nagyobb méretű láda neve *hombár*, a kisebbé *szuszék*. A felsorolt területeken a gabonásláda hagyományos helye a kamra, ritkábban a csűr, szórványosan a lakóház más helyisége. A ládák űrmérete itt is változó. Adatainkból úgy tűnik, hogy az északi részeken inkább a kisebb méretű, 4-10 q űrtartalmú, egyterű ládák voltak használatban. Az alföldi részeken alkalmazott ládák nagyobb méretűek, legtöbbször kétrekeszesek, és 10-20 q, ritkábban 20-30 q gabonát tudtak benne raktározni. Természetesen egy-egy háznál több gabonásládát is használtak.¹²⁹

A gabonásládák legintenzívebb alkalmazási területe a 19. század végén és még később is a Felső-Tisza-vidék (Bodrogköz, Rétköz, Bereg, Erdőhát, Szamosköz, Szatmár), a Tiszántúl legnagyobb része (Nyírség, Hajdúság, Érmellék, a Körösök vidéke), továbbá a Szilágyság. E vidékeken nagyméretű, gyakran embermagasságú, hasáb alakú, kétrekeszes, lapos fedelű, díztelen ácsolt ládákban raktározták a gabonaneműeket (29. kép). Több

29. Gabonásláda a tornácon. Szatmár megye

¹²⁹ A Kisalföld északi részére, a Palócföldre, Abaúj, Zemplén vidékére és az Alföld középső részére vonatkozó adatokat az MNA, az SZMNA, az UMTsz. gyűjtéseiből, BECK Z., DANKÓ I., FLÓRIÁN M., GYÖRFFY L., JANÓ Á., TÁBORI GY., VORÁK J. szíves közléseiből és az alábbi munkákból merítettük: ISTVÁNFFY GY. 1896. 76.; ISTVÁNFFY GY. 1911. 13.; KISKÉRI BALOGH I. 1898. 129.; PINTÉR S. 1909. 204.; GYÖRFFY I. 1934. 68.; GYÖRFFY L. 1938. 236.; GUNDA B. 1937. 67.; MÁRKUS I. 1943. 107.; MINAY L. 1929. 202.; CSETE B. 1956. 42.; HOFFMANN T. 1956. 560.; GUNDA B. 1956a 162.; DANKÓ I. 1961. 82.; BALASSA I. 1964. 121—123.; IKVAI N. 1967. 164.

helyütt (ma már pontosan nem körvonalazható területeken) kizárólagos gabonartók voltak, alkalmazásuk intenzitását a 20. század első felében néprajzkutatók is rögzíthették. Beregben, a Bodroghözben és a Szilágyságban a gabonáskasokkal együtt szolgáltak a gabona megőrzésére. Az említett nagy területen a gabonásládák hagyományos helye a lakóház tornáca, illetőleg az ereszalj volt. A tornác egyik végén, mintegy annak lezárásaként álltak a nagy ládák, méretükkel is reprezentálva a faluban a ház lakóinak gazdasági és társadalmi helyzetét (30—31. kép). Néha a csűrbe

30. Nagyméretű gabonásláda a tornácon. Hajdúsámson

vagy (főleg a kisebb méretűeket) a padlásra állították, őrirtalmuk 10-15 és 20-25 q között váltakozott. A rekeszek a különféle gabonaneműek elkülönítésére szolgáltak, vagy egyik rekeszben a házi fogyasztásra eltett gabonát, másikban a vetőmagot őrizték.

A gabonásláda neve az említett terület északi részén és a Körösök vidékén jobbára *szuszék*, *szuszik*, máshol *hombár*, *hambár*. A két terminus gyakran keveredik egymással.¹³⁰

¹³⁰ A Felső-Tisza-vidékre, a Tiszántúlra, a Szilágyságra és a Dél-Alföldre vonatkozó adatokat az MNA, az SZMNA, az UMTsz., FÜZES E. gyűjtéseiből, az Ikvai- és Füzes-kérdőívre érkezett válaszokból, továbbá BELLON T., BÉRES A., BALOGH I., ERDÉSZ S., NYÁRÁDY M., SZALONTAY B. szíves közléseiből, GÖNYEY S. (EA 0564. 1942), MÁRKUS M. (EA 0599. 1942), KRESZ M. (EA 4110. 1950) gyűjtéseiből és az alábbi publikációkból merítettük: SIMKÓ Gy. 1910. 105.; TÖRÖS B. 1910. 60.;

31. Különböző nagyságú szuszékok a ház tornácán. Méra

A gabonatartó ládák széles körű alkalmazását tapasztaltuk Erdélyben és Moldvában is. E területeken általában a ruhásládákhoz hasonló vagy azokkal megegyező formájú, lapos vagy kissé domború tetejű ládákban raktározták a gabonát, amelyet Csikben, Gyergyóban, Moldvában a padlásra, máshol a lakóház eresze alá állítottak (32. kép). Több helyütt az udvaron álló gabonásban vagy annak tornácán volt a helyük. A termelt gabonafélék hozama itt általában kisebb tárolót igényelt, ezért az itteni ládák az előbb tárgyaltaknál legtöbbször kisebb méretűek, mindössze 3-10 q gabona raktározását biztosították. A kis űrtartalmú ládák azért is megfeleltek Erdélyben, mert mellettük gabonáskasban, és néhol a különálló gabonásrekeszében is raktároztak. A gabonásládák domináns terminusa Erdélyben *szuszék* (és alakváltozatai), szórványosan *hambár*, *hámbar*. Moldvában mindig *hámbar*. Egyik-másik kutatóponton Erdélyben is tapasztalhattuk a két terminus keveredését, illetőleg mindkettő meglétét.¹³¹

ECSEDI I. 1912. 187.; BANNER B. 1929. 201—202.; GESZTELYI NAGY L. 1929. 261.; KISS L. 1929. 28.; KISS L. 1954. 346.; BETKOWSKI J. 1930. 120—121.; BALASSA I. 1940. 49., 100.; KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951. 262.; GILLYÉN N. 1959. 257.; NAGY GY. 1963. 91—92.; NAGY GY. 1965. II. 170—171.; NAGY GY. 1973. 475.; ERDÉSZ S. 1967. 209.; ERDÉSZ S. 1968. 211.; ERDÉSZ S. 1974. 80.; MOLNÁR A. 1967. 153.; BALOGH I. 1969. 161.; BELLON T. 1973. 162—163.; SZMNA I. I. 139—142.

¹³¹ Az erdélyi és a moldvai adatokat az MNA, az UMTsz. gyűjtéseiből és az alábbi munkákból merítettük: JANKÓ J. 1892. 70.; JANKÓ J. 1893. 104.; LÁZÁR I. 1896. 24.; BÁTKY Zs. 1907. 70.; HAÁZ F. 1932. 45—49.; HAÁZ F. 1941. 96—99.; VASS I. 1941. 403.; MÁRTON GY. 1944. 312.; DUNARE, N.—TREIBER-NETOLICZKA, L. 1961. 52.; Kós K. 1976. 16.; OMM XX. 272.; CsángSz. 53.

32. Különböféle gabonatarító edények a ház padlásán. Inaktelke

A gabonásládák elhelyezésének sajátos módja alakult ki Erdély különböző részein, mindenekelőtt a szászoknál és a Székelyföld egy részén. Ezeken a területeken több helyütt történeti okok miatt a templomokat (mint ahogy a kúriákat, udvarházakat is) védelmi megerősítésekkel építették fel. A templomokat erős fallal, bástyákkal vették körül, és a bástyák, falak belső oldalán alakították ki azokat a tetővel ellátott építményeket, ahol a község lakói gabonásládáikat és más értékeiket biztonságosan elhelyezhették. A székelyderzsi unitárius templom e részét a püspöki vizitáció 1789-ben így írta le: a zindelyes tető alatt „a derzsi communitasban lakó emberek magok szabott rendek szerént tartják gabonás szuszékjokat, az ezeken felyül levő gerendákon pedig ládájokat és egyéb féltőbb házi portékájokat”. A bölöni unitárius templomban ugyancsak a bástyák falában helyezték el a gabonásládákat „az eklézsia tagjai és más falubeliek”.¹³²

Ládakészítő központok

A gabonásládák különböző típusainak elterjedésében nagyon fontos szerepet játszottak azok a körzetek, amelyeknek lakói a láda előállításának specialistái voltak, s akiknek kereskedelmi tevékenysége nagy területekre

¹³² KELEMEN L. 1916. 116.; KELEMEN L. 1977. 216., 221. A szász erődtemplomokról: SIGERUS, E. 1923; PHLEPS, H. 1934; PHLEPS, H. 1940.

terjedt ki. Ezek a körzetek, nemegyszer a feudális szolgáltatások rendszerétől meghatározottan, a nagytáji munkamegosztás keretei között alakultak ki évszázadokkal ezelőtt. A javak termelése tekintetében létrejött nagytáji munkamegosztás és a sík vidékek között alakult ki, és a termékek cseréje általában a cserekereskedelem formájában realizálódott.¹³³

A 19. század második felében még üzemelő, ácsolt ládákat és ezen belül gabonásládákat előállító központokról, amelyek szigorú háziipari jellegét az is mutatja, hogy mesterei sohasem tartoztak céhekbe, meglehetősen kevés adatunk van. A legjelentősebb központok tevékenysége és értékesítési körzete azonban ezekből is kirajzolódik. A Dunántúlon három központ működéséről tudunk. Az egyik Vas megye nyugati részén, valószínűleg az Őrségben lehetett, legalábbis FÉNYES Elek egy megjegyzése (1847-ből) erre utal.¹³⁴ Valószínűnek tartjuk, hogy Délnyugat-Dunántúlon az ácsolt ládák előállítása elsősorban nem specialista közösségek nevéhez fűződik, hiszen az Őrségben, Göcsejben, Hetésben és szlovén területeken a fa megmunkálása, a faeszközök előállítása a férfiak mindennapos házi tevékenysége volt.¹³⁵ Az itteni jelentős famunkákról a múlt századi szakírók is említést tettek.¹³⁶ A Dunántúl másik ládakészítő központja Baranya megye hegyháti, mecseki részén alakult ki. Tudjuk, hogy a Mecsek erdőktől körülvett, eldugott községeiben, ahol a földrajzi körülmények következtében a lakosság megélhetését a mezőgazdasági termelvények csak kis mértékben biztosíthatták,¹³⁷ jelentős famegmunkáló háziipar alakult ki, amelyre már a 19. század elején felfigyeltek.¹³⁸ Ezen a tájon a termelt javak előállítása tekintetében sajátos kistáji munkamegosztás alakult ki, amelyben a faeszközöket készítő specialista falvak is részt vettek.¹³⁹ A faiparosok között ládakészítők is voltak, akik jelentős tevékenységet fejthettek ki a 19. század első felében, ha működésüket FÉNYES is szóvá tette: „Faeszközöket s edényeket, úm. lapátokat, villákat, kanalakat, teknőket, mozsarakat, hombárokát stb. legtöbbit készítenek Baranyának . . . nyugati részén.”¹⁴⁰ Sajnos a ládakészítő falvakat gyűjtésünk idején nem tudtuk azonosítani, a megye legkülönbözőbb részén az idős adatközlőktől kapott információk csak arra utaltak, hogy „valahol a Mecsekben”, „a Hegyháton” stb. készítették az ácsolt gabonásládákat. Nem tartjuk kizártnak, hogy a falusi

¹³³ E kapcsolatokat részletesen elemzi egy kisebb területen: KÓSA L. 1967. 28—33.; erdélyi vonatkozásban: KÓSA K. 1972. 9—51.; KÓSA K. 1976. 168—170., 268—274., 326—380.

¹³⁴ FÉNYES E. 1847. I. 77.

¹³⁵ GÖNCZI F. 1914. 627.; PÁVEL Á. 1936.

¹³⁶ Lásd BITNITZ 1819; CSAPLOVICS, J. 1820; PLÁNDER F. 1970.

¹³⁷ RÚZSÁS L. 1964. 90—92.

¹³⁸ BAYER M. 1822. 11.; HAAS M. 1845. 71.; HÖLBLING M. 1845. 113.

¹³⁹ ANDRÁSFALVY B. szíves közlése. Lásd még DANKÓ I. 1967. 123—133.

¹⁴⁰ FÉNYES E. 1847. I. 77.

ezer mesterek maguk is készítettek ilyen edényeket, és felvetjük annak a lehetőségét is, legalábbis az Ormánságban használt ládák vonatkozásában, hogy a szlavóniai famunkások a gabonásládák előállításában is közreműködtek. A hegyháti specialisták — az emlékezet szerint — vásárokon értékesítették termékeiket, vagy a falvakban házaltak velük.

A harmadik központ a Dunántúlon, a Bakony erdőkkel körülvett falvaiban alakult ki. Itt — az eddigiektől eltérően — szlovák és német telepesek honosították meg a faipart, és a 18—19. században a Dunántúl középső részét ellátták gazdasági eszközökkel, edényekkel, ácsolt ládákkal. A specialista falvak több helyütt erdőt béreltek, és még a 19. század közepén is az erdőben faragták ki a szerszámok, edények mellett a gabonásládák oldaldeszkaikat, lábait, aztán a megrendelő kamrájában állították össze azt. A nagyméretű kész ládát nem is lehetett volna bevinni a szűk kamraajtón.¹⁴¹

Mind az értékesítési körzet, mind a termelés kapacitása tekintetében a legjelentősebb ácsolt ládát előállító központ a Felvidéken, Gömör és Abaúj megyében alakult ki, mely évszázadokon keresztül ellátta ácsolt ládákkal nemcsak az egész Felvidéket, hanem a Duna—Tisza közét is.¹⁴² Az itteni szlovák falvak már a 17. században a feudális szolgáltatások keretében ácsolt ládákkal adóztak: „Valamennyi Táál és Szekreny csinalok, Ácsok és kerekések ezen faluban lakk, tartoznak mind edgyütt az Ur számára két szekrent vagy szuszekot csinálni, kinek mindenikében külön-külön húsz húsz köből szem férjen.”¹⁴³ A Gömör megyei Rimaszaluzsányról VÁLYI András a 18. század végén ezt jegyezte fel: „... lakosai szuszékokat s hombarokat tsinálnak...”¹⁴⁴ Kisebb központ alakult ki a Mátra környéki szlovák községekben is.¹⁴⁵ A Tiszától nyugatra, az Alföld legnagyobb részén a gabonásládát *tóthombárnak* nevezik, ez is a készítőkre utal. A ládakészítő szlovákok vásárra jártak termékeikkel, esetenként faluztak is velük. Több helyütt emlékeznek még arra, hogy az árus a ládát, kívánságra, állandó helyén állította össze. Vételárként általában gabonát kaptak. A vándor árusok tevékenysége nagy területre terjedt ki, a Nagykunság déli részéig eljutottak. Békés megyében szlovák bizományosaik közvetítésével látták el a háztartásokat ácsolt ládákkal.¹⁴⁶

A Felső-Tisza-vidéken alkalmazott gabonásládák készítőiről nem sokat tudunk, valószínű, hogy a szilágysági románok árusító körzete erre a

¹⁴¹ VAJKAI A. 1959a 28—29.

¹⁴² E központokra vonatkozó irodalmat közöl KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951. 240. 13. jegyzet. Lásd még Cs. SEBESTYÉN K. 1927. 204.; Cs. SEBESTYÉN K. 1929. 45.; Cs. SEBESTYÉN K. 1942. 3.; STRÁNSKÁ, D. 1962a 81—88.; MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 120.

¹⁴³ Szalanc, Abaúj megye. Országos Széchényi Könyvtár, Fol. lat. 3566 nr, 40 verzája. Idézi KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951. 237. 8. jegyzet.

¹⁴⁴ VÁLYI A. 1799. III. 659.

¹⁴⁵ Vö. KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951. 234.

¹⁴⁶ TÁBORI Gy. szíves közlése, 1965.

vidékre is kiterjedt. Tudjuk, hogy a szilágysági magyar és román falvakban egyaránt használt ládákat román specialista községek készítettek Szilágyságban — mint Zálka, Hagymás —, továbbá Hunyad megyében, s termékeiket Erdélyben vásárokon árusították. Feltehető, hogy az Alföld felé is kereskedtek, és a Tiszáig eljutottak.¹⁴⁷

A Tiszántúl nagy részét — az emlékezet szerint — a Bihar hegységben lakó román specialisták látták el ládákkal. Nem véletlenül nevezik itt a gabonásládákat *oláh hombárnak*. Mint már KÓSA László is felfigyelt rá,¹⁴⁸ az Alföldön a legtöbb kelet felől érkezett árut az oláh jelzővel illették, és készítőikről, árusítóikról is csak mint oláhról, románról emlékeznek meg, bárhol is éltek. Így járt el egyébként a legtöbb néprajzkutató is, talán azért, mert az adatközlések alapján nem volt lehetőség a készítési központok körültekintőbb lokalizálására. Mindenesetre a közlésekből, megjegyzésekből kirajzolódik az Alföld keleti peremén egy jobbára hegyvidéki nagytáj, amely a Szilágyságtól Biharon keresztül a Maros alsó folyásáig húzódik, és amely századokon keresztül ellátta az Alföld keleti részét — nagyjából a Tiszáig — faeszközökkel és -edényekkel. Készítői többnyire románok voltak, akik termékeiket az alföldi vagy az Alföld-széli vásárokon, gyakran falvakban szekerezve árusították, így biztosítva évi gabonaszükségletüket.¹⁴⁹ Az áruk értékesítéséhez, szállításához felhasználták a hegyekből az Alföld irányába törő folyókat is,¹⁵⁰ melyek segítségével a Bánságba is eljutottak. E nagytáji munkamegosztás és termékcsera következtében a fában szegény Tiszántúl majd minden településén használták az erdélyi származású ácsolt ládákat a kicsévelt gabona raktározására. A bihariak nemcsak az Alföld felé szállítottak, piaci körzetük kelet felé is kiterjedt. Román kutatók is megerősítették, hogy ácsolt ládáikkal a Kalotaszeg környéki magyar községeket és a Mezőséget is ellátták. Vittek ládát a szász községekbe is.¹⁵¹

Megjegyezzük, bár a kérdéssel a későbbiekben részletesen is foglalkozunk, hogy az Alföld keleti peremén a hegyvidék és a sík vidék között lezajlott árucserre következtében gabonatarató épületek is kerültek az Alföld déli részére.

Végül fontos szerepet játszottak az ácsolt ládák terjesztésében a Székelyföld famunkára specializálódott községei. Udvarhely megyében

¹⁴⁷ EA 0564. GÖNYEY S. 1942; EA 0599. MÁRKUS M. 1942; Kós K. 1976. 343.; EGYED Á. 1975. 130.

¹⁴⁸ KÓSA L. 1967. 33.

¹⁴⁹ A különböző tájak közötti árucserére vonatkozó irodalmat lásd KÓSA L. 1967. 28—33.; Kós K. 1972. 9—51.; Kós K. 1976. 168—170., 268—274., főleg 326—380. A gabonásládák értékesítéséről lásd BALASSA I. 1940. 49., 80.; NAGY GY. 1963. 91—92.; NAGY GY. 1963a 98.; NAGY GY. 1965. II. 170—171.

¹⁵⁰ Kós K. 1972. 14—17.

¹⁵¹ DUNARE, N.—TREIBER-NETOLICZKA, L. 1961. 52.

Siklód, Székelyvarság, Pálfalva, Oroszhegy, Firtosváralja; Maros-Torda megyében Szováta és Sóvárad; Kolozs megyében Dongó és Bedecs — faeszközök, -edények mellett — ácsolt ládákkal is ellátta az egész környéket. Falvakban házaltak vele, rendszeresen megjelentek a vásárokon, ahol a kiállított szuszékok gyakran hosszú sort alkottak. Kétféle méretű ládát készítettek, a nagyobb 25-30 véka gabona fért. Itt is gabonáért árusítottak, egy-egy ládáért 2-4 véka gabonát, ritkábban készpénzt kaptak.¹⁵²

Több recens adatunk van arra, elsősorban a Tiszántúlról, hogy az ácsolt ládákat helybeli ácsok, kádárok, sőt maguk a tulajdonosok készítették el.¹⁵³ Úgy hisszük azonban, hogy ezek az adatok nincsenek ellentmondásban azzal, amit a ládakészítő központokról és piaci körzetükről megállapítottunk. Az I. világháború végén ugyanis, az országhatár módosulásával, lényegében megszűnt az erdélyi és az alföldi tájak közötti árucserforgalom, a gabonásládákra azonban még szükség volt. Így hát, az erdélyi származású ládák mintájára, a helybeli iparosok vagy az ezermester gazdák készítették a ládákat, amelyekhez a nyersanyagot a fejlődő fakereskedelem biztosította. E kérdéssel kapcsolatban utalhatunk arra, hogy például a Bánság magyar községeiben az I. világháború végéig kizárólag Erdélyben készített, hasított ágú favillát használtak. Az I. világháború után ez a forrás megszűnt, ezután kerültek erre a vidékre a toldott ágú favillák, amelyeket a bácskai németek készítettek.¹⁵⁴

Az ácsolt láda neve

Az eddigiekből is megállapítható, hogy az ácsolt gabonásládjára a magyar nyelvterületen lényegében két terminus volt használatos: a *szuszék* és a *hombár*. A Dunántúlon szórványosan előforduló *szekrény*, *szökröny* nevet a továbbiakban figyelmen kívül hagyjuk, mert bizonyosnak tartjuk, hogy ez a név az ácsolt ruhatartó ládáról került a gabonataratókra.¹⁵⁵ Igazolja ezt az is, hogy az Ormánságban a *szökröny*nek nevezett ruhatartó láda mellett világosan megkülönböztetik a gabonásládát, melynek neve következetesen *hambár*.¹⁵⁶

¹⁵² HAÁZ F. 1932. 45—49.; HAÁZ F. 1941. 96—99.; Kós K. 1976. 365., 367., 369.

¹⁵³ A 130. jegyzetben idézett gyűjtésekből származó adatokon kívül lásd BALASSA I. 1940. 79—80.; KISS L. 1954. 346.

¹⁵⁴ FÜZES E. gy. 1965. Lásd még BALASSA I. 1949. 117—120.; KÓSA L. 1967. 29—31. és az itt idézett forrásokat.

¹⁵⁵ Vö. KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951. 253—259.

¹⁵⁶ KISS G. 1937. 48., 284.; TOMANÓCZY J. 1940. 38.; OrmSz. 62., 237.

A *szuszek* és a *hombár* terminus előfordulását az 5. térképen ábrázoltuk. A térkép nagyjából a századforduló körüli állapotot tükrözi. Látható, hogy a *szuszek* elnevezés elsősorban a Kisalföld és az Alföld északi és keleti peremterületein él, domináns terminusnak tekinthető Erdélyben is. Ezeken a vidékeken a szónak tájilag elég jól körülhatárolható nyelvjárási változatai alakultak ki: a Kisalföld északi részén *szuszek*, a Zempléni-hegységben és a Bodrogek egy részén *szuszok*, a Tiszántúlon *szuszik*, *szusziék*, Erdélyben, Kolozs megyében *szuszink*, *szuszing*.¹⁵⁷

A térképről első pillantásra megállapítható az is, hogy a *hombár* szó az előbbinél jóval nagyobb területen volt használatos. A Dunántúlon szinte kizárólagosnak tekinthető. Utaltunk már arra, hogy a két terminus érintkező területein mindkét szót használták ácsolt gabonásláda jelölésére, ezeken a területeken olykor a két szó a láda nagyságának megkülönböztetésére szolgált: a nagyobbikat *hombárnak*, a kisebbiket *szuszek*-nek nevezték. A *hombár* szónak a magyar nyelvterületen két alakváltozata ismert: a *hambár* és a *hombár*. A recens adatok alapján a két alakváltozat táji elterjedését pontosan nem rögzíthettük. A pontatlan közlésekből csak az rajzolódott ki homályosan, hogy a *hambár*, *hámbar* elsősorban a peremterületeken élt.

Itt most csak megjegyezzük, hogy mindkét szó, a *szuszek* és a *hombár* is, a magyar nyelvterületen más tárolókésztséget is jelöl. Különösen a *hombárnak* alakult ki több jelentésváltozata.

Az ácsolt ládák múltja

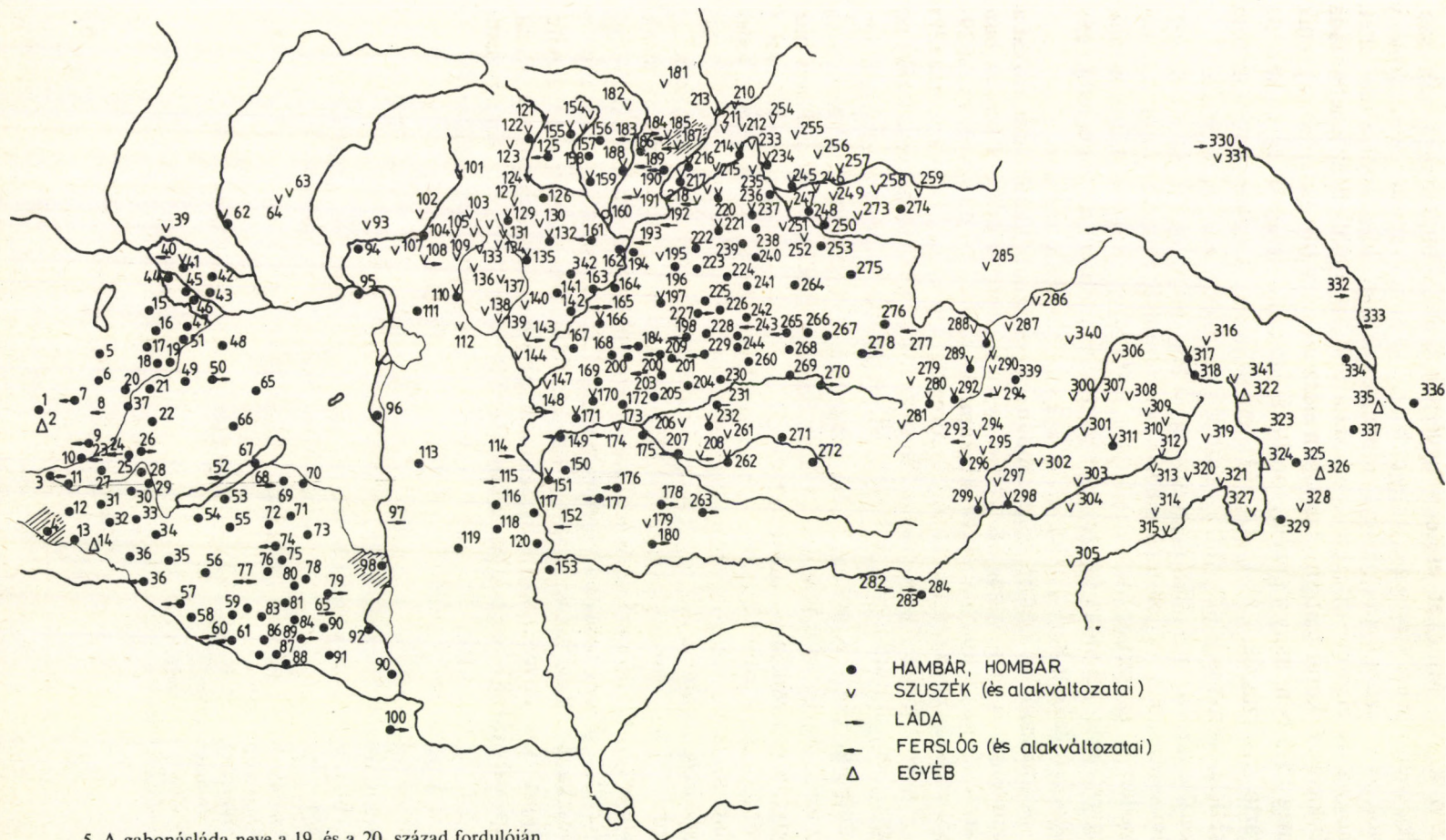
A továbbiakban nyelvtörténeti és történeti adatok segítségével kíséreljük meg felderíteni az ácsolt gabonatarató ládák alkalmazásának múltját a magyar nyelvterületen. Előrebocsátjuk, hogy elemzésünkör eleve feltételezzük, hogy azok a ládák, amelyek a 19. században kezdtek elterjedni, egyes területeken csak a 20. században váltak uralkodóvá. Míg az ácsolt ládák és általában az ácsolt technikával készült parasztbútorok parasztkézművesek kezéből kerültek ki, a fűrészelt, szegelt, enyvezett bútorokat, köztük a különféle ládákat is, legtöbbször céhbeli asztalosok, szakiparosok készítették.¹⁵⁸

Az ácsolt ládát jelölő *szuszek* szó nálunk először 1508-ban bukkan fel a Döbrentei-kódexben: „Az bvzat kedeg gohetek en zvzokomba: in horreum meum.”¹⁵⁹ 1510 körül egy oklevélben így jelenik meg: „Triticum cum vno

¹⁵⁷ MTsz. II. 614.; UMTsz. és MNA gyűjtései. Lásd továbbá e fejezet 129., 130. és 131. jegyzetében felsorolt irodalmat.

¹⁵⁸ A kérdést részletesen elemzi KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951. 237–240.

¹⁵⁹ NySz. III. 343.

- HAMBÁR, HOMBÁR
- ∇ SZUSZÉK (és alakváltozatai)
- LÁDA
- FERSLÖG (és alakváltozatai)
- △ EGYÉB

5. A gabonásláda neve a 19. és 20. század fordulóján

Zwzek.”¹⁶⁰ Mindkét esetben egyértelműen gabonatartóról van szó, legfeljebb az lehet kétséges, hogy ez láda, fonott kas vagy ácsolt készítmény volt. A 16. században egyre gyakrabban előforduló adatokból sejteni lehet, hogy a szó elsősorban gabona- és lisztartó edényt jelöl.¹⁶¹ Ez lehetett láda és kas is. A korai szótárirodalomban először CALEPINUS szótárában jelenik meg 1585-ben, mely a *cumera* fordítását így adja: „Buza és egyéb gabona tartó kas, szuszék.”¹⁶² A MA 1611. évi kiadásában a *cumera* még mindig kétféle edényt is jelöl: „Buzás, lisztes, gyümölcsös nagy kas, szuszéc.” A kétféle tároló megkülönböztetése a szótárirodalomban először a PP 1708. évi kiadásában történt meg, ahol a *cumera* szó fordításában ugyan a kas mellett a szuszékot is megtaláljuk, azonban a *farrarium* értelmezése egyértelmű: „Gabona és liszt tartó hombár, szuszék.” Ez a meghatározás sztereotípiaként került aztán a PP és a PPB összes kiadásába.

A történeti forrásokból legkorábban a 17. századból kapunk adatokat a szuszékra. A Hegyközben a század elején a gabonát jobbra szuszékban tárolták, mely a konyhában vagy a kamrában állt.¹⁶³ A diósgyőri vár 1629-ből származó inventáriumában két „öreg bükkfa szuszékot” írtak össze.¹⁶⁴ I. Rákóczi György birtokain a 17. században az ácsolt láda (szuszék) az egyik legfontosabb gabonatartó volt. A birtokösszeírási iratokban így emlegetik őket: Komána, 1632: „Az udvarház tornácán... három uj szuszék, egyikben 9 köböl buza.”;¹⁶⁵ Szerencs, 1635: „... az ecetes ház pitvara (szuszékban 4 köböl buza), ... pince előtti ház (2 szuszékban 7 köböl liszt, 2 köböl buza). . . .”;¹⁶⁶ Örményes, 1638: „Azon hosszú fedel alatt az istallo vegeben vadnak a gabonas hazak. Eleöttek vagjon eggy tapaszos buzatartó kas. Eggy romladozott ket reszből álló eöreg szuszek, üres.”¹⁶⁷ A gyalui uradalom iratai 1666-ban ugyancsak többször említenek szuszékot. Pl. „Az gabonas házban egj Szuszekban vagjon köles Sa. Cub. N.2.”¹⁶⁸ „Innen menve a gabonas hazba, . . . ebben jobb kez felöl vagjon Deszkabol csinált szuszek Nr.3. Bal kez felöl ismegh N.3. kettejn Ajto vagion vas hevederekre sarkokra csinálva. . . .”¹⁶⁹ Bornemissza Anna naplójában 1687-ben találjuk a következő Szebenre vonatkozó bejegyzést:

¹⁶⁰ OklSz. 945.

¹⁶¹ NySz. III. 343.; OklSz. 945—946.

¹⁶² Cal. 71.

¹⁶³ BALASSA I. 1964. 121—123., 185.

¹⁶⁴ Sz. CZEGLÉDY I. 1968. 96.

¹⁶⁵ MAKKAI L. 1954. 464.

¹⁶⁶ MAKKAI L. 1954. 87—88.

¹⁶⁷ MAKKAI L. 1954. 562.

¹⁶⁸ JAKÓ Zs. 1944. 173.

¹⁶⁹ JAKÓ Zs. 1944. 165.

„Az klastromban jó helyre a szuszékokat ha tesszük, ha Asszonyunk javallja.”¹⁷⁰

A sárospataki vár 1685. évi inventáriumában ezt olvashatjuk: „Vam Buza tarto Zuszek Kettő, edgyik rosz üres, a másik jo, által rekesztve Lakattyával. Vagyon ebben Vám-Tiszta buza öt szapu. Abajdocz edgy szapu.”¹⁷¹

A 17. század végéről és a 18. századból még több adatot kapunk a gabonartartó szuszék használatára,¹⁷² s említettük már, hogy a 18. században szuszékkészítő központról is van tudomásunk.¹⁷³

Érdekes, hogy 19. századi jelentősebb anyanyelvi szótáraink szerint a szuszék még mindig „deszkából összerovott, vagy vesszőből font és sárral tapasztott szekrény, melyben gabonát szoktak tartani”,¹⁷⁴ tehát kétféle gabonartartó edényt is jelöl.

Társzótáraink közül a Tsz. a 19. század első felében még csak Gömörből és a Palócföldről ismeri 'gabonartartó' jelentéssel.¹⁷⁵ A századvégi MTsz. szinte az egyedüli szótárunk, mely (amellett, hogy a terminus mai ismereteink szerinti elterjedését vázolja) jelentéstartalmában határozottan elkülöníti a kastól: „nagy gabona- vagy lisztartó faláda”.¹⁷⁶

Ha az előbb számba vett nyelvtörténeti és történeti adatainkat abból a szempontból vizsgáljuk, hogy a *szuszék* szónak mi volt a jelentéstartalma, azt találjuk, hogy több adat egyértelműen fából, deszkából készült, fedéllel ellátott, belül rekeszekre osztott gabonásládára utal. A legkorábbi (16. századi) nyelvtörténeti adatok, majd a szótárak zöme feltételezi a szó kettős alkalmazását, vagyis hogy gabonásládát és gabonáskast is jelöltek vele. A szó kettős használatára utalnak a recens nyelvjárási adatok, amelyek szerint Erdély egyes részein a vesszőből font és sárral tapasztott gabonartartó neve *szuszék*.¹⁷⁷

Nem érthetünk egyet CSILLÉRY azon véleményével, hogy a *szuszék* épített gabonartartót is jelentett. Megállapítását mindössze néhány adatra alapozta. Az egyik ezek közül a SZAMOSKÖZY által 1598-ban leírt nándorfehérvári *szuszék*, amelyet kőből építettek, és két stadiumnyi hosszú volt. SZA-

¹⁷⁰ SZÁDECZKY B. 1911. 476. További erdélyi adatok: SZABÓ T. A. 1975. I. 1108.

¹⁷¹ ROMÁN J. 1965. 106—107.

¹⁷² Például COMENIUS, A. J. 1685. 71.; ZOLNAI GY. 1896. 343.; GYÖRFFY I. 1927. 33.; TIMÁR K. 1930. 127.; TAKÁTS S. 1915—1917. II. 49.; CS. BOGÁTS D. 1943. 47.

¹⁷³ TAKÁTS S. 1915—1917. III. 236.; VÁLYI A. 1799. III. 659.; KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951. 240. 13. jegyzet.

¹⁷⁴ Például CzF. V. 1478.; Ballagi 1868—1873. II. 599.

¹⁷⁵ Tsz. 353.

¹⁷⁶ MTsz. II. 614.

¹⁷⁷ MNA, UMTsz. gyűjtései; JANKÓ J. 1893. 108.; KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951. 260.

MOSKÖZY megjegyzi, hogy az építményt a törökök *hambárnak* nevezik.¹⁷⁸ Nyilvánvaló, hogy itt óriási méretű török magtárról van szó, amelybe talán az adógabonát gyűjtötték, esetleg hadsereg-élelmezés céljából halmoztak fel itt gabonát. SZAMOSKÖZY valószínűleg tévedésből vagy megfelelő szó híján nevezte *szuszéknak*, hiszen a 16—19. században a történeti forrásokban egyetlen egy olyan adat sincs, ami szerint gabonatarató épületet *szuszéknak* neveztek volna. A gabonásépületek neve ez idő tájt — még az uradalmakban használt nagyobb méretűeké is —: *gabonás, gabonásház, búzásház, granarium*, majd később *hambár, hombár*.¹⁷⁹ Nincs adatunk arra sem, hogy a recens anyagban a paraszti használatú gabonatarató épületeknek *szuszék* volt a neve. A másik adat, amire CSILLÉRY a véleményét alapozza, GYÖRFFY leírása, amelyből kiderül, hogy boglya formájú gabonásról van szó.¹⁸⁰ Miután a recens anyagban ezt az építményt GYÖRFFY adatán kívül csak Karcagon nevezik *szuszéknak*¹⁸¹ (máshol a neve gabonás, gabonásverem, életesverem, verem), bátran feltételezhetjük, hogy mindkét esetben a gabonásláda nevének szélesebb értelmű (ti. 'gabonatarató'), de elszigetelt alkalmazásáról van szó. CSILLÉRY a fenti megállapításánál hivatkozik még azokra az adatokra, amelyek a beépített gabonatarató rekesztékekre vonatkoznak. Ezek a rekesztékek azonban csak a 19. század második felében terjedtek el, és a terminus másodlagos felhasználásával kapták *szuszék* nevüket.¹⁸²

Megállapíthatjuk tehát, hogy a nyelvtörténeti és történeti forrásokban a *szuszék* a magyar nyelvterületen gabonatarató ládát vagy gabonáskast jelentett, a 19. században azonban népi használatban a szó jelentéstartalmának kétirányú mozgása figyelhető meg. Részben leszűkül a gabonásládára, részben kibővült a gabonásrekesztékekkel. Gabonatarató épületet csak elszigetelten jelöltek vele.

A nyelvtudomány megállapítása szerint a *szuszék* szláv eredetű szó, az összes szláv nyelvben használják, a szlávon kívül csak a román és a magyar nyelvterületen ismert. Az ócseh *susek* ('der Kornkasten') 1093-tól ismert. Számunkra nagyon lényeges, hogy jelentése az összes szláv nyelvben, nemkülönben a románban is: gabonás-, élelemláda; elkerített rész a gabona számára. Ruhatarató ládát sohasem jelentett, erre a fogalomra a szláv nyelvekben is a latin *scrinium* származékait alkalmazták.¹⁸³ A magyar szó

¹⁷⁸ KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951. 259—260. Az adat forrása: MonÍrók. 30: 88.; TAKÁTS S. 1915—1917. III. 231.

¹⁷⁹ A forrásokat lásd a Gabonatarató építmények című fejezetben.

¹⁸⁰ GYÖRFFY I. 1910. 147.

¹⁸¹ MNA FAZEKAS M. 1959—1963.; BELLON T. 1973. 161—162.

¹⁸² A kérdés részletes kifejtését lásd a Gabonatarató rekeszték című fejezetben.

¹⁸³ Kniezsa: SzÍjsz. 515.; KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951. 259. Mindkét helyen bő irodalom.

közvetlen forrása vitatott. KNIEZSA szerint a *szuszék* a szlovák nyelvből került hozzánk, aránylag későn. Nyelvjárási változatai (*szuszák*, *szuszok*, *szuszink*) a magyarban alakultak ki. A szó eredeti jelentése: a csűr elkerített része a gabona számára, gabonatarató láda jelentése később terjedt el.¹⁸⁴ CSILLÉRY a szó elemzését a következő konklúzióval zárja: „... megállapíthatjuk, hogy ellentétben a szekrény szóval, amelyek előbb jelentett ácsolt ládát, majd később más, az ácsolt láda korábbi funkcióját átvevő bútordarabot, addig a *szuszék* szó korábban általában gabonataratót jelentett és csak később — amikor a gabonát egyre inkább ácsolt ládában tartották — kapcsolódott mindig jobban az ácsolt ládához.”¹⁸⁵ Megjegyzi még, hogy tapasztalatai szerint, ha az ácsolt ruhatartó ládát gabona tárolására kezdik használni, ugyancsak felveszi a *szuszék* nevet.¹⁸⁶

Néprajzkutatóink közül korábban Cs. SEBESTYÉN Károly és VISKI Károly foglalkozott az ácsolt ládákkal, köztük a gabonatarató ládákkal is. Véleményükből az tükröződik, hogy az ugyanazon technikával készült, de különböző funkciójú és különböző méretű ruhatartó és gabonatarató ládákat minduntalan összekeverték. Véleményük kialakításában nyilván megzavarták őket azok az adatok, amelyek egyrészt a gabona tárolására másodlagosan használt és *szuszék* nevet felvett ruhatartó ládákra, másrészt a 19. században elterjedt gabonásrekesztékekre vonatkoztak.¹⁸⁷ Cs. SEBESTYÉN 1956-ban megjelent tanulmányában (KNIEZSA megállapításával vitatkozva) még azok után is ragaszkodott ahhoz, hogy a ruhatartó szekrényből lett a gabonásszuszék,¹⁸⁸ hogy CSILLÉRY 1950-ben és 1951-ben megjelent francia és magyar nyelvű tanulmányaiban egyértelműen tisztázta: kétféle funkciójú és nagyságú, kétféle terminussal jelzett ládáról van szó.¹⁸⁹

Az elmondottak alapján a *szuszék* szóval kapcsolatos ismereteinket így összegezhethetjük. A középkor végén a magyar nyelvterületen kétféle ácsolt láda volt használatos. Az egyik a ruhaneműek elhelyezésére szolgált, és *szekrény* volt a neve. A másikat a gabonaneműek raktározására használták, és *szuszék* volt a neve. Lehetséges, hogy az utóbbi szóval akkortájt gabonáskast is jelöltek, erre a nyelvtörténeti adatok és a korai szótárak engednek következtetni. Úgy hisszük, hogy KNIEZSA azon megállapítása, miszerint a *szuszék* eredetileg a csűr gabona részére elkerített részét

¹⁸⁴ Kniezsa: SzJsz. 515.; TESz. III. 807.

¹⁸⁵ KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951. 261.

¹⁸⁶ KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951. 261. 158. jegyzet.

¹⁸⁷ Cs. SEBESTYÉN K. 1927. 203—204.; Cs. SEBESTYÉN K. 1929. 44—45.; Cs. SEBESTYÉN K. 1942. 2.; MN I. 260.

¹⁸⁸ Cs. SEBESTYÉN K. 1956. 79—80.

¹⁸⁹ Lásd KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951.

jelentette, a magyar nyelvterületekre nem vonatkoztatható, ugyanis a történeti, nyelvtörténeti anyagban, sem a recens anyagban — tudomásunk szerint — egyetlen adat sincs, ami erre utalna. A 19. században elterjedt beépített gabonatarító rekesztékek *szuszék* nevüket bizonyosan az ácsolt ládától kapták, így különböztették meg azokat az ugyanazon a területen *hombárnak* nevezett gabonásládáktól.

Abból, hogy a gabonásszuszék alkalmazására az első biztos adat a 16. század elejéről származik, arra következtetünk, hogy ezek a ládák gabona tárolására már a 14—15. században is használatosak voltak. Arra vonatkozóan, hogy a magyar nyelvterületen mikor jelentek meg, határozott választ nem tudunk adni. Csak sejtjük, hogy a gabonásládák alkalmazása összefügghetett a földművelés 14. századi fejlődésével, és a gabonatermelés megnövekedésével. Tudjuk, hogy a jobbágyság ez idő tájt gabonafelesleggel is rendelkezett, amit készletként halmozott fel vagy piacra is vihetett.¹⁹⁰ A megnövekedett gabonatermelés, ugyanakkor az éhínségtől való félelem, a készletezés igénye előtérbe állíthatta a tárolás kérdését, s azt a széleskörűen alkalmazott verem mellett ládával oldották meg. A szemes gabona raktározásának megoldását más tényezők is sürgették. Erről BELÉNYESY Márta így ír: „A csűrök és a szérük, általában rakodóhelyek szűk befogadóképessége miatt a készlet-gabonát szemes formában kellett tárolni... A különböző nagyságú hombárok és szuszékok mellett valószínűleg nem kis szerepet játszott itt — különösen a parasztgazdaságokban — a verem.”¹⁹¹ KNEIENZA véleményére támaszkodva feltételezzük, hogy a gabonásláda először a Felvidéken, a szlováksággal érintkező területeken terjedt el, majd feltehetően szlovák készítőik közvetítésével jutott el a nyelvterület más részébe. Hipotézisként megemlíthető, hogy a tárgy és a szó Erdélybe talán ukrán területről, román közvetítéssel került, mindenesetre a nyelvészeti adatok ezt megengednék,¹⁹² biztos adatunk azonban nincs. Azt sem tudjuk, hogy azokon a területeken, ahol a recens anyagban nincs *szuszék* (például a Dunántúlon), használtak-e valaha is *szuszéknak* nevezett gabonásládát, és ha nem használtak, a középkorban itt hogyan tárolták a gabonát, hiszen a Dunántúlról veremre vonatkozó adatunk is alig van.

Az ácsolt gabonásládákra használatos másik szavunk: a *hambár*, *hombár* (mindkét alakváltozat egyformán elterjedt) a szuszéknál jóval később,

¹⁹⁰ Erre vonatkozóan lásd BELÉNYESY M. munkáit (1954—1955; 1956; 1957—1958); továbbá PACH Zs. P. 1963. 58—59.; SZABÓ I. 1975. 49—50.; FILEP A. 1977. 133.

¹⁹¹ BELÉNYESY M. 1956. 553. A *hombár* terminus ebben az időszakban nyilvánvaló tévedés, hiszen a terminus — mint látni fogjuk — jóval később terjedt el a magyar nyelvterületen.

¹⁹² Az ide vonatkozó nyelvészeti irodalmat közli KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951. 259.; Kniezsa: SzlJsz. 515.

1685-ben tűnik fel a magyar írásbeliségben: „Unum amplissimum scrinium vulgo Hambar vocatum.”¹⁹³ Láttuk, hogy közel száz évvel korábban, 1597-ben, SZAMOSKÖZY még török szónak ismerte: „Ez szuszékokat (Nándor Fejérvárnál az hostatban az Duna mellett) híják törökül hambár.”¹⁹⁴ Úgy véljük, hogy a török hódoltságnak a két időpont között eltelt korszaka, voltaképpen a hódoltság második fele volt az, amikor a szó a magyar nyelvbe behatolt.

Ezt igazolják a korai szótárak adatai, illetőleg negatív adatai is. A 16. századi szótárak, szógyűjtemények a *hombár* szót nem ismerik. Nem szerepel a MA egyik kiadásában sem. Nyomát sem találjuk I. Rákóczi György birtokainak javai közt a 17. század első felében, pedig a birtokösszeírók a kisebb értékű ingóságokat is számba vették. Már idézett 1685. évi adatunk, valamint a szó megjelenése a PP 1708. évi kiadásában („Farrarium — Gabona és liszt-tartó hambár, szuszék”)¹⁹⁵ viszont azt mutatja, hogy az ácsolt láda *hombár* neve a 17. század végén, illetőleg a 18. század elején a magyar nyelvterületen széles körben ismert lehetett. Hogy milyen széles területen alkalmazták a szót ácsolt gabonásláda jelölésére, arra a rendelkezésünkre álló, meglehetősen gyér számú történeti adatok világitanak rá. Használták a gyalui uradalomban (1737),¹⁹⁶ Debrecenben (1756),¹⁹⁷ Háromszékben (1757),¹⁹⁸ Várpalotán (1773),¹⁹⁹ Gyergyóban (1785 k.),²⁰⁰ Túrkevéen (1788);²⁰¹ a 19. század elején a Sopron megyei Horpácson is felbukkan.²⁰²

A 18. század végén és a 19. században a szó több helyütt is előfordul: irodalmi jellegű közlésekben, tankönyvekben, szótárakban és szógyűjteményekben, a gazdasági szakirodalomban, geográfiai munkákban, publicisztikai munkákban. Például 1786: „addig az ó természetéseiket jobbára a pintzék vermek s a hambárok ették meg”;²⁰³ 1787: „szuszékokat, vagy hambárokat”;²⁰⁴ 1792: „Hambár: buzás, lisztes, szuszék”;²⁰⁵ 1793: „A

¹⁹³ OklSz. 386.

¹⁹⁴ MonÍrók. 30: 88. Idézi TAKÁTS S. 1915—1917. III. 231.; KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951. 259—260.; TESz. II. 137.

¹⁹⁵ Az idézett meghatározás szerepel a PP és PPB összes későbbi kiadásában.

¹⁹⁶ A gabonásban „...lévén benne egyik felől egy 3 szakaszú *hambár*”. JAKÓ Zs. 1944. 356.

¹⁹⁷ „A *hombár*ban maradt mosott Tar búza veremaly circiter 15 köből.” BALASSA I. 1940. 79.

¹⁹⁸ Cs. BOGÁTS D. 1943. 55.

¹⁹⁹ „Három *hombár* lakatokkal.” SZÍJ R. 1962. 505.

²⁰⁰ HOFER T. 1959. 275.

²⁰¹ „A különös kamrában vagynak négy *hombárok*...” GYÖRFFY L. 1938. 236.

²⁰² „Hátulso kamrában egy nagy *Hombár* 12 fl. Kisebb *Hombár* 5 fl. 30 x.” CSATKAI E. 1957. 309.

²⁰³ Magyar Hírmondó, 1786. 617.

²⁰⁴ MÁTYUS I. 1787—1793. II. 75.

²⁰⁵ BARÓTI SZABÓ D. 1792. 82.

gabonát ki tisztítva alkalmas hombárokban vagy vermekben tartják”;²⁰⁶ 1796: „egy nagy Hambárjánál . . . egyebe nem volt”;²⁰⁷ 1800: „buzát, árpát ée. tölteni, p.o. verembe, hombárba, schütten, hineinschütten”;²⁰⁸ 1801: „a hámbárok (gabona tartó üregek) is vastag bóthalytások által borítódván bé”;²⁰⁹ 1806: „hambariu 'gabonarakár' (57, 59) hambár”;²¹⁰ 1808: „Hambár. Farinarium. Tör. Ambar. Hor. Hambar. Or Ambár. Horreum, Granarium”;²¹¹ 1816: „Hombár — scrinium magnum”.²¹² A Bihar megyei nagyszalontai járásban 1822-ben így írnak róla: „A gabonának eltartása ezen Járásba nagy gondot szerez; tsak légyen mit eltenni. A sik helyeken arra alkalmas földekbe készített vermekben tartják a gabonát, midőn a vizes, és erdő helyeken nagy fa ládákbá /:hambár:/ és gabonásokba zárják.”²¹³

Láttuk már, hogy geográfiai-statisztikai szakíróink a 18. század végén és a 19. század első felében láda- (hombár-) készítő központokról is számot adtak.²¹⁴

A felsorolt adatokból az alábbi következtetéseket vonhatjuk le: 1. A *hambár*, *hombár* szó a 18. század végétől egyre inkább a *szuszék* (gabonásláda) szinonimájaként szerepel. 2. Amennyiben mindkét szót használják, a *hombárral* a nagyobb méretű gabonásládát jelölik. 3. A szó jelentéstartalma kibővült, amennyiben nemcsak gabonásládát, hanem gabonásépületet is jelölnek vele.

Ezt a jelentéstartalmi bővülést jelzik a 19. század második felében készült köznyelvi szótárak adatai is. A CzF. szótárban: „Hambár, hombár . . . Szélesb ért. némely vidéken, padlás vagy kamra, hol gabonát tartanak. Szorosb ért. vesszőből font és sárral tapasztott, vagy deszkából csinált nagy szekrény, melybe a szemes gabonát töltik. Buzás hambár. Némely tájékon: szuszák v. szuszék.”²¹⁵ BALLAGI szótárában: „Hambár . . . ált. rekesztett hely, hol gabonát tartanak; külön. gabonatarató nagy faszekrény.”²¹⁶ 19. századi tájszótáraink közül az 1838. évi a szót mindössze két tájunkról ismeri és csak egy jelentésben. A Székelyföldön: „Hambár — szuszék, gabonatarató nagy láda.”²¹⁷ Az Őrségben: „Hombár — egy erős deszkából

²⁰⁶ LÁTZAI SZABÓ J. 1793. 44.

²⁰⁷ Magyar Kurír, 1796. II. 684.

²⁰⁸ Márton 1799—1800. II. 404.

²⁰⁹ PÁNCZÉL D. 1801—1802. I. I. cs. 3.

²¹⁰ GÁLDI L. 1943. 366.

²¹¹ SÁNDOR I. 1791—1808. 45.

²¹² Gyarmathi: Voc. 25.; Kunoss: Újd.Szóf. 41.; Kiss M. 1844. 45.

²¹³ SCHRAM F. 1962. 30.

²¹⁴ VÁLYI A. 1799. III. 659.; FÉNYES E. 1837. III. 137.; FÉNYES E. 1847. I. 77.

²¹⁵ CzF. II. 1359—1360.

²¹⁶ Ballagi 1868—1873. I. 521.

²¹⁷ Tsz. 153.

saslábakra vésett nagy láda, melybe 40-60 sőt 100 mérő gabona is elfér.”²¹⁸
A századvégi tájszótár lényegesen nagyobb területről ismeri, az alábbi jelentéstartalommal: 1. gabona tárház, gabonartató épület vagy kamra (Bács, Palócság), 2. gabonaszállító hajó belseje.²¹⁹

E szótáradatok a *hambár* újabb jelentéstartalmi bővülése mellett (különösen érdekes, hogy néhol a gabonáskas is ezt a nevet kapja) arra mutatnak rá, hogy a 19. század második felében a szó már köznyelvi terminus lett, általában gabonartató edény, épület, rekeszték jelentéssel. Nem csodálkozhatunk ezek után, hogy ez idő tájt már szépíróink is köznyelvi szóként használják.²²⁰

A *hambár*, *hombár* perzsa eredetű szó, mely oszmán-török közvetítéssel került Európába, hozzánk valószínűleg szerb-horvát népek közvetítették.²²¹ Nyelvtudományunk eredményeit e szóról — több, a témát boncolgató tanulmány, sőt polémia után²²² — Kniezsa foglalta össze. Megcáfolta azokat az állításokat, amelyek szerint a szó közvetlenül a perzsából származik, és így honfoglalás előtti lenne. Megállapította, hogy a szónak a magyar nyelvben lényegében véve kétféle jelentése van: gabonartató nagy láda és gabonartató épület vagy kamra. Csatlakozott azokhoz az álláspontokhoz, melyek szerint a szó a perzsából származik, és az oszmán-törökök hozták Európába. Majd így folytatta: „Bár hangtanilag nem volna semmi akadálya, hogy a magyar szót az oszmán-törökből származtassuk, művelődéstörténeti mozzanatok azonban ezt valószínűtlenné teszik. A magyar—török kapcsolatok teljesen katonai jellegűek voltak, amelyek nem teszik érthetővé egy békés együttélést feltételező földműves szakkifejezés átvételét. Azért kell szavunkat a szerbből magyaroznunk.”²²³

A magunk részéről a török—magyar kapcsolatokra vonatkozó megállapítását megkérdőjelezzük. Az erre az időszakra vonatkozó forrásfeltárás és az újabb történeti irodalom éppen arra mutatott rá, hogy a közel 150 éves együttélés nem állandó harcokkal telt el. A hódoltsági területeken lakó népesség egyrészt állandó kapcsolatban volt török közigazgatási és adószedő szervekkel, másrészt a kapcsolatok kereskedelmi területre is kiterjedtek, hiszen jobbra a földművelő magyarság látta el élelemmel nemcsak a török helyőrségek katonáit és zsoldosait, hanem a békés

²¹⁸ Tsz. 165.

²¹⁹ MTsz. I. 881.

²²⁰ Például JÓKAI Mór: Mátyás diák; JÓKAI Mór: Jócus; JÓKAI Mór: Adomák. Később MIKSZÁTH Kálmán: Beszterce ostroma; MÓRICZ Zsigmond: Hét krajcár.

²²¹ BALASSA J. 1887. 19.; SzófSz. 125.

²²² Az ide vonatkozó munkákat és az összehasonlító irodalmat lásd TESz. II. 137—138.

²²³ Kniezsa: SzJsz. 217.

foglalkozást űző kereskedő és iparos rétegeket is.²²⁴ A gabonatedet a városok és falvak közigazgatási központokban levő raktárakba szállították be, amelyet a törökök *hambarnak* neveztek. A szót és jelentéstartalmát a magyar népesség közvetlenül is megismerhette. Erre két konkrét adatunk is van. Debrecen város levéltárából két nyugta került elő: az egyiket Hasszán Cselebi egri *hambáremin* (raktárfelügyelő, raktárbiztos)²²⁵ állította ki 1597-ben 65 zsák gabonáról; a másik nyugtán Husszein bég igazolja 1604. augusztus 15-én, hogy: „Debrecen császári khász város lakosai a császári parancs értelmében rájuk szalarye képen kivetett árpát az egri hambárba hiány nélkül beszolgáltatták.”²²⁶

A magyar—török kapcsolatok ismeretében, támaszkodva a fentebb idézett adatokra, úgy hisszük, feltételezhetjük a szó közvetlen átvételét is a török nyelvből. Ez az átvétel feltehetően nem a 16. században, inkább a 17. században következett be, és olyan intenzíven zajlott le, hogy a század végére a szó a magyar nyelvben, legalábbis a nyelvterület egy részén már közismert lett. Természetesen nem zárjuk ki a szerb-horvát átadás lehetőségét sem, bár a közvetítés kérdése a legtöbb ilyen jövevényszó esetében eldönthetetlen.²²⁷ A szerb-horvát közvetítés talán csak a nyelvterület déli részét érintette, és azt is valószínűleg később, hiszen azok az adatok, amelyek a 16. századi rác dúlásokról szólnak, továbbá arról, hogy a török hadsereg egy részét délszláv nyelvű zsoldosok tették ki,²²⁸ semmi esetre sem biztatnak bennünket arra, hogy a szerb-horvát és a magyar népesség közötti békés kapcsolatokról beszéljünk.

Tudjuk, hogy az eredetét tekintve perzsa *hombár* szó az oszmán-török népek révén vándorszó lett, amely nemcsak a keleti és déli szláv nyelvbe hatolt be, hanem átvették a magyaron kívül az albánok és a görögök is.²²⁹ Az átvételek módjáról nem állnak rendelkezésünkre adatok, azt azonban tudjuk, hogy a törökkel közvetlenül nem érintkező keleti szláv nyelvterületen is rendkívül gyorsan terjedt el. Már BÁTKY felfigyelt a szó szokatlan mozgékonyására és agresszivitására. A *hambár* ugyanis mind a keleti, mind a déli szláv nyelvterületen rohamosan kiszorította az ószláv *žitnica* szót, mely éléstárat, gabonást jelentett. Az említett déli szláv területeken ezt a nevet kapták a gabonásládák, sőt helyenként a kukoricakasok is.²³⁰

²²⁴ A magyar—török együttlés tényeit a hódoltság első felében részletesen elemzi KÁLDY-NAGY Gy. 1970. Ugyanitt közli a korszakra vonatkozó legfontosabb forrásokat és történeti munkákat.

²²⁵ KÁLDY-NAGY Gy. 1970. 195.

²²⁶ Közli ZOLTAI L. 1936. 51.

²²⁷ N. KAKUK Zs. 1954. 76.

²²⁸ Lásd KÁLDY-NAGY Gy. 1970.

²²⁹ TESz. II. 137—138. Behatolt a rokon népek nyelvbe is. Lásd BUDENZ J. 1864. 400.; BUDENZ J. 1865. 338.; MUNKÁCSI B. 1884. 135.; GOMBOCZ Z. 1898. 152—153.; SZILASI M. 1898. 440. Román közvetítéssel került a moldvai csángók nyelvbe. Lásd RUBINYI M. 1901. 180.; CsángSz. 53.

²³⁰ BÁTKY Zs. 1930. 10. 24. jegyzet.

A szónak ugyanezt az elevenségét tapasztaljuk a magyar nyelvterületen. A hódoltság derekán már közismert a terminus, elsősorban gabonásláda jelentéssel, majd fokozatosan szorítja ki a *szuszéket*, mígnem ez utóbbi terminust a recens anyagban már csak a peremterületeken tudjuk rögzíteni. A 18. század második felétől más gabonatartó alkalmatosság is ezt a nevet kapja, például a különálló gabonások, elsősorban az Alföld déli részén, továbbá a 19. században létesített gabonásrekesztékek, a nyelvterület nagy részén. Szórványosan ezt a nevet veszik fel a fatörzs gabonatartók, a gabonáskasok, gabonáshordók és -kádak is. A szó elterjedésében valószínűleg jelentős tényező volt az, hogy a 19. században már köznyelvi szó lett, melyet a különféle írások is terjesztettek.

Az emlékezettel elérhető időben, a 19. század utolsó harmadában tehát az ácsolt gabonásláda két néven él a magyar nyelvterületen. Az egyik, a *szuszék* ez idő tájt visszaszorulóban van, helyet engedve a köznyelvivé váló *hombárnak*. Ugyanekkor a gabona raktározásának differenciálódása is megfigyelhető, ami több gazdasági és társadalmi tényezőre vezethető vissza.²³¹ E differenciálódás következtében az ácsolt ládára alkalmazott terminusok jelentéstartalma is módosult. A *szuszék* szóval jelzik a Tiszántúlon a beépített gabonásrekesztéket, míg a *hombár* egyre inkább mindenféle gabonatartó alkalmasság (láda, rekeszték, különálló épület, magtár stb.) neve lesz.

Az ácsolt gabonásláda Európában

Mint már a nyelvészeti adatokból is kiderült, az ácsolt ládát nemcsak a magyar nyelvterületen használták a kicsévelt gabona raktározására. Említettük már, hogy CSILLÉRY 1951-ben megjelent tanulmányában egész Európából összegyűjtötte azokat az adatokat, amelyek az ácsolt ládákra vonatkoznak. Felhasználta más tudományágak adatait és eredményeit is, vázolta azokat a nehézségeket, amelyekkel az anyaggyűjtés során meg kellett küzdenie. Adatainak többsége azonban olyan ácsolt ládára vonatkozik, amelyben ruhaneműt vagy más értéket tartottak, tehát nem gabonátároló volt, ezért az általa idézett tanulmányokat és megállapításait a gabonásládák összehasonlító adataiként nem használhattuk.

A karintiai parasztbútorokról írt munkájában Oskar MOSER részletesen foglalkozott az ácsolt ládákkal is. Kissé általánosító megállapítása szerint a koporsó formájú láda ősrégi gabonatartó, az ókor óta ismert majd minden európai népnél. Az ácsolt ládák közé tartozik a svéd *kistor*, a hesseni

²³¹ Ezeket a tényeket a későbbiekben elemezzük.

Mehlkästen is. Gabona tárolására használják — mint írja — Svájcban, Tirolban, a szlovénoknál, a keleti szlávoknál, Stájerországban, Magyarországon és Romániában.²³² Felsorolását még néhány adattal egészíthetjük ki. A múlt század végén Boszniában és Hercegovinában a nagyméretű kasok mellett ácsolt ládában raktározták a gabonát, amelyek a padláson álltak.²³³ A keleti szláv területeken több helyütt is alkalmazásban volt, az ukránoknál *цyек*,²³⁴ a fehéroroszoknál *шкpyня* néven.²³⁵ Olaszországból SCHEUERMEIER tudósít ácsolt szerkezetű gabonásládákról, amelyek a 4 m hosszúságot is elérik. Két vagy több rekeszre osztják őket. Az egész országban elterjedtek, és *cassone*, *cassa*, *arca*, *scrigno*, *granaio* a nevük.²³⁶ Az ÖVA jóvoltából megismerhettük egész Ausztriára kiterjedő használatát. Főleg Burgenlandban, Stájerországban, Karintiában és Tirolban maradt meg a parasztgazdaságok tárolóedényei között. Burgenlandban egy- vagy kétrekeszű, legtöbbször a tornácon áll. Neve a német nyelvű népességnél: *Schüttkasten*, *Schrein*, *Kasten*, a horvátoknál *kaštu*, a magyaroknál *szökröny* vagy *hombár*.²³⁷ Burgenlandból van adat a 17. századi használatára.²³⁸

MRUŠKOVIČ már többször idézett munkájában nagy teret szentel a szlovák területen alkalmazott ácsolt ládáknak. Elemzése behatóan tárgyalja a ládák típusait, az egyes típusok elterjedését Szlovákiában, a ládakészítő központokat, a terminológiákat, azok etimológiáját, továbbá a rendelkezésre álló szakirodalmi és archivális adatok, főleg STRÁNSKÁ kutatásai alapján nyomozza a ládák múltját a szláv és ezen belül a szlovák nyelvterületen.²³⁹ A ruhaneműek őrzésére és a gabona tárolására szolgáló ácsolt ládákat egyaránt felvette katalógusába, elemzései is kiterjedtek mindkét funkciójú tárgyra, ezért következtetései — a gabonatarató edények szempontjából — csak megfelelő szelekcióval fogadhatók el.

MRUŠKOVIČ az ácsolt ládákat két alaptípusba sorolta. Az elsőbe a deszkával keretezett, puhafából készült, függőleges deszkafalu, jobbra lapos tetővel ellátott ládákat, a másikba a klasszikus szarkofágformához hasonló, zsilipelt, deszkafalu, ácstechnikával összeállított, különböző megformálású tetővel ellátott, mindig keményfából készített ládákat sorolta, melyek neve a szlovák nyelvterületen: *susek*, *štok* és *škriňa*.

²³² MOSER, O. 1949. 20—21.; LIPP, F. 1968. 1—34.

²³³ MERINGER, R. 1906. 264.

²³⁴ ZELENIN, D. 1927. 109.

²³⁵ БЛОМКВИСТ, Е. Э. 1956. 314.

²³⁶ SCHEUERMEIER, P. 1943. I. 143—144.

²³⁷ GAÁL, K. 1966. 365., 367—368.

²³⁸ GAÁL, K. 1969. 193.

²³⁹ MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 28—38., 60—89.; STRÁNSKÁ, D. 1962; STRÁNSKÁ, D. 1962a; STRÁNSKÁ, D. 1963.

(Aprólékos munkájára jellemző, hogy ez utóbbi csoportba sorolt ládákat a tető megformálása alapján nem kevesebb, mint 60 altípusba osztotta.) Az első típus jobbára az Északi-Kárpátok Lengyelországgal érintkező területén használatos, a második szinte egész Szlovákiában (a kisalföldi területeket kivéve) elterjedt, többek között a magyar nyelvterülettel szomszédos vidékeken is. Konkrét adatokra támaszkodó véleménye az, hogy az ácsolt ládát Szlovákiában már a középkorban mindkét célra, tehát ruhanemű és gabona tárolására is használták. Később is jellegzetes tárgya volt a lakóház berendezésének mint ruhásláda, s domináns gabonatarló volt a 17—19. században a szlovák nyelvterület nagy részén. A gabonásládának a padláson, a kamrában, a ház tornácán vagy a különálló gabonásépületben volt a helyük. MRUŠKOVIČ is utal széles európai használatára.²⁴⁰

Azok a tanulmányok, amelyek behatóan foglalkoztak az ácsolt ládák múltjával — mindenekelőtt CSILLÉRY munkájára gondolunk —, meggyőzően igazolták, hogy a magyar nyelvterületen használt ácsolt ládák, ezen belül az ácsolt gabonásládák is a messzi ókorba nyúló múlttal rendelkező, több ezer éves bútorok, amelyek a hajdani ácsművesség technikáját napjainkig ívelően őrizték meg. A 10—11. századtól e ládák egyik típusa Európában több helyütt, főleg szláv nyelvterületen, a kicsévelt gabona tárolására is használatos volt. Mindaddig megőrizték szerepüket a parasztháztartásokban, míg a gabonatermelés volumene, illetőleg a paraszti áruterelés más minőségű, nagyobb befogadóképességű tárolót nem igényelt. Azokon a területeken, így a magyar nyelvterület egyes részein is, ahol a földrajzi körülmények vagy a termelőerők fejletlensége a gabonatermelő kisüzemek fejlődését gátolta, illetőleg a piacok vonzása vagy az iparosítás miatt más mezőgazdasági kultúrák művelése került előtérbe, a gabonásláda a 19. század végéig, több helyütt a 20. század közepéig a domináns gabonatarló maradt.

A 19. század második felében bekövetkezett gabonakonjunktúra hatására megnövekedett produkció a tárolás vonatkozásában sok helyütt nem hozott minőségi változást. A nagyobb termésmennyiség elhelyezésére nem épületet vagy épületrészt biztosítottak, hanem a hagyományos tárolóedények, mindenekelőtt a ládák számát gyarapították. Ezek az újabb ládák azonban a jelentősebb gabonatermelő területeken, illetőleg ott, ahol ácsolt ládát korábban nem alkalmaztak, nem ácsolt technikával, hanem asztalostechikával készültek.

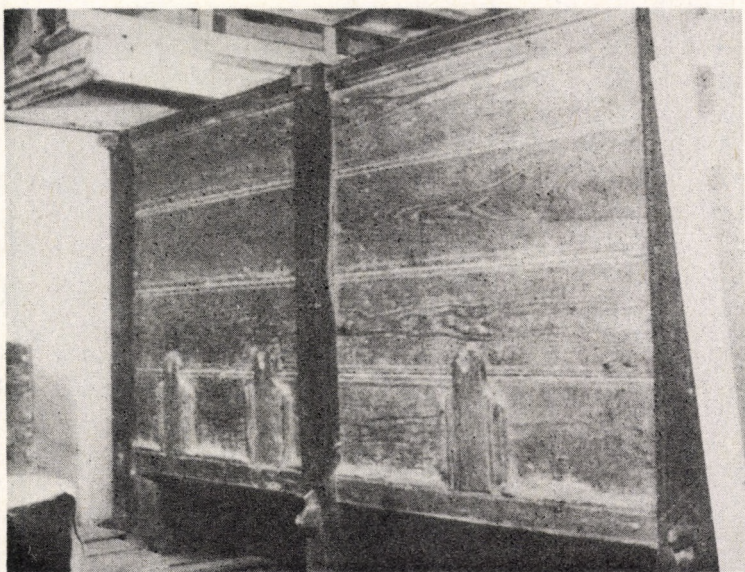
A továbbiakban ezeket a *szegelet gabonásládákat* vonjuk vizsgálat alá.²⁴¹

²⁴⁰ MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 60—89. A szlovákiai gabonásládákról lásd még APÁTHY, Š. 1958. 379.; PODOLÁK, J. 1972. 28. Nyitrából közöl adatokat BANNER B. 1912. 49—50. A cseh és a morva gabonásládákról lásd STRÁNSKÁ, D. 1962. 1—20.; STRÁNSKÁ, D. 1962a 81—88.

²⁴¹ A szegelet ládák elemzéséhez az adatokat az MNA, az SZMNA, az UMTsz. és FÜZES E. gyűjtéseiből, a Füzös- és az Ikvai-kérdőívre érkezett válaszokból, BÁRDOSI J., NÓGRÁDI G., DANKÓ I., NAGY

A szegelt ládák készítése, formája, elterjedése és neve

A gabonásládák e csoportjába tartoznak mindenekelőtt azok a nyugat-dunántúli ládák, amelyek megőrizték ugyan az egykori ácstechnika szerkesztési elvét, mégis az anyag megmunkálása, az alkatrészek illesztése és rögzítése miatt az asztalosládák közé sorolandók. Ezek a lábön álló, fedéllel ellátott ládák általában feltűnően nagy méretűek, gyakran 3-4 rekeszre osztottak. A ládákat a kamrában állították össze, hiszen méretük miatt egyébként nem lehetett volna bevinni oda. A rekeszekbe a különböző gabonaféléket öntötték. Minden rekeszhez alul kis, felhúzható tolózárrel (*súber*) ellátott kieresztő nyílást készítettek, ahol a gabonát zsákba vagy más edénybe engedhették (33. kép). E *hombárnak* nevezett, fenyőfából

33. Nagyméretű beépített gabonásláda, tolózárrel. Káld

készült tárolók tulajdonképpen átmenetet képeznek az ácsolt ládák és a gabonásrekesztékek között, és a Dunántúl nagy részén megtalálhatók, mindenekelőtt Győr, Sopron, Vas és Zala megyében. Ritkábban készítettek ilyeneket Veszprém és Somogy megyében is. Az MNA és saját gyűjtéseink

---

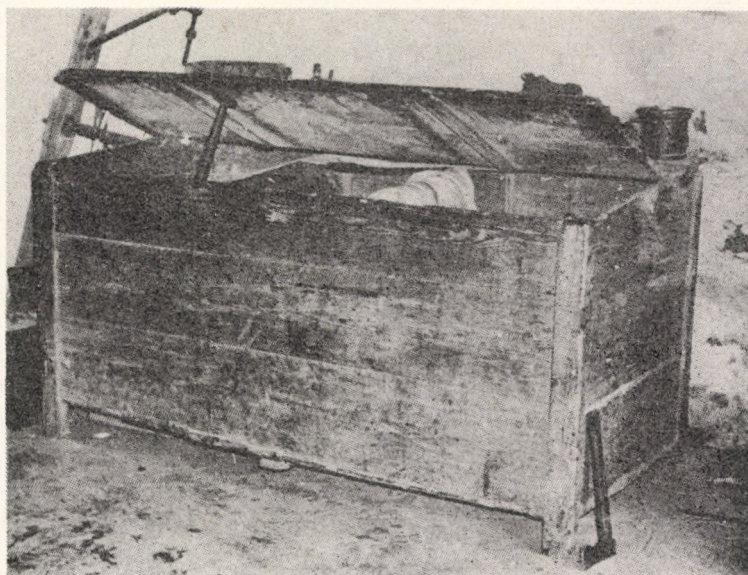
CZIROK L., ERDÉSZ S., BÉRES A., PETÁNOVITS K., SZENTMIHÁLYI I., JANÓ Á., BECK Z., ZENTAI J., BABUS J., H. KERECSENYI E., FLÓRIÁN M., ZÓLYOMI J. szíves közléseiből és az alábbi publikációkból merítettük: MORVAY J. 1960. 144.; NAGY GY. 1963a 98.; BALASSA I. 1964. 123.; TÓTH J. 1965. 131—133.; IKVAI N. 1967. 164.

szerint asztalosládák általában a 19. század legvégén vagy a századforduló után készültek, de csak módosabb parasztgazdaságokban voltak használatosak.

Az asztalostechnikával készült gabonásládák másik csoportját azok a ládák alkotják, amelyeket puhafából szegeléssel, csapolással készítettek, legtöbbször fedél nélkül, s kiegészítő tárolóként használtak. Általában a kamrában volt a helyük; ritkábban a lakóház padlásán, a présházban vagy a csűrben álltak (34—35. kép). Ezeket asztalos, vagy maga a tulajdonos készítette, s adataink szerint a 19. század utolsó harmadában vagy az azt követő évtizedekben használták. Zömmel azokon a területeken terjedtek el, ahol korábban veremben tárolták a gabonát, tehát a Kisalföldön, Mezőföldön, a Duna—Tisza közén és a Tiszántúlon; szórványosan máshol is megtalálhatók. Nevük: *hombár*, *ferslóg* (és alakváltozatai), ritkábban *láda*, *gabonásláda*, *búzásláda*. Azokon a vidékeken, ahol a korábban is használt ácsolt láda tovább élt, azt nevezték *szuszéknak* vagy *hombárnak*, míg a szegelt láda a *ferslóg* vagy *láda* nevet kapta; ahol ácsolt ládát — legalábbis a 19. században — már nem alkalmaztak, ott *hombár* a szegelt láda neve. Érdeemes megjegyezni, hogy a szegelt ládát sohasem nevezik *szuszéknak*. Délnyugat-Dunántúlon szórványosan *szökröny*, *szekrény*, *életesszökröny* (Mura mente) a neve. Ahol többféle ládában tárolták a gabonát, mindig a nagyobb méretűnek a neve *hombár* vagy *szuszek* (ez legtöbbször ácsolt is), míg a kisebbet *ferslógnak*, *ládának* hívják.

A szegelt ládák elterjedésében több tényező játszott közre. Mindenekelőtt a 19. század második felében lezajlott gabonakonjunktúra hatását és következményét kell megemlíteni, amely a kis- és szegényparaszt-gazdaságokat is arra ösztönözte, hogy gabonatermelésüket, akár más művelési ágak rovására, tovább növeljék.²⁴² Azért hangsúlyozzuk a kisparasztagazdaságokat, mert a kisebb méretű szegelt ládák alkalmazása elsősorban ezekre jellemző (leszámítva a nyugat-dunántúli területeket). A piac minőségi követelménye ez idő tájt már fokozottan érvényesült, tehát a raktártér növelése veremmel már nem jöhetett számításba. A konjunktúra idejére esik a gabonásvermek fokozatos háttérbe szorulása, amihez a piacok minőségi gabona iránti igénye is hozzájárult. A zömmel veremben raktározó területeken tehát szükség volt egy nem túl nagy befektetést igénylő új tárolóra, amely a verem mellett vagy a verem helyett biztonsággal és romlás nélkül őrzi a gabonát tavaszig, amikor a megnövekedett kereslet miatt jó áron lehet piacra vinni. Azokon a területeken, ahol korábban az ácsolt láda volt a domináns gabonatartó, (például a Tiszántúlon, a Felső-Tisza-vidéken vagy Erdélyben) ugyancsak a konjunktúra készítette a parasztokat

²⁴² BALOGH I. 1965. 388—393.

34. Szegelt gabonásláda. Bős

arra, hogy kis befektetéssel, szegelt ládákkal növeljék meg a raktárteret. A szegelt ládáknak kiegészítő, kisegítő szerepe van; a kétféle technikával készült ládákat sok helyütt a 20. század derekáig egymás mellett lehetett megtalálni a kamrákban.

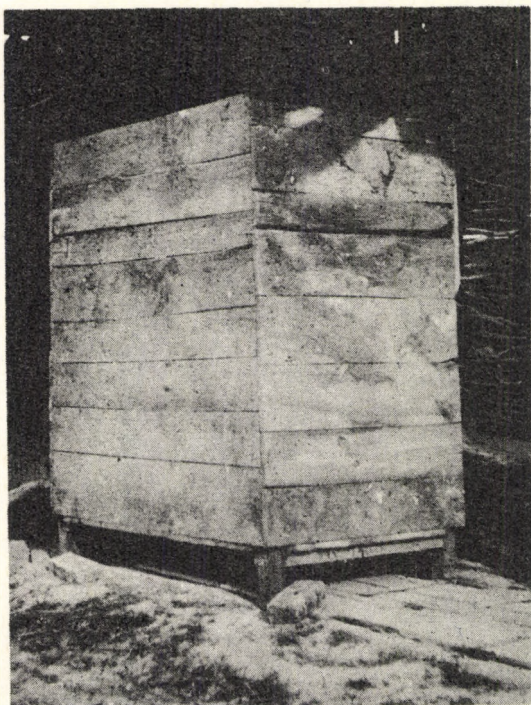
Több adatunk van arra, hogy a gabonásvermet és szegelt ládákat egyidőben alkalmazták. Ilyen esetben a veremben őrizték tavaszig a piacra szánt gabonát, a háznál levő ládában pedig a házi fogyasztásra előirányzott mennyiséget. Ezt tették például Orosházán és a Tiszántúl több részén annak ellenére, hogy a veremben inkább romlásnak volt kitéve a gabona. A verem csak légmentesen lezárva tudta megtartani úgy-ahogy a gabona frissességét, ezt a légmentességet pedig a fogyasztásra szánt gabona esetében nem tudták volna biztosítani, hiszen időnként fel kellett volna nyitni. Sok helyütt azt a megoldást választották, hogy több kisebb veremben raktározták a gabonát, és felnyitáskor a verem egész tartalmát a házhoz vitték.

A szegelt ládák elterjedését vizsgálva még egy fontos körülményre kell rámutatni, mely használatba vételét meggyorsíthatta. Ez az ácsolt ládát előállító központok termelésének csökkenése, illetőleg piaci körzeteik korlátozása. E tényezők hatása minden bizonnyal csak az első világháború után mutatkozott meg, amikor — mint már rámutattunk — a határon túli, felvidéki és bihari központok Alföld felé irányuló áruforgalma minimálisra csökkent. Terepmunkánk során a Nyírségben és palóc területeken is több helyütt kaptunk olyan felvilágosítást, hogy a ferslógok helyi készítésére — a termésnövekedésen kívül — a megszokott ácsoltláda-szállítmányok elma-

radása miatt kényszerültek az első világháború után. Nyilvánvalóan hozzájárult ehhez a puhafa nyersanyag olcsósága, beszerezhetősége, mindez pedig a paraszti kisüzem rentabilitását növelte.

A szegelt ládák nevei között legfontosabb a *ferslóg*, melynek a nyelvterület különböző részén több alakváltozata terjedt el: *ferslág*, *ferslók*, *feslág*, *ferslung*, *felsrog*, *forslók*. A szó bajor-osztrák eredetű, mely valószínűleg az asztalosipar műszavaként, asztalosok közvetítésével hatolt nyugatról kelet felé. Eredeti jelentése 'zár nélküli deszkaláda', 'deszka rekeszték'. Nálunk csak a deszkaláda jelentése honosodott meg. Ugyanígy jelentéssel ismert a románban és a szlovákban, lehetséges, hogy e nyelvekbe magyar közvetítéssel került.²⁴³

A nyelvtörténeti adatok szerint a *ferslóg* szó nálunk írásban 1736-ban jelent meg először 'gyalulatlan deszkából készült nagyobb láda' jelentéssel.²⁴⁴ Ez a ládatípus és szó népi használatba azonban aligha kerülhetett ez időben. A rendelkezésünkre álló adatok birtokában bizonyosak vagyunk

35. Szegelt gabonásláda, feslag. Katafa

²⁴³ TESz. I. 895. Ugyanitt a szóra vonatkozó nyelvészeti, nyelvtörténeti irodalom. Lásd még MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 28—38., 60—89.

²⁴⁴ MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 60—89.

abban, hogy a tárgy és a szó nagyobb mértékű elterjedése a 19. század végére és a 20. század első évtizedeire tehető. Bizonyítja ezt a recens adatokon kívül az is, hogy a szót 19. századi tájszótáraink közül csak az MTSz. ismeri a nyelvterület több részéből.²⁴⁵

A szegelt ládák másik terminusa, a *láda*, szórványosan használt, elsősorban a nyelvterület keleti részén, Székelyföldön és Moldvában, de előfordul az Alföld déli részén is. A középfelnémet, újfelnémet eredetű szó már a 15. században nyelvünkbe került,²⁴⁶ azonban a népnyelvben aligha volt használatos. Megítélésünk szerint a szó paraszti használata köznyelvivé válása után, a festett asztalosládákkal (tulipános láda) együtt terjedt el, és mint köznyelvi szót alkalmazták az újonnan készült szegelt gabonásládákra.

Gabonatartó rekeszték

A növénytermelés 19. századi fellendülése, különösképpen az első, majd a második gabonakonjunktúra hatása, a belső piacok kiszélesedése új, a korábbi évszázadokban nem ismert tárolóalkalmatosságot teremtett, a *gabonásrekesztéket*.²⁴⁷

Készítése, szerkezete

Kétségtelen, hogy a rekeszték a gabonásláda mintájára keletkezett, annak továbbfejlesztett változata. A legtöbb rekesztéket a lakóház kamrájában vagy a különálló kamrában készítették. Az ácsolt szerkezetű legtöbbször a kamra végét, egyik vagy másik — gyakran mindkét — oldalát foglalja el, maximálisan kihasználva a teret mind vertikálisan, mind horizontálisan. A tároló vázát függőleges, gyakran a mennyezetig érő, beszorított keményfa gerendák alkotják, melynek belső oldalait hornyolták. A hornyokba deszkák csúsztathatók, általában tetszőleges magasságig. Gyakran a

²⁴⁵ MTSz. I. 580. A 19. század végén kezdett elterjedni Szlovákiában is. MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 89.

²⁴⁶ SzófSz. 183.; TESZ. II. 704.

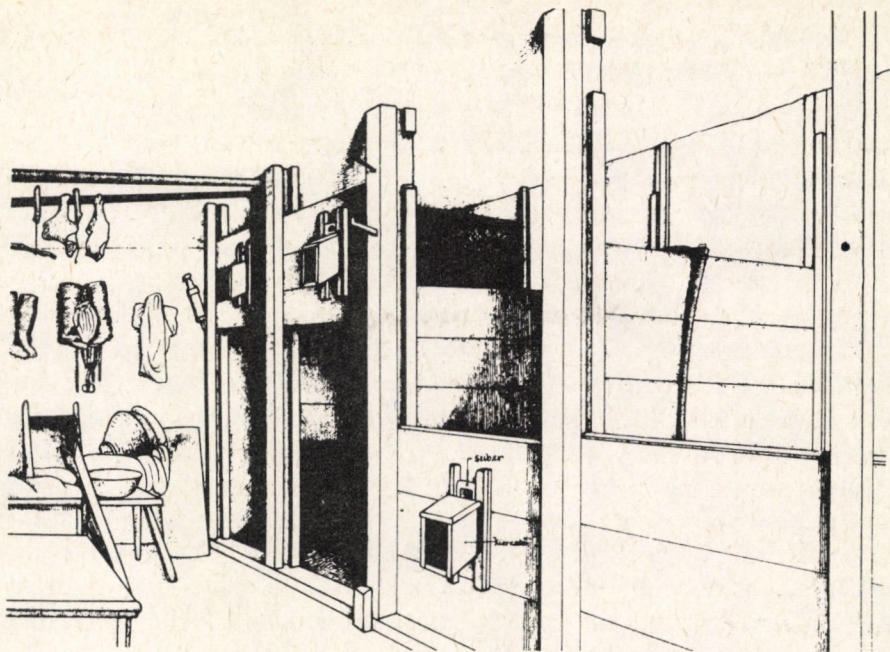
²⁴⁷ A gabonásrekesztékekre vonatkozó adatokat az MNA, az SZMNA, az UMTsz., FÜZES E. gyűjtéseiből, ANDRÁSFALVY B., BÉRES A., DANKÓ I., FILEP A., FLÓRIÁN M., IKVAI N., JANÓ Á., BÁRDOSI J., NÓGRÁDI G., H. KERECSENYI E., TÁBORI GY. szíves közléseiből és az alábbi publikációkból merítettük: SZEBERÉNYI L. 1929. 201.; SÜLYOK J. 1929. 202.; DOMOKOS S. 1929. 261—262.; BORZSÁK E. 1936a 14.; BALASSA I. 1940. 49.; NAGY GY. 1963. 97—98.; NAGY GY. 1965. II. 171.; NAGY GY. 1973. 475.; KIRÁLYNÉ CSILLÉRY K. 1951. 262.; ANDRÁSFALVY B. 1965. 45. 34. jegyzet; NYÁRÁDY M. 1930. 101.; BENKŐ L. 1939. 357.; DANKÓ I. 1964. 80.; DANKÓ I. 1961. 81.; IKVAI N. 1967. 164.; URBANCOVÁ, V. 1959. 113.; BELLON T. 1973. 163.; SZMNA I.1. 140—141.

deszkák éleit is hornyolták, és azok is egymásba illeszthetők. Az ácsolt szerkezetű rekesztékeknek alacsony lábuk van, vagyis a függőleges gerendák képezik a tároló lábát, alját keményfa deszkával befenekelték. A legegyszerűbb rekesztékeknel a tároló belső falát az épület fala alkotja, később készítették teljesen körüldeszkázott rekesztékeket is. A beépített rekesztékeket legalább kettő, de általában három-négy fiókra osztották, lehetővé téve így a gabonaneműek elkülönített kezelését, tárolását. A fiókokat gyakran vonóvassal rögzítették egymáshoz, illetve a falhoz. Az ácsolt rekesztékeknek általában nincs fedele. A gabonát felül öntötték be, a fiókokat a menniségtől függően becsúsztatott deszkákkal magasították. A legtöbb rekeszték fiókjait alul kiöntőnyílással látták el, melyet felhúzható deszkalappal zártak le, illetve nyitottak meg. A nyílás neve általában *súber*, ritkábban, például a Duna—Tisza közén *síp*. A nyílás olyan magasan van, hogy alája edény helyezhető, amelybe a gabonát eresztették, majd az edénnyel öntötték zsákba (36—37. kép).

Az ácsolt szerkezetű rekesztékek kapcsolata az ácsolt gabonásládákkal annyira kézenfekvő, hogy bizonyításra nem szorul. A különbség csak annyi a kettő között, hogy a rekeszték általában nagyobb űrtartalmú, nem mozdítható és nincs fedele, továbbá a lánál nagyobb mértékben teszi lehetővé a gabonaneműek differenciált tárolását. Azt, hogy a rekesztékek előképéül az ácsolt gabonásládák szolgáltak, igazolja az is, hogy nagyjából azokon a területeken kerültek alkalmazásra, ahol korábban vagy velük egyidőben ácsolt gabonásládát is használtak. A 19. század végén és a 20. században a magyar nyelvterület több részén, de főleg a Dunántúl nyugati részén készítették gabonásrekesztéket nem ácsolt szerkezettel is. Ezek a rekesztékek ugyancsak beépítettek, de általában fenyőfából készültek. A rekeszték vázát alkotó függőleges gerendákhoz hozzászegelték a fiókok deszkáit, arasznyi magasan befenekelték, és felnyitható deszkafedéllel látták el. A fiókokra ezeknél a tárolóknál is kieresztő nyílást készítettek, felhúzható deszkával.

A gabonásrekesztékek elterjedési idejét konkrét adatok híján pontosan nem rögzíthettük, általában csak az adatközlők emlékezetére támaszkodhattunk. Egyetlen adatunk utal arra, hogy már a 19. század első felében is készítették ilyen tárolót.²⁴⁸ A legtöbb gabonásrekeszték azonban a 19. század utolsó harmadában készült, szoros összefüggésben a magyar nyelvterület nagy részén — különösen az Alföldön, a Kisalföldön és a Dunántúl északi részén — a nagyobb parasztgazdaságok termelőtevékenységét meghatározó gabona-monokultúra elterjedésével. A piacra is termelő nagyobb gazdaságoknak szükségük volt olyan tárolóra, amely a

²⁴⁸ Kötetgyán. Az egyik rekesztéken vésett felirat és 1821 évszám olvasható. MNA DANKÓ I. 1961.

36. Nagyméretű beépített rekeszték, hombár. Jászkisér

37. Gabonásrekeszték a kamrában. Szentgál

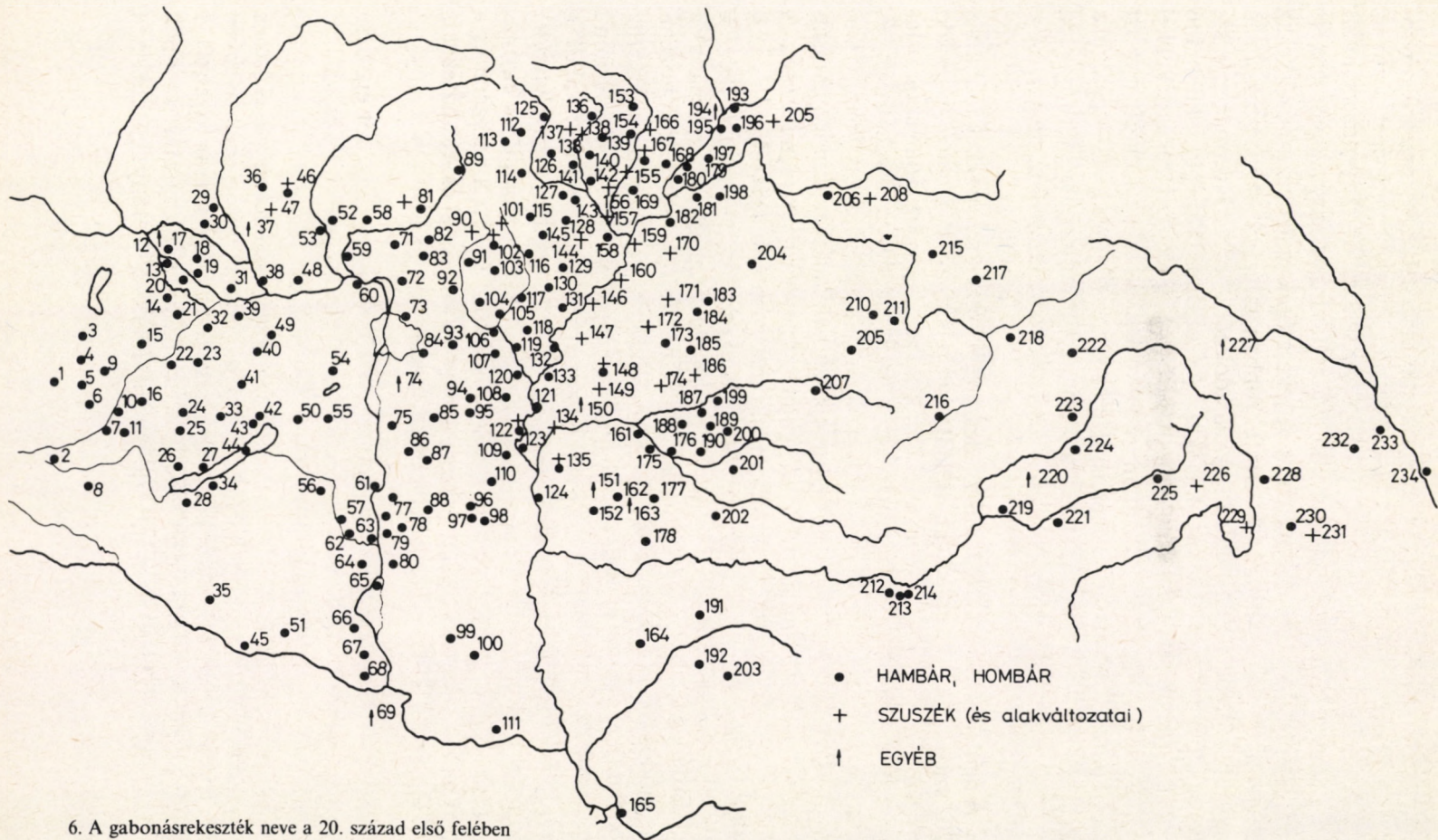
nagy mennyiségű, évente változó termés hozamú gabonát korszerű színvonalon, differenciáltan, romlás nélkül tárolja, amely lehetőséget nyújt az újratemeléshez szükséges mag, a házi fogyasztásra előirányzott, valamint az eladásra tartalékolt gabona kiválasztására, könnyű kezelésére, és szállításra való gyors előkészítésére. A rekesztékek rendelkeztek ezekkel az előnyökkel, és egyre-másra, szinte robbanásszerűen szorították ki a nagyobb földterülettel rendelkező családoknál a gabonásvermeket, a kis befogadóképességű ládákat, kasokat. Az ez idő tájt épülő különálló gabonáskamrákat és magtárakat az Alföld déli részén ilyen rekesztékekkel építették be, de elmaradhatatlan részeivé váltak a jobb módú paraszt kamrájának a peremterületeken is. Ezek a kamrák helyenként — például a Palócföldön — korábban más funkciót is betöltöttek, de a 19. század végétől egyre inkább az élelmiszerkészletek felhalmozására, megőrzésére szolgáltak.

A nem ácsolt szerkezetű, puhafa deszkából készült rekesztékek jobbára a 20. század első harmadában terjedtek el a Dunántúl nyugati és északi részén, abban az időszakban, amikor a korábbi, szinte korlátlan keményfa-beszerzési források megcsappantak, a fakereskedelem kiszélesedett, és amikor a kiegyensúlyozott termelési ágak, a stabilizálódott birtokviszonyok következtében, több évtizedes tapasztalatok alapján minden parasztgazdaságban fel tudták mérni a gabonatermés várható mennyiségét. A változtatható űrtartalmú tárolóra tehát már nem volt szükség.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a gabonásrekesztékeket — az adatközlők egyértelmű tájékoztatása szerint — a nyelvterület legnagyobb részén csak a módosabb, nagyobb termőfölddel rendelkező és nagyobb termés hozammal számoló parasztüzemekben alkalmazták. A helyszíni tapasztalatok szerint egy-egy kisebb faluban gyakran csak a két-három legjobb módú gazda épített rekesztéket. Kevés olyan közösséget találtunk, ahol a gabonásrekeszték az uralkodó tárolási mód lett volna. A nyelvterület legtöbb községében a különféle tárolási módok szinkrónban éltek egymás mellett. A Kisalföldön például a két világháború között a padláson és a zsákban való tárolás mellett gabonásvermet, -kast, -ládát és -rekesztéket is alkalmaztak, ki-ki vagoni helyzetétől függően.

Elterjedése

A gabonásrekesztékek elterjedtségét a 20. század első felében a 6. térképen ábrázoltuk. Látható, hogy a jelzett időben a rekesztékeket legintenzívebben az Alföld középső és északi részén használták. Ugyancsak gyakori a Kisalföldön és a Dunántúl északi részén. Domináns tárolási módnak tekinthető a Duna alsó folyása mellett (Sárköz, Baranya), azokon a

6. A gabonásrekeszték neve a 20. század első felében

területeken, ahol a korábbi ártereken a folyószabályozás után ugrásszerűen nőtt meg a gabonatermelés, és a rekeszték minden más korábbi tárolóalkalmatosságot kiszorított. Feltűnő a rekeszték hiánya a Tiszántúl északi részén, a Felső-Tisza-vidéken, ugyanis ezeken a területeken is kiterjedt gabonatermelés folyt a 19. század utolsó harmadában. Itt a nagyméretű gabonásládák és -kasok a 20. század közepéig domináns tárolók maradtak.

Alkalmazásuk ugyancsak szórványos az Alföld déli részén, a Bácskában és a Bánságban. Ezeken a vidékeken ugyanis részben a hagyományos gabonátároló építmények (szántalpas hombár, gerendavázás gabonás), részben a nagy parasztüzemek modern magtárai feleslegessé tették alkalmazásukat.

Kevés gabonásrekesztéket használtak a Dunántúl déli részén is. Egyrészt azért, mert ezeken a területeken — különböző okok miatt — az alföldihez hasonló nagyságrendű és terméshozamú parasztgazdaságok nem alakultak ki, másrészt a reliktumként tovább élő tárolóedények mellett (kivájt fatörzs, kas, gabonásláda) itt korán dominánssá vált tárolási mód a gabona padláson való elterítése.

A gabonásrekesztékek szórványos alkalmazása figyelhető meg a nyelvterület keleti részén is, ahol az előbbi területeknél lényegesen kisebb termésmennyiség nem igényelt ilyen méretű tárolót, és a hagyományos edények (kas, láda) továbbra is használatban maradtak.

A gabonásrekesztéket általában a lakóház kamrájában építették meg, ahol pedig a házhoz ragasztva vagy külön gabonáskamrát építettek — az itt-ott alkalmazásban maradt láda mellett —, ezeket rekesztékekkel látták el. Erdélyben a hagyományos különálló *gabonás*ban készítettek rekesztéket a módosabb gazdák. Szórványosan építettek rekesztéket a lakóház padlásán is. Érdemes megjegyezni, hogy a Nagyikunágban néhány faluban a farekeszték mintájára vályogból, sárból is raktak tapasztott és meszelt gabonásrekesztéket. Ez azonban az adatközlők szerint fahiány miatti szükségmegoldás volt.

Neve és tanulságai

A gabonásrekeszték domináns terminusa a magyar nyelvterület egészén: *hombár, hambár*. A Tiszántúlon a Körösöktől északra, a Hernád és a Bódva völgyében, valamint szórványosan a Palócföldön a neve: *szuszék* (és alakváltozatai).

A Gabonásláda című fejezetben már foglalkoztunk a két terminus jelentésváltozatainak történeti alakulásával. Megállapítottuk, hogy a *hombár, hambár* meglepő agresszivitással szorított ki a korábbi évszázadokban minden speciális és táji terminust, ami a gabonátároló edényekre vagy

építményekre vonatkozott, mígnem a 19. század második felében köznyelvi szó lett, amellyel mindenféle gabonartartó alkalmatosságot jelöltek. Nem véletlen tehát, hogy a 19. század második felében elterjedt gabonásrekesztékek is a *hombár* nevet kapják, átvéve az ugyanott alkalmazott ácsolt gabonásládák nevét. E folyamat törvényszerű voltát igazolja az is, hogy a Tiszántúl északi részén és a Palócföld keleti területein a gabonásládák *szuszék* nevét vették át a rekesztékek. Szórványosan nevezték a rekesztéket *rekesznek*, *rekesztéknek*, *fióknak* is, ezek alkalmazása azonban az előbbienekhez képest elenyésző.

A rekeszek űrtartalma a mérettől függően változó. A gazdaság termelékenységétől függően a változtatható magasságú ácsolt rekesztékekben 10-80 q gabonát, a nem ácsolt szerkezetűekben 10-40 q gabonát tudtak raktározni. A gabona szellőzését időnkénti forgatással biztosították. Gyakran erre sem volt szükség, hiszen a száraz kamrába, különösen pedig a magtárba, gabonásba épített rekeszték enélkül is megoldotta a gabona romlásmentes tárolását.

A 6. térkép tanulmányozásakor láthatjuk, hogy a gabonásrekeszték elsősorban azokon a területeken vált jellemző tárolási eszközzé, ahol a gabonatermelés más mezőgazdasági termelési ágakat háttérbe szorított a 19. század utolsó harmadában. A rekeszték megszakította a házon belüli, eladdig mozgatható, több évszázados múltra visszatekintő tárolóedények sorozatát, és utat nyitott a korszerű, piaci igényeket kielégítő tárolás felé. A gabonásrekesztékek — az ácsolt gabonásládákkal lényegében egyező szerkezetükkel — a magyar nyelvterület parasztgazdaságaiban voltaképpen a gabonartartó edények legfejlettebb változatát képviselik. A házon belüli tárolás technikai és ökonómiai csúcának tekinthető rekesztékek a mezőgazdaság szocialista átszervezéséig domináns tárolók maradtak a nyelvterület középső részén.

Egyéb tárolási módok

A korábbi fejezetekben elemzett, a lakótéren belül alkalmazott hagyományos tárolási módok után még két olyan metódust kell szemügyre vennünk, amelyek használata a magyar nyelvterület parasztgazdaságaiban történetileg és földrajzilag ingadozó mértékű, általában azonban nem domináns. Az egyik a *gabonászsák*, a másik a *lakóház padlásán való — edény nélküli — tárolás*.

Gabonászsák

A gabonászsák használata valószínűleg igen nagy múltra tekint vissza. Erre mutat az is, hogy SZIKSZAI FABRICIUS 1590-ben megjelent szójegyzéke is említi: „Saccus frumentario — Gabonas saak.” Egy évvel későbből Erdélyben említik: „Buzas es bor sakok.”²⁴⁹ Ezek a korai adatok azt sejtetik, hogy a különféle növényi rostokból szőtt zsákok korábban is használatban lehettek élelmiszerek vagy alapanyagok tárolására. A kérdéses csak az, hogy a parasztháztartásokban ezek a zsákok ideiglenes vagy tartós gabonátárolásra szolgáltak-e? A témára vonatkozóan kevés történeti adattal rendelkezünk, és recens adataink is nagyon hézagosak. A 19. század végén megindult néprajzi kutatások figyelmét is elkerülte ez a tárolóeszköz.

A gabonászsákokkal kapcsolatos első hiteles és a magyar nyelvterület egészére kiterjedő felmérés az MNA-nak köszönhető. Adatai azonban — mivel a kérdőív nem múltbeli gyakorlatára kérdezett — inkább a 20. század első felére vonatkoznak. Mind az MNA adatai, mind a kollégáinktól származó értesülések,²⁵⁰ továbbá saját gyűjtéseink azt a feltevésünket erősítik meg, hogy a zsákot az emlékezettel elérhető időben csak szórványosan használták a gabonaneműek tartós tárolására. Korábban valószínűleg még kisebb mértékben használták erre a célra, hiszen a 15—19. században a nyelvterület minden részén hagyományos és jól bevált edények álltak rendelkezésre a kicsévelt mag raktározására.

A különböző méretű és elnevezésű zsákok inkább csak a gabona ideiglenes tárolására, és főleg mozgatására, szállítására szolgáltak, éppen ezért jelentőségük a parasztgazdaságokban akkor nőtt meg, amikor a gabonakonjunktúra következtében a piacra való szállítás legfontosabb eszközévé váltak. Zsákkal szállították a gabonát (hordók és más tárolók szórványos használata mellett) a malomba, a kereskedőhöz, a piacra, fizetőeszközként bárhová. A jobbára azonos ürtartalmú zsákok nem hivatalos mértékegységül szolgáltak. Több helyütt a termett és kicsévelt gabona mennyiségét zsák mértékegységgel mérték, mondván, hogy ennyi és ennyi zsák búza termett. A szállítás mellett döntő jelentőségű volt a zsákok elterjedésében a cséplőgépek használata, melyeknél nélkülözhetetlen volt a zsák a kicsévelt szemek felfogására. Alaposan megnövelte a gabonászsákok jelentőségét a padlások tárolóterként való fokozott felhasználása, ugyanis

²⁴⁹ Melich: SzikszF. 90.; SZABÓ T. A. 1975. I. 1108.

²⁵⁰ FLÓRIÁN M., BÁRDOSI J., TAKÁCS L., BÉRES A., IKVAI N., H. KRECSÉNYI E., JANÓ Á., VORÁK J., TÁBORI GY.; BECK Z., ZENTAI J., ZÓLYOMI J. gyűjtése és szíves közlése. Publikált adatok: NAGY GY. 1973. 475.; ERDÉSZ S. 1974. 80.; TAKÁCS L. 1976. 232.; TÁLASI I. 1977. 213.; SZMNA I.1. 139.

általában a zsák volt az egyetlen eszköz, amivel a gabonát a szűk padlásfeljárón könnyen és gyorsan a padlásra hordhatták.

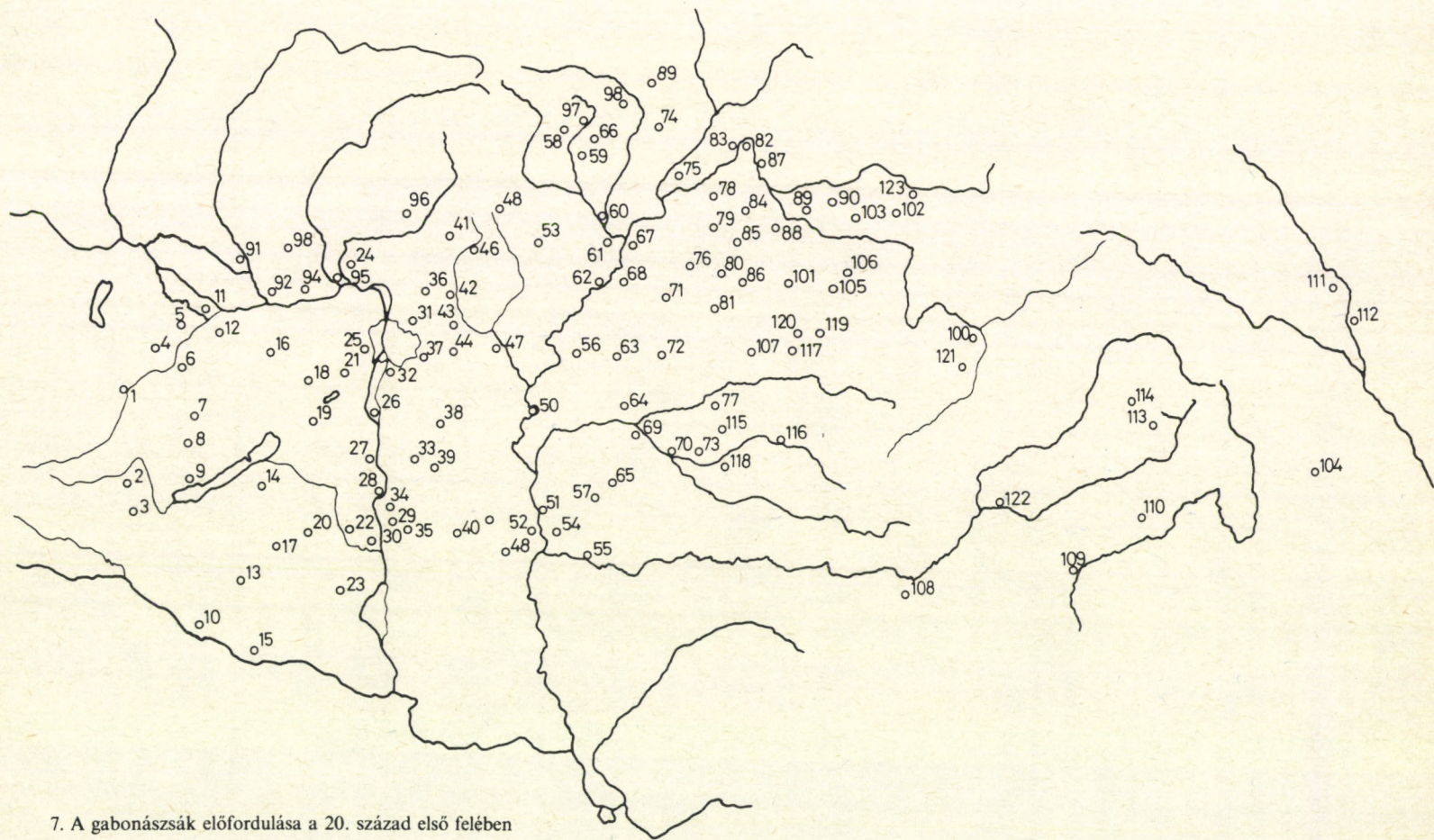
A 7. térképen tüntettük fel azokat a helyeket, ahol a gabonászsákok alkalmazására találtunk adatokat. Eszerint a gabona zsákban való ideiglenes vagy tartósabb tárolása a 20. század első felében a magyar nyelvterület nagy részén szokásban volt. A zsák használata azonban szórványos, a déli részeken teljesen hiányzik, és Erdélyben sem számottevő. Az MNA adatai szerint a jelentősebb terméshozammal rendelkező gazdaságok a zsákot csak ideiglenes tárolásra és szállításra használták, hiszen a zsákban eltett gabona kevésbé szellőzött, jobban ki volt téve dohosodásnak és a rágcsálók kártevéseinek. Zsákban csak a kisgazdaságok, a föld nélküli zsellérek, a napszámosok és a nagybirtokok cselédei tették el a megtermelt vagy megkeresett kenyérnek való gabonát.

A gabonászsák hagyományos helye a lakóház kamrája. Néhány téglára deszkát fektettek, arra állították egymás mellé a maggal telt zsákokat (38. kép). Több helyütt a téglákra vagy ászokfákra fektetett deszkákra a

38. Gabonászsákok a kamrában. Dunapataj

fahasábrakáshoz hasonlóan fektették a zsákokat, vagyis kettőt-kettőt keresztbe, *kalitkára*, mert így jobban szellőzött. A gabonászsák helye szórványosan a száraz padlás. Tartósabb tárolás esetén — ha megfelelő hely állt rendelkezésre — a zsákok tartalmát kupacba öntötték, néhány napig forgatták, szellőztették, majd újra a zsákokba merték vissza.

7. A gabonászsák előfordulása a 20. század első felében

A gabonászsákok készítéséről írott forrásaink, adataink nincsenek. Az adatközlők tájékoztatása szerint általában a helyi takácsok szőtték, a megrendelő kívánságának megfelelő méretben, vagy a falu szokása, hagyománya szerinti űrtartalommal. Több helyütt a parasztszonyok maguk szőtték kenderfonálból, és maguk varrták össze. Ezeket a házi készítésű, átlagosnál szélesebb (*egy szél széles*), zömökebb zsákokat nevezték *parasztzsáknak*. A jól elkészített, megfelelően tárolt gabonászsák generációkat szolgált ki. A zsákok beszerzési helye több helyütt a vásár volt.

Az elmondottakat összefoglalva, végeredményben a gabonászsákot nem sorolhatjuk a hagyományos gabonátároló eszközök, edények közé. A zsák, legalábbis az emlékezettel elérhető időben, csak kiegészítő tárolóként, mondhatni ínségtárolóként volt használatos a magyar nyelvterület nagy részén. Alkalmazása inkább a szállítás, teherhordás vonatkozásában volt jelentős a magyar parasztgazdaságokban.

Gabonátárolás a lakóház padlásán

A gabonászsáknál jóval nagyobb jelentősége volt a gabona tárolásánál a lakóház padlásának. A *padlás*on való tárolás lehetősége azonban szoros összefüggésben volt mindig, és a nyelvterület minden részén a népi építészet fejlettségével, ezen belül a lakóépület fejlődésével, alakulásával. Több adatunk van arra, hogy a 17. században a földesúri majorságokban különféle épületek padlásán tárolják a gabonát (nem tudni, edényben vagy edény nélkül).²⁵¹ Paraszti gyakorlatban a padláson való edény nélküli tárolás igénye a gabonakonjunktúra idején jelentkezett, a 19. század utolsó harmadában vagy a század végén, amikor az eladdig használt edények vagy épületek már nem voltak elégségesek a kicsépelt mag raktározására, s korszerű rekesztekek vagy magtárak építésére különböző okokból nem került sor. A padláson való tárolás adataink szerint elsősorban középparaszt-gazdaságokban került előtérbe, ahol a termés mennyisége meghaladta a hagyományos edények befogadóképességét, de különálló épület, magtár építését nem indokolta, ilyen befektetés nem lett volna rentábilis.²⁵²

Mint már utaltunk rá, a padláson való edény nélküli tárolás szorosan összefüggött a lakóház állapotával, a felhasznált építőanyagok szilárdságával, az anyagok és szerkezetek teherbíró képességével, az egész építmény statikai állapotával. Amíg teherhordó falak, teherbíró födémek nem

²⁵¹ MAKKAJ L. 1954. 111.

²⁵² E téma elemzésénél FÜZES E. gyűjtéseire, a 250. jegyzetben felsoroltak szíves közléseire, valamint az alábbi publikációkban található adatokra támaszkodtunk: NAGY Gy. 1963. 98.; SERGŐ E. 1964. 250.; ORBÁN B. 1863—1873. VI. 139.; TÁLASI I. 1977. 213.; SZMNA I. I. 139.

épültek, amíg a füstelvezetés megoldása tiszta levegőjű padlásteret nem biztosított, amíg a tetőhéjazat száraz és kiegyenlített hőmérsékletű padlás kialakítását nem tette lehetővé, addig a gabona padláson való tartós raktározásáról nem lehetett szó.²⁵³ Hozzátehetjük, hogy igényes tárolásról van szó, hiszen a mondott időszakban a felvevő bel- és külföldi piac igényessége miatt a gabona minden károsodás nélküli tárolása már elengedhetetlen követelmény volt.

A padláson való tárolás a magyar nyelvterületen — korábbi szórványos előfordulásoktól eltekintve — akkor és ott kezdett elterjedni, ahol a kétféle igény: a gabonaraktározás szükségessége és a korszerűbb lakóépület iránti igény találkozott, és az igény kielégítésének sem gazdasági, sem társadalmi akadályai nem voltak. A padláson való tárolás gyakorlata a 19. század utolsó harmadában kezdődött, elsősorban a gabona-monokultúra területein, majd kisebb-nagyobb fáziseltolódásokkal követték ezt a gyakorlatot más tájak is, tegyük hozzá mindjárt, hogy különböző mértékben.

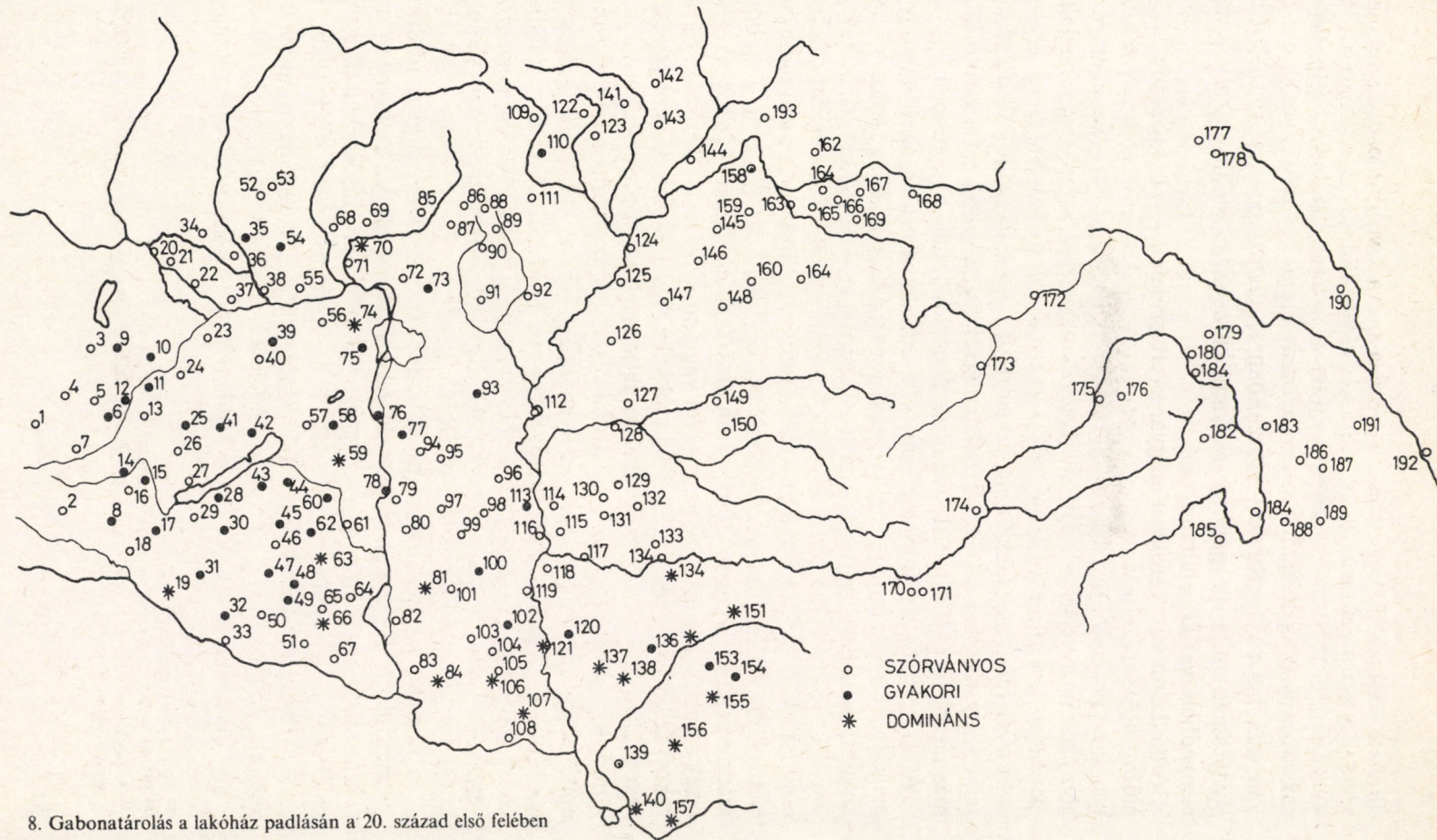
A padláson való tárolás jellemző és domináns módja az volt, hogy a megfelelő tartószilárdságú, füsttelenített és száraz padlás egy részét simára tapasztották, a gabonát erre a részre kupacba öntötték vagy elterítették. A kupac neve *garmada*, *rakás*, *határ* (Várong) vagy *csomó*. A rakást időnként lapáttal megforgatták, szellőztették. Általános volt, hogy a gabonacsomót élére állított deszkákkal kerítették be, így akadályozva meg a gabona szétszóródását. Nyugat-Dunántúlon alakult ki elsősorban az a gyakorlat, hogy a gabonarakást két sor téglával vagy mintegy másfél arasznyi sárból rakott fallal kerítették be, illetőleg ezekkel a falakkal a padlástér egy részét rekesztékekre osztották a különféle gabonafajták raktározására. A Kiskunságban, illetve a nyelvterület déli részén több helyütt már a lakóház építéskor gondoltak a padlástér ilyen irányú hasznosítására, a padlásteret 60—100 cm fallal és emelt tetővel magasították fel. A falon általában szellőzőnyílásokat vágtak. A teherbíró, statikailag szilárd födémre sározott vagy deszkázott rekeszeket építettek, így jelentős mennyiségű gabona korszerű raktározását biztosították.²⁵⁴

A padláson való edény nélküli gabonátárolás 20. századi gyakorlatáról készítettük a 8. térképet. Ennek tanúsága szerint szórványosan így raktározták a gabonát a nyelvterület több részén, elsősorban a palóc vidéken,²⁵⁵ a szatmári részekben, a Kiskunságban, Békésben és Székelyföldön. A lakóépület fejlődésével, statikai és szerkezeti állagának kedvező alakulásával párhuzamosan jelentős padláson való tárolással kell számolni a legutóbbi 60 évben a Dunántúl nyugati és déli részén. Végül a

²⁵³ Rámutatott erre TAKÁCS L. 1976. 253. is.

²⁵⁴ Például Hódmezővásárhelyen és Orosházán. Lásd: NAGY Gy. 1963. 98.

²⁵⁵ A padláson való gabonátárolás elterjedt volt Szlovákiában is. Lásd PODOLÁK, J. 1972. 28.; MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 36. (térkép).

8. Gabonátörölés a lakóház padlásán a 20. század első felében

padláson való edény nélküli tárolás domináns ebben az időben Somogy, Tolna és Baranya megye néhány községében, továbbá általában a Bácskában és a Bánságban. Gyakori ez a tárolási forma Budapest környékén is.

A padláson való edény nélküli gabonátárolást, a gabonásrekesztékekkel együtt, a paraszti árutermelés kiszélesedése következményének kell minősíteni. A megnövekedett termés hozam sürgette a tárolás kérdésének megoldását, amire — elsősorban a Dunántúlon és a nyelvterület déli részén — a lakóház átépítése, technikai, szerkezeti fejlődése nyújtott lehetőséget a 19. század utolsó harmadában, illetőleg az azt követő évtizedekben. Ez a gabonátárolási mód elsősorban közepes nagyságrendű parasztüzemek raktározási gondjait oldotta meg, a padláson való tárolás a jelzett időszakban főleg ezekre az üzemekre jellemző. Hangsúlyozni kell azonban e raktározási móddal kapcsolatban is, hogy a különféle gabonátárolási megoldások egyidőben éltek egymás mellett. Amennyiben például a faluban a padlás domináns tárolóhely volt, ugyanabban az időben a különböző nagyságrendű háztartásokra — zömmel gazdasági okok miatt — a gabonásrekeszték, a gabonásláda vagy -edény volt a jellemző.

Gabonatartó építmények

A kicsévelt gabona tartós raktározására szolgáló módozatok közül különös jelentőséget kaptak azok az építmények, amelyek a parasztporta tartozékaként, a többi gazdasági épület sorába illesztve, máshol a lakóház közelében, esetleg a település közelében csoportosítva, részben vagy egészben a szemes gabonaneműek őrzésére szolgáltak. A hazai néprajzi kutatások figyelmét korán felhívták magukra ezek az építmények, amelyek történetileg is és tájilag is több csoportra oszthatók, és amelyek elemzése a Kárpát-medencében élő népcsoportok anyagi kultúrája alakulásának néhány sajátos vonására, továbbá a termelés és a fogyasztás változásának néhány döntő fázisára is ráirányították a figyelmet.

A gabonatartó építmények rendszerezésére módszertanilag többféle lehetőség kínálkozott. Az anyag könnyebb áttekintése érdekében, továbbá történeti megfontolások alapján az építményeket két nagyobb csoportra osztottuk. Az első csoportba soroltuk azokat a tárolóépületeket, amelyek *kizárólag a kicsévelt gabona raktározására szolgáltak: a gabonásverem, a boglyakemence alakú gabonás, a szántalpas hombár és a gerendavázis gabonások* különféle típusai. A második csoportba azokat a *több célú tárolóépületeket* soroltuk, amelyek egyéb élelmiszerek mellett a gabona őrzésére is szolgáltak. E típus interetnikus kapcsolatainak feltárása a múltjukra vonatkozó feltételezések megfogalmazásának lehetőségét ígerte.

Kizárólag a gabona tárolására szolgáló építmények

Gabonásvermek

A mindennapi táplálékul szolgáló gyűjtögetett, zsákmányolt vagy termelt javak megőrzésére már a legkorábbi embercsoportok a legkézenfekvőbb, legegyszerűbb megoldást választották: földbe rejtették el. A tárolásnak, a raktározásnak ez a megoldása nem kívánt különösebb technológiai tudást, anyag sem kellett hozzá. A földbe mélyített üregek, gödrök, vermek az élelem megtartásán kívül azok rejtését is lehetővé tették. A fejlettebb

társadalmakban, ahol a táplálékul szolgáló nyersanyagok újratermelése fellendült, nagyon hamar rájöttek arra, hogy a természet szeszélyeitől befolyásolt terméseredmény a közösség létfenntartását nem mindig biztosítja, ezért a készletek felhalmozása alapvető követelmény.¹

A paleolitikum idején a különböző embercsoportok vándorló, gyűjtögető-zsákmányoló életmódot folytattak, a készletek felhalmozása náluk csak esetleges lehetett. Ma már közismert, hogy az emberiség történetében az alapvető változás a neolitikum idején következett be Európában és a Közel-Keleten, mintegy 6-8 ezer évvel ezelőtt. Az ún. neolitikus forradalom gyökeresen megváltoztatta az életmódot, az élelem-szerzést az élelemtermelés váltotta fel. A folyamat két vonalon bontakozott ki: a növényi táplálékok rendszeres termelésével, valamint a vadállatok háziasításával.²

A Kárpát-medencében is a neolitikum idején találkozunk a földművelés nyomaival. A neolitikum végén, továbbá a kora és középső bronzkorban balkáni, anatóliai eredetű népcsoportok húzódtak erre a területre, akik huzamosabb ideig megtelepedtek, lakhelyeiket ritkán változtatták. A letelepedéssel egyidőben földművelő-állattartó gazdálkodást folytattak, és gondoskodtak arról is, hogy a legfontosabb élelmiszerekből készleteket halmozzanak fel.³ Készletfelhalmozásra földbe mélyített vermek és agyagból égetett edények szolgáltak, amelyek számából és méretéből a termelés akkori kapacitására is következtetni lehet.⁴ A földbe ásott vermeket tehát déli származású népcsoportok honosították meg a Kárpát-medencében, s a recens gabonásvermekkel találkozá aligha gondol arra bárki is, hogy ezek a földbe mélyített építmények hazánkban 6-7 ezer éves múltra tekintenek vissza. A parasztgazdaságokban a 18—19. században, helyenként a 20. században alkalmazott gabonásvermekre többször felfigyeltek a néprajzkutatók és a helytörténet kutatói. Számtalan olyan leírással, adatközléssel rendelkezünk, amelyek a vermek készítését, használatát, alkalmazásának intenzitását világítják meg egy-egy szűkebb területen.⁵ A publikációkban közreadott ismereteken kívül sok adat húzódik meg

¹ A mediterráneumban kibontakozó ókori társadalmak több ezer évvel ezelőtt magtárakat létesítettek az éhínségek megelőzésére: A római birodalomban épített magtárakról lásd RICKMAN, G. E. 1971.

² CHILDE, V. G. 1962; BÖKÖNYI S. 1974; BÖKÖNYI S. 1978.

³ BÁNDI G. 1962; KALICZ N. 1970; BÖKÖNYI S. 1974.

⁴ BÁNDI G. 1962, továbbá KUTZIÁN I. 1944.

⁵ A 19—20. századi gabonásvermekre vonatkozó adatokat az MNA, az SZMNA, az UMTsz. gyűjtéseiből, a Füzes- és az Ikvái-kérdőívre érkezett válaszokból, az EA-ban őrzött gyűjtésekből, valamint az alábbi publikációkból merítettük: ORBÁN B. 1863—1873. I. 143.; ZSILINSZKY M. 1872. 163.; GALGÓCZI K. 1896. 510.; VÉCSY Á. 1897. 445.; KÉLER Gy. 1900. 75.; JANKÓ J. 1902. 216., 247.; GYÖRFFY I. 1908—1909. 17.; GYÖRFFY I. 1910. 147.; GYÖRFFY I. 1926. 136.; GYÖRFFY I. 1928. 42.; GYÖRFFY I. 1929. 148.; GYÖRFFY I. 1934. 68—69.; GYÖRFFY I. 1943. 89., 129., 133.; BARTUCZ L. 1910. 51—52.; BANNER B. 1912. 54—55.; NOVÁK J. L. 1913—1914. 222—223.; VISKI K. 1919. 59.;

a néprajzi archívumokban, és számos új adatot hoztak napvilágra az MNA, az SZMNA és az UMTSz. gyűjtései, valamint a speciális kérdőívekre érkezett válaszok.⁶ A felhalmozott adatok alapján először 1963-ban kíséreltük meg a paraszti használatú gabonásvermekre vonatkozó ismeretek, történeti adatok összegezését és értékelését.⁷ Néhány évvel később, több kisebb előtanulmány után, IKVAI Nándor foglalta össze és tette közzé — nem egy helyen megállapításainkkal vitatkozva — a magyarországi gabonásvermekre vonatkozó ismereteket. Felvázolta a vermek elterjedését a magyar nyelvterületeken, foglalkozott készítésükkel, alkalmazásuk módjával, formáival, elnevezésükkel. Ismertette azokat az adatokat, amelyek a vermek európai, sőt kontinensen kívüli használatára utalnak, a rendelkezésre álló régészeti, történeti adatok alapján nyomozta a vermek használatát a korábbi évszázadokban. Végül foglalkozott azokkal a megállapításokkal, amelyek szerint a gabona veremben való tárolása a magyar mezőgazdaság „ázsiai” jellegét domborítja ki.⁸

A továbbiakban először IKVAI tanulmánya, az idézett publikációk és gyűjtemények adatai alapján, továbbá gyűjtéseink felhasználásával foglaljuk össze a gabonásvermek 18—20. századi alkalmazását a magyar nyelvterületen.⁹

HRONYIK J. 1927. 75—76., 103.; KISS L. 1929. 28.; KISS L. 1954. 346.; KISS L. 1961. 154.; NAGY S. 1928. 104.; TURI MÉSZÁROS I. 1928—1929. 41—43.; NYÁRÁDY M. 1930. 94—95.; ECSEDI I. 1931. 118.; PAPP L. 1931. 147.; PAPP L. 1940. 293.; GYÖRFFY L. 1932. 6.; FEKETE B. 1934. 102.; BORZSÁK E. 1936. 43.; BORZSÁK E. 1936a 12—14.; GÖNYEY S. 1937. 302—303.; GÖNYEY S. 1940. 37.; FÉL E. 1937. 361.; FÉL E. 1938. 79.; FÉL E. 1941. 44—45., 56.; GUNDA B. 1937. 66—67.; SZÜCS S. 1938. 201.; SZÜCS S. é.n. 14.; HERKELY K. 1939. 47—48.; BALASSA I. 1940. 48—49., 104.; LÜKŐ G. 1939—1940. 39—40.; SZENTESI TÓTH K. 1940. 55.; VAJKAI A. 1940. 322.; VAJKAI A. 1940a 286—288.; VAJKAI A. 1959. 139.; FODOR F. 1942. 331—332.; MÁRKUS I. 1943. 107.; H. FEKETE P. 1948. 157—160.; OrmSz. 62.; MORVAY J. 1957. 123.; MORVAY J. 1960. 143—144.; HOFFMANN T. 1956. 560.; NAGY J. 1958. 460—462.; DOROGI M. 1959. 316.; BALASSA I. 1959. 288.; BALASSA I. 1962. 121—123.; IVANCSICS (IKVAI) N. 1959. 80—85.; IVANCSICS (IKVAI) N. 1960. 111—125.; KISS G. 1959. 15.; FÉL E.—HOFER T. 1961. 3.; TÓTH J. 1961. 24.; KATONA I. 1962. 80.; SCHRAM F. 1962. 30.; BARABÁS J. 1954. 477.; BARABÁS J. 1961. 105.; BARABÁS J. 1964. 18.; DANKÓ I. 1964. 73.; NAGY GY. 1963. 92.; NAGY GY. 1963a 84—88.; NAGY GY. 1964. 281—312.; NAGY GY. 1965. II. 170.; ANDRÁSFALVY B. 1965. 10.; PAPP J. 1967. 36.; BALOGH I. 1969. 161.; BAKÓ F. 1970. 450—451.; JANÓ Á. 1965. 84.; PODOLÁK, J. 1972. 28—29.; BELLON T. 1973. 158—161.; ERDÉSZ S. 1974. 80.; NOVÁK L. 1975. 196.; MOLNÁR A. 1974. 249.; TÁLASI I. 1977. 211—213.; SZMNA I.1. 143—144.

⁶ A kérdőíveket FÜZES E. és IKVAI N. állította össze 1962-ben.

⁷ FÜZES E. 1963.

⁸ IKVAI N. 1966. 342—377.

⁹ A gabonásvermek itt következő áttekintésekor a szokásos adatolástól — az adatok nagy száma miatt — eltekintünk. A hivatkozások megtalálhatók az 5. jegyzetben és a 9. térkép adattáránál.

*A gabonásvermek használata
a parasztgazdaságokban a 18—20. században*

A gabonásvermekre vonatkozó, ez idő szerint rendelkezésünkre álló anyag nagy része területileg a *Hajdúságból* származik. GYÖRFFY kutatásai számos ide vonatkozó, archivális eredetű adatot is eredményeztek. A hajdúvárosok protokollumaiban gyakoriak a vermekkel kapcsolatos ügyek, főleg a 18. század második felében. A vermek nagy számát és általános használatát éppen ezek az adatok dokumentálják a legszemléletesebben. A hajdúvárosokban a vermek általában közterületen állottak; ki-ki a háza közelében az utcára vagy partosabb helyre ásta. Erre azért volt szükség, mert az alacsonyabb részeken készített vermekben megdohosodott, megpenészedt a gabona. A homokos részeket sem kedvelték, azok ugyanis mindig beomlással fenyegettek. Használat előtt kiégették, kitisztították a vermeket, majd a gabona betöltése után légmentesen lezárták.

A közterületen álló vermek sok kárt okoztak, számtalan per tanúskodik erről. Kiégetésükkor gyakran tűz keletkezett, a kiürített, elhagyott vermekbe pedig jószág vagy gyermek esett bele. Ezért Hajdúszoboszlón már 1749-ben tilalmazták az utcára ástott vermeket. Hiába hoztak azonban később is rendeleteket a városi magisztrátusok, a kérdést nem tudták megoldani, az utcai vermek száma csak szaporodott. 1778-ban a hajdúfőkapitány tilalmazta a belterületen ástott vermeket, ugyanakkor elrendelte, hogy minden város válasszon ki a belterületen kívül egy dombosabb helyet, ahová utcarendben telepítsék a vermeket, és csősz vigyázzon rájuk. A rendeleteknek nem sok foganatja lehetett, mert az utána következő évtizedekben többször megismételték. Végül is nem a rendeletek, hanem a belsőség egyre zsúfoltabbá válása kényszerítette arra a hajdúvárosokat, hogy a vermeket részben az egykori kertekbe, részben a városon kívül egy helyre csoportosítsák. Hajdúszoboszlón a várostól északra levő Pece-tó mellé telepítették a vermeket, ezt a részt később *Veremaljának* nevezték el. Hajdúböszörményben a kertek előtti árok partján ástott vermeket meghagyták, de kötelezték a tulajdonosokat, hogy kerítéssel vegyék körül.

Hajdúszováton a 19. században a lakóház udvari végénél, a gazdasági épületekhez közel ásták a vermeket, az udvar magasabb pontjára. A talajvíztől, nedvességtől való megóvás egyébként máshol is fontos szempont volt a vermek helyének kiválasztásánál. Püspökladányban 1808-ban az árvízvesztés idején az Eperjes-halomhoz vitték ki a gabonát, és a magasabb részeken ástott vermekben helyezték el. A közelben kocsmá volt, a kocsmáros egyúttal az „életre” is vigyázott.

A 19. században általában a rendezettebb udvarokra kerültek a vermek. Hajdúnánáson a századfordulóig használták vermeket, de ritkán ásták a ház elé. A tanyásodás megindulása után az égetett és szalmával bélelt

gabonataratók Debrecenben az állandóan lakott tanyára kerültek, a ház mögé. Veremben tartották a gabonát Biharban is, a megye alföldi jellegű nyugati részén. Zsadányban és Mezősason az utcán találtak nagy, kiégetett, körte alakú vermeket, amelyeket valószínűleg még a 18. században készítettek. Hasonló formájú vermeket ástak Értarcsán a faluszéli pincék helyén, valamint Nagyszalontán is, ahol *güzüveremnek* nevezték. Megjegyzendő, hogy néhány adat szerint készítettek a Hajdúságban sír alakú, négyszögletes vermet is, amit zsúppal béleltek ki, aljára szalmát szórtak; használata azonban ritka és alkalmi volt.

A Nyírségben a Tisza vonaláig terjedt a vermek használata. A Szamosháton és ettől keletre csak zöldség és krumpli tárolására készítették. Tiszaeszláron, Kéken, Apagyon, Ibrányban, Nyírlövön és Nyírgyulajon körte alakú vermet ástak a kertben vagy az udvar hátsó részén. Mindig égették, és szalmával bélelték, mielőtt a magot beleöntötték. Nagyhalászon, Nyírmihálydiban és Újfehértón sírvermet készítettek az udvar magasabb részén vagy a ház mögött. Ramocsaházán a verem mindkét típusa kedvelt volt, még 1919-ben is verembe töltötték a tavaszra eltett rozsort, ami a csűrben vagy a csűrkertben volt. A Nyíregyháza környéki bokortanyákon lakó tirpákok nem a tanyán, hanem városi házuk előtt, az utcán ástak gabonásvermet, nyomai itt-ott még előkerülnek.

A gabonásvermeknek a hajdúságihoz hasonló nagy múltja és elterjedtsége tapasztalható a Jászságban és a Nagykunságban. 18. századi használatáról itt is a városi vagy kerületi protokollumok tájékoztatnak. A jászkun városokban is sok bajt okozhattak, mert 1802-ben a nemes jászkun kerület a következőket rendelte el: „A vermeknek a közönséges utcákon s utakon való ásattatása, valamint veszedelmes és dísztelen, ugy azoknak begyujtásai és pergelései az egészségre és a közbátorságra nézve ártalmasak, óhajtani lehetne valóban, hogy a vermek kívül a helységen egy csomóba (mint némely helyen gyakoroltatik) ásattassanak.”¹⁰ A vermek itt is a zsúfolt belsőségen voltak tehát, legtöbbször a közforgalmi helyeken, a ház közelében. Egy részüket a kerítetlen udvarra ásták a házzal szemben, ezért az utcásítás során ezek is a kerítésen kívülre kerültek. Karcagon mind a levéltári források, mind a parasztok emlékezete szerint a legáltalánosabb gabonatarató a verem volt. A legtöbbjét a város nyugati oldalán egy partosabb részen ásták, ezt a részt *vermes hátnak*, *vermes laponyagnak* nevezték. A vermekre fogadott csősz vigyázott, nehogy illetéktelenek meglopják. Ez egyébként gyakran megtörténhetett, 1765-től számos panasz, per tárgya a feltört és megdézsmált verem. Ugyancsak több per anyaga utal azokra a veszedelmekre, melyeket a nem kellően befedett,

¹⁰ GYÖRFFY I. 1943. 133.

illetve közterületre ástott vermek okoztak. Kisújszálláson részben ugyan csak az utcán ásták a vermeket, vagy a falu magasabb részén csoportosították. Feltehetően ez utóbbinak az emléke a *Veremhát* helynév.

A 19. század második felében a Nagykunságban is már mindenhol az udvarra ásták a vermeket, a házzal szemben, a szomszéd ház mögé. A tanyásodás idején pedig a verem is az állandóan lakott tanyaúra került, mint például Túrkevéen, Karcagon vagy Szarvason.

A múlt század végéig főleg veremben tartották a gabonát a Tisza mentén, fel egészen a Bodrogtköz és a Rétköz vidékéig. Tiszaigaron 1890 táján még készítettek körte alakú vermet, általában az udvarban. Az emlékezet szerint ugyancsak az udvaron vagy az utcán a ház előtt voltak a vermek Tiszaroffon, Tiszapüspökiben, Zagyvarékason, Tiszasülyön és Vezsenyben.

A *Tiszántúl délkeleti részén*, Békés és Csongrád megyében a 19. században jobbra boglya formájú gabonásban vagy különálló hombárban őrizték a gabonát, de erről a területről is van néhány veremre vonatkozó adatunk. Szegváron körte alakú vermek voltak a ház előtt vagy az udvarban, Szeghalmon a község legelőjén álltak 1889-ig, akkor hagytak fel vele. Gyomán és Okányban az udvarban ástak vermet, égették és szalmával bélelték. Orosháza pusztáin a legtöbb verem körte alakú volt, egy-egy gazda többet is készített a ház elé vagy az udvarban. Köröstarcsán 1870-ig használták, a falu szélén álltak, csoportosan. A verem elhelyezésének ritka módjára utal Nagykamarásról való adatunk. Itt a csürben ásták a körte alakú vermet, egy adatközlő emlékezte szerint a szobában az asztal alatt volt a verem szája. Az egykori Torontál megyéből Szaján községből egy konkrét adatunk van a verem használatára, valószínűleg nem volt itt általános tárolási mód, mert az MNA gyűjtései sem hoztak innen új adatot.

A *Kiskunságban* azonban általánosan használt lehetett a 18—19. században, a kun kerületek együttes ülésén rögzített rendelkezések erre a területre is vonatkoztak. TÁLASI István közlése szerint a körte alakú vermek inkább a Kiskunság déli részén terjedtek el. A négyszögletes sírvermek az egész Kiskunságban használatosak voltak, elsősorban azért, mert ezeket homokos talajban is el tudták készíteni. A háznál, tanyánál ásták, szalmával bélelték, aljára polyvát szórtak, mielőtt a magot beöntötték. Kiskunhalason a körte alakú vermeket a ház előtt vagy a város szérűskertjében ásták. Kunszentmiklóson nemrég még volt néhány verem, melyeket utóbb kibetonoztak. Régebben a tornác végén vagy az udvarban ásták azokat. Használtak itt sírvermet is, ezek a háznál vagy a tanya szérűskertjében álltak. Mindkét formát ismerték Izsákon. Szabadszálláson csak szalmával bélelt sírvermet alkalmaztak, mint ahogy Kiskunfélegyházán is, általában az udvarban.

A *Duna—Tisza köze* délebbi, keményebb talajú részén, Bácsborsódon, Tompán, Tataházán ismét általánosan körte alakú vermet találunk,

melyeket kiégették és szalmával béleltek, általában a ház előtt, az utcán voltak. Olyan nagyra ásták, hogy 30—40 q gabona befért. A Tisza keleti partján fekvő Mindszentről származik a hengeres formájú veremre vonatkozó kevés adatunk egyike. Az udvarba ásott vermet kiégették, majd belül a falához sűrűn karókat vertek, a karók és a fal között szalmával töltötték ki, ezután öntötték bele a magot. Az MNA gyűjtései a körte alakú gabonásvermek használatát derítették fel a Duna—Tisza köze déli, ma Jugoszláviához tartozó, magyar lakosú községeiben. Ez a tény nem meglepő, hiszen tudjuk, hogy e községek lakói általában a 18. század végén települtek ide az Alföld különböző részéből, és egyéb kulturális javaikkal együtt a vermek ismeretét és gyakorlatát is magukkal vitték. Erre utal az is, hogy a vermeket általában a ház elé, az utcán ásták, annak ellenére, hogy kimért telek- és utcarendben telepítették le őket. Piroson, Csantavéren, Bácsfeketehegyen, Bácsstopolyán, Kishegyesen, Temerinben, Pacséron, Martonoson, Moholon a 19. század utolsó harmadáig kizárólag gabonátárolók voltak a vermek, a tanyásodással a tanyákra is kikerültek. A század utolsó harmadában, a falu nagymértékű és gyors átépítése után a vermek szerepét a lakóház padlása vette át.

A *Háromváros* (Nagykőrös, Cegléd, Kecskemét) területén számtalan történeti és recens adat utal a gabonásvermek intenzív használatára. Nagykőrösön a 18. században nyomtatás után a városba hordták a magot, aminek egy része a ház melletti kamrába került, a többit pedig az aklok körül elvermelték. A 19. század elején már csak a tavaszi eladásra szánt gabonát vermelték, mert egész télen át folytak a szemnyerési munkák. A 19. századi kecskeméti vermekről HORNYIK János tájékoztat bennünket. A város tulajdonában levő vermek a későbbi főpiac helyén állottak. A parasztok részben a városi ház előtt, részben a széktói szőlők melletti agyagos részen ástak vermet. Az utóbbi helyen több mint 300 verem volt egy csoportban, amire fogadott csősz vigyázott 1869-ig, amikor állását a város megszüntette. A városban és a széktói szőlőknél körte alakú vermet készítettek, a tanyákon azonban homokba ásott sírveremben helyezték el a gabonát. Úgy látszik, hogy az idő haladtával egyre inkább a sírvermek használata került előtérbe, mert a recens adatgyűjtések emlékezet alapján csak ezt a formát tudták rögzíteni. Monor környékén mindkét típusú verem ismert volt, a körte alakú *gömbölyű vermet* agyagos földbe ásták — nyomtatás idején — az udvarban vagy a ház előtt. A sírvermek a falu körüli szérűskertekben voltak, homokos talajban. A gabona betöltése után szalma- vagy szénaboglyát raktak föléjük.

Budapest közelebbi és szélesebb gazdasági vonzáskörzetében ugyancsak ismert volt a gabonásverem, bár az adatokból kitűnően használata ezen a tájon korlátozottabb lehetett. Rákospalotán a rozstot öntötték körte alakú, minden évben kiégett, kizsúpozott verembe. Galgamácsán és Zsámbokon

ugyanezt a típust használták, az udvarban vagy a falu partosabb részén ásták, égetés után szalmával bélelték. Törtelen ritka volt, és hengeres alakú; Bugyi és Ladánybene községekben csak sírvermet ástak, általában az udvarban vagy a szérűskertben. Budapesttől északra ismét csak körte alakú vermekkel találkozunk. Őrszentmiklóson, Kosdon az udvarban ásták, égették és zsúpszalmával bélelték. Erre a vidékre felvidéki szlovákok jártak vermet ásni. A nagyobb gazdáknak több verme is volt.

*Nógrád*ban a Börzsöny és a Cserhát völgyeiben, alacsonyabb lankáin települt falvakban, továbbá az Ipoly völgyében — a rendelkezésünkre álló adatok szerint — csak körte alakú vermet alkalmaztak. Kiásásuk után több napig égették, majd kitakarították és friss szalmával kibélelték. Ipolytölgyesen a pincékben és a pincék közelében a domboldalon voltak, egy csoportban. Órhalomban a szálláskertben ásták a vermet a pajták mellett, közös helyen. Ugyancsak egy helyen, a falu partosabb részén voltak Karancskesziben. Maconkán egy dombháton álltak a falu szélén, ezt a részt ma is *Vermesnek* nevezik. Nagylócon, Érsekvadkerten a ház előtt az utcán vagy az udvarban álltak; Ecsegen a falu szélén az ún. Sárgaföldes dülőben sorakoztak; Diósjenőn a szőlőhegy oldalában ugyancsak egy csoportban ástak vermet. Ipolyszakállásra az emlékezet szerint specialista mesterek, *veremások* jártak szlovák területről.

Heves megye déli részén — egy millenniumi tudósítás szerint — a 19. században általános volt a verem használata, a búzán kívül a többi gabonafélét is így tárolták. Verpeléten körte alakú, 3 m mély, 1,5 m széles vermet ástak az udvar partosabb részén, kiégették, zsúppal bélelték. 1890 táján szorult ki a használatból. Visontán égetés előtt pelyvás sárral tapasztották a vermet, mint ahogy Heréden is. Itt a *Homokos* nevű határrészen voltak, egy csoportban. Besenyőtelken, Erdőkövesden ugyancsak a század végén szorultak ki a használatból. Csányban csak sírveremre emlékeznek, melyet tapasztottak, sőt gyakran deszkával béleltek ki, mielőtt a magot beleöntötték. A falu szélén voltak egy csoportban.

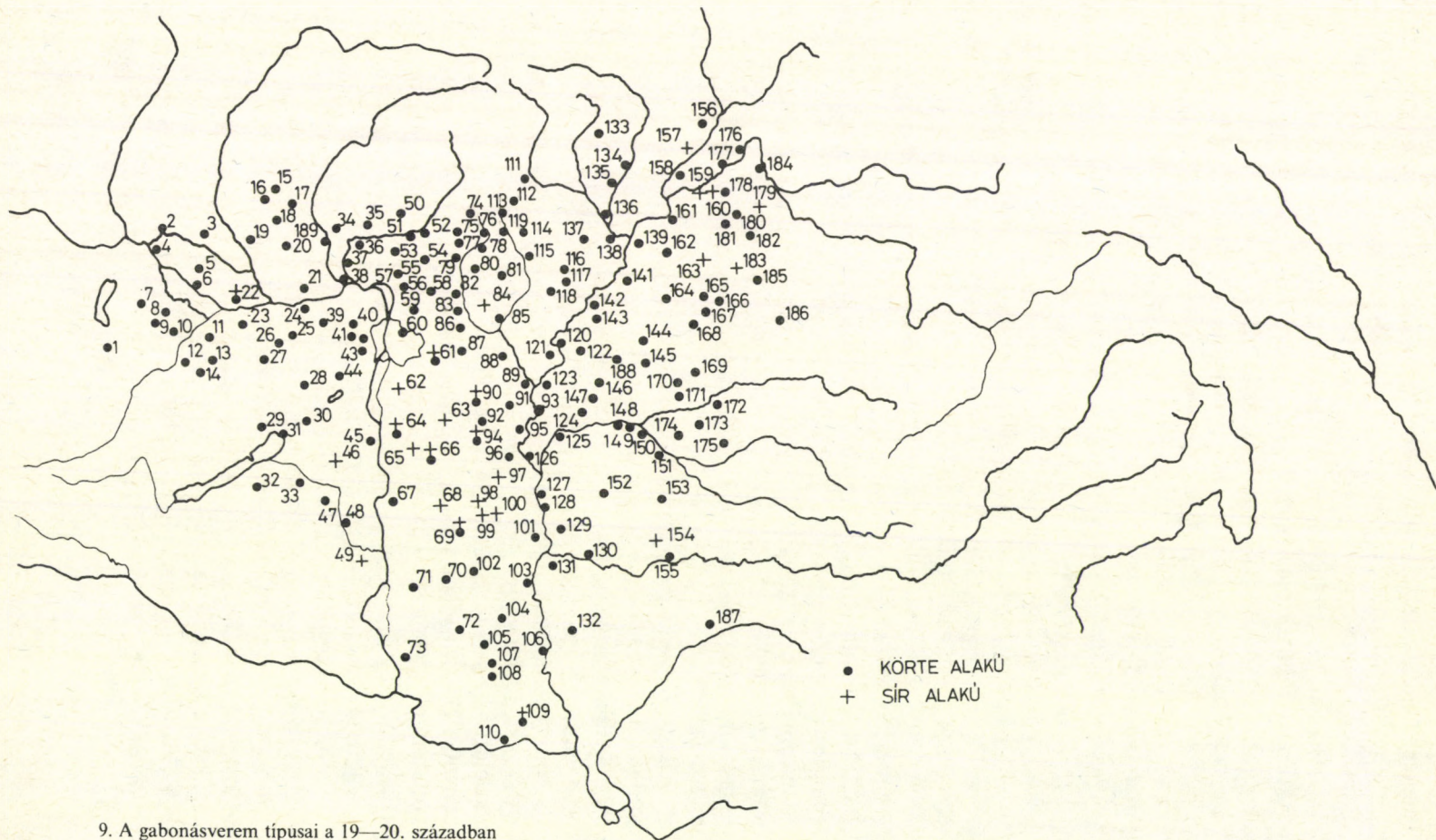
A *matyók* kétféleképpen raktározták el a gabonát: a kamrában álló ládába öntötték vagy vermelték. Mezőkövesden a ház előtt, az ablak alatt ásták a körte alakú vermet. Általában Deménről jöttek veremásós specialisták. Régebben itt sok verem lehetett, ugyanis a hatóságok *verembírókat* rendeltek ki. Szentistvánban hajdan a templom előtt álltak a vermek, itt azonban az ácsolt ládák korán kiszorították azokat. Borsod megye többi részén is nagy múltra tekintenek vissza a gabonásvermek. Miskolcon 1678-ban a város búzájának két ember ásta a vermet. A 19. századi gyakorlatot itt is az MNA gyűjtései tárták fel. Böcsön, Hejőpapi-ban, Alsóvadászon egy csoportban, a falu szélén vagy a közös legelőn voltak a körte alakú vermek. Abaújvecseren a *Vermek* nevű dülőrész őrzi az emléküket. Aszalón a vermek ugyancsak egy csoportban voltak, a hegy

alatt. Tibolddarócon a hegyen, a pincék közelében a mésztofába vájták a vermeket, de emlékezet óta már nem használták. Sárospatakról egy recens adatunk van, eszerint itt hengeres, kút formájú vermet készítettek.

A gabona raktározása tekintetében sajátos helyzet alakult ki a *Bódva völgyében*. Jóllehet ezen a vidéken csűrös gazdálkodás folyt, a folyó síkságán vermet is használtak, bár nem volt általános. A körte alakú vermeket általában a falun kívüli magasabb részekben ásták. GUNDA Béla szerint e vidék gazdálkodásában két műveltségi réteget lehet kimutatni, a kárpáti és az alföldi réteget. Véleménye szerint az utóbbihoz tartoznak a gabonásvermek is.

A gabonásvermek 19—20. századi elterjedtségét megvilágító 9. térképünk a vermelést általános gyakorlatként rögzítette a *Dunántúl* északi részén, illetve a *Duna-jobbparti* vidékeken. A Zsámbéki-medencében Perbálon, Pátyon ismerték; Bián a szérűskertekben ásták, és használat előtt kiegészítették. Úgy látszik, a verem *Komárom megyében* a 19. században kizárólagos gabonátároló volt, Kocson régebben a falu egyik részén csoportosultak a körte alakú vermek, később az udvarba kerültek. Bajnán, Neszmélyben, Hántán az udvarban vagy a ház előtt ásták. Bana községben két típust ismertek, a kerek vermek a ház előtt, a gyalogjárón álltak; a sírvermek az udvarban voltak.

Adataink szerint a gabonásvermek széles körű alkalmazásával kell számolnunk a *Kisalföldön* és az érintkező területeken. A nyugati területeken szinte mindenütt a körte alakú verem volt az általános. Peresztegen az utcán, a ház előtt; Pusztasomorján a falu melletti domboldalon; Kónyban a kertekben, a ház előtt és a falu szélén csoportosan álltak. Ez utóbbi faluban a vermek belsejét vastag rozskötéllal körülfonták. E területeken az 1930-as évekig használták ezeket a vermeket. Nyúl községben sírvermet ástak, belül a fala mellé szalmafonatokat erősítettek, a fal és a fonat közé szalmát, töreket tömtek, így szárazon maradt a beöntött gabona. Rábcakapiban az emlékezet szerint hordó alakú verembe öntötték a gabonát. A községi iratok a 19. század elejéről is több alkalommal említenek vermeket, melyeket a ház eresze alá vagy a tornác végébe ástak, és 1939-ben még használtak. A vermek domináns gabonátartók voltak a *Csallóközben* is. Pozsonypüspökiben az udvarban, az ajtóval szemben ásták a vermeket az újszászi szlovák veremások, majd zsúppal bélelték. Pódafán és Bősön szalmafonatokkal bélelték a vermeket. Az emlékezet szerint itt még a ház szobájában is ástak vermet. Ekelen kétféle vermet különböztettek meg: körte alakút, ennek *szájas verem* volt a neve, és az utcán, a ház előtt ásták. A másik sírverem volt, melyet *röjtökveremnek* neveztek, és a polyvásban készítették. Mindegyiket zsúppal bélelték. Boldogfán a körte alakú vermeket karvastagságú rozsszalmabókkal bélelték, melyeket fakampókkal erősítettek a verem falára. A gabona betöltése után szájjára

9. A gabonásverem típusai a 19—20. században

szekérkereket, töreket tettek, majd lesározták. (A megmaradt vermeket 1952-ig használták!) Ugyanígy készítettek vermeket Hidaskürtön is, általában az utcán, a ház előtt. A *Zobor-vidéken* is használták, holott itt csűrös gazdálkodás folyt. Zsérén régebben a templom körüli magaslaton voltak a szalmafonatokkal bélelt, körte alakú vermek, melyeket Trencsénből jött szlovák *kutászok* ástak. Barslédecen a pajta mögött, a kertben ásták, belsejüket fűzfa abrónccsokkal a falhoz szorított szalmával bélelték. Néha a ház konyhájában is ástak egy-egy vermet. Ugyanígy készítették el a gabonásvermeket Aha és Nagycétény községekben is. Ide is trencsényi veremások jártak.

A *Kisalföld keleti peremén*, továbbá a *Garam* és az *Ipoly* folyók völgyeibe települt falvakban szintén körte alakú veremben raktározták a gabonát. Tardoskedden, Zsitvabesenyőn, Bátorkeszin égették, szalmafonattal bélelték. Mindhárom községben dülönév őrzi az emléküket. Az utóbbi faluból származó adat szerint 3,5 m mélyre, 2,5 m szélesre ásták a vermeket, 60 cm-re keskenyedő szájjal. A gabonát *verembejáró kosárral* vették ki. Zselizben az utcán vagy a ház előtt, Kőhídgyarmaton a falu szélén, a présházak előtt vagy a présházban vermeltek. Hontfüzesgyarmaton az udvarban, a pajták mögött volt a helyük, Paláston pedig a Kálvária nevű dombon csoportosultak. Homokkőbe ásták Csábon, majd belsejüket a verem falához erősített rozsszalmával bélelték. A falu mellett, a pincesornál voltak egy csoportban. Ugyanígy készítették el a vermet a Gömör megyei Cakón, itt azonban már a 19. század utolsó harmadában kiszorultak a használatból.

A *Kisalföld déli peremén*, a Bakonytól északra szintén körte alakú vermek voltak használatosak. Gyarmaton az egyik háznál három verem is volt, az egyik a disznóólnál, a másik a kocsisíznél, a harmadik a gádor alatt. Vanyolán is a gádor alá ásták a vermeket. Régebben ezen a vidéken is (például Bakonytamásiban, Vaszaron) a ház előtt álltak. A Bakonytól délkeletre, a Sárrét vidékén is ismerték. Vilonyán és Papkesziben régebben a ház előtt ásták a körte alakú vermeket, később az udvarba kerültek. JANKÓ szerint a 19. században a Balaton körül mindenütt használták, ahol nem volt homokos a talaj. Ezt a feltételezést azonban későbbi adatok nem erősítették meg. Úgy látszik, hogy a vermek használata csak a tó északkeleti környékére korlátozódott.

Veremben tárolták a gabonát a *Mezőföld* néhány községében is. Tácon körte alakú vermeket ástak az utcán és a Kűszeg nevű magasabb részen. Dunapentelén is ilyen vermet használtak, általában rejtett helyre ásták, nehogy illetéktelenek megdézsmálják. Sárszentmiklóson sírvermet használtak, kettőt is készítettek az udvarban, az egyikbe a búzát, a másikba az árpát öntötték. A vermek használatát tovább követhetjük dél felé a Duna mentén. Mislán, Kajdacson, Felsőnyéken körte alakút készítettek, az utcán, az

udvaron vagy a kertben álltak. Kajdacson a szobában is előfordultak. A Sárközben csak sírveremre emlékeznek. Decsen az 1859. évi nagy tűzvész után kezdték veremben tartani a gabonát, amit az udvar félreeső részén ástak; 1880 táján hagytak fel a vermeléssel, amikor a falu átépült. Sióagárdon a falu egyik magasabb részét *Vermes-hegység* nevezik, korábban valószínűleg itt voltak a vermek.

Baranyában szórványos adatok utalnak arra, hogy ismerték a gabonás-vermeket. Peterden egyetlen körte alakú veremre emlékeznek, amely a ház mögött, az udvarban volt. Szemelyen az egyik ház udvarán bukkantak kiégetett, körte alakú verem nyomára, használatára azonban nem emlékeznek. Nem is lehetett gyakori, hiszen ezen a környéken a gerendavázás gabonás volt a domináns tároló. Az ormánsági vermekről Kiss Géza így ír: „Buzásverem. . . régi tározó helye a buzának a földben. Készítése: gödröt, vermet ástak. Kiégették szalmával. Beöntötték a buzát. Szalmával fedték csak azután földdel. Évekig elállt benne egészségesen a buza.”¹¹ Ennek ellenére az a véleményünk, hogy a búza vermelése az Ormánságban elszigetelt jelenség lehetett, ugyanis gyűjtések alkalmával, rákérdezésre nem sikerült a nyomára bukkanni. Nem került elő verem Baranya megye Duna melléki részéről sem. A vermek hiánya érthető ezen a területen, ha meggondoljuk, hogy az Ormánságban régóta kivájt fatörzsben vagy ácsolt ládában raktározták a gabonát, a Duna mellékén pedig a szántalpas hömbárok és egyéb különálló gabonatarató épületek terjedtek el.

Az adatok áttekintése után a gabonásvermek 19—20. századi használatáról, elterjedtségéről a következő kép bontakozik ki előttünk (9. térkép). A gabona vermelése ismert volt a Kárpát-medence belső térségeiben, elsősorban a síkságokon és az azokkal érintkező területeken. A keleti részeken elsősorban a Hajdúságban, a Nyírségben, a Jászságban, a Nagykunságban, Biharban, a Sárreéten, továbbá a Viharsarokban és szórványosan a Bánságban. Vermelték a gabonát a Tisza mentén, a Felső-Tisza-vidéktől Csongrádig. A Duna—Tisza közén használták a Kiskunságban, a Bácskában egészen Újvidékig; a Háromváros körzetében; Budapest tágabb környékén; a Tápióságban, fel egészen Nógrádig. Elterjedt volt a Börzsöny, a Cserhát völgyeiben, az Ipoly és a Garam mentén, továbbá kelet felé a Mátra és a Bükk déli lejtőin, a Sajó, a Bódva, a Hernád völgyében, a Zempléni-hegység déli részén, a Bodroghözben és a Rétközben. Általános és széles körű volt a használata a Kisalföldön és peremterületein, továbbá a Balaton északkeleti részén, szórványosan a Mezőföldön, a Sárvíz és a Sió völgyében, valamint a Sárközben. Néhány adat utal baranyai használatára is.

¹¹ OrmSz. 62.

A recens néprajzi adatok alapján felrajzolt elterjedési zóna, amely a parasztgazdaságok 19—20. századi vermelési gyakorlatát mutatja, a 16—17. században még nagyobb lehetett. A 16—17. századból azonban csak a nagybirtokokról, várakból, városokból vannak vermelésre vonatkozó adataink. Lássunk néhány konkrét példát. Eger várában 1557-ben, tehát néhány évvel az ostrom után, a különféle terményeket veremben és gödrökben tárolták. Gyöngyösön a hódoltság alatt 500 veremben őrizték a gabonát, több adat utal a gabonásvermek itteni alkalmazására a hódoltság végéről, 1684-ből.¹² Tállyán 1613-ban határozottan megkülönböztették a gabonásvermeket a más élelem számára készített vermektől.¹³ Érsekújváron a városnak voltak vermei 1660-ban, melyeket időnként közéletelés céljára felnyitottak.¹⁴ I. Rákóczi György birtokain szinte mindenütt használtak vermet, annak ellenére, hogy az inventáriumokban gabonásházakkal, búzasházakkal, egyszóval gabonatartó épületekkel is találkozunk. A 17. század derekán a felvidéki birtokokon jórészt vermekben tartották a gabonát. A szerencsi uradalomban 1635-ben 9 vermet használtak, háromban tavalyi és harmadévi búza, a negyedikben köles, az ötödikben alakor, a hatodikban zab volt, három üresen állt.¹⁵ Serkén 1643-ban 19 vermet használtak, tizenegyben 282 kassai köből búzát, hatban 174 köből zabot, kettőben 50 köből árpát raktároztak.¹⁶ A sárospataki inventárium 1639-ben összesen mintegy 45 vermet említ az uradalom területén.¹⁷

Ugyancsak veremben őrizték a gabonát az erdélyi uradalmakban is. A fogarasi udvarbíró részére kiadott utasítás többek között a vermekre vonatkozó passzust is tartalmaz: „Vermeket az Olthon innen czinaltasson az udvarbiro jo alkalmazos helyen, ad minus ezer keöbölre valot, es ezokat continue teli buzaual tartsa, giakran megh latogatatuan és ujituan is.” Hozzá I. Rákóczi György széljegyzete: „sukseges csak rea uigiazzon, jo soros es batorsagos helen legen”.¹⁸ I. Apafi Mihály fejedelem ebesfalvi uradalmában szintén több verem volt.¹⁹ A Dunántúl nyugati részén fekvő Nádasyd-birtokon — Moson, Sopron, Vas, Zala és Somogy megyében —

¹² GERŐ L. 1955. 347.; BAKÓ F. 1970. 450—451.

¹³ Tállya hegyaljai város története. Anno 1613. Idézi: IKVAI N. 1966. 346.

¹⁴ KARÁCSONYI I. 1904. 373.

¹⁵ MAKKAI L. 1954. 88.

¹⁶ MAKKAI L. 1954. 166.

¹⁷ MAKKAI L. 1954. 245.

¹⁸ MAKKAI L. 1954. 522.

¹⁹ SZÁDECZKY B. 1911. 67. Az említettekén kívül Erdélyből további történeti adatok kerültek elő. Például 1658: „az Varba egy haz helyet. . . az ott valo ket Buza Veremel edjött”; 1697: „Buza veremk is nro 8.”; 1757: „Ezen Kamrának közepette az Ajtáján belől igenousen vagjon . . . jo Buza verem.” SZABÓ T. A. 1975—1978. I. 1109.

nagyrészt ugyancsak vermelték a gabonát. A vermet a kastélyok kertjében ásták.²⁰

TAKÁTS közlése szerint a gabonásvermet igen gyakran a templomban készítették. Ónodról például ezt jelentik 1661-ben: „az vermes buzák, tavaliak, három veremben az prédikáló szék előtt”. Szerinte ez volt az oka a gyakori templomfeltöréseknek.²¹

A vermet egykori számára és nagyságára vonatkozóan jellemző a lévai uradalom 1602-ben készített inventáriumából származó adat, mely szerint abban az évben az uradalomnak 24 hatalmas gabonaverme volt. A vermekben összesen 8089 pozsonyi mérő gabonát találtak az összeírók.²² Ugyancsak TAKÁTS közölte azt az adatot, mely szerint a sárospataki uradalomban 1641-ben a hóstáti vermetek közül 15 üres, 11 tele volt. A templom előtt levő vermetek közül 17 üres, három tele volt ebben az évben. E háromban 214, 104 és 184 köböl gabona volt.²³ Az uradalomban még a 19. század első felében is vermekben őrizték a gabonát.²⁴ Vermetet használtak az Esterházyak Nógrád megyei birtokain is a 18—19. században.²⁵

Ezek az adatok nagybirtokokról származnak, kérdés azonban, hogy használtak-e vermet ez idő tájt a jobbágygazdaságokban. Rá kell mutatni arra is, hogy a fenti történeti adatok éppen azokról a területekről származnak, ahol később — a 19. században — a parasztnál a verem ismeretlen volt.

A 18—19. századi mezőgazdasági szakirodalom a vermekről

A gabonásvermet 18—19. századi széles körű használatáról a korabeli mezőgazdasági szakirodalom is megemlékezik. Jellemző a parasztüzemek, egyáltalán a földművelő kultúra akkori állapotára, hogy NAGYVÁTHY János a 18. század végén még a legjobb gabonátörési módnak a vermet tartotta, és hangsúlyozta, hogy a magyarok mindenütt veremben raktározzák a gabonát.²⁶ Egy francia utazó megjegyzése szerint a gabonát a Dunántúlon nem csűrben tartják, hanem szalmával bélelt vermekbe öntik, melyekben jól eláll.²⁷ Ellentmond ennek PETHE Ferenc észrevétele, aki a vermekről a

²⁰ KOMORÓCZY Gy. 1932. 64.

²¹ TAKÁTS S. 1915—1917. III. 303.

²² TAKÁTS S. 1915—1917. III. 302.

²³ TAKÁTS S. 1915—1917. III. 303.

²⁴ OLÁH J. 1964. 204.

²⁵ SCHRAM F. 1968. 669—670.

²⁶ NAGYVÁTHY J. 1791. I. 263—264.

²⁷ BIRKÁS G. 1932. 14. További 18. századi adatok: P. P. J. 1796; Von den Ungarn gebräuchlichen Korngruben. 1772. 212—215.

következőket írta: „Elég alkalmas, és tűz ellen egészen bátorságos a' mi hazánkban az, az alföldön eleitől fogva szokásban vált verem a föld alatt.” A továbbiakban kifejti, hogy akkor jó, ha partos, vízmentes helyen ássák, és jól kiégetik.²⁸ Ő tehát elsősorban az Alföldön tekintette általánosnak a vermelést. A verem előnyeit hangsúlyozta BURGER János is: „A föld alatt csak ott lehet gabonát tartani, a hol víz megálló agyagban körtvély forma vermeket lehet készíteni, mellyeket kiégetnek, szalmával kibélelnek és száraz gabonával megtöltene, végre földel befednek. Ez minden esetre a' legkönnyebb, legolcsóbb 's legbiztosabb mód a' gabona' eltakarítására, minthogy nedvesség, tűz és víz ellen oltalmazva van.” Elsősorban kisebb parasztgazdaságoknak ajánlotta: „... nagy gazdaságokban saját a' gabona eltartására szükséges épületek kívántatnak; de ellenben középszerű 's kis gazdaságokban, a' hol a' fa nem igen drága, faszekrények; agyagos vidéken pedig vermek a' legcélszerűbbek a' gabona eltartására.”²⁹

Úgy látszik, a 19. század elején már sírvermet is használhattak, és nem lehetett szörványos jelenség, mert BALÁSHÁZY mindkét típust (*sírverem*, *közönséges gömbölyű verem*) közismertnek tartotta. Hangsúlyozta azonban, hogy csak szilárd talajban lehet vermet készíteni.³⁰ Több alkalommal foglalkozott a vermekkel GALGÓCZI Károly is, aki még a század derekán is a legmegfelelőbb gabonátárolónak tekintette azokat. Előnyük, hogy nem tűzveszélyesek és olcsók. A nedvesség miatt azonban kemény talajba, magasabb helyre kell ásni, majd alaposan ki kell égetni. Ez a feltétele annak, hogy a gabona romlás nélkül elálljon benne tavaszig.³¹

A 19. századi szakírók közül a legtöbbet és a legrészletesebben BUJANOVICS Ede foglalkozott a vermekkel.³² Leírta a Tisza vidékén paraszti használatban levő vermek készítését és a gabona betöltését, majd megjegyezte, hogy az uradalmakban is hasonló vermeket készítettek, de nagyobbakat, és belülről kővel boltozták ki. Azután elemezte a vermek előnyeit és hátrányait. Előnyeit a következőkben látta: olcsó, tűzvész ellen biztonságot nyújt, sőt ostromlott helyeken a lakosság is oda menekül. A gabona betöltése könnyű és gyors, nem kell benne forgatni a gabonát, és így két évig is romlás nélkül megőrzi azt. Hátrányai: a tolvajok könnyen meglophatják, a rágcsálók megdézsmálhatják a gabonát. Ha a benne tárolt gabonát nedvesség éri, megromlik, megdohosodik, és rossz vetőmag lesz

²⁸ PETHE F. 1805. 670—671.

²⁹ BURGER J. 1835. 203.

³⁰ BALÁSHÁZY J. 1838. I. 127—128.

³¹ GALGÓCZI K. 1845. 146.; GALGÓCZI K. 1854. I. 108—109.; GALGÓCZI K. 1855. 231. További szakírói észrevételek a 19. század első feléből: A' gabonás vermekről egy német gazda. 1818. I. 188—191.; N-Y- 1831. 225—234.; D(ESSEFFY) J. 1825. 104—109.; PÁPAI B. 1832. 47.; TSÖTÖNYI M. 1836. 42.; MILOTAI F. 1838. I. 184—185.

³² BUJANOVICS E. 1841. 710—714.; BUJANOVICS E. 1846. 7—14.

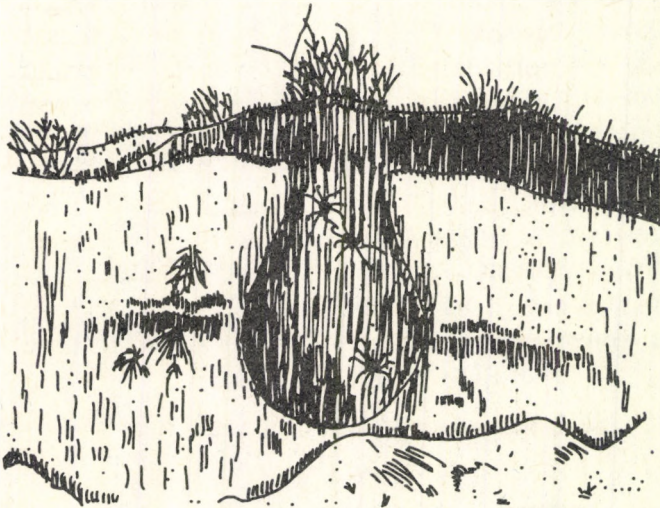
belőle. A vermek kiürítése nehézkes, levegője az egészségre ártalmas. Végül megállapította, hogy Magyarországon csak a déli, melegebb éghajlatú, homokos vidéken lehet vermelni, ahol a mag már az elraktározás előtt kiszárad. Minél északabbra megyünk, annál kevésbé alkalmas a verem a gabona tárolására.

Láttuk tehát, hogy a korabeli mezőgazdasági szakirodalom úgy számolt a vermekkel, mint általánosan elterjedt gabonátárolási móddal; a szaktanácsok — ha némi ellentmondással is — a vermek elhelyezésére, készítésére, továbbá a gabona betöltésének és kimerésének legcélszerűbb módjaira vonatkoztak. Lényegében ugyanez a hozzáállás tükröződik a század második felében írt mezőgazdasági szakmunkákban is.³³

A vermek formája és neve

A gabonásvermek elterjedtségének áttekintéséből is kiderült, hogy mind a parasztgazdaságokban, mind a nagybirtokon, városokban és várakban lényegében kétféle formájú vermet használtak: *körte alakú vermet* és *sírvermet*.

A *körte alakú verem* volt az általánosabb forma, a magyar nyelvterület szinte minden részén alkalmazták, ahol a föld alatt tárolták a gabonát (39. kép). Az idevágó szakirodalmi adatokból kiderül, hogy ez a forma volt

39. Körte alakú gabonásverem metszete. Monor

³³ Például JUMMERSPACH, F. 1860. 157.

általános az egész kontinensen.³⁴ A körte alakú verem — melyet *kerek veremnek* nevez — lényegét IKVAI így foglalta össze: „A kerekverem keskeny (aknaszerű, kéményszerű) nyakkal készített, majd lefelé különböző mértékben kiöblösödő, égetett, nyesett, vagy tapasztott, zsúppal borított falu, hosszabb időre szolgáló, különlegesen földelt, többnyire tetővel is ellátott, földalatti terménytároló építmény. Formája (metszetben vizsgálva) nagyon változatos képet mutat. Ezt a nagy változatosságot a verem kívánt ürtartalma, a tárolandó gabonamennyiség, a talajösszetétel, a talajvíz magassága, valamint az ethnikai sajátosságok determinálják.”³⁵ Úgy hisszük, ez a tömör megállapítás kifejezi a körte alakú vermek lényegét és jellegzetességeit. A formai változatosság a típuson belül valóban igen nagy, az egészen keskenypalack-formától a szélesen kiöblösödő lakodalmas-fazék-formáig, lapos és gömbölyített fenékkal, rövidebb vagy hosszabb nyakkal. A formai változatokat IKVAI nyomán³⁶ (40. kép) mutatjuk be. Az egyes formai változatok táji behatárolására, illetőleg egy-egy néprajzi csoporthoz, etnikumhoz való kapcsolására a rendelkezésünkre álló anyag, pontatlansága miatt — megítélésünk szerint —, nem ad lehetőséget.

A másik formai változat a *sírverem*. Ez általában négyszögletes, téglány alakú, kevésbé mélyített, földbe vájt üreg, melynek falát általában tapasztották, kiégették, majd szalmával, zsúppal bélelték. Az adatok szerint e formai változat közé tartozó vermek csak nagyságukkal, illetve mélységükkel, továbbá a befedés módjában különböztek egymástól. A rendelkezésünkre álló források szerint a négyszögletes *sírverem* főleg a Duna—Tisza köze északibb homokos részén és a Nyírség ugyancsak homokos részein terjedt el, ahol a talaj minősége körte alakú vermek készítését nem tette lehetővé. Egybehangzó vélemények szerint a *sírverem* csak ideiglenes, rövidebb időre szolgáló tárolásra szolgált, általában ősztől tavaszig.³⁷ Gyakran előfordult — mint erre az elterjedés részletezésénél többször felhívtuk a figyelmet —, hogy ugyanabban a faluban, sőt ugyanabban a gazdaságban mindkét formájú vermet használták a gabona megőrzésére.

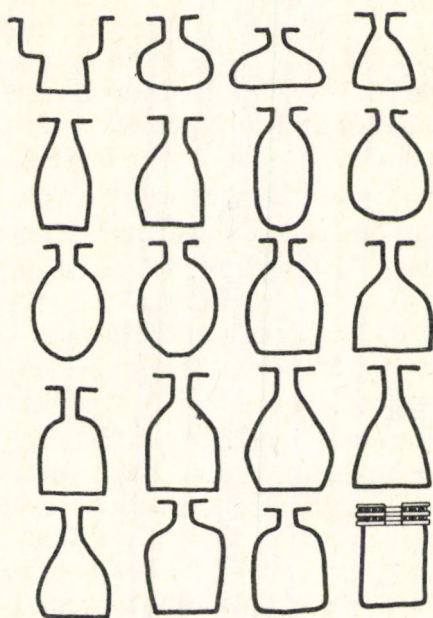
Szórványos adatok utalnak arra, hogy itt-ott hengeres formájú gabonás-vermeket is készítettek. Mivel ezek az adatok általában az emlékezetre

³⁴ Az adatokat idézi IKVAI N. 1966.

³⁵ IKVAI N. 1966. 349. Véleményünk szerint a *körte alakú verem* terminus jobban kifejezi a gabonásverem e típusának formai jellegzetességét. Ezért ezt a típust a továbbiakban is ezzel a terminussal jelöljük.

³⁶ IKVAI N. 1966. 363.

³⁷ Az egyéb élelmiszerek és a takarmányfélék tárolására szolgáló *sírvermeket* kizártuk a vizsgálatból.

40. A gabonásvermek formai változatai a magyar nyelvterületen

támaszkodva rögzítődtek, nem tudjuk, hogy valóban hengeres formára kiásott vermekről van-e szó, vagy az elhomályosult emlékezet rögzítette így a körte alakú vermeket. Tekintettel arra, hogy erre a formára — a másik kettőhöz képest — elenyészően kevés adat utal, nem tartjuk indokoltnak külön típusként való kezelését.

A körte alakú vermeknek — a formai gazdasághoz hasonlóan — rendkívül változatos helyi elnevezését rögzítették a gyűjtések. Az egész magyar nyelvterületen elterjedt elnevezés a *verem*, *veröm*, a *körte alakú verem*, *körteverem*, *kerek verem*, *búzasverem*, *búzasveröm*, valamint a *gabonásverem*. Ezen kívül számtalan táji terminus került elő, általában jelzős összetételben, melyek a verem formájára, funkciójára utalnak, például: *palack formájú verem*, *életesverem*, *gömbölyű verem*, *hengeres verem*, *güzüverem*, *kútverem*, *hordó alakú verem*, *tojásverem*, *kantaverem*, *búzadob*, *öblös verem*, *búzásgödör*, *köcsögverem*, *égetett verem*, *tölcsérverem*, *szájjas verem* stb.³⁸ A sírveremnek kevesebb speciális elnevezését tapasztalhattuk, általában *verem*, *sírverem* volt a neve.

³⁸ IKVAI N. 1966. 349—350.

A vermek elhelyezkedése

A vermek településen belüli elhelyezkedése a 18—19. században nagyon változatos volt, mégis az adatok sokaságából kirajzolódik a domináns gyakorlat. A legtöbbször a belsősegen volt a helyük, a lakóház közelében, hogy állandóan felügyelet alatt legyenek. Általános gyakorlat volt, különösen a falu rendezése előtti időben, hogy az utcán ásták, a ház ablaka előtt. Ezt az elhelyezési módot, amely később rendkívül sok bajt, szerencsétlenséget okozott, határozottan tiltották, például a hajdúvárosokban, a jászkun területeken. Később általánosnak mondható a vermeknek a ház udvarán való elhelyezése, ugyancsak az ablakkal szemközt. Ritkán készítették a házban, egyik helyiségében vagy a tornácon vermet, továbbá a csűrben is. A megosztott, kertes településeken a zsúfolt belsőség szabad területeire, a közlekedési utakra vagy azok mellé kerültek a vermek, és csak akkor kerültek a korábbi szálláskertekbe, amikor a lakóházat is oda építették. Több településen csoportosan helyezték el a vermeket a falu magasabb részén vagy a falun kívüli pincék, szérűskertek közelében, és külön őr vigyázott rájuk. Több helyütt a csoportosított vermek emlékét dülönév, helynév jelzi: *Veremalja, Vermes-hát, Vermes-laponyag, Vermes, Vermek, Vermes-hegy* stb. A csoportosított vermelés gyakorlata főleg a Kisalföldön, Nógrád, Heves és Borsod megyében volt gyakori, máshol szórványos. Az adatok arra mutatnak, hogy ez a gyakorlat nem táji vagy etnikus sajátosságként értékelhető, inkább a helyi talajviszonyok következménye.

A vermek elhelyezése és a szántóföldi művelés rendszere közti összefüggésekkel korábbi írásainkban már foglalkoztunk,³⁹ ezért e helyütt összefoglalóan csak annyit rögzítünk, hogy adataink szerint a *vermek egyértelműen belsőségek, illetve a lakóépületek közelébe csoportosuló üzemszerek tartozékai*. Ez az együvé tartozás (a lakótér tartozékának felfogva a faluban vagy a falu közelében csoportosan telepített és külön őrzött vermeket is) kézenfekvő, ha meggondoljuk, hogy a gabona évszázadokon át a népi táplálkozás legfontosabb alapanyaga volt; a termény-, majd pénzadó alapja, a parasztháztartás legfontosabb készlete, a 19. századi gabonakonjunktúrák idején pedig a tőkefelhalmozás, és ennek következtében a polgárosodás egyik legfontosabb eszköze. Érthető tehát a rejtés szándéka, és a féltés, mely a vermek gondos elkészítésében és elhelyezésében is megnyilvánul. A vermek és a belső üzem együvé tartozását igazolja az is, hogy a kertes településeken csak a lakóházzal együtt kerültek a vermek az egykori kertekbe. A külső üzemszereken létesített tanyákon — függetlenül

³⁹ FÜZES E. 1963; FÜZES E. 1973. 468—469.

attól, hogy a szemnyerési munkákat ott végezték-e vagy sem — csak akkor ástak vermet, ha az a család vagy a szolgaszemélyzet részéről állandóan lakott volt. Ezt a gondolatunkat erősíti az a tény is, hogy a különálló gabonatarató épületek és magtárak — a 19. században is és később is — mindig a lakóház közelében állottak.

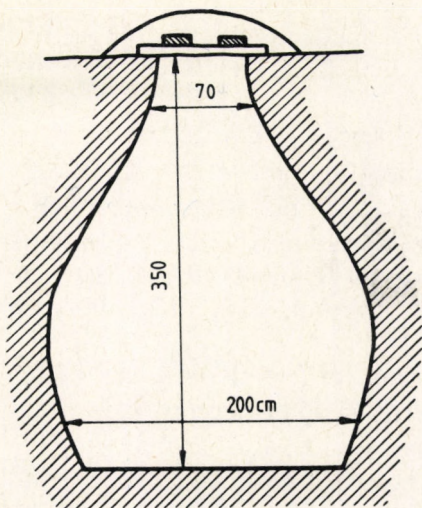
A vermek készítése és használata

A vermek elkészítésének munkamenetével, annak részleteivel az 5. jegyzetben idézett munkák, továbbá IKVAI tanulmányai⁴⁰ részletesen foglalkoznak. Az alábbiakban a leírások lényegét foglaljuk össze.

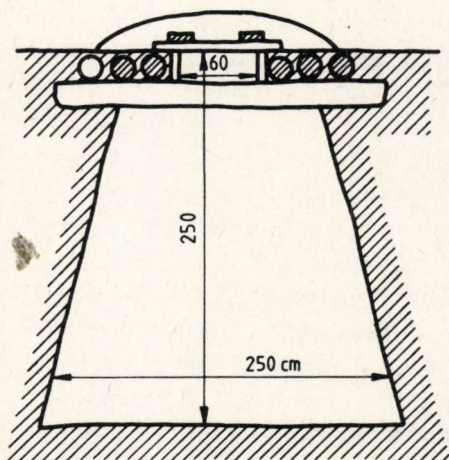
A gabonásvermeket általában az aratás és a nyomtatás közötti időben ásták, amikor már ismerték a várható termés nagyságát. Tekintettel arra, hogy a körte alakú verem több emberöltőt kiszolgált, gyakran csak a vermek felújítására, javítására, kitisztítására és fertőtlenítésére került sor. Más területeken a tavaszi vizek elvonulása után, ismét máshol a veremkészítő specialisták érkezésének idejéhez igazodva fogtak a vermek elkészítéséhez. A vermek helyének megválasztásakor döntő volt a talaj minősége, a talajvízszint magassága; másodlagos szempontként értékelték a vermek biztonságát, a közlekedési utakhoz való viszonyát. Gyakran titokban ásták a vermeket, hogy helyét senki se ismerje. A szegényebbek vermeiket maguk ásták, a jobb módúak napszámosokkal dolgoztattak. A nyelvterület északi részén a vermeket általában szlovák specialisták (*kutászok, veremásók*) készítették, rendszerint terménybeni fizetségért. Híresek voltak a 18—19. században a deméndi és a mecenzéfi veremásók is. A munkához kevés szerszámra, eszközre volt szükség: rövid nyelvű lapát, ásó, veremvágó és egy kötélre szerelt vödör. Az élesre fent kapaszerű *veremvágó, vermelő, kapacs, irtókapa* — melyet egyébként más célra is használtak: bokrok, fák irtása, házalapozás, egyéb földmunkák — volt a munka legfontosabb eszköze.

A verem helyét a gazda jelölte ki, majd a lenyesett talajon kör meghúzásával rögzítették a verem száját. Itt kezdték a talaj kiemelését, a lehető legszűkebb szájnylást és nyakkeresztmetszetet hagyva. A nyak hossza a verem nagyságától függött, kisebb veremnek rövidebb (70-80 cm), nagyobb veremnek hosszabb (110-130 cm) nyakat hagytak. A nyak végétől kezdték a vermet bővíteni, öblösíteni, ügyelve a statikai biztonságra és a talaj minőségére. Lazább talajban kisebb öblű; keményebb, erősen agyagos talajban szélesebb öblű, nagyobb vermet készítettek általában lapos, gyakran mélyített fenékkal (41—42. kép). A vermet legtöbbször ketten

⁴⁰ IVANCSICS (IKVAI) N. 1959; IVANCSICS (IKVAI) N. 1960; IKVAI N. 1966.

41. Nagyméretű gabonásverem metszete és méretei. Orosháza

42. Szögletesre ásott gabonásverem metszete és méretei. Orosháza

ásták. Az egyik ember a földet ásta ki, a másik a kitermelt földet lapátolta el a kijelölt helyre. Amikor embermagasságnál mélyebbre értek, a kitermelt földet vödörrel húzták fel, hordták el. A kiásott föld egy részével a verem szája környékét magasztották fel, hogy a csapadék ne csurogjon a verembe. A kialakított vermek nem mutatnak szabályos mértani formát. Kiásás után a vermek belső falát simára nyesték, esetenként tapasztották. Ugyanígy képezték ki a nyak belső falát.

A vermek nagysága az igényeknek és a talajadottságoknak a függvénye. Adataink szerint a vermek belmérete és űrtartalma rendkívül nagy ingadozást mutat. Kedvező körülmények között — ha igény volt rá — 6-8 m mély, 4-6 m szélességű, 50-80 q űrtartalmú vermet is készítettek. Az ilyen nagyméretű vermek általában közösségek vagy uradalmak gabonatermését őrizték. A parasztgazdaságokban alkalmazott vermek űrtartalma 10-40 q között ingadozott, de a legkisebb verem is alkalmas volt 5-8 q gabona befogadására. Ennél kisebb verem készítésének nem volt értelme, hiszen az ennél kevesebb termést inkább ládában, zsákban vagy más edényben tartották.

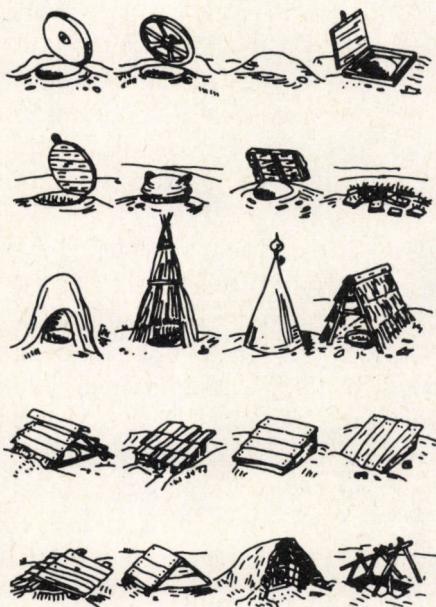
A veremkészítés fontos mozzanata volt a fertőtlenítés, az égetés (*pergelés, fűtés, kifűtés*). A fertőtlenítésen kívül a kiégetés biztosította a verem statikai szilárdságát, tartósságát, szárazságát azáltal, hogy a 600-800 °C-os erős tűzben a megfelelő agyagtartalmú veremfal, ha elegendő mennyiségű szénsavas mész (CaO) van az agyagban, téglaszerűen kiég, arasznyi vastagon. Szénsavas mész hiányában a verem falát tapasztani szokták, majd kifüstölik.

A vermek kiégetése nagy hozzáértést kívánt, akárki nem végezhetette. Az égetés — megszakításokkal — több hétig tartott, erős tüzeléssel, hogy a fal megfelelően kiégjen, megszilárduljon. A munka rendszerint idősebbek dolga volt. A füstölés csak néhány napig tartott, mindenféle éghető anyag folyamatos égetésével, füstölésével. Az égetés, füstölés után 2-4 napig hűlni hagyták a vermet, majd alaposan kisöpörték, kitisztították. A füstölt vermeket gyakran — vagy ha a talajvíz közel volt — kiszúpozták. Ennek egyszerű megoldása az volt, hogy a verem fenekére szórt polyvára a fal mentén szétbontott zsúpcsomókat állítottak, s azokat a gabona betöltésével együtt folyamatosan magasították. A nyelvterület északi részén a körbeállított zsúpcsomókat fűzfa vesszővel és bevert kampókkal szorították a verem falához. Ugyanezen a területen elterjedt gyakorlat volt az is, hogy zsúpszalmából karvastagságú köteleket rögzítettek körbe fakampókkal a verem falához. A zsúpbélést évente, kétévenként cserélni kellett, különösen, ha megnedvesedett.

A sírverem készítése egyszerűbb volt. Belsejét ásóval, lapáttal mélyítették ki. Ha a talaj laza volt, falát kitapasztották, majd polyvával, szalmával bélelték. A gabona beöntése után tetejére ugyancsak szalmát, töreket tettek, majd vastagon, púposan beföldelték. Gyakran készítettek föléje egyszerű tetőt is.

A vermek betöltése a szemnyerési munkák után, de még a nyár folyamán megtörtént, lehetőség szerint száraz időben. A gabonát zsákból vagy vékával öntötték be, néha a veremhez állított, ponyvával bélelt szekérből közvetlenül húzták a verembe. Töltés közben egy-egy réteg gabonát egy napig ülepedni hagytak, majd a teli vermet befedték. A vermek befedése a

magyar nyelvterületen rendkívül változatos (43—44. kép), szinte vidékenként más módszerrel történt, bár a befedés lényege mindenütt azonos: a csapadék lefolyásának biztosítása, légmentes lezárás. A terményt általában mindenütt a nyak aljáig töltötték. Erre szalmát, töreket, polyvát nyomkodtak, majd földdel szorosán befedték. Gyakori volt a deszkával, kocsiderékkel, taligakerékkel, lapos kővel, malomkővel való lefedés, melyre minden esetben földet húztak, s azt — a háborús időköt kivéve, amikor a teljes elrejtés volt a cél — kúpos, lejtős formára alakították, és letapasztották. A kúpokot néhol fa-, bádog-, vessző-, nádtetővel vagy lezárható ajtóval is

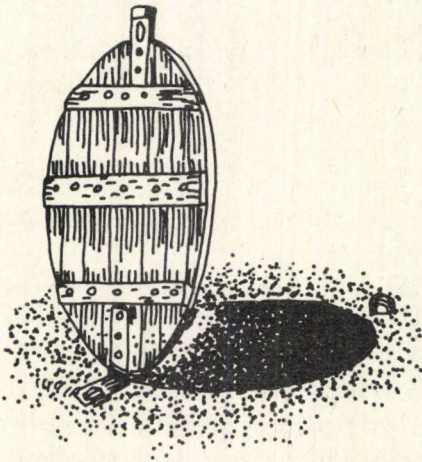
43. Gabonásvermek fedési módozatai a magyar nyelvterületen

ellátták (45. kép). A lefedett veremben általában egy évig tartották a gabonát, aratástól tavaszig, a veremnyitás időszakáig. Ha bőven volt termés, három-négy évig is a veremben maradt a mag, néha tovább is. A legtöbb gazdának több verem is volt, mindegyikben másfajta gabonát őrzött. Némelykor egy-egy verem a következő termésig üresen maradt.

A verem kinyitására, megbontására akkor került sor, ha a családnak házi fogyasztásra, a vetéshez gabonára volt szüksége, vagy piacra szándékoztak vinni. Általános vélemény volt, hogy a megbontott, kinyitott vermet minél előbb ki kell üríteni, mert a nyitott, levegővel érintkező gabona gyorsan romlik. A verem kiürítését legalább ketten, gyakran többen végezték. A

44. Fedett gabonásverem a lakóház előtt. Szentpéterszeg

45. Gabonásverem lezáró ajtaja. Hajdúszovát

kinyitott nyakba általában gyereket állítottak, aki szalmából kötött edénnyel (*véka, zompör, szakajtó*) merte, és kézzel nyújtotta ki a gabonát (46. kép). Mélyebbre jutva kötéllel ellátott kosárba (*verömbejáró kosár, verembejáró*) vagy fa- és horganyödörbe merte a magot, amit aztán mások húztak fel és öntöttek zsákba. Nagyon sok idős adatközlő emlékezett még arra, ahogyan gyerekkorában merte a kinyitott veremből a termést. A kiürített vermet gondosan befedték, hogy csapadék ne kerüljön bele, illetve balesetet ne okozzon. Az újbóli használatbavétel előtt gondosan kiszellőztették és kitisztították.

46. Gabonásverem kibontott szája. Szentpéterszeg

A vermek talaja

Az előzőekben többször utaltunk arra, hogy a vermek készítése, a készítés módja, a vermek formája, helyének megválasztása alapvetően a talaj összetételétől függött. A vermek alkalmazása és a talaj minősége közti összefüggés feltárása érdekében a vermek elterjedési térképét (9.) összevetettük a Kárpát-medence földtani térképével.⁴¹ Az összehasonlításból levonható tanulságok azonban csak nagytáji vonatkozásban értékelhetők.

⁴¹ Magyarország földtani térképe. Szerk. PAPP K. Bp. 1920.

Megállapítható, hogy a Kárpát-medence legnagyobb részén olyan területeken használtak vermeket, ahol nagy táblákban löszös vagy agyagos rétegek borítják a felszínt, vagy a folyók völgyét ártéri iszapos hordalék töltötte fel, tehát ahol kötött a talaj. Csak a Duna—Tisza közének egy része és a Nyírség a kivétel, ezeken a területeken ugyanis lazább összetételű homokot jelzett a térkép. Hangsúlyozzuk, hogy ezek a megállapítások csak nagy vonásokban helytállóak, lokális tekintetben nem bizonyító erejűek. Adataink sokszor rávilágítanak a verem elhelyezésének speciális helyi körülményeire. Gyakran a homokkal borított vidéken is a település kötöttebb talajú részére vitték a vermeket, mint például Kecskeméten. Mint láttuk, előfordult az is, hogy a kifejezetten laza homokba ásott vermet agyagtapasztással és kiégetéssel szilárdították meg. Ezek a tények mutatnak rá arra, hogy miért használhattak vermet a Nyírség és a Kiskunság homokos területein. A fenti összehasonlításból tehát az a következtetés adódik, hogy a vermek elterjedését befolyásolták ugyan a nagytáj talajviszonyai, egy-egy településen belül azonban a vermek helyét a lokális talajrétegződések és az ezzel kapcsolatos paraszti tapasztalatok határozták meg.

Hasonló vizsgálatot folytattunk a vermelés elterjedése és a talajvízszint összefüggése tekintetében is.⁴² Megállapíthattuk, hogy a talajvíz szintje éppen azokon a területeken a legmagasabb (1-2 m), ahol a legtöbb verem volt, például a Hajdúságban és a Nagy-kunságban. A nagytáji elterjedést tehát a talajvíz magassága sem befolyásolta, helyileg azonban — éppen úgy, mint a talajösszetétel — megszabhatta a vermek helyét. Ebben a vonatkozásban is a parasztok hagyományozott tapasztalatai voltak a döntőek.

E tapasztalatok helyességét konkrét vizsgálatok is megerősítették. IKVAI Berettyószentmártonban — talajtani szakemberrel együttműködve — vizsgálta a talajösszetétel, a talajvízmélység, a talajhőmérséklet, a talaj kapillaritása, valamint a vermek helykiválasztása összefüggéseit.⁴³ Megállapította, hogy Berettyószentmártonban és a szomszédos Szentpéterszezen elsősorban ott ástak vermet, ahol a talaj agyagfrakciója meghaladta a 40%-ot, a talaj szénsavas mésztartalma 5-10% között mozgott, és ahol a talaj enyhén lúgos kémhatású volt (pH-érték 7-8 között). Az előző két tényező biztosította a vermek jó kiégethetőségét, a talaj kémiai tulajdonsága pedig megakadályozta a káros gombák elszaporodását. Ennek a talajösszetételnek a vízvezető képessége, kapillaritása is csekély (20-40 mm), az itt készített vermeket a nedvesedés nem veszélyeztette. A biztonságos vermelés feltétele volt, itt is és másutt is, a megfelelő mélységű

⁴² Magyarország vízföldtani atlasza. Szerk. SCHMIDT E. R. Bp. 1961.

⁴³ IVANCSICS (IKVAI) N. 1960. 115—118.; IKVAI N. 1966. 357—360.

(legalább 4-6 m) és nem túlságosan ingadozó talajvízszint is. A mélyre ásott veremben csekély volt a talaj évi hőmérsékletingadozása (4 m mélységben: 2,7°C), ami elősegítette a verembe zárt termény tartósságát. Ahol e feltételek egyike-másika hiányzott, ott vagy nem túlságosan mélyített sírvermet készítettek, mint a homokos Kiskunságban és a Nyírségben, vagy a vermek belsejét tapasztották, zsúppal, szalmakötéllal szigetelték, mint a nyelvterület északi részén.

A továbbiakban a gabonásvermek néhány olyan problémáját vesszük szemügyre, melyek elemzésekor — több adat birtokában — részben módosítanunk kell korábban rögzített álláspontunkat, részben vitatkoznunk kell IKVAI egyik-másik megállapításával. Úgy véljük, hogy a vermekkel kapcsolatos, vitatott vagy vitatható kérdések elemzése világosabb képet tár elénk a gabonásvermek múltjának és recens alkalmazásának reális értékeléséhez.

A vermek legkorábbi használata a magyar népcsoportoknál

E kérdéssel IKVAI nem foglalkozhatott, mert források nem álltak rendelkezésre. A társadalomtudományok azonban az azóta eltelt években éppen népünk korai, honfoglalás előtti történetére vonatkozóan adtak közre újabb forrásokat és feldolgozásokat, összefoglalásokat, amelyek segítségével témánkat is megközelíthetjük.⁴⁴ Elsősorban BARTHA Antal munkáira gondolunk, amelyben őseink honfoglalás előtti, majd a Kárpát-medencében történt megtelepedés utáni történetére, társadalmi szervezetére és — számunkra ez a leglényegesebb — gazdasági életére vonatkozó számos újabb megállapítást, illetve korábban megfogalmazott tétel revízióját olvashatjuk.⁴⁵ BARTHA újabb források és régészeti adatok segítségével, a már ismert források újraértékelésével, körültekintő elemzés után meggyőzően bizonyítja be, hogy a Kazár Kaganátus népei, köztük a kaganátus déli részén élő magyar törzsek is, a 8. századtól a folyók mentén — a sztyeppei nomád életmód domináns vonásainak megtartása mellett — megismerkedtek a földműveléssel. A saltovo-majaki kultúra területén végzett régészeti ásatások a növénytermesztés, a földmégmunkálás, növényápolás minden lényeges eszközét felszínre hozták. Az állattenyésztésben a szarvasmarha-tenyésztést fokozták az igaerő biztosítása érdekében. A kaganátus területén tehát virágzó szántóföldi és kerti

⁴⁴ Ezt az irodalmat részletesen ismerteti a Magyar őstörténeti tanulmányok című könyv (szerk. BARTHA A., CZEGLÉDY K., RÓNA-TAS A. Bp. 1977.) bevezető fejezete.

⁴⁵ BARTHA A. 1963; BARTHA A. 1968; BARTHA A. 1977. E munkákban megtalálhatók a korszakra vonatkozó források és feldolgozások.

földművelést találunk a 8—9. században, amelyben a termelés intenzitása, volumene a felesleg felhalmozását, a gabonaneműek raktározását is lehetővé tette.⁴⁶

A gabonatermés raktározását a szaltovo-majaki kultúra népei földbe ástott vermekben oldották meg. A kultúra lakótelepein a házakban és a házak közelében a vermek nagy tömegét tárták fel, melyekben — a bennük talált magleletek bizonyítékai szerint — a törpebuzát, a kétsoros árpát és a kölest raktározták. Általában kétféle méretű vermet készítettek, a kisebbikben — BARTHA meggyőző számításai szerint — 16,25 q, a nagyobbikban 38,4 q gabonát tudtak elhelyezni. A különböző nagyságú vermek vegyesen helyezkedtek el a házak közelében, és ha elfogadjuk BARTHA feltételezését, mely szerint minden házhoz egy kis és egy nagy verem tartozott, akkor egy család közel 55 q gabonát tudott elraktározni, ami — figyelembe véve a termelőerők akkori fejlettségét, függetlenül a gazdaság által eltartandó személyek számától — igen tekintélyes mennyiség.⁴⁷

Ugyancsak veremben raktározták a gabonát a keleti szlávok déli területein, a Dnyeper középső folyásának vidékén. A Kievtől keletre, Novotroickoe falu közelében feltárt 9. századi településen a lakóházak mellett négyszögletes és kerek metszetű vermeket készítettek. Átlag két verem tartozott egy házhoz, melyekben szaltovo-majakinál lényegesen kevesebb gabonát tudtak elhelyezni.⁴⁸

Sajnos elenyészően kevés az olyan régészeti lelet erről a területről és ebből a korból, amely teljes bizonyossággal a magyar népességtől származik.⁴⁹ Közvetlen tárgyi bizonyítékunk nincs arra, hogy Kelet-Európában élő őseink a 8—9. században a vermet ismerték. Azok a bolgár, török, alán és iráni eredetű szavaink azonban, amelyek átvétele bizonyosan a 7—9. század között történt meg, meggyőzően bizonyítják, hogy az idő tájt a magyar törzsek jelentős föld- és kertművelést folytattak.⁵⁰ Ismerték az alapvető földművelő eszközöket (eke, sarló), a legfontosabb gabonaféléket (búza, árpa), és a termelés mozzanataira utalhat *szór* és *tarló* szavunk.

E jövevényszavak alapján könnyen feltételezhető, hogy a Kazár Kaganátus keretei közt élő magyar törzsek a szaltovo-majaki kultúrabelihez hasonló intenzitású gabonatermelést fejlesztettek ki a folyók melletti téli szállások területein. A termelőeszközöket a fejlett kézművesség biztosította.⁵¹ Alig lehet kétséges, hogy az újratermeléshez és házi fogyasztásra

⁴⁶ BARTHA A. 1968. 23—25.; BARTHA A. 1977. 39—40.; BALASSA I. 1973. 260—261.

⁴⁷ BARTHA A. 1968. 59—61. 165. jegyzet; BARTHA A. 1977. 40.; FODOR I. 1975. 177.

⁴⁸ BARTHA A. 1968. 40., 75—76. 303. jegyzet.

⁴⁹ BARTHA A. 1968. 83.; BARTHA A. 1977. 40.; FODOR I. 1975. 26.

⁵⁰ Gombocz: BTLw.; Bárczi: Szók.; Bárczi: MnyÉletr.; BARTHA A. 1977. 39.; FODOR I. 1975. 181—182.; BALASSA I. 1973. 254—260.

⁵¹ BARTHA A. 1968. 89.; HECKENAST G.—NOVÁKI GY.—VASTAGH G. 1968. 131—137.

biztosított gabonát, a velük együtt élő népcsoportokhoz hasonlóan, a magyar törzsek is veremben raktározták el. Erre utalhat *verem* szavunk is, mely feltehetően az alán földműveskultúra hatására az alánból került nyelvünkbe, talán a 8. század táján.⁵² Jelentős földművelő tevékenységre utalnak az arab források is.⁵³ A korabeli, itt előszámlált adatok alapján természetesen a vermek formáira, nagyságára és számára még hipotézisként sem következtethetünk. Egyelőre hiányoznak azok a régészeti feltárások is, amelyek e korai mezőgazdasági üzemek termelési és feldolgozási mechanizmusát, rendszerét megvilágítanák.

A kora Árpád-kori régészeti feltárások néhány leletéből arra lehet következtetni, hogy a letelepedés utáni időkben a szaltovo-majaki kultúra műveltségi elemeinek domináns továbbélésével kell számolni.⁵⁴ Ha e tételt elfogadjuk, nem látszik nagy merészségnek azt állítani, hogy a honfoglalók magukkal hozták a gabonásverem ismeretét az új hazába, s alkalmazásakor megerősítést kaptak az itt élő szláv népcsoportoktól is, akik ugyancsak ismerték a tárolásnak ezt a módját.⁵⁵

Témánk szempontjából is igen jelentősek azok a megállapítások, amelyek szerint a korábbi véleményekkel szemben a magyar törzsek letelepedése, helyhez kötöttsége — nem kis mértékben az általuk végzett földművelő tevékenység hatására — már a 10. század elején megkezdődött. A magyar népcsoportok gazdálkodása ekkor már valójában a félnomád állattartáson és az ekés földművelésen alapult.⁵⁶ A földművelő és ezen belül a gabonatermelő műveltség tehát törés, megtorpanás nélkül vált a 10. századi magyar társadalom jellemzőjévé, és ez a műveltség az itt élő szlávok ismeretei révén szélesedett ki.

A magyar történelem e legkorábbi szakaszáról tehát a gabonátárolás vonatkozásában összefoglalóan a következőt mondhatjuk. A magyar népcsoportok a Kazár Kaganátus területén, valószínűleg a 8. században ismerkedtek meg a gabonaneműek rendszeres termelésével. A termelést vermekben raktározták el, melyeket a szaltovo-majaki kultúra népeihez hasonlóan feltehetően a lakóházak közelében ástak. A 8. században megismert földművelő kultúrát, köztük a gabonásvermet hozták magukkal és éltették tovább a Kárpát-medencében a honfoglalás utáni évszázadokban.

⁵² BARTHA A. 1968. 87.; BARTHA A. 1977. 39. A szó eredete megnyugtatóan nem tisztázott. Lásd: SzófSz. 335.; IKVAI N. 1966. 351.

⁵³ BARTHA A. 1968. 87. E forrásokat újra közzétette: GYÖRFFY Gy. 1975. 84—103.

⁵⁴ BARTHA A. 1968. 125.; FODOR I. 1975. 106.; DIENES I. 1972. 28—29.

⁵⁵ HENSEL, W. 1965. 49—52.

⁵⁶ SZABÓ I. 1971. több helyen, főleg 26—35.; BARTHA A. 1963. 507—508.; BARTHA A. 1968. 125. és 174. 20. jegyzet; DIENES I. 1972. 28—29.

A kora középkori veremkultúráról, nem számítva néhány okleveles említést,⁵⁷ Árpád-kori régészetünk feltárásai tájékoztatnak bennünket. IKVAI e forrásanyagot elégtelennek és pontatlannak találta ahhoz, hogy általánosító következtetéseket lehessen levonni.⁵⁸ A magunk részéről, az újabb feltárások eredményeivel megerősítve, úgy véljük, hogy e régészeti adatok,⁵⁹ szórványos voltak ellenére, a gabonásvermek meglehetősen széles körű használatát igazolják. A feltárt vermek mérete, körte alakja, az elkészítés módja (tapasztott, égetett), egy helyen való csoportosításuk (Tiszalök-Rázompusztá), a bennük talált gabonamaradványok (Miskolc) mind olyan tények, amelyek fejlett veremkultúráról tanúskodnak. Ezek az adatok a recens gabonásvermekkel való összevetésben egyúttal a földművelő kultúra technikai szintjének megrekedését reprezentálják, amennyiben kézenfekvően igazolják, hogy a gabonásvermek formája, nagysága, készítmény technológiája 7-8 évszázadon keresztül szinte semmit sem változott.

A gabonásvermek kora középkori alkalmazásával kapcsolatban még egy gondolat kívánkozik papírra. A történeti kutatásokból tudjuk, hogy a 14—15. században a magyar nyelvterületen — nem utolsósorban a népesség és a városlakók számának növekedése által kényszerítetten — jelentősen fejlődött a földművelés, és a gabonatermelés megkétszereződött. Azt is tudjuk, hogy a belső piacok ellátása — a földesúri üzemek fejletlensége, a majorságok kialakulatlansága miatt — elsősorban paraszti termelésre épült.⁶⁰ Úgy véljük, hogy a piacra való termelés mellett az éhínségtől való félelem, a terméshingadozás miatt a gabona felhalmozása, tartalékolása céljából a korábbinál nagyobb és több tárolóra lehetett szükség. A raktározó tér növelését a 14. századi parasztlakó a legegyszerűbben a gabonásvermek számának gyarapításával érhették el. Ez idő tájt azonban — mint a gabonátároló edények elemzésekor láttuk — már számolni kell az ácsolt gabonásládák alkalmazásával is. A kétféle tároló egyidejű alkalmazása lehetőséget nyújtott a különböző célra szánt gabonafélék szétválasztására. A 19. századi analógiák alapján úgy képzeljük el, hogy a

⁵⁷ SZABÓ I. 1969. 44.; SZABÓ I. 1975. 28.

⁵⁸ IKVAI N. 1966. 345.

⁵⁹ MÉRI I. 1952. 60. 5. ábra; MÉRI I. 1954. 64.; SZÖKE B. 1952. 95.; PARÁDI N. 1958. 131. 4. ábra; OLASZ E. 1959. 8.; KOVALOVSKYI J. 1960. 39.; KOVALOVSKYI J. 1964. 131., 138., 140.; KOVALOVSKYI J. 1965. I. 193.; P. HARTYÁNI B.—NOVÁKI GY.—PATAY Á. 1967—1968. 56.

⁶⁰ BELÉNYESY M. 1954—1955; BELÉNYESY M. 1956.; BELÉNYESY M. 1957—1958.; PACH Zs. P. 1963. 58—59.; SZABÓ I. 1975. 9—10., 21., 49., 67.; FILEP A. 1977. 133.

hosszabb időre tartalékolt, esetleg piacra szánt gabonát a vermekben raktározták el, míg a házi fogyasztásra előirányzott gabonaféléket, továbbá a vetőmagot a házban levő ládában vagy kasokban tették el. A magtároló építmények és edények alkalmazását sürgette az is, hogy a középkor derekán a rakodóhelyek szűk befogadóképessége miatt több helyütt a gabonát szemes formában kellett tárolni.⁶¹

Egyetértünk IKVAI-val abban, hogy a 15—17. századi parasztvermekre vonatkozó régészeti adatok kis száma⁶² a kutatás elégtelenségére vezethető vissza, hiszen éppen ez az a korszak, amikor a török hódoltság és az azzal járó háborús események, nemkülönben a hódoltsági területek egy részén gyakorlattá váló kettős adóztatás, martalócok, hajdúk, rácok dúlásai a javak földbe rejtését előtérbe állította. IKVAI is rámutatott arra, hogy az elpusztult falvak újra megülését, az elmenekült lakosság visszatérését, az élet megindulását a földbe rejtett élelem tette lehetővé.⁶³

Ugyanebben az időszakban bontakozik ki, elsősorban a meg nem hódolt területeken, a jobbágyi robotmunkára épülő földesúri és városi majorságok árutermelő tevékenysége.⁶⁴ Mint az idézett munkák is rámutatnak, ezek az üzemek a jobbágygazdaságok technológiai színvonalán működtek, munkásai jobbágyok voltak. Nem csodálkozhatunk tehát, ha — a gyakran több éven át sérűn asztagban tartott szalmas gabonán kívül — a kicsévelt gabonát jobbára veremben raktározták el. Az ebből a korból származó történeti adatok és útleírások⁶⁵ nagyszámú és gyakran igen nagy méretű vermekre derítettek fényt, amelyeket jobbágyok készítettek a megszokott technológiával. (Kisebb mennyiség tárolására természetesen ezekben az üzemekben is alkalmazták a különféle edényeket — láda, kas, hordó, kád —, és az erdélyi területeken a különálló gabonásépületeket is.) Voltaképpen tehát éppen ellentétes irányú folyamat zajlott le, mint amit IKVAI feltételez, nem „az egykori »nagyüzemi« vermelési módok kerültek át paraszti gyakorlattá”,⁶⁶ hanem a parasztgazdaságok felhalmozott tapasztalatait érvényesítették a földesúri üzemekben.

⁶¹ BELÉNYESY M. 1956. 553.

⁶² CSALOGOVITS J. 1937. I. ábra; SZABÓ K. 1938. 86.; MÉRI I. 1954. 146.; BÁLINT A. 1960—1962. 69.; P. HARTYÁNI B.—NOVÁKI GY.—PATAY Á. 1967—1968. 52.

⁶³ IKVAI N. 1966. 347—348., 367.

⁶⁴ PACH Zs. P. 1948; PACH Zs. P. 1951; PACH Zs. P. 1952; MAKKAJ L. 1957; MAKKAJ L. 1968; MAKSAY F. 1958; N. KISS I. 1960; ZIMÁNYI V. 1962; ZIMÁNYI V. 1968a; SZABÓ I. 1975.

⁶⁵ A teljesség igénye nélkül: GERŐ L. 1955. 347.; KARÁCSONYI I. 1904. 373.; KOMORÓCZY GY. 1932. 64.; MAKKAJ L. 1954. több helyen; SZÁDECZKY B. 1911. 67.; JÁRMAY E. 1930. 12.; SZAMOTA I. 1891. 304—305. (ugyanezt az adatot közli BÁTKY Zs. 1926. 33.); TAKÁTS S. 1915—1917. III. 302—304.; MAKSAY F. 1959. 308.; BIRKÁS G. 1932. 14.; SCHRAM F. 1968. 669—670.; EA 3763. MARJALAKI KISS L. 1953; SZÉKELY GY. 1961. 313.

⁶⁶ IKVAI N. 1966. 367. E feltételezését saját maga cáfolja meg. IKVAI N. 1966. 370.

A következő probléma, amit meg kell vizsgálnunk, a gabonásvermek térbeli elterjedése a magyar nyelvterületen a 18—19. században. Az általa ismert adatokat IKVAI térképre helyezte,⁶⁷ itt azonban feltüntette a nem paraszti használatú vermeket is. Többször hangsúlyozta, hogy a gabonásvermek alkalmazása nagyobb területre terjedhetett ki, csak a források feltáratlansága miatt szűkül be az elterjedési kép.

Nos, a 18—19. században alkalmazott gabonásvermek elterjedtségéről készített 9. térképen csak azokat az adatokat tüntettük fel, amelyek a gabonásvermek rendszeres paraszti használatára utalnak. Felvittük a térképre az 1966 után — IKVAI tanulmánya óta — előkerült adatokat is. Kihagytuk viszont azokat a forrásokat, amelyek csak általánosító, helyhez pontosan nem kötött megjegyzéseket tartalmaznak. Úgy véltük, hogy így térképünk realisabb képet fest a paraszti használatú vermek elterjedtségéről.

A két térkép összevetéséből az derül ki, hogy az általunk készített térkép a gabonásvermek paraszti használatát valamivel szűkebb területen vetíti elénk. Feltűnő, hogy a gabonásverem teljesen ismeretlen — legalábbis az ábrázolt időszakban — a Dunántúl nagy részén, nagyjából a Sopron—Tihany—Szekszárd vonaltól nyugatra és délre. Ezen a területen, főleg Baranya és Zala megyében, gyűjtéseink alkalmával gondosan nyomoztunk a gabona föld alatti tárolása iránt, azonban sem az emlékezetben nem találtuk nyomát, sem veremnyomok nem bukkantak elő a terepen. Ugyancsak hiába nyomoztunk a vermek után az Ormánságban, ezért itt a gabonásvermeket KISS Géza közlése⁶⁸ ellenére ismeretlennek kell tekintenünk. Ugyancsak nem általánosítottuk JANKÓ megjegyzését⁶⁹ a Balaton egész környékére. Inkább az a valószínű, a konkrét adatok is erre mutatnak, hogy a gabonásverem csak a tó északkeleti részén volt használatos.

Feltűnő, hogy a 17. századi adatok ellenére teljesen ismeretlen a gabonásverem Erdélyben, az Alföld peremétől keletre. Igaz, ezek az adatok csak uradalmak gyakorlatára vonatkoztak. Nagyon kevés veremre vonatkozó adatunk van a Bánságból,⁷⁰ amely talán azzal függ össze, hogy az ide telepített népesség korán intenzív gabonatermelést fejlesztett ki, és a gabona raktározását — talán délszláv, talán német hatásra — korszerűbb tárolóépületben oldották meg.

⁶⁷ IKVAI N. 1966. 373. és térképének adattára.

⁶⁸ OrmSz. 62.

⁶⁹ JANKÓ J. 1902. 216., 247.

⁷⁰ TROJANOVICH, S. 1901. 242., adatai szerb községekre vonatkoznak.

Bár újabb adatok előbukkanása még várható, a gabonásvermek paraszti használatát a 18—19. században csak a térképünkön körülhatárolt területen belül tartjuk igazoltnak. Tisztázásra váró problémák persze még maradnak. Egyelőre nem tudjuk például, hogy a délnyugat-dunántúli Nádasdy-birtokon alkalmazott gabonásvermek⁷¹ milyen előképek alapján készültek, és kik készítették őket, ha ezeken a területeken a jobbágyok a vermet nem ismerték. Ugyanebben a tekintetben problematikus az erdélyi, 17. századi vermek kérdése, hiszen a parasztok itt sem akkor, sem később nem tartották veremben gabonájukat.⁷² A vermek hiánya a parasztagaságokban talán itt is, mint Délnyugat-Dunántúlon, a gabonatarító edények (kas, láda, hordó) intenzív használatával függ össze.

A gazdálkodási rendszerek és a vermelés összefüggései

Az előbbieknél sokkal problematikusabbak azok a kérdések, amelyek — GYÖRFFY már klasszikusnak számító megfogalmazása óta⁷³ — a gabonásvermek és a Kárpát-medencében kialakult kettős gazdálkodási rendszer összefüggéseire utalnak.

GYÖRFFY megállapításait HOFFMANN Tamás így foglalta össze: „A Kárpát-medence térségében két egymástól jól elkülöníthető mezőgazdasági rendszer érvényesül, az egyik európai eredetű, a másik pedig olyan vonásokat mutat, amelyek a honfoglaló magyarság korábbi életfeltételeit, korábbi hazája mezőgazdasági termelésének jellegzetes sajátosságait őrizték meg. Az előbbinek jellemzője, hogy a gabonát sarlóval aratták, azt kévékbe kötötték, szekereken a paraszt portájára szállították, és ott a szálas gabona tárolására alkalmas építményekben elraktározva, télen át emberi erővel elcsépelelték. A főtermék a rozs. A másik mezőgazdasági rendszer az úgynevezett ázsiai vagy nomád, főtermény a búza és a tavaszi vetésű növények, amelyeket nem sarlóval, de kaszával aratnak, a gabonát nem kötik kévébe, szénaszerűen kisebb boglyába, vontatókba halmozzák, majd a vontatókat a közeli szérűkbe húztatják, ott állatokkal, főként lovakkal azon nyomban elnyomtatják. A kétféle mezőgazdasági rendszer a Kárpát-medence térségében jól különválasztható, földrajzi elterjedésben jelentkezik. A nomád mindenekelőtt a Nagy-Alföld mezőgazdaságára jellemző, az európai a középhegyvidéken és a dombvidékeken honos.”⁷⁴ Hozzátehetjük

⁷¹ KOMORÓCZY Gy. 1932. 64.

⁷² Az erdélyi gabonásvermekre mindössze egy 19. századi adat utal: ORBÁN B. 1863—1873. I. 143. Recens adat a területről nem került elő.

⁷³ GYÖRFFY I. 1928. 45—46.

⁷⁴ HOFFMANN T. 1963. 26—27.

még GYÖRFFY szemes gabona raktározására vonatkozó megállapítását: az európai rendszer jellemzője a gabonásépület és a kas, a másiké a földbe vajt verem és a gabonásláda.

A kettős mezőgazdasági rendszer rögzítésekor GYÖRFFY egy 19. század eleji forrásra, CSAPLOVICS munkájára⁷⁵ támaszkodott, de mint már TÁLASI tisztázta,⁷⁶ a kettős rendszer lényegét KÁLLAY Ferenc ismerte fel először, aki a nomád gazdálkodás döntő kritériumának tartotta a gabonaneműek vermelését.⁷⁷

Visszatérve GYÖRFFY téziseire (a gabonásépületekre és -edényekre vonatkozó megállapítás elemzését e helyütt mellőzve), nézzük meg, valóban kimutatható-e összefüggés a gabonásvermek és az ún. nomád, lényegében extenzív gazdasági rendszer között?

A problémafelvetéssel először 1963-ban írt dolgozatunkban foglalkoztunk,⁷⁸ az ott rögzített álláspontunkat azonban — IKVAI bíráló megjegyzései nyomán⁷⁹ — kandidátusi értekezésünkben módosítottuk.⁸⁰ BARABÁS Jenő opponensi véleményében ezt a revíziót elsietettnek minősítette. Észrevételei és javaslatai, az újabban előkerült adatok alapján, továbbá a kérdés újbóli átgondolása után a problémakörrel kapcsolatos jelenlegi álláspontunkat az alábbiakban körvonalazzuk.

Kiindulópontunknak tekintjük GYÖRFFY azon megjegyzéseit, melyek az általa nomád mezőgazdaságnak nevezett rendszer és a veremben való gabonátárolás összefüggésére utalnak.⁸¹ A GYÖRFFY kettős mezőgazdasági rendszerre vonatkozó tézisével kapcsolatos kutatások és revíziók nyomán⁸² világosan kell látnunk, hogy a verem nem közvetlen tartozéka az ún. nomád gazdálkodásnak, szükségességét és használatát a gabonatermelés intenzitásán túl a szemnyerő munkák technológiája indokolta. A szemnyerési munkák és a vermelés szükségszerű kapcsolatának negatív oldalát először GYÖRFFY domborította ki: „A csűrös gazdálkodási rendszer mellett a cséplés eredetileg nem idénymunka, mint a lóval való nyomtatás, hanem aratástól szinte aratásig tart. A csűrben a gabonát állandóan kévékben elraktározva tartják. Tehát nem egyszerre csépelik ki, hanem a szükségletekhez képest mindig annyit csépelnek ki, amennyi a kenyér számára szükséges. Így a szemes gabona elraktározása nem probléma.”⁸³

⁷⁵ CSAPLOVICS, J. 1829. II. 12—13.

⁷⁶ TÁLASI I. 1946. 13—19.

⁷⁷ KÁLLAY F. 1823. 24.

⁷⁸ FÜZES E. 1963.

⁷⁹ IKVAI N. 1966. 370.

⁸⁰ Ez az álláspontunk nyomtatásban is napvilágot látott: FÜZES E. 1973. 470—471.

⁸¹ GYÖRFFY I. 1928. 46.

⁸² TÁLASI I. 1957; TÁLASI I. 1965; TÁLASI I. 1971; TÁLASI I. 1974; BARABÁS J. 1974. 145.

⁸³ GYÖRFFY I. 1943. 89.

Véleményét azzal egészíthetjük ki, hogy a csűrös gazdálkodás területén is használtak gabonatarató edényeket, illetve épületeket, különösen akkor, amikor már piacra is termeltek gabonát. Kétségtelen azonban, hogy ezeken a területeken az ökológiai körülmények és egyéb más okok miatt (birtokjog, termelési technológia stb.) kevesebb terméssel kell számolni. Ugyanakkor a kézi cséplésnél nagyobb kapacitású nyomtatás azokon a területeken volt honos, ahol a gabonatermelés hozama — és ezzel összefüggésben a gabona kaszával történő vágása, kötetlen kezelése, a szabad ég alatti rakodás, a szálás gabonát tároló épületek hiánya — ezt a szemnyerési technológiát állította előtérbe.⁸⁴ A szabad ég alatti rakodás sürgette, a szárítás, utóérlelés szükségtelensége pedig lehetővé tette a szemnyerési munkák gyors elvégzését, melyet a parasztgazdaságokban — gyakran a nagybirtokokon is — rövid idő alatt megoldottak. Az általában kampányszerűen elvégzett munka egyszerre olyan mennyiségű magot eredményezett, melynek elraktározásához nagyobb űrtartalmú tárolóra volt szükség.

A nyomtatás és a vermelés 19. századi szoros kapcsolatát számos lokális adat igazolja. A konkrétabb bizonyítás érdekében a gabonásvermek elterjedését felvázoló térképünket összevetettük azzal a térképpel, melyet a nyomtatás 19. századi gyakorlatáról HOFFMANN megrajzolt.⁸⁵ Az összevetés igazolni látszik feltevésünket, amennyiben a nyomtatást alkalmazó területek nagyjában fedik a vermet használó területeket, azon a területen alkalmazták a nyomtató technikát, ahol vermeket is használtak. Illetve fordítva, a cséplő-csűrös gazdálkodás területén csak elvétve vermelték a gabonát. A két rendszer érintkező területein természetesen több variáns megoldás lehetséges, mint például a Bódva völgyében.⁸⁶ Feltevésünknek nem mond ellene az sem, hogy a vermelés a nyelvterület északi részén és Szlovákiában bizonyos mértékig túlnyúlik a nyomtatás területén. Álláspontunk helyességét igazolja az a tény is, hogy az európai hagyományosan vermelő területek jelentős része, mint Ukrajna, Kelet-Turkesztán, Románia Kárpátokon kívüli területei, a Balkán, Felső- és Közép-Olaszország egyben nyomtatást alkalmazó vidék is.⁸⁷

A nyomtatásnak és a vermelésnek ezt az összekapcsolódását a Kárpát-medencében igazolva látjuk már a középkorban is. BELÉNYESY, HOFFMANN és SZABÓ István vizsgálatai nyomán alig tagadható a nyomtató technika léte

⁸⁴ HOFFMANN T. 1963. 70.

⁸⁵ HOFFMANN T. 1963. 271.

⁸⁶ GUNDA B. 1937. 66—67.

⁸⁷ HABERLANDT, A. 1926; MOSZYŃSKI, K. 1929; FEDOROVSKIJ, A. Sz. 1931; ZELENIN, D. 1927; GOLOMB, L. 1959; SCHEUERMEIER, P. 1943; HOFFMANN T. 1963; GUNDA B. 1937a; TROTZIG, D. 1943; BARABÁS J. 1977; MAIER, R. O. 1968; VLADUŢIU, I. 1973. A burgenlandi és alsó-ausztriai gabonásvermekről lásd SCHMIDT, L. 1961; SCHMIDT, L. 1966.

a 14—15. században a térség jelentős részén,⁸⁸ korábban pedig már utaltunk a vermek jelentős használatára ugyanitt, ugyanebben az időben. HOFFMANN szerint a cséplés és a nyomtatás különböző technológiájával is jellemzett kétféle mezőgazdasági rendszer halvány körvonalakban már ebben az időszakban megmutatkozott.⁸⁹ Ebből következik, hogy ugyanakkor kétféle gabonátárolási módozattal is számolnunk kell a középkor évszázadaiban, és az egyik ezek közül a gabonásverem.

A magyarság honfoglalás előtti műveltsége elemeit számba véve BARABÁS analógiás és kizárásos vizsgálatok alapján bizonyosnak tartja, hogy a nyomtatás munkaművelését ismerték a magyar népcsoportok a honfoglalás előtti évszázadokban, hiszen olyan területeken éltek, ahol a nyomtatás szinte kizárólagos szemnyerési technológia volt. Feltételezi azt is, hogy a nyomtatás gyakorlatát a honfoglaló magyarok hozták a Kárpát-medencébe, helyi átvételről nem lehet szó, hiszen az itt élt népcsoportok kézcsepét használták.⁹⁰ Amennyiben feltételezése helyesnek bizonyul, a nyomtatás és a vermelés szoros kapcsolatát a 8—9. századtól olyan törvényszerűségnek tekinthetjük a magyar népi kultúrában, mely később a gabona kötetlen kezelésével, a szabadtéri rakodással együtt sajátos termelési struktúrát alkotott, és amely fontos meghatározója volt a magyar mezőgazdaság évszázadokon át tapasztalható kettős rendszere egyikének, a GYÖRFFY által nomádnak nevezett, a nyelvterület középső területein domináns rendszernek.

A gabonásvermek tanulságai

Áttekintésünk és elemzésünk után megállapíthatjuk, hogy a gabonásverem a magyar nyelvterület jelentős részén a honfoglalást megelőző évszázadoktól a 19. század végéig, több mint egy évezreden át domináns gabonátartó volt mind a majorsági üzemekben és nagybirtokokon, mind a jobbágy- és parasztgazdaságokban. A vermek alkalmazása elsőrendűen a mezőgazdasági kultúra termelési és technikai szintjének, termelőerőinek függvénye, és a vermelés okozati összefüggései csak e jellemzők figyelembevételével állapíthatók meg. A vermek alkalmazása szerte Európában, különösen a kontinens északi, keleti és déli szláv nyelvterületein, valamint a közbeékelte nyelvterületeken a nemzetiségi társadalmak felbomlása és a korai feudalizmus idején kezdődött, szoros összefüggésben a gabonater-

⁸⁸ BARABÁS J. 1977. 16.

⁸⁹ HOFFMANN T. 1963. 70.

⁹⁰ BARABÁS J. 1977. 16—17.

melés kiterjedésével.⁹¹ Mindaddig használatban maradtak, amíg a termelőerők fejlődése, a munkaeszközök, a termelési technika javulása, a társadalmi munkamegosztás szélesedése a feudális kereteket szét nem feszítette.⁹² Voltaképpen a gabonásvermeket Európa e térségében a feudalizmusra jellemző termelőeszközöknek kell tekintenünk, amelyeket ugyan sok ezer évvel ezelőtt hozott létre az ember, de a társadalmi viszonyok jellemzője csak a feudalizmus idején lett, amikor — függetlenül a klimatikus viszonyoktól és a talaj minőségétől — lehetővé téve a termelvények felhalmozódását, közvetlenül vagy közvetve a feudális kisajátítás kibontakozását és megszilárdulását segítette elő. A termelőeszközök technikai színvonalának minimális fejlődése, mondhatni stagnálása, a termelési technológia megmerevedése, ezzel együtt a parasztgazdaságok jobbára önellátó jellege a vermelés gyakorlatát Közép- és Kelet-Európában évszázadokra konzerválta.

A vermek évszázados továbbélését a Kárpát-medence középső térségeiben egyéb tényező is elősegítette. Nevezetesen az, hogy a 16—17. században itt lezajlott történelmi események (és ezek számtalan, itt előszámlálni nem kívánt következménye) hatására a mezőgazdasági üzemekben a korábbi komplex termelés helyett a hústermelés és ezzel együtt a külterjes üzemszervezeti formák kerültek előtérbe.⁹³ A gabonatermelés szükségszerűen, különösen a művelhető földek, a rendelkezésre álló munkaerő behatároltsága és a termelési technológia elmaradottsága miatt, a korábbi szinten stagnált, vagy csak kis mértékben fejlődött. A gabonatermelés kapacitásához, a belső piacok ellátásához, egészen a 18. század végéig, tökéletesen megfelelő volt a gabona veremben való raktározása, amelyet legfeljebb néhány edény (láda, kas) egészített ki. Igazolja ezt az is, hogy a 18. század végi és a 19. század eleji gazdasági szakírók — akik közül többen széles látókörrrel és a fejlett nyugat-európai mezőgazdasági üzemek alapos ismeretével is rendelkeztek⁹⁴ — a gabona veremben való raktározását még a legjobb és nélkülözhetetlen eltartási módnak tartották a parasztüzemekben, legfeljebb a földesúri birtokokra ajánlották a korszerűbb tárolóéptímenyeket.⁹⁵

⁹¹ A vermek alkalmazásáról az említett területeken lásd BIELENSTEIN, A. 1907. I. 126.; HENSEL, W. 1965. 49—52.; MANNINEN, I. 1931—1933. II. 270—271.; GREKOV, B. D. 1956. 35., 432.; FEDOROVSKIJ, A. Sz. 1931. 1—2.; ZELENIN, D. 1927. 54—55.; БЛОМКВИСТ, Е. Э. 1956. 314.; HABERLANDT, A. 1926. II. 355.; SCHIER, B. 1932. 394.; MOSZYŃSKI, K. 1929. 228—229.; SCHRAM F. 1962. 41.; SCHRAM F. 1970. 148.; KUDRNAČ, J. 1958.; BOHDANOWICZ, J. 1973. A szlovák területre vonatkozó irodalmat lásd IKVAI N. 1966. 343—344.; PODOLÁK, J. 1972. 28—29.; MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 11.

⁹² Rámutatott erre IKVAI N. 1966. 370—371. is.

⁹³ A folyamatot jól érzékelteti HOFFMANN T. 1967. 129—137.; HOFFMANN T. 1975.

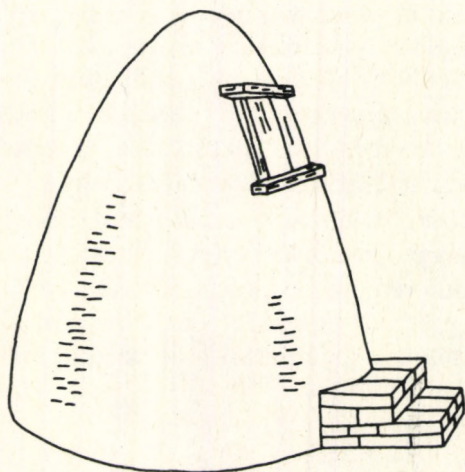
⁹⁴ Lásd VÖRÖS K. 1961.; TILKOVSKY L. 1962.; TILKOVSKY L. 1963.; SÜLE S. 1964.

⁹⁵ Lásd a 26—32. jegyzet adatait.

A gabonásvermek domináns szerepe a Kárpát-medence középső térségeiben csak a 19. század közepén kezdett megtörni, amikor a társadalmi viszonyokban bekövetkezett alapvető változások, továbbá az egész Európát eluraló konjunkturális hatás következtében új piacok nyíltak meg, korszerűbb szállítási feltételekkel, és mindez a parasztgazdaságok fejlődését az árutermelés irányába indította el.⁹⁶

Boglya formájú gabonás

A 20. század elején fokozatosan kiszélesedő néprajzi kutatások a középső Tisza-vidéken, valamint a Viharsarokban sajátos formájú és szerkezetű gabonatarató épületre: a boglya formájú gabonásra derítettek fényt. A szabadon álló építményt a föld felszínére emelték vagy félig a földbe süllyesztették, és kúpos alakúra formázták. Építőanyagként a vályogot vagy — ritkábban — a téglát használták. A kívül-belül betapasztott gabonást előbb kiszárították, majd kifüstölték és kiégették. A tetejébe vágott nyíláson vagy az oldalában készített ajtón öntötték be a gabonát, és légmentesen lezárták (47. kép).

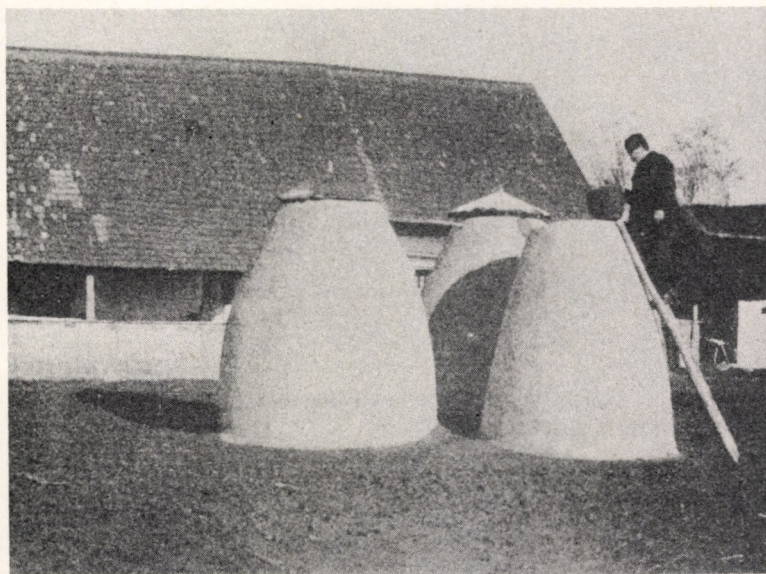

47. Boglya formájú gabonás rekonstrukciója.
Orosháza

⁹⁶ SIGAUT, F. 1978. világviszonylatban tekintette át a gabonásvermek használatát, elterjedtségét a 18—20. században. Vizsgálatát — a földművelő népesség által használt vermeken kívül — a városok, államok által alkalmazott vermekre, magtárakra is kiterjesztette. Részletesen elemezte a vermek elterjedését a világban, formáit, készítését, elnevezését, valamint azokat a körülményeket, melyek elterjedését, majd eltűnését indokolták. Könyvéhez jelentős mennyiségű dokumentációs anyagot is csatolt. Adatait és-eredményeit azonban már nem használhattuk fel.

A néprajzi szakirodalomban először BÁTKY figyelt fel a gabonatárolás e módjára.⁹⁷ OSVÁTH Pál közleménye⁹⁸ ragadta meg a figyelmét, majd levelezés útján derítette fel a gabonások csökmői és szegvári formáit; az adatközlések alapján tipizálta azokat, és három csoportot különített el.

Nem sokkal később, Szegvár község népi építkezésével foglalkozva, BARTUCZ Lajos emlékezett meg azokról az épületekről, amelyeket itt *gabonásnak*, *életesveremnek* neveztek.⁹⁹ A földbe ásott vermekkel szembeállítva ezeket, a gabonásokat újabb eredetűnek tartotta, és megállapította, hogy a magas talajvíz miatt építették a föld felszínére. 1910-ben már csak tanyákon használtak ilyen épületeket, korábban azonban a faluban a házak közelében állottak. Formai kritériumok alapján három típust különített el. Az elsőbe a kúpos, méhkas formájú gabonások tartoznak, amelyek oldalán nincs ajtó, hanem a leemelhető fedél alatti nyíláson öntik be a gabonát. Az építmény azonban olyan magas, hogy a betöltést csak létrán állva tudták megoldani (48—49. kép). A második csoportba a hengeres testű építmények tartoznak, amelyekre kúpos fedelet illesztettek. Az oldalán deszkaajtó van. Ezt a típust BARTUCZ *prémes gabonásnak* nevezte (50—51. kép). A

48. Boglya formájú gabonások a ház udvarán. Szegvár

⁹⁷ BÁTKY Zs. 1903. 311—317.

⁹⁸ OSVÁTH P. 1875. 313.

⁹⁹ BARTUCZ L. 1910. 48—51.

49. Boglya formájú gabonások. Nagyiván

50. Tetővel ellátott boglya formájú gabonás. Szegvár

51. Boglya formájú gabonás. Szegvár

harmadik típusba a boglyakemence alakú, prém nélküli épületeket sorolta, e típust azonban a gyűjtés idején már csak néhány példány képviselte (52. kép).

Néhány adatközlés után¹⁰⁰ VARGHA László vállalkozott arra, hogy a boglya formájú gabonásokról az ismereteket összefoglalja.¹⁰¹ Az addigi gyűjtések alapján megrajzolta a típus elterjedését, amelyet a későbbi gyűjtések, mindenekelőtt az MNA gyűjtései, a különféle kérdőívekre érkezett válaszok adatai csak kiegészíteni tudtak.

Elterjedése

A boglya formájú gabonások 19—20. századi lelőhelyei meglehetősen nagy területen szóródnak (lásd 10. térkép). Az említett településeken kívül (Csömkő, Szegvár) meglepő módon a Hajdúságban találjuk a legtöbb ilyen

¹⁰⁰ Például MADARASSY L. 1930. 292—293.; SZÜCS S. 1938. 201.

¹⁰¹ VARGHA L. 1940. 345—359. Újabban közölt adatok: DÁM L. 1975. 143.; ÚJVÁRY Z. 1975. 563—564.

52. Sárral tapasztott boglya formájú gabonás, búzásszuszek.
Karcag

gabonást. A leírások különféle formai változatra utalnak, a típusok földrajzi elkülönítése azonban ma már nem megoldható. GYÖRFFY szerint a Hajdúságban vagy a felszínre építették, vagy a földbe ásott verem fölé emelték a boglya formájú épületet. Általában a kertekben, ritkábban a ház mellett álltak.¹⁰² Hajdúböszörményben és Hajdúszoboszlón nádból és sárból épült; vályogot ritkán használtak hozzá. Szárítás után kívül bemeszelték. Egyik oldalán félhold alakú nyílás volt, amit sárfedővel zártak le. Itt öntötték be, és ugyanitt merték ki a gabonát.¹⁰³ Egy másik adat szerint a hajdúszoboszlói gabonásoknak kupolaszerű fedelük volt, ott töltötték be a gabonát.¹⁰⁴

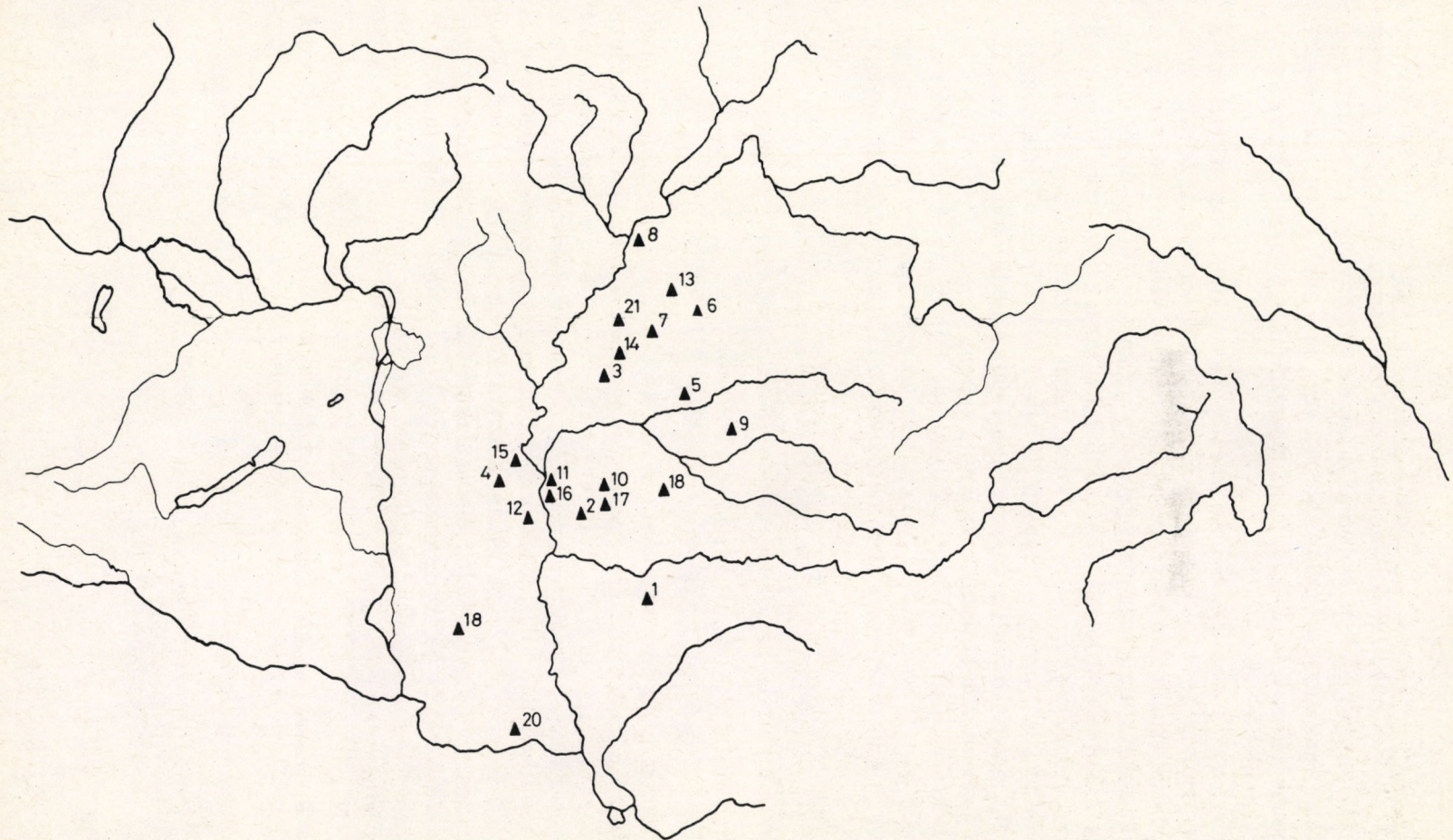
Nádudvaron az udvar magasabb részén állott az épület, vázát napraforgószárból állították össze, falát sárból rakták. A gabonát vékával mérték ki belőle.¹⁰⁵ Polgáron az udvarban álltak, a lakóház ablaka előtt, hogy

¹⁰² GYÖRFFY I. 1926. 135.

¹⁰³ ECSEDI I. 1931. 117—118.

¹⁰⁴ Fűzes-kérdőív, PÁSZTOR E. 1962.

¹⁰⁵ Fűzes-kérdőív, SZATHMÁRI A. 1962.

10. A boglya formájú gabonás előfordulása a 19. század második felében

mindig szemmel lehessen tartani. Felül nyílása volt, itt bújt be a kimeréskor segédkező gyermek.¹⁰⁶ A nagyszalontai gabonásokról VISKI így ír: „Módosabb embernek külön magtára is épül sárból, vályogból, újabban kűből, azaz téglából is. Ebben áll a szemes terményféle; a neve gabonás. Régen sajátságos csonkakúp formára építették, mint a boglyakemencét; vesszőből fonták, kívül-belül sárral tapasztották, tetején rakták meg s nagy cseréptállal fedték be.”¹⁰⁷

GYÖRFFY tudósítása alapján jelentős használatát lehet feltételezni a Nagykunságban is: „A kamra gabonaraktár gyanánt szolgál, de erre a célra régebben szuszikokat és vermeket építettek, milyenek elvéve még ma is láthatók. A szuszik hatalmas boglya- vagy kazalszerű sárépitmény, oldalán egy akkora bejáró lyuk van, mint a kemence szája, mely sárelőtével elzárható. . . Olykor a szuszikot kombinálják a veremmel, vagyis a szuszik a földben mély üreggel folytatódik.”¹⁰⁸ BELLON Tibor több levéltári adatot közöl, melyek szerint Karcagon 1770 és 1790 között bizonyosan használták ezt a *szuszéknak* nevezett építményt a gabona őrzésére¹⁰⁹ (53. kép).

Békésben több adat rögzíti alkalmazását. Orosházán és Kardoskúton a földbe ásott vermek mellett gyakoriak voltak ezek a gabonások, különösen azokon a határrészekén, ahol magas volt a talajvíz. Orosházán agyagos,

53. Boglya formájú gabonások a ház udvarán. Karcag

¹⁰⁶ Füzes-kérdőív, ÉLIÁS E. 1962.

¹⁰⁷ VISKI K. 1919. 59.

¹⁰⁸ GYÖRFFY I. 1910. 147. Vö. SZMNA I. 1. 253.

¹⁰⁹ BELLON T. 1973. 161—162.

szárítás nélküli vályogból, kötőanyag nélkül rakták fel a mintegy 3 m magas, 2 m átmérőjű, kerek alaprajzú, boglya alakú építményt. Embermagasságban kis ajtónyílást hagytak. A tetején szűk ajtót készítettek, melyet nagyobb tállal fedtek be. Száradás után tapasztották és kiégették. 40—50 q gabona fért bele.¹¹⁰ A századforduló előtt készítettek ilyeneket Okányban is, de formáját nem sikerült rekonstruálni.¹¹¹ Nagykamaráson *gabonás*-vagy *búzaskas* volt a neve, vesszőből fonták, tapasztották és meszelték. Mintegy 80 cm magas cölöpökön állt az udvarban, a lakóház közelében.¹¹²

A Duna—Tisza közéről két adat utal a használatára. Sövényházán régebben az udvarban álltak a boglya alakú gabonások, sárból rakták és tapasztották. Négyszögletes ajtaját a kocsi magasságának megfelelően vágta ki.¹¹³ Kiskunfélegyháza környékén a tanyákon alkalmazták (54. kép), itt is sárból építették.¹¹⁴

54. Sárból rakott gabonás, lépcsővel. Kiskunfélegyháza

¹¹⁰ NAGY GY. 1963. 88—90.; NAGY GY. 1965. 170.

¹¹¹ MNA DANKÓ I. 1963.

¹¹² MNA HEGYI I. 1963.

¹¹³ SzegSz. I. 608.

¹¹⁴ MADARSSY L. 1930. 292—293.

Az eddig idézett munkák jobbára a boglya formájú gabonások 19. századi használatára utaltak. VARGHA a legkorábbi feljegyzést — OSVÁTH munkájára hivatkozva — 1875-re tette. Később BALASSA hívta fel a figyelmet két olyan forrásra, amely a gabonások 18. századi használatát is valószínűsíti.¹¹⁵ Az egyik PETHE munkája, amelyben egy helyütt ezt olvashatjuk: „Kezdetek az alföldi közép tehetségű mezei gazdák, kezdetem én is ez előtt 20-22 esztendővel, verem helyett holmi ketretzeket a föld színén, fedél alá, téglá-, vagy vājogfalakkal, kisebb-nagyobb szakaszokat, mint megannyi fedeletlen nagy hombárokat, építeni; mellyekben a gabona egy, 's néhol két esztendeig is, szenvedhetőképven elállott. . . Jobb, ha egy úttal a földbe építéd annak felét, felét pedig a föld' színére, mint már némelleyk tselekesznek, vājogból, verem formára, 's ezt megtapasztván, keményen kiégeted és a' száját szintúgy mint a' vājott veremét, bedugván bétemeted.”¹¹⁶

A másik forrás VEDRES István cikke, amelyben személyes tapasztalatait mondja el. Olyan gabonatartó építését javasolja, amely mind funkciójában, mind formájában a 19. század végéről ismert boglya formájú gabonással azonos. Indoklásul ezt írja: „A Tisza' és Maros' áradásai ellen töltésekkel felkerített, úgynevezett Vedresházi Pusztá, legelső termést hozott 1812-ben. A' termés bőséges, 's az elegendő magtárok hijjánossága, — egyfelől bőség másfelől szükség, ara kényszerítettek, hogy mivel a' földben, ennek lapályos fekvése miatt, nem lehetett; tehát földszint építtessenek vermek.” Azután a készítését és használatát részletezi.¹¹⁷

Az idézett sorok, azon kívül, hogy a gabonátárolás szükségességét egy kisebb területen időbelileg is rögzítik, rámutatnak a boglya formájú gabonások elterjedésének indítékaira is. Láttuk, hogy PETHE 1805-ben már mint gyakorlatban alkalmazott és bevált tárolási módot ajánlja. Lehetséges, hogy PETHE közlése keltette fel VEDRES érdeklődését, és az Alföld más részén már kipróbált ilyen gabonások szolgálhattak mintául VEDRES tárolói számára.¹¹⁸ A boglya formájú gabonások 18. századi alkalmazását újabban nyilvánosságra került adatok is igazolják. Hódmezővásárhelyen ez idő tájt *kemencevermet*, *vājogvermet* vettek nyilvántartásba,¹¹⁹ és e terminusok láttán csak boglya formájú gabonásokra gondolhatunk. Megerősíti ezt GALGÓCZI egyik adata is.¹²⁰ Ugyanebben az időben Kisújszálláson is

¹¹⁵ BALASSA I. 1946. 88—89.; BALASSA I. 1947. 263—264.

¹¹⁶ PETHE F. 1805. 671.

¹¹⁷ Közli BALASSA I. 1947. 263—264.

¹¹⁸ Ugyancsak rámutat erre BALASSA I. 1947. 264.

¹¹⁹ BARABÁS J. 1954. 477.

¹²⁰ GALGÓCZI K. 1855. 231.

divatban voltak,¹²¹ levéltári adatok bizonyítják karcagi használatát a 18. század végén.¹²²

Az elmondottakból és az elterjedést dokumentáló 10. térkép tanulmányozása alapján annyit állapíthatunk meg, hogy a boglya formájú gabonások a 18—19. században a Tiszántúl és a Duna—Tisza köze azon részein terjedtek el — elsősorban korábban ártéri területeken —, ahol a gabonatermelés különböző okok miatt gyorsan megnövekedett, és ahol a talajviszonyok és a talajvízszint a földbe mélyített vermek alkalmazását nem tették lehetővé.¹²³ Az építmény keletkezésének körülményeit nem ismerjük, és azt sem tudjuk, hogy milyen objektumok szolgálhattak előképül. Bár e gabonások formája és készítési technikája igen régi, egyelőre nem rendelkezünk olyan adatokkal, amelyek VAMOS Ferenc feltételezését igazolnák, vagyis hogy a gabonások a honfoglalás kori sátoorkultúra nyomait őrzik.¹²⁴ Ugyanakkor elfogadhatónak tartjuk VARGHA megállapítását, hogy tudniillik a boglya formájú gabonások az ugyanazon a vidéken elterjedt hasonló formájú tyúkólak építéséhez szolgáltak mintául.¹²⁵ Bár ennek ellene mond az, hogy a Hármaskörös mentén nagyszámú kerek alaprajzú ólat derített fel BARNÁ GÁBOR, erről a területről azonban boglya formájú gabonásnak még az emléke sem került elő. Nem talált kerek ólat a Hármaskörös torkolatával szemben, a Duna—Tisza közén, pedig itt néhány helyen (pl. Kiskunfélegyházán, Alpáron) használtak boglya formájú gabonást.¹²⁶

Az építmény legkorábbi megjelenésére, elterjedésére vonatkozóan nem rendelkezünk konkrét adatokkal. BÁTKY feltételezte, hogy a hódoltság után kezdték építeni, amikor a gabonatermelés újra fellendült.¹²⁷ Bizonyos, hogy a 19. század közepén a Nagykunságban már ismert lehetett, hiszen a kisújszállási telepések 1879-ben magukkal vitték ismeretét a bácskai Pacsérra,¹²⁸ és a 19. században alkalmazták az Újvidék melletti Piroson is, melynek lakói ugyancsak a Nagykunságból települtek ide a 18. század végén.¹²⁹ Karcagon már az 1770-es évekből van adatunk használatára.¹³⁰

A konkrétabb következtetések levonásának határt szab a megfelelő adatok hiánya. A közép-, kelet- és dél-európai népi építészeti anyagot

¹²¹ KISS G. 1959. 15.

¹²² BELLON T. 1973. 161—162.

¹²³ Lásd BALASSA I. 1947. 264.

¹²⁴ VAMOS F. 1938. 61—63.; VARGHA L. 1940. 357—359.

¹²⁵ VARGHA L. 1940. 348.

¹²⁶ BARNÁ G. 1971. 594—595.

¹²⁷ BÁTKY Zs. 1930. 12. 30. jegyzet.

¹²⁸ MNA CSALOG Zs. 1965.; SZMNA I. 1. 253.

¹²⁹ MNA FÜZES E. 1965.; SZMNA I. 1. 253.

¹³⁰ BELLON T. 1973. 161—162.

áttekintve MOSZYŃSKI megállapította, hogy a boglya formájú gabonás a szláv nyelvterületeken ismeretlen, használatát csak a magyar nyelvterület középső részén lehet kimutatni.¹³¹ A boglya formájú gabonások alkalmazását tehát belső fejlődés eredményének kell tekintenünk,¹³² amit valószínűleg egyfelől a gabonatermelés intenzitásának lokális növekedése, másfelől a talajviszonyokkal összefüggő kényszerítő körülmények mozdítottak elő. Előképét vagy közép-európai párhuzamát azonban egyelőre nem ismerjük.

Szántalpas hambár

A szántalpas hambár nem ismeretlen a néprajzi irodalomban. Először JANKÓ hívta fel rá a figyelmet a bácskai sokácokkal foglalkozó dolgozatában: „Az udvaron álló kisebb gazdasági épületek közül legfontosabb a hambár. Elég magas szántalpra helyezett, náddal fedett kis bódé ez, olykor — s ez az ősi alak — gúzsból font falakkal, majd már deszkázattal a fonadék helyett. A hambárnak elöl rendesen kis eresze van s ez alatt a mellső fal díszített is szokott lenni.”¹³³

A legrészletesebb ismertetést BELLOSICS Bálintnak köszönhetjük. Ugyancsak a bácskai sokácok tárgyi kultúráját vizsgálva, felkeltették érdeklődését a más vidéken ismeretlen formájú és szerkezetű gabonatartó építmények: „sajátos jelenségei a sokác udvaroknak (dvor, ovlija) a szántalpakra épített hambárok (sokác: 'ámbár'). Az utcai kerítés közelében, a házzal szemben, homlokzatukkal a főépület felé fordulva állnak, vagy egymagukban, vagy kettesével.”¹³⁴ Leírja anyagát, építését, a részek nevét, díszítését, nagyságát, majd a használatáról így ír: „A nép ezekben a hambárokban gabonaneműit (búza, rozs, kukoricza, bab) tartja s emiatt rekesztékekre van felosztva. Lisztet is tartanak benne. Cséplés után megőröl a sokác s egész esztendei lisztkészletét is a hambárban őrzi. Egy közepes nagyságú épületben 50-60 métermázsányi elfér s a sározottfalú hambárban pompásan eláll.”¹³⁵ Az épület szántalpa gondolkodóba ejtette, és észrevette, hogy ez a konstrukciós sajátosság az épület mozgathatóságával függ össze: „A szántalpú hambárokat a zadruga osztozkodása alkalmával, költözködéskor talpaikon csúsztatják egyik udvarból a másikba; száraz időben hengereken a homokban, esős időben a sárban, télen a havon.

¹³¹ MOSZYŃSKI, K. 1929. 229.

¹³² A belső fejlődés törvényszerűségeit részletesen elemzi, bő példatarral, BARABÁS J. 1966. 572—576.

¹³³ JANKÓ J. 1896. 151.

¹³⁴ BELLOSICS B. 1913. 297.

¹³⁵ BELLOSICS B. 1913. 298.

Befognak a szükség szerint 4-8 lovat is.”¹³⁶ Különös figyelemre méltóak azok a megjegyzései, amelyeket a szántalpas hombár elterjedésével kapcsolatban megfogalmazott. Megállapította, hogy a bácskai sokác községeken kívül Szlavónia keleti felében, a baranyai sokác falvakban — és szórványosan a magyaroknál is — ilyen épületben tárolták a gabonát. Nem kevésbé fontos az a megfigyelése, hogy ezen a vidéken itt-ott az ólakat, sőt a lakóházakat is szántalpra építették. Ezekből a tényezőkből azt a következtetést vonta le, hogy a pásztorkodó sokácok korábban szántalpas házban lakhattak.¹³⁷

A 20. század első harmadában egyre intenzívebbé váló néprajzi kutatások a későbbiekben részletesen nem foglalkoztak az építménnyel, csupán származása, etnikai hovatartozása tekintetében hangzottak el megjegyzések. Ezekre a későbbiekben még visszatérünk. 1957 és 1962 között Baranya és Bács-Kiskun megyében tanulmányoztuk e jellegzetes gazdasági épületeket. 1965—1966-ban alkalmunk volt arra, hogy Jugoszláviában, elsősorban a szlavóniai, szerémségi és bácskai részeken vizsgáljuk meg az épület alkalmazásának mértékét és elterjedtségét. Más területekről levelezés útján kaptunk adatokat. Felhasználtuk az MNA témára vonatkozó adatait, áttanulmányoztuk a Vojvodjanski Muzej (Novi Sad), valamint a Muzej Slavonije (Osijek) fénykép- és adattárát. E speciális épülettel kapcsolatos kutatási eredményeinket két alkalommal is publikáltuk,¹³⁸ ezért e helyütt elemzésük — újabb adatokkal kiegészített — rövidített változatát közöljük.

Formai változatai, készítése, használata

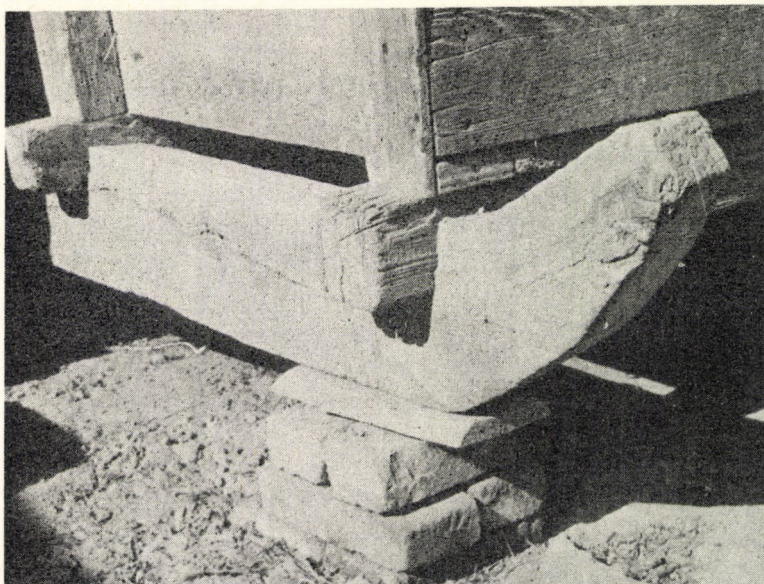
A szántalpas hombárnak két alaptípusa van: a vesszőből font kosárszerű épület és a deszkából ácsolt, négyszögletes alaprajzú, de ugyancsak szántalpra helyezett építmény. Mindkét típus alapvető jellemzője, hogy különálló épület, és csak a szemes gabona tárolására szolgált.

A kisebb méretű fonott hombárok alapját vastag, tölgyfából faragott szántalpak alkotják, melyeket farönkre, tuskóra, később két-három sornyi téglára fektettek (55. kép). A szántalpakba elől és hátul keresztben, ugyancsak tölgyfából, bárdolt gerendákat csapoltak. Az így elkészült alapba mind a négy oldalon lyukakat fúrtak, ezekbe kétujjnyi vastag rudakat szorítottak, amelyek végét az alapnál szélesebb, tágabb, gerendából készült keretbe fúrták, majd az így elkészült vázat keményfa vesszővel befönték. A szélesebb felső keret miatt a fonott fal felfelé szélesedik, metszete pedig ovális vagy négyszögletes. Az épület fenekét

¹³⁶ BELLOSICS B. 1913. 299.

¹³⁷ BELLOSICS B. 1913. 300.

¹³⁸ FÜZES E. 1964; FÜZES E. 1972.

55. Gabonatartó hombár szántalpa. Dunaszekcső

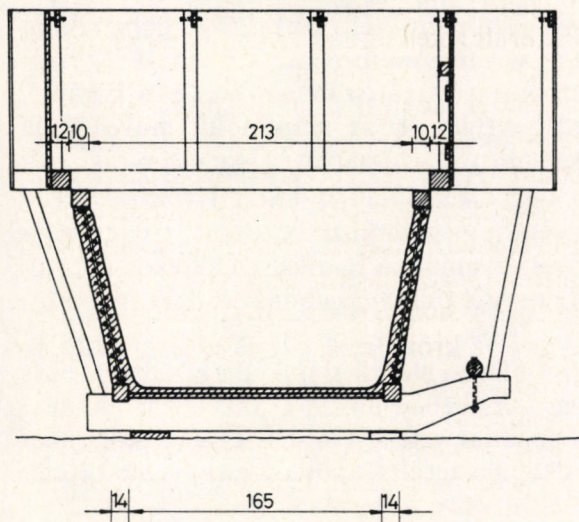
hasított deszkával rakták ki, majd az egész építmény belsejét — gyakran kívül is — vastagon betapasztották sárral. A régi szántalpas gabonásokat náddal fedték, amit gúzzsal, később dróttal kötöttek a szelemenes tető léceihez. A gerincet néha egy sor cseréppel fedték le. A később épített hombárok általában cseréppel fedték, ebben az esetben a tetőt szarufás szerkezetűre ácsolták. A nyeregtető által képzett homlokzatot hátul befonták, elöl bedeszkázták, ide került a keretezett, egyszerű deszkaajtó is (56. kép).

A kisebb méretű, régebben épített hombárok belül osztatlanok, a belsejük egyetlen nagy kikapasztott üreg (57. kép), amelybe a homlokzaton levő ajtón át öntötték a gabonát. A 19. század utolsó harmadáig a raktározandó gabonafélék szűk köre nem igényelt elkülönített tárolást. A 19. század utolsó harmadában fellendülő kukoricatermelés produktumának tárolására már külön épületek, a górék szolgáltak. Az e területen elterjedt góré típusok és a szántalpas hombárok közötti összefüggésre BALASSA mutatott rá,¹³⁹ de kapcsolatuk kronológiai rögzítése és mikéntje a rendelkezünkre álló adatok alapján egyelőre nem tisztázható. A belül osztott szántalpas gabonások zömmel a 19. század végén jelentek meg. Általában hosszában osztották ketté a hombár üregét, néha keresztben is, összeszegelt deszkafallal, máskor fonott és tapasztott fallal. A deszkafalat

¹³⁹ BALASSA I. 1960. 281.

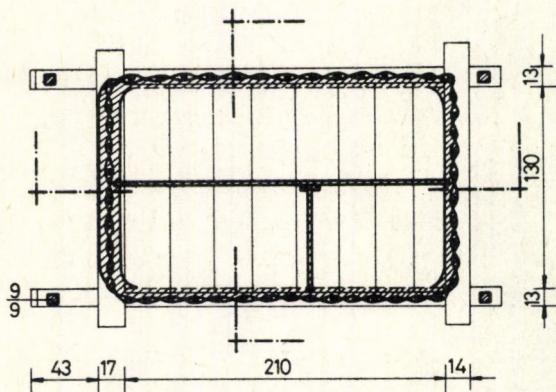

56. Vesszőből kötött szántalpas hombár. Mohács

57. Vesszőből készült szántalpas hombár metszete. Mohács

változtatható magasságúra képezték ki, azt a termés mennyiségétől függően lehetett magasítani (58. kép). A fonott szántalpas gabonásoknak számtalan variánsa terjedt el Baranyában, a Bácskában és a szomszédos területeken.

58. Több rekeszes vesszőhombár alaprajza. Mohács

Ezek a változatok szerkezetileg nem térnek el egymástól, építőanyaguk is azonos, csupán a méret, a díszítés, általában a megjelenítés egyéni kifejezésformái tükröződnek rajtuk. A változatok egy részét az 59—66. képen mutatjuk be.

A deszkából készült szántalpas gabonások akkor terjedtek el, amikor a gabonatermelés mennyiségileg megnövekedett, ennek következtében nagyobb és differenciált tárolási lehetőségre volt szükség. A gabonakonjunktúra a 19. század hetvenes-nyolcvanas éveiben uralta el a mezőgazdasági termelést ezen a vidéken, amikor a Dunát szabályozták, és a korábbi, időszakosan leelőnek használt területeket is szántóföldi művelés alá vonták. A konjunktúra következtében Szlavóniában és Horvátországban a nyolcvanas évek elején mintegy másfél millió q búzát termeltek, ez a mennyiség a kilencvenes évek végére megháromszorozódott.¹⁴⁰ Ugyanebben az időben Baranyában közel egymillió, a Bácskában kerekén hárommillió, Szerém megyében pedig másfél millió q gabonát (búzát és rozsot) termeltek évente.¹⁴¹

A gabonatermelés növekedését a Duna mellékén speciális körülmények is elősegítették. Például a Mohács térségében húzódó, 52 000 kat. holdnyi Margitta-szigetet 1883-ban védőgáttal vették körül, s ezzel a korábban vizenyős, csak jószág tartásra alkalmas terület, amit a Duna évente kétszer

¹⁴⁰ ŠTEINER, V. 1881. 183.

¹⁴¹ Magyar statisztikai évkönyv. VI. Bp. 1898. 64—65.

59. Tapasztott szántalpas hombár. Dunafalva

megöntözött, alkalmassá vált a rendszeres mezőgazdasági művelésre. A sziget haszonélvező községei — Mohácson kívül elsősorban Dunaszekcső, Nagybaracska, Dávod és Hercegszántó — értékes földterülethez jutottak, amit az 1880-as években felmértek és kiosztottak.¹⁴² A községektől távol levő szigeti földeken nemsokára gyors tanyásodás indult meg.

A deszkahombárok elterjedésének kezdetét a 19. század hetvenes-nyolcvanas éveire tehetjük. Egyetlen datált szántalpas deszkgabonást ismerünk Hercegszántóról, ez 1877-ben készült. Ezekben az évtizedekben épült a többi is, ezt az egymással való formai és minőségi összehasonlításon kívül az adatközlők is megerősítették. Később is építettek ilyeneket, egészen az első világháború körüli évekig, amikortól az új lakóházakba épített kamrák és rekesztékek a szántalpas gabonások többségét feleslegessé tették.

A szántalpas deszkahombár szerkezete lényegében megegyezik a fonott falú hombárokéval (67. kép). A különbség annyi, hogy az épület falát a függőleges oszlopok vágatába csúsztatott deszkák alkotják. A szarufás

¹⁴² FÖLKER J. 1900. 123., 139.

60. Nádfedeles szántalpas hombár. Hercegszántó

61. Nagyméretű vesszőhombár. Dunafalva

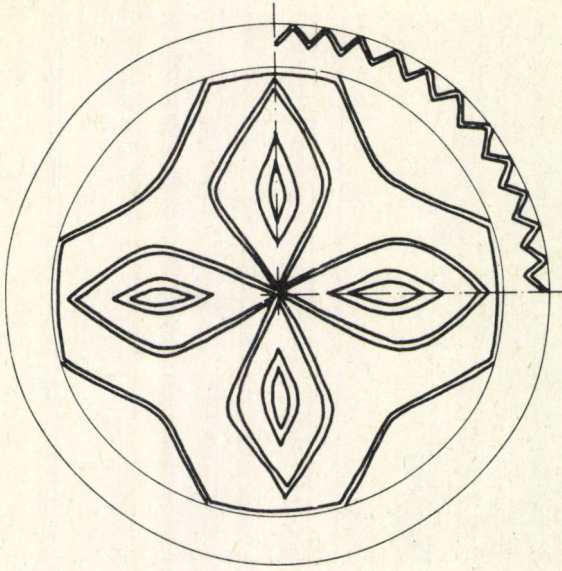

62. Belül tapasztott szántalpas hombár. Dunafalva

63. Kétrekeszes szántalpas hombár. Mohács

szerkezetű tetőt először deszkával fedték le, majd erre kerültek a tetőlécek, végül a cserepek. A homlokzatot elől-hátul bedeszkázták, az elülső homlokzatra került a vaspántos, lakattal zárható deszkaajtó. További

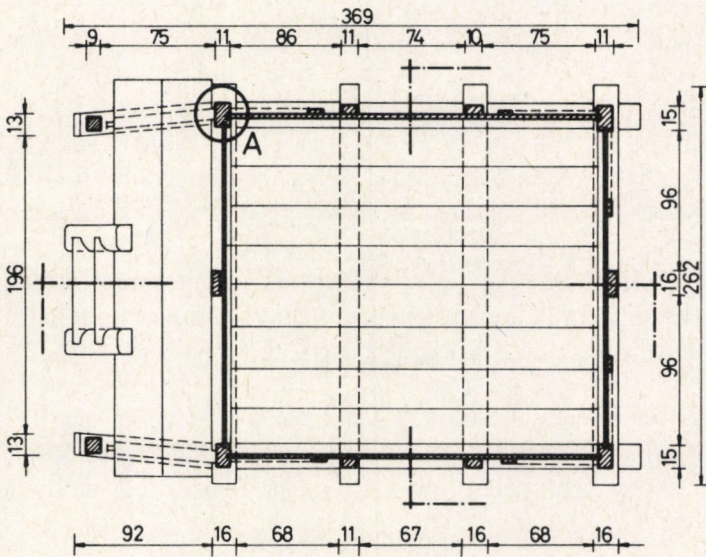
64. Szántalpas hombár faragott oromdíszé. Mohács

65. Vesszéből készült szántalpas hombár. Hercegszántó

66. Szántalpas hombár a ház mellett. Hercegszántó

67. Deszkából készült szántalpas hombár alaprajza. Mohács

különbség az, hogy a deszkagabonás elején, az előreugró tető alatt kis tornácot képeztek ki, amelyhez falépcső vezet fel. Az előteret két faragott oszlop (68. kép), felül pedig cifrán faragott kakasülő díszíti és keretezi. Ezek

68. Szántalpas hombár faragott tornácoszlopa. Mohács

a kis tornácok jellegzetes részei a deszkából épült szántalpas gabonásoknak. Gyakorlati hasznuk az, hogy a kiugró tető védi a gabonás homlokfalát és ajtaját a beverő esőtől, másrészt erre a tornácra állnak fel, amikor a gabonát beöntik vagy kimerik a gabonából (69. kép). A leírt szerkezetű deszkagabonások elsősorban a bácskai sokác községekben és Mohácson terjedtek el.¹⁴³ Az azonos alapszerkezetű szántalpas gabonások számos változatát találtuk a gyűjtés idején ezekben a községekben, közülük néhányat (70—72. kép) bemutatunk.

A fonott és deszkából készült szántalpas gabonások összevetésekor a kétfajta, de azonos alapszerkezetű tárolóépület rokonsága és összefüggése kézenfekvő. A közös vonások elemzése kétségtelenül igazolja, hogy a

¹⁴³ BELLOSICS B. 1913. 298.

69. Deszkából készült szántalpas hombár. Mohács

70. Faragásokkal és festéssel díszített szántalpas hombár. Mohács

deszkatárolók a szántalpas fonott gabonások mintájára készültek, azok szerkezeti és formai elemeit fejlesztették tovább. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a deszkagabonások a fonottaknál ismeretlen díszítőe-

71. Deszkából készült szántalpas hombár. Dunafalva

72. Kis méretű szántalpas hombár. Dunafalva

lemekkel rendelkeznek. Már JANKÓ, később BELLOSICS is megállapította, hogy a gabonásoknál felhasznált díszítőmotívumok egy része megtalálható a ház vagy a kapu díszítőelemei között.¹⁴⁴ Az általuk leírtak közül megtaláltuk a gabonásokon az oszlopot díszítő tulipánt (68. kép), a homlokzatra festett férfi- és nőalakot, a vésett virágmintákat, valamint a kicsipkézett verébeszkákat. A festett emberábrázolást „typusos ornamentális elemnek” határozta meg JANKÓ a sokác falvakban.¹⁴⁵ Ezt a feltevést igazolni látszik az is, hogy 1960-ban egy 1882-ben készült, férfi- és nőalakkal díszített, festett láda került elő Mohácson.¹⁴⁶

A szántalpas gabonásokban eleinte kétszerest, később búzát és rozstot őriztek, amit zsákból vagy vékával öntöttek be. A rekeszes gabonásoknál az egyik fiókba a búzát, a másikba a rozstot töltötték. Gyakran a második fiókba öntötték a tisztább, vetőmagnak szánt búzát. Az épület nagyságától függően 15-16 q gabona fért el egy szántalpas gabonásban. A jól szellőző szántalpas gabonásokban évekig tárolhatták romlás nélkül a gabonát.

Mohácson, a Mohácsi-sziget mezőgazdasági hasznosításával, a szántalpas gabonások sajátos használata alakult ki. Azok a családok, akik szigeti földjükön időszakosan használt tanyát létesítettek, a szemnyerési munkákat is ott végezték. A magot zsákba öntve kocsival hordták haza, és a városi háznál levő gabonásba öntötték. Egyetlen adat szól arról, hogy a kicsépellt búzát a szigeten készített gabonásba öntötték, majd télen, a befagyott Duna jegén a városi házhoz húzatták. A 19. század vége felé, amikor sokan kiköltöztek a szigetre, és a tanyák állandóan lakott, komplex mezőgazdasági üzemek lettek, a lakóházzal együtt a szántalpas gabonást is itt építették fel.

A szántalpas gabonás belseje csak gabonátárolásra szolgált, kívül viszont több használati tárgy talált magának állandó helyet. Az eresz alá dugták a ritkán használt kisebb eszközöket, szerszámokat; a meszelőt, a metszőkést, a sarlót, az ácskapcsokat stb. Az eresz védelme alá állították a köszörűkövet, a lábost, a permetezőkannát, a hordóabroncsot, a kályhacsövet, a kosarakat, a kocsiodalt, az ekevasat, a faragószéket, a targoncát. Ha elég magas talpon állt a gabonás, alája tették a kerékabroncsot, a hordódongát, a deszkákat, léceket stb. Menedéket talált itt a kutya is az eső elől, egyúttal a gabona őrzését, a rágcsálók elriasztását is szolgálta. Ősszel a gabonás oldalára vagy elejére akasztották a száradó paprikafüzért. A másodlagos funkciók közé tartozott az is, hogy a deszkagabonások tornáca nyáron alvásra is szolgált. Ez különösen a századforduló táján volt gyakori. Az 1956. évi árvíz alkalmával — amikor a benyomuló jeges ár a szigeten a

¹⁴⁴ JANKÓ J. 1896. 151.; BELLOSICS B. 1913. 299.

¹⁴⁵ JANKÓ J. 1896. 151.

¹⁴⁶ A Néprajzi Múzeum 1960. évi tárggyűjtése. NÉ 1961. 91. (46. kép).

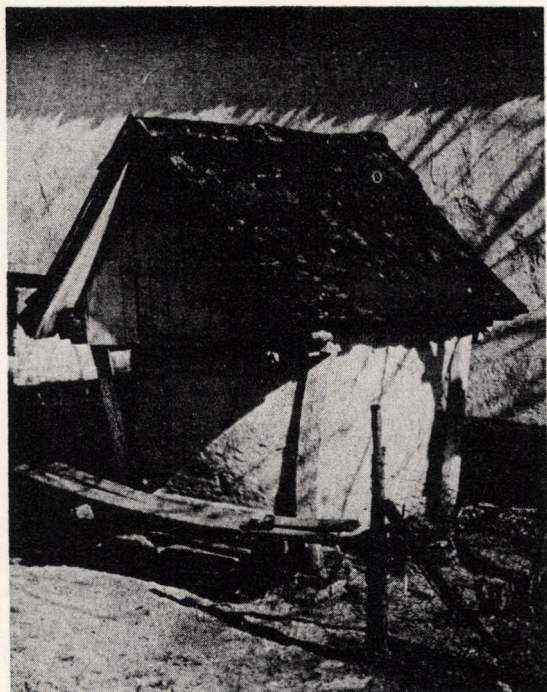
vályogfalú házak többségét elmosta, a deszkgabonások azonban megmaradtak — ideiglenes lakásul is szolgáltak. Hercegszántón az ekkortájt jobbra üres gabonások elején ajtót nyitottak, és a család hetekig bennük éjszakázott.

Elterjedési területe

A szántalpas gabonásokat elsősorban a Duna déli szakasza és a Dráva melletti sokác községekben használták. A legnépesebb településen, Mohácson, a sokác városrészben szinte minden háznál alkalmazták e gabonások valamelyik formáját. Az állandóan lakott tanyákkal sok gabonás került a Mohácsi-szigetre is. Néhány magyar család is alkalmazott ilyen tárolóépületet Mohácson, ők a városi háznál építették fel. Nincs adatunk arra, hogy a mohácsi szerbek vagy a németek építettek volna ilyeneket. Régebben ugyancsak a sokácok használták Dunaszekcsőn is. Itt azonban az építmény sorsa sajátosan alakult. A sokácok nagy része beolvadt az itteni magyarságba, vagy még az első világháború előtt Mohácsra vagy a Mohácsi-szigetre költözött. A szántalpas gabonás használatát azonban átvették a magyarok is a Mohácsi-szigetre való kirajzáskor, a kiköltöző néhány sokác családdal együtt ide is kivitték, ahol az 1950-es években a szétszórt tanyákat Dunafalva néven községbe tömörítették. Hasonló volt a helyzet Sombereken is. Csakhogy itt a sokácok mellett a szerbek is ebben raktározták a gabonát. A sokácok még a századforduló előtt beolvadtak vagy elköltöztek, a szerb családok többsége pedig 1920-ban az optálások során Jugoszláviába vándorolt ki. A falu hajdan szerbek lakta, ma is Szerb utcának nevezett részén a beköltöző németek használták tovább a szántalpas gabonásokat, csakhogy ők *fruchtkarbnak* nevezték (73. kép).

A Dráva menti sokác falvak közül Alsószentmártonban és Kásádon használtak szántalpas tárolót. Itt azonban már a századforduló táján kiszorították a kamraszerű, *ambarnak* nevezett épületek. Baranya megye többi részéből csak néhány szórványos adat utal a szántalpas gabonások használatára. Tárolóként alkalmazták Nagykozáron, Szébenyben, Romonyán. Az utóbbi helyen *hombárnak* vagy *cserénynek* nevezték.¹⁴⁷ Sikerült az emléket felderíteni Kölkeden is, ahol a korábban itt élő néhány sokác család használta. Figyelemre méltó tény, hogy a szántalpas gabonás teljesen ismeretlen a Pécs környéki sokác falvakban. A gabonát itt gerendaváz, ugyancsak különálló épületben raktározták. Sohasem használták a Dráva felső folyása melletti, baranyai és somogyi horvát községekben sem (Felsőszentmárton, Révfalu, Drávakeresztúr, Potony,

¹⁴⁷ ANDRÁSFALVY B. gy. és szíves közlése, 1963.

73. Tapasztott szántalpas hombár, fruchtkarb. Somberek

Lakócsa, Szentborbás stb.), ahol komplexebb, az egyéb élelmiszer és szerszámok tárolására is szolgáló kamrát építettek.

Széles körben ismert volt a Dráva-szögben. Az itteni sokác községekben mindenütt szántalpas hombárban őrizték a gabonát.¹⁴⁸ Dályokon, Izsépen, Márokon és Darázson még az 1960-as években is állt néhány.¹⁴⁹ Tőlük nyugatra a határ közelébe eső községekben: Lőcsön, Torjácon, Petárdán stb. ugyancsak használták, innen azonban kevés adatunk van. Szórványosan előfordult a Dráva-szög déli részén megtelepült magyaroknál is. Laskón kör alakúak voltak, és az udvar közepén állottak.¹⁵⁰ A fonott típust ismerték Kopácson, Vörösmarton¹⁵¹ és Dárdán.¹⁵² Itt elsősorban a szerbek használták. Várदारócon is gyakori volt,¹⁵³ ebben a faluban kukoricát is tároltak bennük.¹⁵⁴

¹⁴⁸ PINTEROVIĆ, D. 1954. 81.

¹⁴⁹ LECHNER, Z. (Eszék) szíves levélbeni közlése, 1961.

¹⁵⁰ EA 1855. TAGÁN G. 1941.

¹⁵¹ PATAKY A. (Kopács) szíves levélbeni közlése, 1962.

¹⁵² TÁLASI I. szíves közlése, 1959.

¹⁵³ EA 1855. TAGÁN G. 1941; FÜZES E. gy. 1965.

¹⁵⁴ BALASSA I. 1960. 278.

Rendszeresen használták a szántalpas gabonást a bácskai sokácok is.¹⁵⁵ Hercegszántón a gyűjtés idején majd minden háznál találtunk ilyen. Régebben a falu körüli szálláskertekben állottak. A jómódú gazdák szállásán gyakran két-három gabonás is állt egymás mellett (74. kép).

74. Két fonott szántalpas hombár. Hercegszántó

JANKÓ és BELLOSICS adataira támaszkodva valószínűsítjük, hogy így tárolták a gabonát a többi Duna menti sokác községben is, Béregen, Monostorszegen, Szontán, Bogyánban és Bácsban. Szórványosan előfordultak a Duna menti magyar és vegyes lakosságú községekben is,¹⁵⁶ továbbá Baracskán és Bajmokon,¹⁵⁷ valamint a szerbeknél is.¹⁵⁸ Korábban náluk gyakoribb lehetett, legalábbis erre utal egy 1866-ból származó adat: „Künn az udvaron, földbirtok szerint, egy vagy két, szánra helyezett nádfedelű hombár, mely a tűz esélyeit leszámítva, a cseréptető padlásnál s a dohos veremnél mindenesetre egészségesebb gabonátár . . .”¹⁵⁹

¹⁵⁵ Lásd JANKÓ J. és BELLOSICS B. idézett munkáit.

¹⁵⁶ BOROVSKY S. Bács-Bodrog vármegye. I. 327.

¹⁵⁷ BELLOSICS B. 1913. 300.; EA 721. Gyűjtője ismeretlen.

¹⁵⁸ BELLOSICS B. 1913. 300

¹⁵⁹ RÓNAI S. 1866. 559.

A szántalpas gabonás másik nagy elterjedési területe Szlavónia. Erre már BELLOSICS is rámutatott, de más adatok is megerősítették.¹⁶⁰ Különösen a Duna melletti és a szlavóniai síkságon fekvő sokác községekben volt általános. Daljban a gyűjtés idején még használták, de itt az eddigiektől eltérően košnak nevezik.¹⁶¹ A Vinkovcitól és Vukovartól délre eső területen szintén ismert volt. Itteni elterjedéséről és használatáról egy levél részletesen tájékoztat bennünket. A levelet DOSZTÁL jankovcei lelkész írta, valószínűleg BELLOSICSnak.¹⁶² A gyűjtő községenként részletezte, hogy az építményt kik és hogyan használják, mikor került használatba, illetőleg mikor hagytak fel vele. Első kézből szerzett adatai, illetőleg közvetlen megfigyelései kitűnő képet nyújtanak erről a területről. Megtudjuk a levélből, hogy Jankovcén is elsősorban a sokácok használták, tőlük vették át a bevándorló magyarok, ugyanis „a sokácok, miután megkapták az urbarial erdőt, erősebb gerendákon fekvő hombárokot kezdtek építeni, mert a fát ingyen kapták. A magyarok nem kaptak olyan szép épületfát, ezért beérik a fonottal”. Otokon és Gradištében DOSZTÁL gyűjtése idején már csak egy-két példány volt, itt is kiszorították a rekeszes deszkahombárok.¹⁶³ Ugyanez történt a horvát Privlakában. Čakovcén 1850 táján még minden háznál volt szántalpas gabonás, magyaroknál és szerbeknél is, a századforduló táján azonban már téglagabonást találni helyette. Ugyanez volt a helyzet Slakovcén, Marincén, Ceridjben is. Az elterjedést vizsgálva DOSZTÁL is utal arra, hogy a Dráva-szögben és a Bácskában is gyakori, különösen a sokác falvakban. Igen figyelemreméltó az a többször hangsúlyozott megállapítása, hogy a szántalpas gabonást először csak sokácok használták, tőlük vették át a magyarok. A sokác—szerb vegyes községekben így tárolták a gabonát a szerbek is, a tiszta szerb, illetőleg német lakosságú falvakban azonban ismeretlen.

A szántalpas hombárok alkalmazására, elterjedésére vonatkozó adataink alapján készítettük el a 11. térképet. A térkép tüzetesebb tanulmányozása nélkül is megállapítható, hogy ezek az építmények a Kárpát-medence déli részén, elsősorban délszláv nyelvterületen, valamint az ezzel érintkező területeken terjedtek el. A szántalpas gabonás legintenzívebb alkalmazását a Bácskában, Baranyában és Szlavóniában figyelhetjük meg. Megjegyezzük, hogy fonott gabonások alkalmazásáról kaptunk adatot Csongrád (75. kép), Csanád megyéből és az erdélyi Mezőségből is. Ezek egy része szántalpon állt.¹⁶⁴ A szórványos adatok pontatlansága miatt gyakran csak

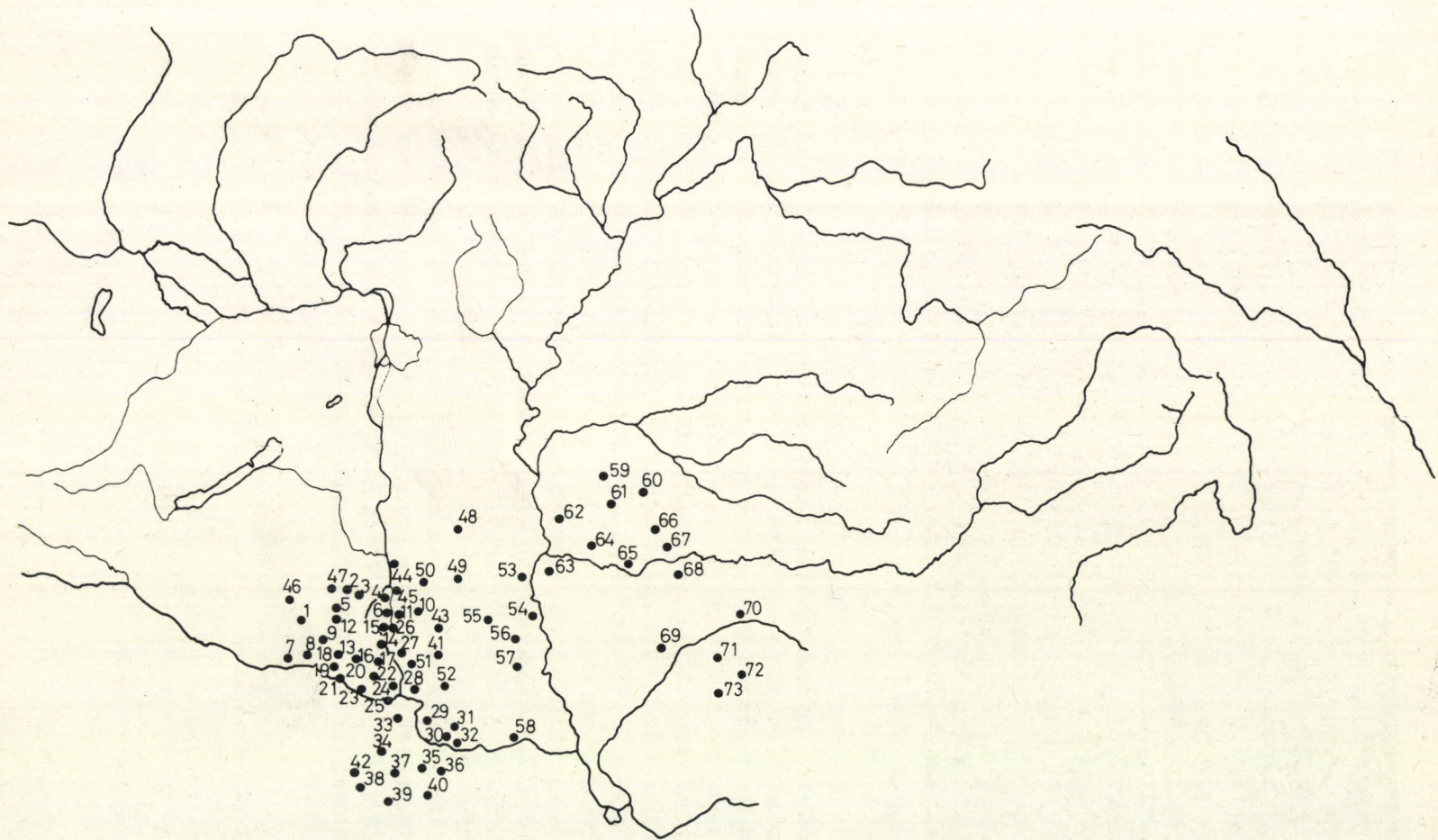
¹⁶⁰ Das Bauernhaus in Croatien. Zagreb—Dresden, 1911. — Továbbá LECHNER, Z. (Eszék) és GAVAZZI, M. (Zágráb) szíves levélbeni közlései.

¹⁶¹ LECHNER, Z. szíves levélbeni közlése.

¹⁶² EA 1847. DOSZTÁL J. 1913.

¹⁶³ LOVRETIČ, J. 1897.

¹⁶⁴ GUNDA B. 1941. 40—41.

11. A szántalpas hombár előfordulása a 19. század végén

75. Szántalpas hombárok az udvarban. Apátfalva

az épület nevét ismerjük, és nem derül ki, hogy szántalpon álltak-e vagy sem. Makón például régebben fonott, tapasztott, szántalpakon álló épületben tartották a gabonát, amit *kasnak* vagy *hambárnak* neveztek.¹⁶⁵ Hasonló építményt használtak Orosháza környékén, s itt is ezzel a névvel jelölték.¹⁶⁶ Hódmezővásárhelyen már a 18. században voltak fából készült gabonások, formájukat és szerkezetüket azonban nem ismerjük.¹⁶⁷ Különálló épület volt a gabonás Kiszomborban is.¹⁶⁸ Torontál megyében a magyarok, a szerbek és a bolgárok is külön épületet emeltek a gabonának, a leírásokból, illetőleg az utalásokból következtethetőleg azonban ezek nem szántalpakon álltak.¹⁶⁹ Krassó-Szörény megyében a fonott kasok már a 18. században használatban voltak, a kukoricán kívül valószínűleg gabonát is tároltak bennük.¹⁷⁰

A Mezőségen használt szántalpas kasokról nincsenek konkrét adataink. Annyit tudunk csak, hogy elsősorban a románok használták, a terület déli részén.¹⁷¹ A fonott tárolóedények és -épületek Erdélyben igen nagy múltra tekintenek vissza, az uradalmak inventáriumai a 17. században gyakran

¹⁶⁵ UMTsz. H. KOVÁCS M. 1926; TÓTH F. 1974. 219—224.

¹⁶⁶ NAGY Gy. 1963a. 97—100.

¹⁶⁷ BARABÁS J. 1954. 477—478.

¹⁶⁸ KISS M. H. 1940. 129.

¹⁶⁹ BOROVSKY S. Torontál vármegye. 142., 161., 166. .

¹⁷⁰ BALASSA I. 1960. 272.

¹⁷¹ GUNDA B. 1941. 40—41.

említenek búzatartó kasokat és gabonásépületeket.¹⁷² Vesszöböl font gabonást használtak a Székelyföldön is, *hombárnak* vagy *kasnak* nevezték, de nem szántalpakon állt.¹⁷³ A szántalpas gabonás ezen a területen egyébként sem lehetett gyakori, hiszen itt korán elterjedtek a kamraszerű gabonások.¹⁷⁴

Végeredményben a szántalpas gabonások használata meglehetősen szűk területre korlátozódik, legalábbis a 19. század utolsó évtizedeiben. A fonott tárolóépületek — nem beszélve a fonott lakóházakról — egész Európában igen régiek. A kisebb, kerek alaprajzú kasok, amelyek talpakon vagy cölöpökön állottak, főleg a mediterrán vidéken voltak kedveltek.¹⁷⁵ Formai megfelelőiket később kukorica tárolására is használták. A délkelet-európai és dél-magyarországi kukoricagórék bölcsőjét is itt kell keresnünk, elterjedésük észak felé világosan kimutatható.¹⁷⁶ A gabonartó kasokkal, illetőleg a fonott gabonásokkal való kapcsolatuk ugyan kézenfekvő, de nem tudjuk pontosan, mikor jelentek meg a Kárpát-medencében. A 14—15. századi oklevelekben nincs nyomuk,¹⁷⁷ ezért bizonyosra vehetjük, hogy elterjedésük a török hódoltság második felében meginduló, majd a 18. század elején tömegesen jelentkező délszláv migrációhoz köthető.¹⁷⁸

Mielőtt továbbmennénk, és az elterjedésnek ezt az útját elemeznénk, vizsgáljuk meg a szántalpak és az ezzel összefüggő mozgathatóság kérdését.

Mozgatása

Az itt tárgyalt gabonások legszembetűnőbb és számunkra a legtöbb problémát felvető sajátossága az, hogy szántalpakon állanak. BELLOSICS ennek okául csak azt említi meg, hogy a *zadruga* felbomlásakor a szétköltöző családok magukkal húzathatták.¹⁷⁹ Ez valószínűleg nyomós ok lehetett, főleg a nagycsalád végleges felbomlása idején.¹⁸⁰ Gyakori eset volt az is, hogy a gabonát a tárolóépülettel együtt adták el, ilyenkor az új

¹⁷² MAKKAJ L. 1954. 562.

¹⁷³ CS. SEBESTYÉN K. 1941. 74.

¹⁷⁴ VÖ. JANKÓ J. 1892. 74.; MOLDOVÁN G. 1879. 133—134.; BÁTKY Zs. 1907. 70.; CS SEBESTYÉN K. 1941. 71., 74.

¹⁷⁵ HABERLANDT, A. 1926. II. 427—428.; BOHDANOWICZ, J. 1974.

¹⁷⁶ BALASSA I. 1960. 309.

¹⁷⁷ BALASSA I. 1960. 270.

¹⁷⁸ Erre a fontos tényre rámutatott még: GUNDA B. 1941. 40.; GUNDA B. 1942. 269.; TÁLASI I. 1944—1945. 28.

¹⁷⁹ BELLOSICS B. 1913. 299.

¹⁸⁰ A nagycsalád felbomlása másutt is nyomot hagyott a ház és a gazdasági épületek fejlődésében. Az ormánsági kis kamrákat, amelyek korábban a fiatal házasok alvóhelyei voltak, a nagycsalád felbomlása után gabonartókká alakították. GUNDA B. 1949. 6.

tulajdonos a saját udvarába vontatta. Jelentősebb indíték lehetett a gyakori tűzveszély. A korabeli patics falú, nádfedelű, vessző- vagy deszkakéménnyel ellátott házak állandó tűzveszélyt jelentettek. Az esetleges tűzkár miatt más területeken (pl. az Alpokban) is a háztól távol építették fel a készletkamrákat.¹⁸¹ Az adatközlők nem egy olyan esetről számoltak be, amikor tűz esetén a szántalpas gabonást ökrökkel vagy lovakkal, akár száraz talajon is elvontatták. És hogy ez nem lehetett ritka eset, igazolják a gyakori tüzesetekről beszámoló tudósítások.¹⁸² Mohácson különösen gyakran pusztított tűzvész, ezért a tanács már 1773-ban szigorúan megtiltotta a gyúlékony kémények használatát.¹⁸³ Ennek ellenére a 19. században három nagy tűzvész is volt Mohácson, az utolsó 1862-ben, amely egész városrészt hamvasztott el.¹⁸⁴ Ilyenkor a fontosabb ruhanemű mellett elsősorban az egész évi megélhetést biztosító termést mentették.

Hasonló veszedelemmel fenyegetett a másik természeti elem, a víz is. A sokác falvak többsége a Duna árterébe vagy közvetlen közelébe települt. A folyó szabályozása és a védőgátak felépítése előtt a tavaszi áradások minden évben veszélyeztették az alacsonyabb részeken lakókat, akik ilyenkor menekülni kényszerültek. Az áradások Mohácsot is állandóan fenyegették. A 19. század folyamán több alkalommal betört a víz a városba, és nagy pusztítást végzett.¹⁸⁵ Ha a városiak időben értesültek a fenyegető veszedelemről, a gabonást is magasabb, víz nem járta területre vontatták.

A szállításnak nem volt kialakult technikája. Ha nem fenyegetett veszély, inkább megvárták az esős időt vagy a havat. A kisebb gabonást két ökörrrel vagy lóval húzták el. A fonottakról még a nádtetőt sem vették le. A nagyobb gabonás vontatásához két pár ökör vagy három pár ló kellett. Az épületet láncsal kötötték a hámozóhoz vagy a tézslához. A cseréppel fedett gabonásokról nemcsak a cserepet, hanem a tetővázat is levették, és külön szállították. Költözéskor természetesen a gabonát is zsákba merték, és csak az üres gabonást vontatták el. Hercegszántón megmaradt az emléke annak, hogy vontatáskor a talpak alá fahengereket helyeztek, ezeken gurították el a gabonást.

Az itt részletezett tényezők jelentőségét nem szabad túlbecsülnünk. Bizonyos, hogy nem a fenti szükségletek teremtették meg a gabonások szántalpat, hanem fordítva, azok megléte tette lehetővé az épületek alkalmoszerű mozgását.

¹⁸¹ Lásd SCHIER, B. 1932. Speicher című fejezet; WEISS, R. 1959. 261.

¹⁸² Mohács és vidéke, 1895. 13. sz.

¹⁸³ PÁL Mohácsi közgyűlési jegyzőkönyvek. 1773. V. 21.

¹⁸⁴ FÖLKER J. 1900. 133—134.

¹⁸⁵ FÖLKER J. 1900. 134—136.

A szántalp alkalmazásának és továbbélésének indítékait keresve tekintsük át azokat a szántalpas épületeket, amelyek mint szerkezeti párhuzamok, más oldalról világítják meg a szántalpas gabonások történetét.

A szántalpra emelt épületek mediterrán területen nagyon régiek,¹⁸⁶ használatuk itt-ott már az ókorban is kimutatható.¹⁸⁷ MERINGER szerint a legutóbbi évszázadokban a Balkánon használták a legtöbbet, Boszniában és Hercegovinában még szántalpas lakóházak is voltak a 19. század végén.¹⁸⁸ A balkáni mozgatható pásztorépületeket WAKARELSKI dolgozta fel.¹⁸⁹ Összefoglalta és elemezte a szántalpas pásztorépületeket is, amelyek Bulgáriában éppúgy megtalálhatók voltak, mint Montenegróban, Hercegovinában, Szerbiában és Boszniában. Tudjuk, hogy használtak szántalpas kunyhót a dél-erdélyi román és magyar pásztorok,¹⁹⁰ továbbá ismert volt az Alacsony-Tátrában¹⁹¹ és Szlovákia más részén is.¹⁹²

Nem lehet most célunk, hogy a szántalpas pásztorépületeket elemezzük, különösen pedig, hogy elterjedésükről bármilyen következtetést vonjunk le. Rá kell mutatni azonban arra, hogy a szántalpas pásztorokunyhók mindenütt az állattartás olyan speciális formáihoz kapcsolódtak, amelyre az időszakos vagy állandó mozgás jellemző. Ez az összefüggés természetes, hiszen az állandó szükségletként jelentkező friss legelő gyors és könnyű helyzetváltoztatást igényelt. Ennek az életmódnak a tartozékai a könnyen mozgatható pásztorépületek, köztük a szántalpas kunyhók is, egész Európában. Figyelembe kell venni továbbá azokat az elemzésünkénél igen fontos tényeket, amelyek a szántalpas gabonások és a hasonló szerkezetű pásztorépületek összefüggésére mutatnak. Sajnos ebben a tekintetben csak spekulatív megalapozott következtetésekkel számolhatunk, hiszen a kézenfekvő formai és szerkezeti egyezések még semmit sem magyaráznak meg. Az összefüggés okait és mikéntjét az *életmódban*, az azt kialakító *társadalmi-gazdasági feltételekben* kell keresnünk.

A szántalpas hombárok eredete

BEDNÁRIK mutatott rá arra, hogy a régi szlávoknál a részben letelepült és az állattartás mellett földművelést is folytató népcsoportoknál merült fel a gabonátárolás igénye; ekkor jelentek meg nálunk a különféle gabonatarató

¹⁸⁶ GUNDA B. 1941. 42. 34. jegyzet.

¹⁸⁷ MERINGER, R. 1906. 409.

¹⁸⁸ MERINGER, R. 1906. 401—408.; MURKO, M. 1905. 325.

¹⁸⁹ WAKARELSKI, Ch. 1956—1958.

¹⁹⁰ MOLDOVÁN G. 1913. 462.; MN II. 212.; GUNDA B. 1941. 40.; WAKARELSKI, Ch. 1956. 73., 75.

¹⁹¹ HOLUB-PACEWICZOWA, Ž. 1933—1934. 27—28.

¹⁹² BEDNÁRIK, R. 1952.

épületek.¹⁹³ A lakhelyeiket gyakran váltó szláv népcsoportok — szerinte — állandó hajlékkal még nem rendelkeztek, a szántalpakon vagy kerekeken mozgatott egyszerű épület a hajlék és a tároló szerepét is betöltötte.¹⁹⁴ A Balkánon, ahol az életmód mozgékony jellege, valamint a gazdálkodás kettőssége (állattartás, földművelés) a 19. század végéig megmaradt, és hosszú továbbélését különféle történelmi okok indokolták,¹⁹⁵ kétféle mozgatható épületet használtak: szántalpas pásztorkunyhót és ugyancsak szántalpas szerkezetű gabonatórolót. Az azonos szerkezettel épült, de különböző funkciójú építmények nyilván praktikus megfontolásból keletkeztek és terjedtek el, hiszen megfeleltek a lakhelyeket váltó, mozgékony életmódnak. Ez az oka annak, hogy a Balkán azon területein, ahol korábban transzhumáló pásztorkodást folytattak, szántalpas gabonást is találunk még a 20. században is, amikor pedig a földművelés már régen helyhez kötött.¹⁹⁶ A szántalpas hombár ezeken a területeken, jóllehet eredeti mozgatható jellegét már elvesztette, építési hagyományként élt tovább. Hasonló helyzet alakult ki a Kárpát-medence déli részén. A 17—18. században ide költöző délszlávok letelepedésük után egy ideig még folytatták mozgékony pásztor életmódjukat, de földet is műveltek. Ez az oka annak, hogy a szántalpas pásztorkunyhó mellett a szántalpas gabonás is ismert volt náluk a 19. század derekáig.¹⁹⁷

Ha a szántalpas hombárok szerkezeti jellegzetességeit vesszük szemügyre, múltjuk két irányban nyomozható: egyrészt a vesszőből font épületek, másrészt a szántalpas épületek irányában. A vesszőből készült gabonások sajátossága, hogy a gabonát felül töltik be, s ez arra mutat, hogy a hasonló szerkezetű különféle vesszőtárolókkal, főleg a kukoricakasokkal vannak szoros kapcsolatban. A vesszőből font szántalpas hombárok múltjának nyomozásakor azonban gyakorlatilag ez az út járhatatlan, hiszen a vesszőből font különféle tárolóedények és -építmények Európa déli és keleti területein rendkívül elterjedtek, az összehasonlító vizsgálathoz nem adnak konkrét támpontot. Ha a szántalpat vesszük vizsgálat alá, kiderül, hogy jóllehet a különféle funkciójú szántalpas építmények ugyancsak nagy területen ismertek,¹⁹⁸ de a Kárpát-medence déli részén megismert gabonásokhoz hasonló megformálású és szerkezetű épületeket csak a Balkánon használtak, ezért gabonásaink eredetét is ott kell keresni. Ezt a meg-

¹⁹³ BEDNÁRIK, R. 1952. 276.

¹⁹⁴ BEDNÁRIK, R. 1952. 290. Itt jegyezzük meg, hogy WAKARELSKI (1958. 33.) a szláv szántalpas ház létét határozottan tagadja, s a mozgatható pásztorepületek és a lakások között sem lát semmilyen összefüggést.

¹⁹⁵ Részletesen elemzi ezeket WAKARELSKI, Ch. 1956—1958.

¹⁹⁶ WAKARELSKI, Ch. 1958. 4.

¹⁹⁷ BELLOSICS B. 1913. 300.

¹⁹⁸ Használták például Skandináviában is. Vö. BERG, G. 1935. 82—83.

győződésünket erősíti az a tény is, hogy a szántalpas hombárokat elsősorban a Balkánról származó sokác falvakban használták. Indokolt tehát, hogy megvizsgáljuk azokat a történeti adatokat, amelyek a délszláv népcsoportok, köztük a sokácok népmozgását és az azzal együtt járó kulturális migrációt dokumentálják.

A Duna déli szakaszán és a Dráva vidékén élő sokácok története ma sem teljesen tisztázott. Részletesebben UNYI Bernardin foglalkozott történetükkel, akinek sikerült megragadni településtörténetük néhány mozzanatát. Véleménye szerint a sokácok több csoportban települtek be a Kárpát-medence déli részére, egy részük Bulgária nyugati részéről származik, míg a többség Boszniából menekült jelenlegi lakhelyére.¹⁹⁹ Nyelvük tanulmányozása alapján CZIRFUSZ János arra a megállapításra jutott, hogy a baranyai, bácskai és szlavóniai „sokác népesség a VI—VII. században végbement nagyobb szláv település utódainak tekintendő”, s a 17—18. században boszniai telepésekkel töltődtek fel.²⁰⁰ Véleményét azonban a török összeírási adatok nem támogatják, ugyanis a későbbi sokác falvak 16. századi dolgozói közt délszláv nevet nem találunk.²⁰¹ A kérdés eldöntése nem tartozik feladatunk közé, annyi azonban bizonyos, hogy nagyobb délszláv telepítés volt a 17—18. században. Számunkra fontos ezen kívül az is, hogy a betelepülő sokácok állattenyésztéssel foglalkoztak, és a Balkánnak arról a részéről jöttek, ahol a szántalpas pásztorépületek ismertek voltak.²⁰² A török uralom alóli felszabadító háborúk vége felé a Balkánra visszaszorult törökök egyre jobban sanyargatták a katolikus sokácokat, akik a 17. század utolsó évtizedében menekülni kényszerültek. Szebrencéről mintegy 140 család menekült Mohácsra, ahol 1710-től már anyakönyvet is vezettek. A gradovoriak a Duna bal partján és Szlavóniában találtak új otthonra. Az olovói plébánia hívei ugyanebben az időben települtek Ilokra, egy részük később tovább vándorolt Szontára, Monostorszegre, Béregre és Hercegszántóra.²⁰³

Külön csoportot alkottak a Duna jobb partján települt Darázs, Márok, Izsép és Dályok bolgár-macedón eredetű lakói. E négy falu lakói — akiknek etnikai összetartozását néprajzi adatok is megerősítik²⁰⁴ — valószínűleg a 17. század második felében menekültek el Bulgária nyugati részéről, és hosszú vándorút után, Hercegovinán és Bosznián keresztül jöttek a Duna mellékére. Az 1717-től vezetett izsépi anyakönyvben bolgár neveket találni,

¹⁹⁹ UNYI B. 1947. 16—20.

²⁰⁰ CZIRFUSZ J. 1957. 219.

²⁰¹ KÁLDY-NAGY Gy. 1960.

²⁰² A Szerbiában, Montenegróban, Hercegovinában és Boszniában használt pásztorépületek adatait — számos közlés felhasználásával — feldolgozta: WAKARELSKI. Ch. 1956. 60—69.

²⁰³ UNYI B. 1947. 75.

²⁰⁴ VÁRADY F. 1896. I. 292—294.

76. Tyúkólnak átalakított szántalpas hombár. Hercegszántó

nyelvük is megőrizte a bolgár-macedón akcentust.²⁰⁵ Korábbi tartózkodási helyüket nem ismerjük, de könnyen elképzelhetőnek tartjuk, hogy Bulgáriának arról a nyugati részéről jöttek (szófiai síkság, Godecs környéke, Vitosa hegység), ahol a pásztorok nemrégiben még használták szántalpas kunyhót.²⁰⁶ Az is lehetséges azonban, hogy ezzel az épülettel Hercegovinában vagy Boszniában ismerkedtek meg.

A fentiek alapján a Kárpát-medencébe kerülő szántalpas épületeknek egy Balkánon keresztül vezető elterjedési útját tételezhetjük fel, ahol a délszláv, köztük a sokác népcsoportok mozgatták ezeket az életmódjukhoz szorosan hozzátartozó épületeket.

Ellentmond ennek a feltevésnek az, hogy a szántalpas kunyhókat a Déli-Kárpátok vidékén is használták. Az ellentmondás azonban csak látszólagos, hiszen már GUNDA megállapította, hogy a szántalpas kunyhó helyi műveltségi elem ezen a területen, amit legelőváltó honosítottak meg.²⁰⁷ A rendelkezésünkre álló adatok

²⁰⁵ UNYI B. 1947. 76—77.

²⁰⁶ WAKARELSKI, Ch. 1956. 54.

²⁰⁷ GUNDA B. 1941. 42.

sincs arra, hogy e megállapításban kételkedjünk. A szántalpas épületek diffúziójának tehát egy másik útja is volt, alkalmazását a sokácokéhoz hasonló gazdasági és társadalmi feltételek biztosították.

Más kérdés, hogy a szántalpas épületek elterjedése csak a sokácok javára irandó-e? Az is lehetséges, hogy ebben más délszláv népcsoportok is közreműködtek, azonban ezek az épületek náluk — más gazdasági körülményeik miatt²⁰⁸ — korán kiszorultak a használatból.

A Kárpát-medencébe költöző sokácok a Duna és a Dráva mellékén mezőgazdaságilag kevésbé hasznosítható ártéri területre települtek, ahol a korábbi állattartó életmódjukat tovább folytatták.²⁰⁹ A legelőváltó pásztorkodás ugyan itt szűkebb területre korlátozódott, de mozgékonyágát megtartotta, s ehhez a szántalpas pásztorkunyhóra is szükség volt. BELLOSICS szerint az izségi, dályoki sokác pásztorok a 19. század derekán még ilyen épületben laktak.²¹⁰ Ez az adat önmagában is bizonyító erejű, és rámutat a régi, hagyományos életmód hosszú továbbélésére. A Duna és a Dráva környéki sokácok csak a 19. század második felében mondtak le az extenzív állattartásról, amikor a védőgátak felépültek, megtörtént a legelők elkülönítése és felosztása.²¹¹

További kérdés, hogy a magukkal hozott épületeknek milyen szerepe volt a letelepedés utáni időkben. Kézenfekvőnek látszik, hogy eleinte pásztorkunyhó volt. Néhány adat azonban arra mutat, hogy gabonát is tároltak bennük. A mohácsi közgyűlési jegyzőkönyv 1779. évi kötetében például az egyik hagyatéki peranyagban *hombárt* említenek.²¹² Az ingatlanok között sorolják fel, amiből arra következtethetünk, hogy gabonatarató épület lehetett. Az is bizonyos, hogy szántalpakon állt, hiszen Mohácson nem ismerünk más épületet, amit így neveztek. A *hombár* mint gabonatarató épület használata nem lehetett elszigetelt a 19. század elején sem. Erre egy 1806-os kontraktus szövege utal: „... a Ház Ivánt illetvén, abbul 50 forintokat ki fizetvén, annak Szerfáibul falát, egyik Górért és a jobb Hambárt Mikolának ki adni tartozik.”²¹³ Ugyanebben az évben egy másik egyezségben is olvashatunk *hombárról*.²¹⁴

Fenti adatok azt igazolják, hogy a sokácok Mohácson már a 18. század második felében használták szántalpas gabonást. Alkalmazását a dél-

²⁰⁸ A bolgárok például letelepedésük után mindjárt földet kezdtek művelni. Lásd CZIRBUSZ G. 1882. 115.

²⁰⁹ Ezt a 18. század második felétől vezetett Mohácsi közgyűlési jegyzőkönyvek (PÁL) számtalan adata igazolja.

²¹⁰ BELLOSICS B. 1913. 300.

²¹¹ FÖLKER J. 1900. 123.; VÁRADY F. 1896. I. 294.

²¹² PÁL Mohácsi közgyűlési jegyzőkönyvek. 1779. XII. 26.

²¹³ PÁL Mohácsi közgyűlési jegyzőkönyvek. 1806. Kovacsits Ivánnak Reversalis Levele.

²¹⁴ PÁL Mohácsi közgyűlési jegyzőkönyvek. 1806. Simanovits Stipán és Illia Egyező Levele.

szláv nagycsaládszervezet, a *zadruga* indokolta. Az egy háznál élő, gyakran 30-40 tagot számláló nagycsalád megélhetését biztosító gabona mennyisége, még az akkori kenyérfogyasztási igények mellett is, tetemes lehetett.

Azt is feltételezhetjük, hogy a délszlávok a Kárpát-medencébe költözés előtt is kétféle szántalpas épületet ismertek. WAKARELSKI utal arra, hogy Bulgáriában, és általában a Balkán töröktől elfoglalt részein a lakosság az épületeket mozgathatóra építette, hogy a zaklatások elől gyorsan tudjon menekülni. Bulgáriában a Duna melletti falvakban ma is használnak szántalpas gabonartókat, eredetüket ez a körülmény magyarázza.²¹⁵

A szántalpas gabonások származására vonatkozó feltevésünket a nyelvi tények is alátámasztják. A különálló gabonartó épületek, köztük a szántalpas gabonások neve a Balkánon is és a Kárpát-medencében is *ambar*, *hambar*. A széles területen ismert, perzsa eredetű terminus, amelynek — mint a korábbi fejezetekben láttuk — a magyar nyelvben számos jelentésváltozata alakult ki,²¹⁶ önmagában jelzi, hogy közös eredetű épületről van szó. A bolgár szántalpas gabonások neve ugyancsak (fonetikusan) *hambar*.²¹⁷ Csupán a szerbek használják a *koš* terminust, ami a fonott tárolóedények felé mutat.²¹⁸ A *hombár* szóval sohasem jelöltek pásztorépületet.

Szántalpas gabonásokat a 20. század derekán azokon a területeken találunk, ahol a legelőváltó pásztorkodás és a szántalpas pásztorkunyhó a legtovább megmaradt. Ez utal a szántalpas pásztorkunyhók és gabonartók kapcsolatára, de ebből nem következtethetünk arra, hogy a szántalpas gabonások a hasonló pásztorépületek közvetlen utódai, hiszen korábban és egyidejűleg is használatos volt. Bizonyosnak látszik, hogy a szántalp alkalmazása építési hagyomány a délszlávoknál, a pásztor életmóddal került a Kárpát-medence déli részére, s a gabonátárolóknál való alkalmazását egy sor gyakorlati előnye tovább élte.

Az eltérő gazdasági struktúra következményének kell tulajdonítanunk azt a tényt, hogy a Pécs környékén élő sokácok nem ismertek szántalpas épületet. Az itt élő sokácokat Radonay Ignác pécsi püspök földművelőnek telepítette le a püspöki és káptalani birtokokra a 17. század utolsó éveiben.²¹⁹ Ez a sokác csoport az áttelepülés után nem folytatta a pásztorkodást, elvesztette az ehhez az életmódhoz tartozó mozgatható épületeket is.

²¹⁵ WAKARELSKI, Ch. 1958. 4—5.

²¹⁶ Kniezsa: SzJsz. 216—217. Lásd továbbá az e témával kapcsolatos fejtegetéseinket a Gabonásláda című fejezetben.

²¹⁷ WAKARELSKI, Ch. 1958. 4.

²¹⁸ Kniezsa: SzJsz. 257.

²¹⁹ UNYI B. 1947. 77.

Valószínű, hogy már az első, de főleg a második gabonakonjunktúra idején, amely együtt járt a gabonatermelés kiterjedésével, következőképp az extenzív állattartás visszaszorulásával, több szántalpas pásztorkunyhót gabonatartónak alakítottak át, esetleg az előző mintájára újat építettek. A későbbi deszkagabonásokat ugyancsak szántalpra építették. Ez arra mutat, hogy a Balkánon is használt és hosszú vándorutat megtett szántalpas gabonás hagyományként épült be a Duna és a Dráva környékén megtelepült délszláv népcsoportok kultúrájába.²²⁰

Gerendavázis gabonás

A kizárólag gabona tárolására szolgáló építmények legnagyobb csoportját azok az épületek alkotják, amelyeket technikai és formai kritériumok alapján *gerendavázis gabonásnak* nevezünk. Voltaképpen ide tartozik — a boglya formájú gabonáson és a szántalpas hombáron kívül — minden különálló, egy-egy tájon hagyományosnak tekinthető tárolóépület, amelyet kizárólag vagy túlnyomó többségben a kicsévelt gabona raktározására használtak.

A Kárpát-medencében tájilag négy csoportja különíthető el: a baranyai, szlavóniai; a dél-alföldi; a felvidéki és a Felső-Tisza-vidéki csoport.

A baranyai, szlavóniai gabonások

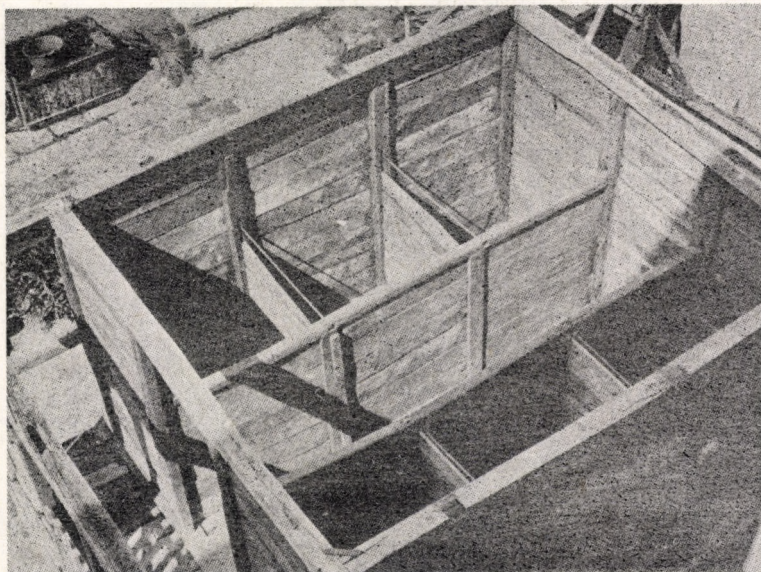
A baranyai, szlavóniai gerendavázis gabonások zömét a Duna és a Dráva szögletében, Baranya megye sokác és horvát falvaiban, továbbá a határon túl Szlavóniában és a Szerémségben használták. Feldolgozásunk során két változatát különítettük el. A homlokzati bejárattal rendelkező típust *tornácós gabonásnak*, azt a típust pedig, amelynek bejárata a hosszanti oldalon van, *hosszú gabonásnak* nevezzük. Az épület neve a délszláv községekben *ambar*, *hambar*, a magyar ajkú lakosságnál *hombár*, *hambár*.²²¹

A tornácós gabonást két vastag talpgerendára építették, amit keresztgerendák fognak össze. A talpgerendákba és a keresztgerendákba csapolták azokat a függőleges, belső oldalukon kivésett gerendákat, amelyekbe hornyolt deszkákat csúsztattak, így alakították ki az épület falát. A

²²⁰ A kultúrelemek ilyen úton való terjedéséről lásd GUNDA B. 1958. 573.; BARABÁS J. 1963. 107—108.

²²¹ A gerendavázis gabonások e csoportja elemzésekor elsősorban az 1956 és 1962 között végzett gyűjtéseinkre támaszkodtunk. Publikált adatok: SZOLNOKY L.—TAKÁCS L. 1962. 213—214.; FÜZES E. 1970. 376—387.; FÜZES E. 1972. 607—617.; CSEH I. 1975—1976. 73—76.

függőleges gerendákat felül a koszorúgerendák fogják össze. Ugyanilyen szerkezettel alakították ki az épület elején a tornácot, amelyet faragott oszlopokkal és deszkabetétekkel díszítettek, közepére lécajtó került. Az épület belsejét, ugyancsak zsilipelt megoldással, rekeszekre osztották. Mindkét oldalon általában két-két vagy három-három rekeszt alakítottak ki, amiket közepén keskeny folyosó választott el egymástól. Erre a folyosóra nyílt az épület egyszerű, keményfa deszkából készített ajtaja (77. kép). A tető vázát három vagy négy pár, kakasülövel ellátott, szarufa

77. Gerendavázás gabonás belső szerkezete. Németi

alkotja, amelyet zsúppal vagy cseréppel fedtek be. A tornác feletti részt deszkákkal szokták lepadlásolni, a rekeszek feletti rész a héjazatig nyitott, lepadlásolatlan. A nyeregtető oromzatát elöl és hátul függőleges deszkákkal zárták le. Az épület elején nemcsak a tornác oszlopaikat, hanem a koszorúgerendát és az oromzati keményfa deszkákat is apró, finom faragásokkal díszítették (78. kép).

Az így elkészített, mintegy 3×4 m alapterületű kis épületek csak a kicsévelt gabona raktározására szolgáltak, a rekesztékekbe a különféle gabonaneműeket öntötték. A termés mennyiségétől függően a rekesztékek magasságát tetszés szerint növelhették, akár a koszorúgerendáig. A nagyobb gabonásokban 50-60, a kisebbekben 20-40 q gabonát tudtak

78. Díszes tornáccal ellátott gabonás fedése zsúppal. Németi

tartósan raktározni, és az a mennyiség jóval több, mint amennyi a szántalpas hombárokban elfért.²²²

A tornácos gabonások többségét a Pécs környéki sokác falvakban használták, továbbá a Dráva mentén Alsószentmártonban és Kásádon. Alsószentmártonban egy részüket a századforduló után átépítették, vagyis a tornácot lebontották, s helyére téglából rekeszeket építettek. Ezáltal az épület téglá homlokzatot kapott (79. kép). Az átépítést kiváltó közvetlen ok az volt, hogy a századforduló utáni években a falu határában kanyargó Drávát töltéssel látták el, s a korábban vízjárta árterületen is gabonát kezdtek termelni. A megnőtt gabonatermést azonban csak a megnagyobbított gabonásban lehetett elhelyezni.

Az általunk *hosszú gabonás*nak nevezett típust is elsősorban a Pécs környéki sokác falvakban tudtuk megfigyelni (80. kép), nagy számban fordult elő azonban a Szerémségben és Szlavóniában is. A legszembevetőbb sajátossága ennek a típusnak az, hogy hiányzik a tornác, és a bejáratot a hosszanti oldalon találjuk. Az épület szerkezete egyébként megegyezik a tornácos gabonáséval. A bejárati ajtó keskeny, rövid folyosóra vezet, ettől jobbra és balra általában két-két zsilipelt és változtatható magasságú rekeszt találunk (81. kép). Ezt a típust szórványosan alkalmazták Mohácson is.

²²² FÜZES E. 1964. 17.

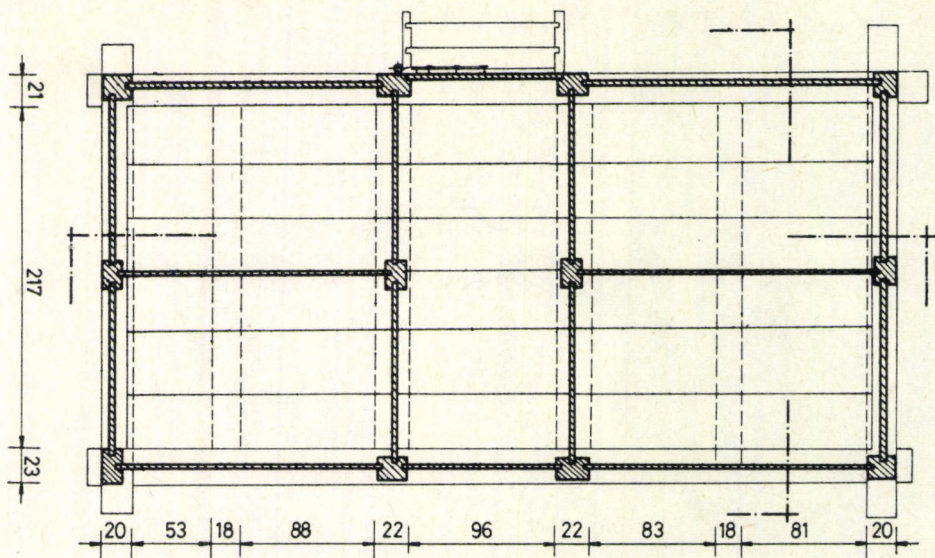

79. Téglával bővített gabonás. Alsószentmárton

80. Hosszúkás gerendavázás gabonás. Szemely

A gerendavázás gabonás elterjedtségét Baranyában, Szlavóniában és a Szerémségben a 12. térkép szemlélteti. Ezen a térképen csak azokat a községeket tüntettük fel, ahol személyesen tanulmányoztuk az építménye-

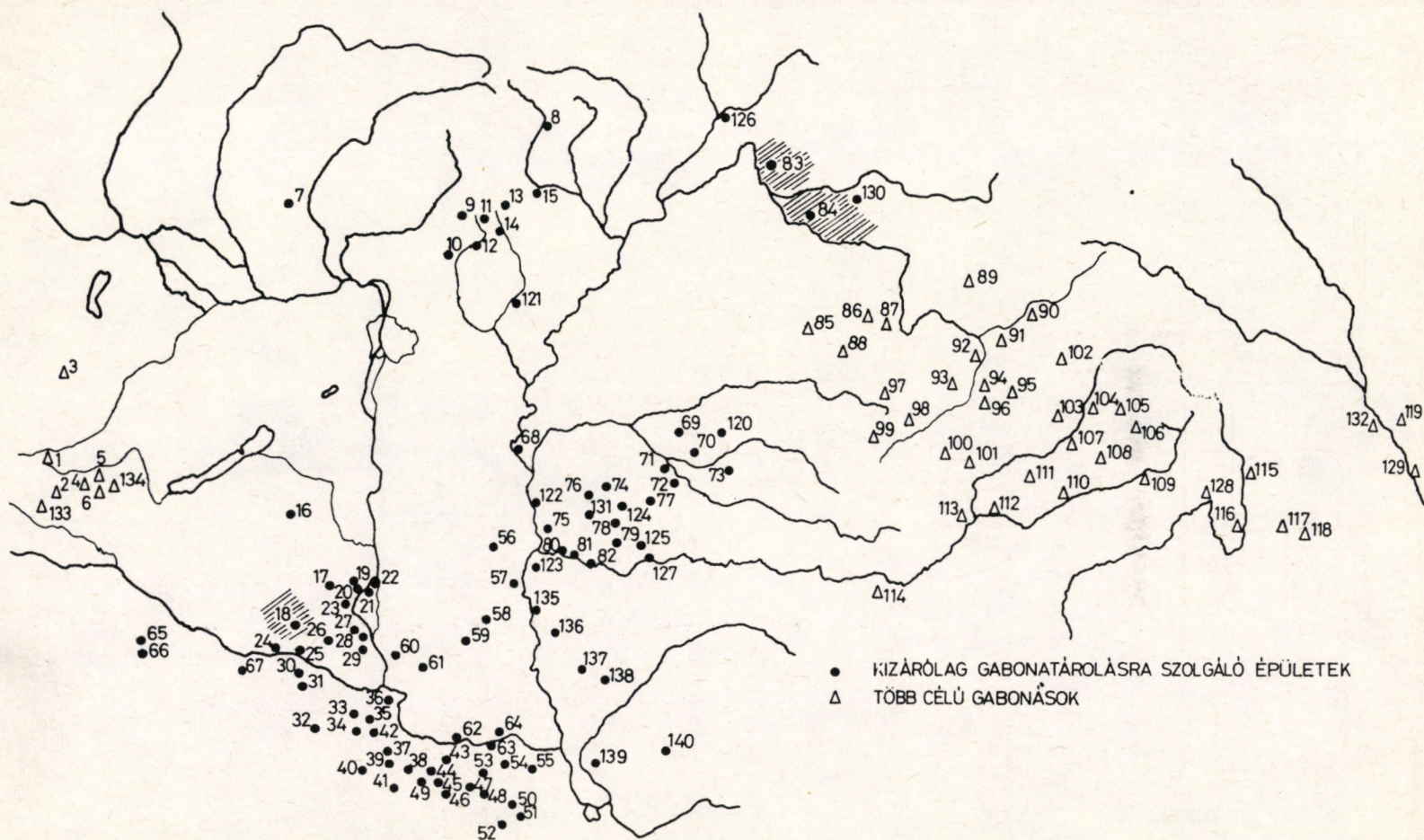
81. Gerendavázis gabonás alaprajza. Szemely

ket, vagy ahonnan pontos adatokat kaptunk.²²³ Látható, hogy ezeket a gabonásokat nagyobb tömegben a Pécs környéki sokácoknál használták (82—83. kép). A Dráva-balparti Alsószentmártonban és Kásádon volt közismert (84. kép). Az emlékezet szerint készítették Versenden is. A Duna mellett, Mohácstól északra csak szórványosan fordul elő (85—87. kép), itt ugyanis elsősorban — a korábban már részletesen tárgyalt — szántalpas hombárban tárolták a gabonát, mint ahogy a Dráva-szögben is. Itt csak Márokból, Darázsból, Tordinciből, Torjancból és Bolmanból van pontos adatunk a gerendavázis gabonásról.²²⁴ Valószínűleg ismerték a többi délszláv községben is.

Adataink szerint a típus legintenzívebb alkalmazása a Dráva jobb partján, Szlavóniában és a Szerémségben mutatható ki. Általános volt az Eszék környéki magyar falvakban. GARAY Ákos külön kiemeli ezeket tanulmányában: „Végül van a *hambár*. Ezt teljesen fából építik ugyancsak talpakra, de a talpak itt nem a földön, hanem néhány sor téglából való falon állanak, úgy, hogy a hambár alja a szellőzés miatt nem éri a földet. Ide a bejárás három-négy fokú lépcsőn vezet fel először a hambár tornácára,

²²³ 1965—1966-ban a helyszínen tanulmányozhattuk a szlavóniai és a szerémségi gabonásokat, ugyanakkor lehetőségünk volt arra is, hogy az eszéki Múzej Slavonije, valamint az újvidéki Vojvodjanski Muzej fotótárát is átnézzük.

²²⁴ LECHNER, Z. szíves levélbeni közlése. Lásd még PINTEROVIĆ, D. 1954. 81.

12. A gabonásépületek előfordulása a 19. század végén

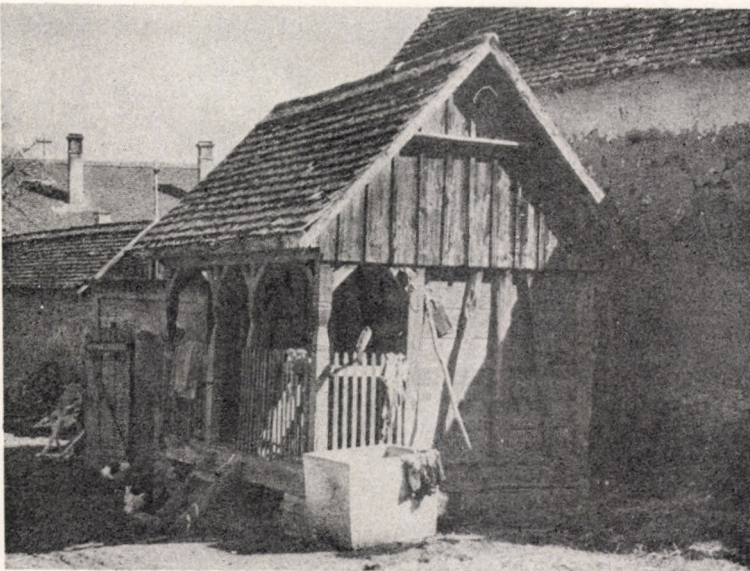
82. Tornacos gabonás. Szalánta

83. Több rekeszes gerendavázás gabonás. Kökény

84. Tornácos gabonás. Kásád

85. Léces tornáccal ellátott gabonás. Somberek

86. Újabb, deszkából készült gabonás. Belvárdgyula.

87. Faragásokkal díszített tornácos gabonás. Szébény

onnan ajtón a *hambár közibe* jut az ember. Itt kétoldalt vannak a *hambár fiókok*, hátul a *farhambár*, amikben gabonát, lisztet, korpát tartanak. Padlásán tartják a zabot. A hambár többnyire igen díszes; oszlopai és

tornácza czifrára vannak faragva.”²²⁵ BALASSA József már korábban is megemlékezett ezekről az épületekről, kiemelve díszes tornácukat.²²⁶ 1965-ben magunk is megállapíthattuk, hogy ezekben a magyar falvakban elsősorban a tornácós típust alkalmazták (88. kép). A Drávától délre még

88. Díszes tornácú gabonás. Kórógy

Valpovóból és Bizovacból vannak adataink,²²⁷ használták Đurđevac környékén is.²²⁸ Szlavónia délkeleti részén, a délszláv községekben közismert volt, itt a tornác nélküli típus terjedt el.²²⁹ Szlavónia egyes részein nem magányosan álltak az udvarban, hanem más gazdasági épülettel (kamra, góré, pajta) építették össze.²³⁰ Hosszú gabonásban raktározták a gabonát Otokban, itt a rövid oldalon volt a bejárat.²³¹

²²⁵ GARAY Á. 1911. 247. Lásd még OMM XXI. 95.; PENAVIN O. 1970. 336—337.

²²⁶ BALASSA J. 1894. 12.

²²⁷ Muzej Slavonije (Eszék) fotótára.

²²⁸ VIDA KOVIĆ, M. 1939.

²²⁹ EA 1847. DOSZTÁL J. 1913.

²³⁰ LECHNER, Z. szíves levélbeni közlése.

²³¹ LOVRETIĆ, J. 1897. 127—128.

GAVAZZI közlése szerint Szlavóniában mindenütt használták, különösen a keleti részeken. Nyugat felé fogy a számuk, mert itt a lakosság kevesebb gabonát termelt. Annál inkább elterjedt volt a Szerémségben. A Fruška Gora déli lejtőin települt falvakban járva majd mindenütt találkoztunk a tornácos gabonással.²³² Használták délebbre is, a Száva melletti vidéken is, például Hrtkovciban. Néhány irodalmi adat arra utal, hogy az udvarban külön álló épületben tárolták a gabonát a Bácskában is.²³³ Ezeket az adatokat a legutóbbi évek gyűjtései megerősítették.²³⁴

A gabonások e csoportjának feldolgozásakor figyelmen kívül hagytuk azokat a Zala, Somogy és Baranya megyei, elsősorban a Dráva melléki falvakban alkalmazott gabonásokat, amelyek korábban a fiatal házások hálólhelyei voltak, és amelyeket csak másodlagosan alkalmaztak gabonátárolásra.²³⁵

Gabonásépületek a Dél-Alföldön

Az Alföld déli részén a legutóbbi 100 évben kétféle gerendavázis gabonást alkalmaztak. Az egyik típus téglavagy kőlabakra helyezett talpgerendára épített, gerendavázis szerkezetű építmény, melynek falát vesszőből fonták, és kívül-belül sárral tapasztották, majd bemeszelték. Padlóját deszkából készítették. A szarufás szerkezetű nyeregtetőt nád, zsúp vagy cserép fedte. A hosszúkás formájú, mintegy 2-3 m széles és 3-4 m hosszú kis épület oromzatán vágott ajtón öntötték be a gabonát. Mindig a lakótérsegen belül, az udvarban állt, általában a ház bejáratával ellentétes oldalon vagy a ház végében (lásd 89—94. kép). Több adat van arra, hogy ezeket a vesszőfalú gabonásokat nemcsak helyben készítették, hanem vásáron, piacon vették.²³⁶ Az épület gerendavázát, vesszőfonadék falát szétszedve árulták. Kocsival, taligával vitték haza, és a háznál állították fel, majd házilag kiegészítették, tapasztották, meszelték. Tudjuk, hogy az erdélyi hegyvidék és az Alföld között intenzív cserekereskedelem virágzott az első világháborúig. A Körösök és a Maros olcsó szállítási lehetőséget biztosítottak.²³⁷ Az

²³² FÜZES E. gy. 1965; Vojvodjanski Muzej (Újvidék) fotótára.

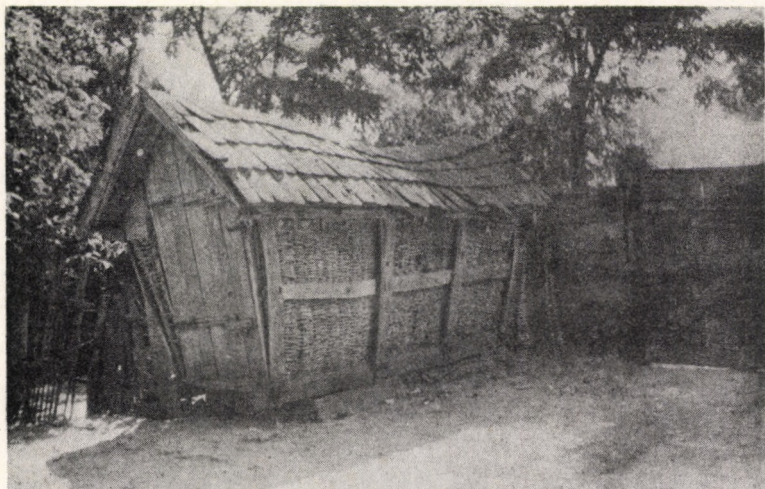
²³³ BOROVSKY S. Bács-Bodrog vármegye. I. 372.; DUDÁS Gy. 1896. II. 419.

²³⁴ Vojvodjanski Muzej (Újvidék) fotótára és az MNA gyűjtései.

²³⁵ MUNKÁCSY N. 1842. 62.; STARE, J. 1882. 106.; BÁTKY Zs. 1935. 119.; GUNDA B. 1949. 6.

²³⁶ E típus elemzésekor az MNA gyűjtéseire, az UMTsz. adataira, BECK, Z., CSUKÁS I., DANKÓ I., TÁBORI Gy. szíves közléseire és az alábbi publikációkra támaszkodtunk: BETKOWSKI J. 1930. 120.; BARABÁS J. 1954. 478.; BARABÁS J. 1965. II. 105.; NAGY Gy. 1959. 29.; NAGY Gy. 1963. 94—95.; NAGY Gy. 1963a 97—100.; NAGY Gy. 1964. 281—312.; NAGY Gy. 1965. II. 171.; JUHÁSZ A. 1974. 288.

²³⁷ DANKÓ I. 1963; BARABÁS J. 1964. 30—32.; KIRNER A. B. 1964; KÓSA L. 1967. 22—40.; KÓSA K. 1972. 14—17.

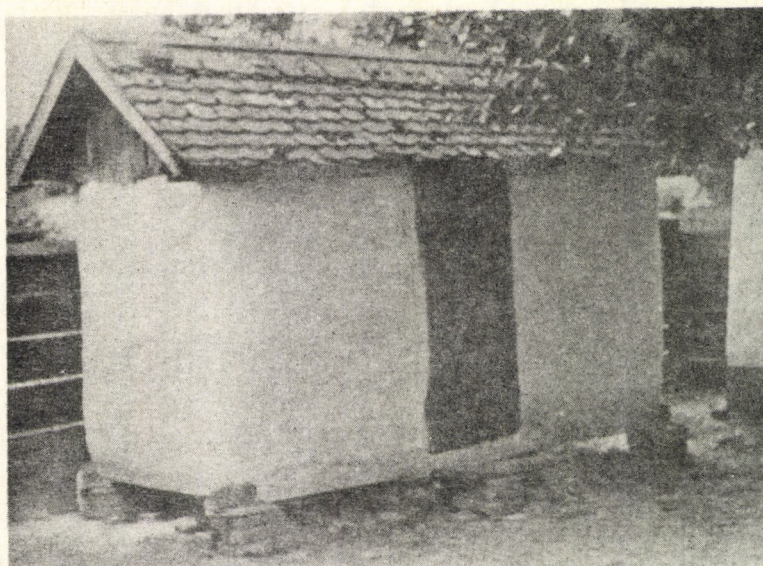
89. Fonott, gerendavázás gabonás. Magyarbánhegyes

90. Tapasztott, gerendavázás gabonás. Doboz

ácsolt gabonásládákhoz hasonlóan a vesszőgabonások részeit is Erdély felől hozták az Alföld déli részére.

A gerendavázás, vesszőfalú gabonások neve a Dél-Alföldön *hambár*, *kas*, *gabonáskas*, *búzáskas*, *kas-hombár*, *életősház*. A leggyakoribb terminus a *kas* és jelzős változatai.

91. Tapasztott és meszelt gabonás. Doboz

92. Vesszőfalú, megemelt gabonás. Apátfalva

Az Alföld déli részén használt gerendavázás gabonások másik típusa deszkából készült, cseréptetővel. A talpgerendákat — az épület jobb szellőzése érdekében — magas téglá- vagy kőlábakra állították. A bejárati ajtóhoz néhány lépcső vezet fel. A deszkagabonások többségét belül,

93. Tapasztott gabonás. Magyarbánhegyes

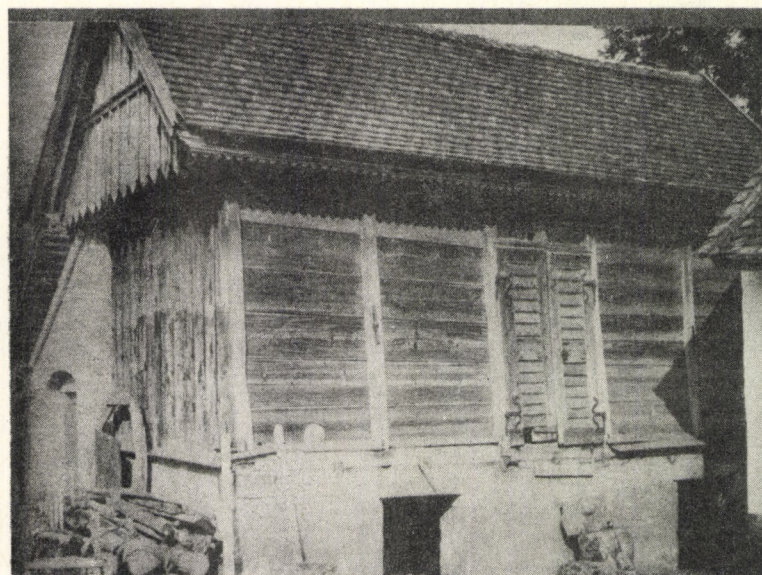

94. Vesszöből kötött, gerendavázás gabonás. Torontáltorda

ugyancsak deszkákkal, rekeszekre osztották (95—96. kép). Néhol a homlokzati bejárat elé — mint Szlavóniában — keskeny tornácot emeltek. Néhány helyen — a múlt század végén — gerendavázás szerkezettel építettek gabonást vályog- és téglafallal is. A Bánságban több helyütt

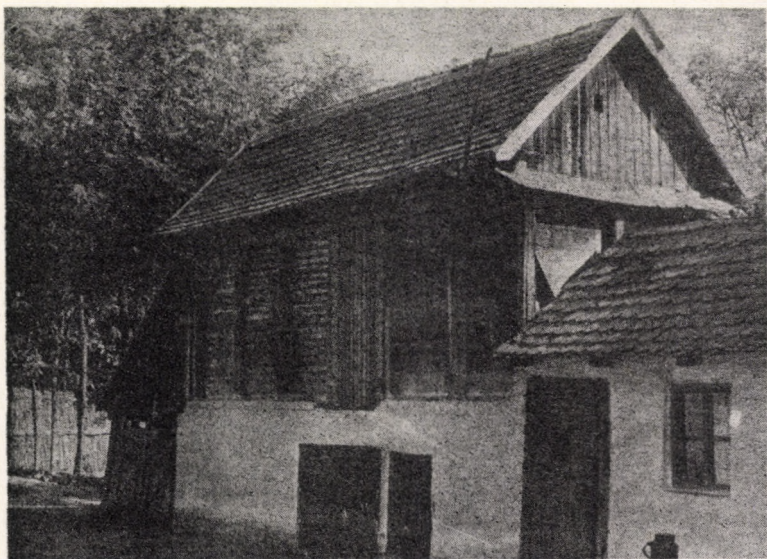

95. Deszkából készített gabonás. Magyarcsanak

96. Tyúkol fölé épített gabonás. Tótkomlós

szokás volt a gabonást a magas téglalábakra emelt kukoricagóré végéhez illeszteni. A hosszú, egy tető alatt levő épület egyik végét bedeszkázták, belül rekesztékeket alakítottak ki, ahová külön lépcső vezet fel (97. kép). A

97. Kukoricagörével, tyúkóllal egybeépített gabonás. Hertelendyfalva

deszkaépület neve általánosan: *hambár, hámbár*; Dobozon és Kötegyánban: *gabonás*. A vályog- és téglafalú gabonás neve gyakran *magtár*.²³⁸

A dél-alföldi gerendavázás gabonás elterjedtségét a 12. térkép szemlélteti. Leggyakrabban Csongrád és Békés megyében használták, a Körösök és a Maros közti területen, továbbá a Bánságban, Torontál és Temes megyében, valamint a Bácskában. Szórványosan előfordult a középső Tisza-vidéken, sőt a Hajdúságban is. Az építmény széles körű alkalmazását mutatja, hogy ugyanilyen vagy hasonló épületben tárolták a gabonát a Bácskában, Torontál és Temes megyében a németek, a bolgárok, a szlovákok és a szerbek is.²³⁹

A gerendavázás, fonott, vessző- vagy deszkafallal épített gabonás nem elszigetelt jelenség a Kárpát-medence déli részén. Szakirodalmi adataink szerint a Balkánon majd mindenütt használatban volt, elsősorban Horvátországban, Szerbiában, Szlovénia egyes részein, szórványosan Bosznia-

²³⁸ E típus elemzésekor FÜZES E. gyűjtéseire, az MNA, az UMTsz. adataira, CSUKÁS I., DANKÓ I. szíves közléseire és az alábbi publikációkra támaszkodtunk: BOROVSKY S. Bács-Bodrog vármegye. I. 364.; BARTUCZ L. 1910. 53.; ECSI I. 1931. 118.; SERES J. 1937. 30.; KISS M. H. 1940. 129.; ERDEI F. é. n. 156.; NAGY Gy. 1959. 29.; NAGY Gy. 1963. 96.; NAGY Gy. 1964. 281—312.; NAGY Gy. 1965. 171.; NAGY Gy. 1973. 475.

²³⁹ BOROVSKY S. Temes vármegye. 134.; BOROVSKY S. Torontál vármegye. 142., 152., 161., 166.; DUDÁS Gy. 1896. II. 419.; JANKÓ J. 1897. 101.; JUGA E. 1912. 37.; JUGA V. 1913. 160.; CZIRBUSZ G. 1882. 100.; CZIRBUSZ G. 1913. 28.

ban, Hercegovinában, Macedóniában; ismét nagyobb számban Bulgáriában, különösen nyugati részein. Valószínűleg ilyen épületben tárolták a szemes gabonát a Balkán más részein is, erre azonban konkrét adataink nincsenek. A vesszőépületek neve általában *koš* vagy *hambar*, a deszkatárolók neve az egész Balkánon *hambar*, *ambar*.²⁴⁰

A baranyai, szlavóniai és a dél-alföldi gabonások múltja

A Kárpát-medence déli részén egykor alkalmazott gerendavázis gabonások múltját vizsgálva mindenekelőtt külön kell választanunk a különféle nyelvekben *kasnak* nevezett vesszőfalú építményeket a deszka gabonásoktól. A szakkutatók véleménye szerint a vesszőből font építmények, amelyek közeli rokonságot mutatnak a tárolóedényeknél tárgyalt gabonáskasokkal, igen nagy múltra tekintenek vissza. RHAMM és SCHIER szerint — akik a tárolóépítmények problematikájával behatóan foglalkoztak — a fonott gabonátárolók a különféle szláv népcsoportoknál már a kora középkorban használatosak voltak, nevük általában *žitnica* volt, mely a 10—11. századtól kimutatható, a cseheknél *lepenec*, a lengyeleknél *lamus*. A 16. századtól a *žitnicát* a déli és a keleti szlávoknál folyamatosan a perzsa eredetű, oszmán-török közvetítéssel Európába került *ambar*, *hambar* terminus váltotta fel.²⁴¹

A vesszőből font európai tárolóépületeket legutóbb a lengyel BOHDANOWICZ tekintette át. A funkció alapján ezeket az épületeket két csoportra osztotta. Az elsőbe sorolta a kizárólagosan kukorica tárolására használatos fonott építményeket, melyeket a szláv nyelvterületen általában a *košnica*, *koš*, *kukuricnjak* szóval jelölnek. A második csoportba tartoznak a kis ház formájú, szilárd tetővel ellátott, tapasztott falú épületek, melyekben gabonát tároltak; nevük: *hambar*, *ambar*. Megállapítása szerint az első csoportba tartozó építményeket elsősorban a domináns kukoricatermelő vidékeken használták (Bulgária, Jugoszlávia, a Szovjetunió északi részei), míg a fonott gabonátartó épületek a szlávorságot körülvevő területekre jellemzőek, és a faépítkezés előterbe kerülésével tűntek el. A fonott

²⁴⁰ OMM XIX. 328.; OMM XXI. 95.; Das Bauernhaus in Österreich—Ungarn und seinem Grenzgebieten. 1906. 88.; STARE, J. 1882. 106.; MILITEVIČ, M. T. 1894. 7.; TETZNER, F. 1904. 25.; TETZNER, F. 1905. 89.; RHAMM, K. 1900. 355.; HABERLANDT, A. 1926. 355., 428.; MOSZYŃSKI, K. 1929. 527—528.; SCHIER, B. 1932. 394., 403.; NÉMETH J. 1917. 8., 32., 61., 74.; VIDAKOVIĆ, M. 1939. 28—29., 32., 35.; BAŠ, F. 1952. 42—43.; FROLEC, V. 1966. 126—129.; WAKARELSKI, Ch. 1969. 110.; BOHDANOWICZ, J. 1974. 199—204. A kukoricakasok alkalmazásának területét vizsgálva fonott gabonásépületek használatára vonatkozó adatokat is közöl a Balkánról, Erdélyből, Moldvából, Besszarábiából és a Kaukázusból: BALASSA I. 1960. 304—307.

²⁴¹ RHAMM, K. 1900. 334., 355.; SCHIER, B. 1932. 402—403.; BÁTKY Zs. 1930. 10. 24. jegyzet.

gabonatartó épületek a fában szegény területeken csak ott maradtak meg, ahol a gabonatermelés fellendült. Feltételezése szerint a fonott tárolóépületek már a neolitikum idején használatosak voltak. Mind a fonott tárolóépületekről, mind a gabonatartó épületekről rajzos fejlődési sort mutat be, ezek a hipotézisek azonban, melyek figyelmen kívül hagyják például az egyes típusok származását, elterjedési területeit, szerkezeti elveit, teljesen formálisak, és minden alapot nélkülöznek.²⁴²

BOHDANOWICZ véleményével és feltételezéseivel több szempontból sem érthetünk egyet. Egyfelől indokolatlannak tartjuk a fonott tárolóépületek szétválasztását a 19—20. században megfigyelt funkciók alapján, különösen akkor, ha az eredet kérdéséről van szó. Másfelől azt a metodikai hibát követte el, hogy a két csoport szétválasztásakor, illetve az egy-egy csoportba sorolt épületek esetében teljesen figyelmen kívül hagyta az építmények formáját és szerkezeti jellegzetességeit. Ennek következtében a két csoport elterjedési képe is hamis, hiszen fonott kukoricatartót nemcsak az említett területeken használtak, és a fonott gabonatartók sem csak az általa jelzett területeken jelentkeztek, hanem például több szláv népcsoportnál is. A nemzetközi szakirodalom idevágó megjegyzései és adatai alapján a magunk részéről csak azt tartjuk bizonyosnak, hogy a fonott tárolóépületek a középkort megelőző évszázadokban már használatosak voltak Európa különböző térségében, főleg a mediterráneumban és a délkelet-európai sztyeppéken. Jelenkorig nyúló fennmaradásukat egyfelől minden bizonnyal a rendelkezésre álló építőanyag minősége, másfelől a kukorica térhódítása befolyásolta.

A magyar nyelvterületen alkalmazott fonott gabonásépületek múltját illetően ilyen következtetésre adataink nem nyújtanak módot. BALASSA 1960-ban megjelent könyvében határozottan leszögezte, hogy ilyen épületre vonatkozó adat a 16. századnál korábbról nem került elő, amiből azt a következtetést vonta le, hogy alkalmazása a középkorban a magyar nyelvterületen nem tételezhető fel.²⁴³ Korábbi fejtegetéseink alapján bizonyosnak látszik, hogy ebben az időben a magyar nyelvterület déli részén a jobbágygazdaságok a gabonásverem mellett különféle edényekben (köztük fonott kasban) tárolták a gabonát. A hódoltság idején a gyakori háborús események és az ezzel járó létbizonytalanság miatt továbbra is a verem és a kisebb gabonás edények használatával kell számolni. A paraszti használatú fonott gabonásépületekre vonatkozó — nem számítva a gabonáskasra vonatkozó nyelvtörténeti adatokat, melyek korábbi elemzéseink szerint valószínűleg csak kisebb fonott edényekre utalnak — legkorábbi adataink a 18. század végéről származnak. Hódmezővásárhe-

²⁴² BOHDANOWICZ, J. 1974. 199—204.

²⁴³ BALASSA I. 1960. 270., 309.

lyen ekkor több alkalommal írtak össze *életeskast*.²⁴⁴ Szélesebb, vagyis a Tisza—Körösök—Maros közti területen és a Bánságban történő alkalmazását a lakosság lélekszámának rohamos növekedése, valamint az első gabonakonjunktúra következtében fokozódó gabonatermelés is indokolta. A 19. század első felében — bár konkrét adatunk alig van — mégis e típus jelentős szerepét gyaníthatjuk. A század második felében, a Kárpát-medence déli részét eluraló gabona-monokultúra következtében a nagyobb úrtartalmú és a gabonafélék differenciált raktározását lehetővé tevő deszkagabonások mellett a fonott tárolóépületeknek csak kiegészítő szerep jut. A tanyás gazdaságokban a tanyára szorulnak ideiglenes és kiegészítő tárolóként, s csak a kisebb, szegényebb gazdaságokban tartják meg eredeti szerepüket.²⁴⁵

A Kárpát-medence déli részén a parasztportákról ismert különálló *deszkagabonások* múltjáról szinte semmit sem tudunk. Tudjuk, hogy a 17. században a földesúri majorságokban már alkalmaztak különálló gabonásépületeket. I. Rákóczi György birtokain több helyütt írtak össze ilyen tárolót: *gabonatartó ház* (1634); *búzatartó ház* (1641); *fából rott gabonásház* (1637); *zsendelyes gabonásház* (1637); „az curia keözepin vagion eggj labokra czinalt, faragott fabol fel rott, kis tornaczos, gradiczios, resz szerint rosz sendelyes, resz szerint penigh io suppal keötött gabonas haz” (1638). Belül rekeszekre osztották, a bennük tárolt termés mennyiségéből következtethetően tekintélyes nagyságúak lehettek.²⁴⁶ Gabonásházakban tárolták a gabonát a Nádasdy-birtokokon is, már a 16. században.²⁴⁷ Thököly Imre birtokain kőlabakon álló gabonamagtárat építettek a 17. század végén.²⁴⁸ A gyulai uradalomban ugyancsak különálló épületben raktározták el a gabonaneműeket: „Ezen curiából kimenvén, a Czinteremnek végében vagyon az udvarnak egy Gabonássa rakó fákból való Sendelyes jó fedél alatt, mellynek hasonlóképpen kívül Tornacza, és egy kis felhágó gradisocskája vagyon, ezen Gabonás is körül fenyő deszkákkal vagyon meg béelve” (1737).²⁴⁹ Gabonásházról van adatunk a 18. századból Gyergyóból²⁵⁰ és a gyulai várból is.²⁵¹ A sárospataki uradalomban a 19. század elején magtárakban tartották a gabonát, ahol mutatótáblákkal jelölt garmadákba öntötték a különféle terményeket.²⁵²

²⁴⁴ BARABÁS J. 1954. 478. Ugyanakkor Békésben a források nem említik őket. Lásd BARABÁS J. 1964. 38.

²⁴⁵ ERDEI F. é. n. 156.; NAGY Gy. 1963. 94.; BARABÁS J. 1965. II. 105.; JUHÁSZ A. 1974. 288.

²⁴⁶ MAKKAI L. 1954. több helyen; az idézett adat: 565.

²⁴⁷ KOMORÓCZY Gy. 1932. 64.

²⁴⁸ LEHOCZKY T. 1870. 395.

²⁴⁹ JAKÓ Zs. 1944. 356.

²⁵⁰ HOFER T. 1959. 272., 275.

²⁵¹ PETIK A. 1961. 18.

²⁵² OLÁH J. 1964. 204.

A nyelvtörténeti, nyelvészeti irodalom több adata arra utal, hogy a *gabonás*, *gabonásház*, *búzaház* a 16—17. században ismert lehetett.²⁵³ A korai szótárirodalom a *granarium*, *cellarium*, *frumentarium* megfelelőjeként ugyanezeket a terminusokat adja meg.²⁵⁴

Mindezek az adatok, s az utóbb idézett nyelvtörténeti adatok is valószínűleg majorságok, várak és városok gyakorlatára vonatkoznak, nincs egyetlen olyan adatunk sem, amely a Kárpát-medence déli parasztgazdaságaiban a 18. század vége előtt egyértelműen igazolná a különálló gabonásépületek használatát.

Adataink szerint mind Baranyában, a Dráva-szögben, Szlavóniában és a Szerémségben, mind az Alföld déli részén hozzávetőlegesen a 19. század derekára, illetve a század második felére tehetjük a deszkagabonások használatának elterjedését. Két datált épületet ismerünk csak Baranyából, az egyik 1851-ben, a másik 1862-ben készült. CSAPLOVICS azonban már a 19. század elején említi gabonást a horvát udvarok ismertetésekor.²⁵⁵ BARABÁS szerint Hódmezővásárhelyen — és valószínűleg a környékén is — már a 18. század végén különálló gabonásokat használtak, nevük: *életeshombár*, *hombár*, *tapaszos hombár*, *életes tót hombár*, *oláh hombár*. Anyagukat és szerkezetüket a korabeli iratok így rögzítik: *fenyőfából rovott életesház; rovott életesház; életesház tölgyfa oszlopokra, gerendára; életesház deszkából*.²⁵⁶ Lehetséges, hogy gerendavázis gabonás előfordult ez idő tájt más vidékeken is. RHAMM és SCHIER — akik részletes elemzésük során minduntalan összekeverték a csak gabonátárolásra szolgáló építményeket és a több célú gabonásokat²⁵⁷ — feltételezték, hogy a Balkánon már a 16. századtól gerendavázis gabonást használtak,²⁵⁸ nem tudjuk azonban, hogy ezek a feltételezett korai gabonások milyen összefüggést mutatnak a Balkánon és a Kárpát-medence déli részén a 18—19. században használt gabonásokkal. Mindenesetre a terminusok ez idő tájt lezajlott váltása, vagyis a szláv *žitnica* (magyar megfelelője az *életes*) és a *koš* (magyarul *kas*) háttérbe szorulása, az épület jelentésű *hambar*, *ambar* (magyarul *hambár*, *hombár*) elterjedése megítélésünk szerint egyúttal minőségi váltást is jelez a gabonátároló építmények körében,²⁵⁹ amennyiben a *hombár* az esetek többségében nagyobb és szilárdabb anyagból emelt építményt jelöl

²⁵³ 1456 körül: „ghabonas” (TESz. I. 1011.); 1523: „Vnum stabulum gabonas istallo” (OkI Sz. 289.); 1564: „In domo Bwzahaz tricity coreti” (OkI Sz. 97.).

²⁵⁴ Például GyöngySzt. 178.; Cal. 138.; Melich: SzikszF. 67., 90.; MA 1644—1645. évi kiadás; PP.

²⁵⁵ CSAPLOVICS, J. 1819. I. 103.

²⁵⁶ BARABÁS J. 1954. 477—478.

²⁵⁷ E kérdéssel a Több célú tárolóépületek című fejezetben foglalkozunk.

²⁵⁸ RHAMM, K. 1900. 355.; SCHIER, B. 1932. 403.

²⁵⁹ A két terminus váltására és a *hombár* rohamos terjedésére felfigyelt BÁT KY Zs. is (1930. 10. 24. jegyzet).

(eltekintve most az ugyanezzel a terminussal jelzett gabonásedényektől) a Balkánon is és a Kárpát-medence déli részén is. Arra vonatkozóan, hogy ez a terminusváltás pontosan mikor zajlott le a Balkánon, nincsenek adataink. A magyar nyelvterület déli részén és érintkező területein az épületet jelentő *hombár* szó (*hambár, hámbár*) a 18. században kezd elterjedni, de az építmény domináns terminusa csak a 19. században lett, jelezve egyúttal a típus rohamos terjedését is.

A gerendavázis gabonásoknak tájilag különböző változatai alakultak ki, különösen jellegzetesek a baranyai, szlavóniai és szerémségi, faragásokkal díszített tornácos gabonások. A 19. század közepére tehető gyors elterjedésük ugyanazon okokra, nevezetesen a 19. század elején meginduló, majd a század közepén meggyorsuló gazdasági és társadalmi változásokra vezethető vissza. Az ez idő tájt kibontakozó második gabonakonjunktúra éppen a Kárpát-medence kitűnő termőföldekkel rendelkező déli tájain élő parasztok gazdálkodását indította el elsőnek a gabona-monokultúra irányába. A század második felében rohamosan megnőtt gabonamennyiség elhelyezésére, figyelembe véve az azonnali elszállítás és értékesítés lehetőségeit is, a korábban a területen alkalmazott tárolóalkalmasságok már nem voltak megfelelőek, különösen nem a piacra szánt, minőségi gabona raktározására.²⁶⁰ Azok a megfigyelések, amelyek a század vége felé a parasztporták építményeire vonatkoztak, Baranyában, Szlavóniában és a Szerémségben a gabona-monokultúrára, az Alföld déli részén pedig a gabona és a kukorica termelésére berendezkedett parasztgazdaságok általánossá vált üzemi épületeit vetítik elénk. E gazdaságok jellemzői Baranya délkeleti részén, Szlavóniában és a Szerémségben a házzal szemben álló deszkgabonások; Csongrádban, Békésben a városi háznál levő nagyméretű deszka- vagy téglagabonások; a Bácska, Torontál és Temes megye különböző nyelvű népeinél pedig az egy tető alá épített, gyakran díszített, különféle termények raktározására szolgáló gabonások, górék és kamrák sora.

A gabonásépületek elterjedését az említett nagytájon társadalmi okok is előmozdították. Tudjuk, hogy a 18. század végére kulmináló demográfiai robbanás milyen mértékben növelte a falvakban és az egy háztartásban élők lélekszámát.²⁶¹ Számolni kell ezen kívül a nagycsaládszervezet szívós továbbélésével is. A délszláv népcsoportoknál és a szlavóniai magyar falukban a *zadruga* a 19. század végéig, helyenként még tovább élt,²⁶² és

²⁶⁰ A folyamat okaival és körülményeivel A gabonátárolást meghatározó gazdasági és társadalmi tényezők című fejezetben foglalkozunk.

²⁶¹ PÁPAI B. 1963. 143—201.

²⁶² STASSIK F. 1900; MAYER, A. 1910; KATUS L. 1959. 354—404.; KATUS L. 1961. 113—165. Az utóbbi két helyen bő irodalom. Lásd még CSEH I. 1975—1976. 53—81.

megléte a házi fogyasztásra szánt gabona mennyiségét és a háznál való tárolását is jelentősen befolyásolta.

A gerendavázis gabonások a Kárpát-medence déli részén a belterjesebb gazdálkodás idején is használatban voltak, gyakorlatilag a mezőgazdaság szocialista átszervezéséig a parasztudvarok jellegzetes építményei maradtak.

A felvidéki gabonások

A gerendavázis, csak gabona tárolására szolgáló építmények harmadik csoportját alkotják azok a gabonások, amelyeket a néprajzi kutatások viszonylag szűk területen, Nógrád megye keleti, Heves megye északi, Borsod megye nyugati részén, nagyjából a Mátra vidékétől északra derítettek fel.²⁶³ Általában gerendavázis szerkezettel, boronafallal, vagy kőalapra vályogfállal építették az udvarban külön, esetleg más helyiséggel (nyárikonyha, kamra) egy tető alá, cserépfedeles nyeregtetővel. Az épület belseje egyterű, mintegy 3 × 4 m nagyságú, ahol 3-4 rekesztékben tárolták a gabonaféléket (98. kép). Gyakran lepadlásolták, ilyen esetben az épület

98. Vályogból épített gabonaskamra. Bárna

²⁶³ Az adatokat az MNA, az UMTsz. gyűjtéseiből, BODGÁL F., FLÓRIÁN M., ZÓLYOMI J. szíves közléseiből merítettük. Publikált adatok: BOROVSKY S. Hont vármegye. 130.; ISTVÁNFY Gy. 1911. 9—10.

belsejéből létrán lehetett felmenni a padlásra. Bejáratát és ablakait legtöbbször vasajtóval, illetve vastáblákkal zárták le a tűzbiztonság miatt. Neve *búzáshambár*, ritkábban *komora*, *magtár*. A rekesztékek neve *szuszék*. A kutatások szerint csak jobb módú gazdák építették, az említett szűk területen sem volt általános. Elterjedési ideje a 19. század második felére tehető, ami azért is nagyon valószínű, hiszen ezen a területen ebben az időben még kimutatható a gabonásvermek és az ácsolt gabonásládák intenzív használata is.

Az építmény párhuzamait északabbra szlovák területen találjuk meg, ahol mindig tapasztott boronafallal, délen kő- vagy vályogfallyal építették ezeket. Nevük *sýpka*, *sypance*.²⁶⁴ APÁTHY szerint ezek a gabonások is — mint palóc társaik — a 19. század második felében épültek a jobb módú gazdák udvarában, a megnövekedett gabonatermés raktározására.²⁶⁵

A Kárpát-medence északi részén a 19. század második felében elterjedt gabonások előzményéről, múltjáról semmit sem tudunk. HABERLANDT és MOSZYŃSKI említést tesz ugyan szlovák területen alkalmazott sározott falú, boltíves mennyezetű gabonásokról, amilyeneket Sziléziában is használtak,²⁶⁶ véleményünk szerint azonban a kétféle, különböző korú tárolóépület között kapcsolat aligha tételezhető fel.

Gabonások a Felső-Tisza-vidéken

A gerendavázás gabonások negyedik csoportjába soroltuk azokat az építményeket, amelyeket ugyancsak eléggé körülhatárolt területen, a szatmári Erdőháton és környékén használtak (99—102. kép). E gabonásokat az MNA, valamint MORVAY Judit gyűjtésein kívül elsősorban GILYÉN Nándor és ERDÉSZ Sándor tanulmányából ismerjük, akik részletesen leírták az építmény szerkezetét, anyagát, készítésének technikáját, használatát.²⁶⁷ ERDÉSZ a gabonásépület különféle típusait is meghatározta, sőt történeti rétegeit is el tudta választani. Az épület neve az Erdőháton *kamora*, *kamra*, illetőleg az újabb készítésűeké *magtár*, *takarékmagtár*.²⁶⁸

A leírt gabonást elsősorban az Erdőhát községeiben használták a Tiszahát és a Szamoshát között, román területen is, de GILYÉN adatai

²⁶⁴ JANKÓ J. 1897. 92—93.; APÁTHY, Š. 1958. 358—371.; MJARTAN, J. 1972. 146—147.; PODOLÁK, J. 1972. 28.; MRUŠKOVIČ, Š. 1974. 11.

²⁶⁵ APÁTHY, Š. 1958. 379.

²⁶⁶ HABERLANDT, A. 1926. II. 355.; MOSZYŃSKI, K. 1929. 529.

²⁶⁷ GILYÉN N. 1959. 257—259.; ERDÉSZ S. 1967. 203—215.; GILYÉN N.—MENDELE F.—TÓTH J. 1975. 76—83.

²⁶⁸ ERDÉSZ S. 1967. 205.

99. Gabonáskamra. Túrricse

100. Gabonáskamora. Túrricse

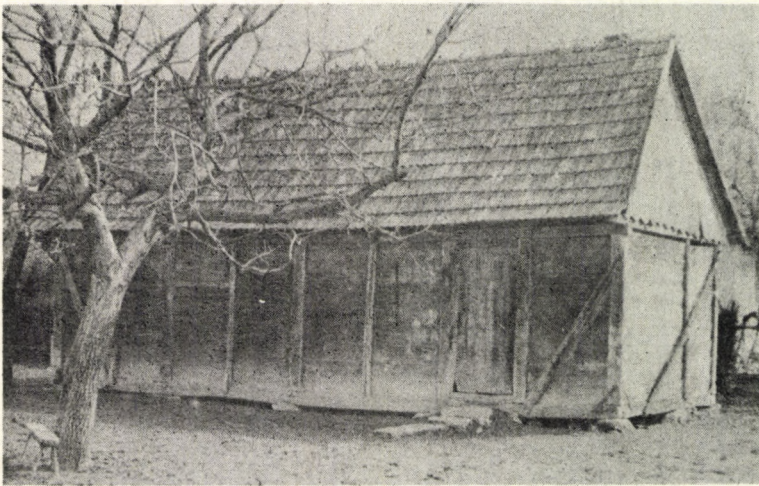
alapján²⁶⁹ fel kell tételeznünk használatát a Szilágyságban és a szomszédos kárpátaljai területeken is, amit az EA néhány fotója is megerősít.²⁷⁰

²⁶⁹ GILYÉN N. 1959. 258—259.; GILYÉN N.—MENDELE F.—TÓTH J. 1975. 80.

²⁷⁰ Például EA F. 86.629. GÖNYEY S. 1942.

101. Gabonáskamora. Méhtelek

102. Nagyméretű deszkamagtár. Füleöd

Az erdőháti gabonások múltját ERDÉSZ pontosan tisztázta. Megállapította, hogy a gabonások építésének négy időszaka rögzíthető. A legkorábbi gabonások a 19. század negyvenes éveiben épültek a református egyházak kezdeményezésére, amelyek ez idő tájt erőteljesen szorgalmazták a magtárak építését. A második és legintenzívebb építési hullám a század hetvenes-nyolcvanas éveire tehető, s kétségtelenül a gabonatermelés fellendülésével, illetőleg a vizek szabályozásával, lecsapolásával, valamint a

vasutak építésével és a szállítási lehetőségek javulásával függött össze. A harmadik és a negyedik építési időszak már a 20. századra esik, a század elejére és az 1930-as évekre, amikor a módosabb gazdák nagyobb magtárai készültek.²⁷¹

A kizárólag gabona tárolására szolgáló építmények közé kell sorolni azokat a magtárat, kamrákat is, amelyek a magyar nyelvterület jeles gabonatermelő vidékein, a Kisalföldön, a Dunántúlon, az Alföldön, a Bácskában és a Bánságban a módosabb parasztudvarokban jelennek meg a 19. század utolsó harmadától. Ezek a jobbra téglából épített, cseréppel fedett, vaslemezzel borított nyílászárókkal, szellőzőnyílásokkal ellátott, néha emeletes tárolóépületek, melyeket gyakran a kamrával, nyárikonyhával, műhellyel, présházzal, pincével építettek össze, csak egy szűkebb, gazdaságilag limitált réteghez kötődtek mindenütt, nem váltak a 20. században sem a parasztgazdaságok általános jellemzőjévé. A szórványosan előforduló *magtárak* inkább csak jelzik azt az utat, amelyen a differenciálódó parasztság egy kisebb része elindult a 19. század utolsó harmadában.

Több célú tárolóépületek

A Kárpát-medence peremterületein, de Európa nyugati, északi és keleti területein is, speciális és jellegzetes objektum keltette fel a népi építészet kutatóinak figyelmét: a *különálló gabonaskamra*. Több helyütt mindenképp előtti formája, díszítettsége keltett csodálatot, de csakhamar felfigyeltek arra is, hogy voltaképpen a lakóházzal egyenrangú, többféle fontos funkciót ellátó épületről van szó, amely több évszázadon keresztül a parasztporták elmaradhatatlan tartozéka volt a vizsgált területeken, és amely némely helyen a 20. század derekáig megtartotta jelentőségét. Az épület voltaképpen különálló kamra a család élelmiszerkészletének raktározására, ezenkívül itt helyezték el az értékesebb ruhaneműt, iratokat is, és sok helyütt a hajadon lány vagy a fiatal házaspár hálóhelyéül is szolgált.

A Kárpát-medencében két területileg is körülhatárolható változata alakult ki: a nyelvterület délnyugati részéről ismert *kástu* és az Erdélyből, illetve peremterületeiről ismert *gabonás*.

A nyugat-magyarországi kástu

Az Őrségből, Göcsejből és a környékükről ismert *kásturól* az első híradás 1818-ból származik, NEMESNÉPI ZAKÁL György így ír róla: „Említést érdemel

²⁷¹ ERDÉSZ S. 1967. 210—211.

még az úgy nevezett Kástu, a'melley fából rakott kis épület egy emeletre. Az emelet alatt Pincze vagy kamra tartatik (mivel az Eörséghe Földbe a könnyen szivárgó víz miatt mély pintzét nem lehet ásni). Az emeletbe pedig, a'melybe a' tsinossan összeátsolt de be nem sározott oldal boronnák között a' szabad levegő bé lenghet, fel akogatott hus, szalonna, 's más egyéb főzelék tartatik."²⁷² Nem sokkal később, 1838-ban PLÁNDER Ferenc Göcsejből írja le, neve itt *kástyé*.²⁷³ Sokáig úgy tudtuk, hogy NEMESNÉPI ZAKÁL közlése a legkorábbi konkrét adat a kástu használatára, SZENTMIHÁLYI Imre azonban levéltári források alapján kiderítette, hogy Göcsejben, a szegek vidékén már a 18. század derekán széles körben használatos volt.²⁷⁴ A századforduló táján megindult néprajzi kutatások, különösen a népi építészeti kutatások különös figyelmet fordítottak a nagy múltra visszatekintő, számos archaikus vonást megőrzött építményre, ezért több kitűnő leírást ismerünk a ma már csak egyetlen szalafői példánnyal képviselt kamratípusról.

A *kástu* földszintes vagy emeletes, talpgerendára boronafallal, egyszerű tetőszékkal épített kis kamra, amelyet zsúppal fedtek, falát nem tapasztották. A földszintes kástu általában egyterű épület, amelyben polcokon, külön tartóedényekben vagy felfüggesztve tárolták a különféle élelmiszereket, hordóban vagy ládában (*hombár*) a gabonát. Oromzatát gyakran faragott deszkákkal rakták be. Göcsej középső, nemesi származású népesség lakta településein az emeletes kástu földszinti helyiségében tárolták a bort, pálinkát, káposztát, répát, ecetet; itt kaptak helyet a házi faeszközök, sőt szerszámok is. A földszinti kamra mellé néha nyitott szint is építettek, amely a borprésnek, a mezőgazdasági eszközöknek és a szekérnek volt a tárolóhelye. Az emeleti részre (néhol az emeleti rész tornácára) általában létra vagy falépcső vezetett fel. Az emeleten tartották a gabonát, általában a padlóra kiöntve, ládákban, hordókban vagy rekeszekben. Itt fagyasztották a zsírt, hájat, sonkát, szalonnát, füstölthúst. Kisebb edényekben tárolták a szemes terményeket, a szárított gyümölcsöt. Padlásán szárították a lent, kendert, tartották az aszalt gyümölcsöt és mindenféle apró holmit (103—109. kép).

A kástu mindig a háztól távol, a kerített házhoz kívül állt, a tűzbiztonság érdekében magányosan. A 19. században még nagyon gyakori volt az Őrségben és Göcsejben, de csak a módosabb gazdáknál. Az első világháború után ezek az építmények rohamosan elpusztultak. Amíg álltak, nagy becsben voltak, hiszen a család értékeit őrizték. Ajtaját mindig kulcsra zárták, a kulcsot a gazda vagy a gazdaasszony őrizte.²⁷⁵

²⁷² Idézi MÉSZÖLY G. 1917. 104.; KARDOS L. 1943. 219.

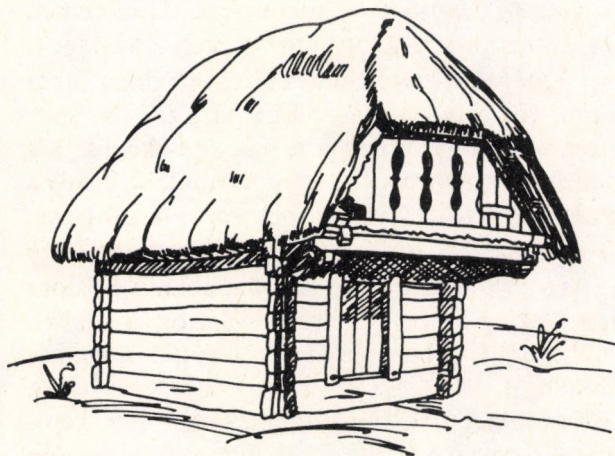
²⁷³ PLÁNDER F. 1970. 33.

²⁷⁴ SZENTMIHÁLYI I. 1971—1972.

²⁷⁵ FÜZES E. és az MNA gyűjtésein kívül az alábbi publikációkból merítettük az adatokat: GÖNCZI F. 1905a 286—289.; GÖNCZI F. 1914. 465—466.; MN I. 60.; KARDOS L. 1943. 219—224.; EA 6305. SZENTMIHÁLYI I. 1958.; SZENTMIHÁLYI I. 1971—1972. 265—277.; PAIS S. 1964. 76.; TÓTH J. 1938;

103. Több célú gabonás, kástu. Szalafő

104. Diszes oromzatú kástu rajza. Őrség

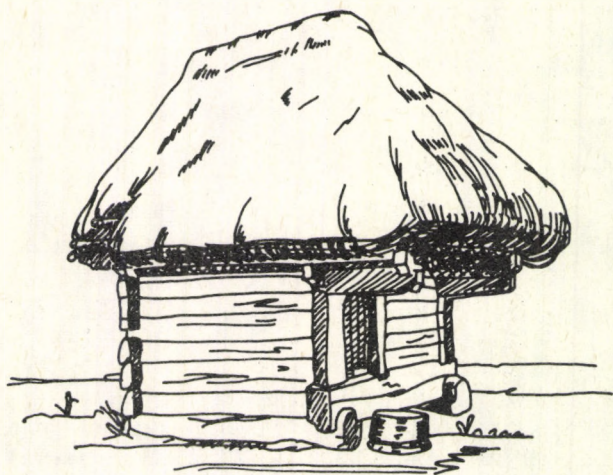
A gabonáskástu (*kástó*) nevének különböző helyi változatai terjedtek el: *kasti*, *kosté*, *kasté*, *kásté*, *kástél*, *kastén*, *kásti*, *kastil*, *kostéj*, *kostél*.²⁷⁶ A *kástu* szó etimológiailag a szlovén *kasta* (= *hombár*, *gabonapadlás*, *csűr* stb.)

TÓTH J. 1945. 49—50.; TÓTH J. 1961. 135., 138.; TÓTH J. 1961—1962. 187—192., 198.; TÓTH J. 1965. 75—79.; TÓTH J. 1971. 80—82.; BIRÓ F. 1969. 135.; BIRÓ F. 1975. 69—71.; DÖMÖTÖR S. 1960. 76—77.; GUNDA B. 1968. 241.; GUNDA B. 1969. 146—148.; GUNDA B. 1979. 325—326.; BARABÁS J. 1971. 68—69.

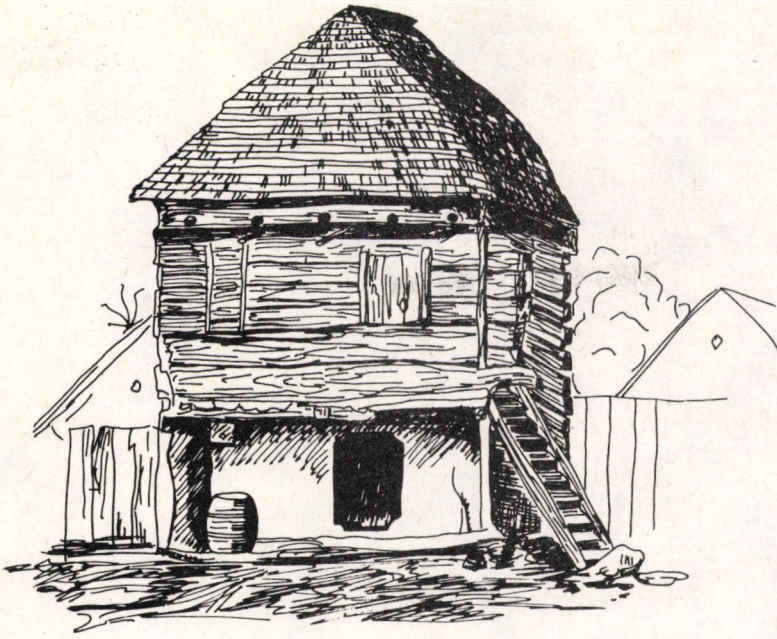
²⁷⁶ UMTsz.; TESz. II. 399. A szó változataival idővel és esetenként gabonátárolásra szolgáló épületrészeket, helyiségeket is jelöltek. VÖ. SZENTMIHÁLYI I. 1971—1972. 272—273.

105. Emeletes kástu. Milej

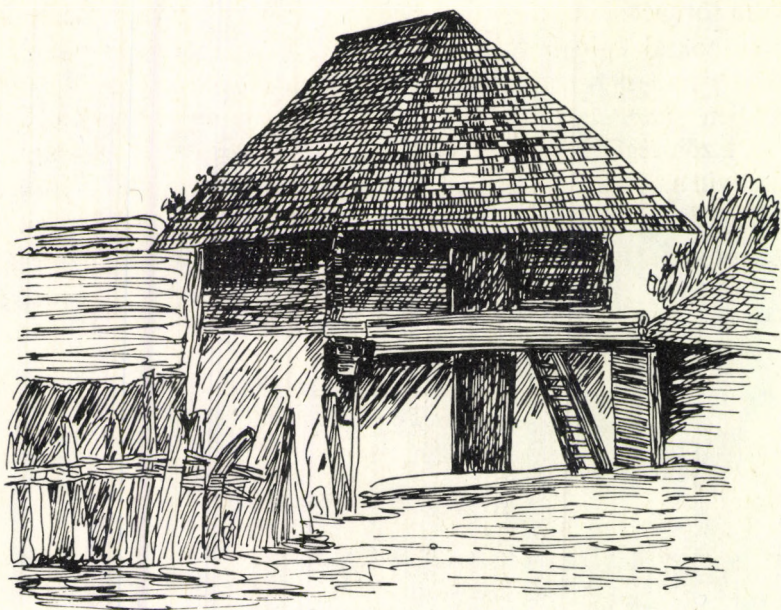
106. Boronafalú kástu rajza. Őrség

107. Zsindelytetős, emeletes kástu rajza. Barabásszeg

108. Emeletes kástu a lakóház mellett. Vizlendva

109. Emeletes kástél rajza. Kustánszeg

szóából származik, annak átvétele, ez pedig a középfelnémet *kaste* leszárma-
zottja. A változatokból következtethetően Délnyugat-Dunántúlon a *kástu* és
a *kastély* keveredett egymással.²⁷⁷

Az etnográfiai adatok is arra mutatnak, hogy a *kástu* a hasonló szlovén
gabonaskamrákkal van közeli rokonságban. Szlovéniában a magyar
nyelvterülettel érintkező területeken mindenütt ismert volt, de csak a
módosabb gazdáknál.²⁷⁸

Az erdélyi gabonások

A magyar nyelvterületen alkalmazott több célú tárolóépületek másik
csoportját a nyelvterület keleti részén találjuk, általában Erdélyben,
Szatmári-síkságtól Háromszékig, Máramarostól a Marosig, sőt használták
Bukovinában és Moldvában is. A különálló tárolót általában gerendatalpak-
ra építették borona- vagy zsilipelt deszkafallal, később kőalapra, téglából.

²⁷⁷ TESz. II. 399.

²⁷⁸ NOVAK, V. (Ljubljana) szíves levélbeni közlése. Lásd még: CSAPLOVIC, J. 1820. 13.; NOVAK, V. 1960.
122.; BAŠ, F. 1952. 18—43.; TÓTH J. 1961—1962. 187—192.; TÓTH J. 1965. 78—82.; VILFAN, F.
1970. 559—593.

Elöl gyakran tornácos, innen nyílik a bejárata. Fázsindely vagy cserép fedí. Alája pincét szoktak építeni. A mintegy 2 × 3, 3 × 3 m nagyságú gabonások egy vagy kététerű belsejében ácsolt vagy ácsolatlan ládákban (*szuszék*), illetve rekesztékekben (*hambár*) tárolták a gabonát. Különféle edényekben itt raktározták a zöldségfélét, gyümölcsöket, burgonyát, a szemes terményeket is, ezenkívül a kisebb szerszámoknak, néhol a ruhaneműnek is itt volt a helye. Mindig az udvaron állt, a lakóház közelében (110—112. kép). Az adatok szerint széles körű használata ellenére sem általános, inkább csak a módosabb gazdák portáján volt megtalálható. Neve egész Erdélyben *gabonás*, Moldvában *hombár*.²⁷⁹

110. Több célú, tornácos gabonás, búzás. Aranyosegerbegy

²⁷⁹ Az erdélyi gabonásokra vonatkozó adatokat az MNA és az UMTsz. gyűjtésein kívül az alábbi publikációkból merítettük: JANKÓ J. 1892. 74.; OMM XVII. 347.; BÁTKY Zs. 1907. 70.; VISKI K. 1913. 21.; KELEMEN L. 1916. 116.; KÓS K. 1932. 66.; Cs. SEBESTYÉN K. 1941. 71., 74.; VASS I. 1941. 403.

111. Gabonáskamra. Nagybégény

112. Tornácos gabonás. Visa

Ugyanilyen vagy hasonló tárolóépületet használtak az erdélyi románok is, neve: *găbănas*;²⁸⁰ a szászok is, neve: *schutthaus*.²⁸¹ Bukovinában a kárpátukránoknál *komora* a neve.²⁸²

Néhány adatból arra lehet következtetni, hogy az erdélyi gabonások igen nagy múltra tekintenek vissza. Háromszékben már a 17. századi oklevelekben, periratokban említik: „egj gabonas haz annak alatta egj küs pincze” (1627); „Latom, hogj Marton Istvanne megh nitota vala az Marton Ferencz Gabona hazat” (1649); „buzamat loptak volt el Gabanas hazambol” (1660); „Ezen Gabonas haz és az Istallo között van egy kőbül felrakott Gémes kut” (1688); „Gabonas haz, melyben nyílik be fenyő deszkából való fa Sorkokon forgo vas retesz azajtó” (1713); „Egj ujj gabonás Ház jo Sendely alatt. A gabonás Házban vagyon egj kis Szuszék” (1721). A történeti adatok szerint a 18. században használatos volt Küküllő, Kolozs, Alsó-Fehér megyében is.²⁸³ Egy 19. század elejéről (1822) származó kézirat szerint Bihar megye nagyszalontai járásában a vizes, erdős részeken ládába helyezve tárolják a gabonát, a ládát gabonásokban őrzik.²⁸⁴ A 19. század eleji, széles körű elterjedését igazolja a korai tájszótár, majd a Szinnyi-féle tájszótár is, mely a *gabonás* szót Székelyföldről, Csík és Háromszék megyéből, valamint az Erdővidékről ismeri.²⁸⁵ A gyűjtések egyöntetűen arról számolnak be, hogy az említett területeken sem volt általános, csak a jobb módúak építettek gabonást, azok, akiknek jelentősebb készleteket kellett tárolniuk.

A magyar nyelvterület keleti és nyugati peremén alkalmazott több célú gabonásnak több rokon vonása fedezhető fel. Szerkezete hasonló, eredetileg mindkettő gerendavázis szerkezetű, mindkét vidéken a lakóház közelében állt, de más épülettel nem építették össze. Mindkét típus jellemzője, hogy a gabonán kívül más élelmiszerek, sőt ruhaneműek, egyszóval fogyasztási készletek tartós tárolására szolgál.

A több célú gabonások európai párhuzamai

A magyar nyelvterületen használt több célú tárolóépületek múltját nyomozva át kell tekintenünk a *kástu* és a *gabonás* európai párhuzamait. A német nyelvterületen a különálló gabonások igen nagy múltra tekintenek vissza. A

²⁸⁰ ALEXICS Gy. 1887. 448.; MOLDOVÁN G. 1897. 133—134.; MOLDOVÁN G. 1913. 541.; BARBUL J. 1900. 47.; STAN, V. 1908. 36.; VISKI K. 1908.; GÁLDI L. 1943. 366.; GUNDA B. 1943. 3.; VLĂDUȚIU, I. 1973. 223—224.

²⁸¹ BRÜCKNER, Gy. 1922. 23.

²⁸² OMM XVII. 247—248.; KAINDL, R. F. 1897. 141.

²⁸³ Cs. BOGÁTS D. 1943. 47.; SZABÓ T. A. 1975—1978. I. 1108.

²⁸⁴ SCHRAM F. 1962. 30.

²⁸⁵ Tsz.; MTsz. I. 664.

korai német törvények tanúsága szerint már a frank időkben készletkamrák voltak a gabona raktározására, latin neveik (*scuria, granaria, granica, cellaria, spicarium*) mellett német nevük is felbukkan (*spyker*).²⁸⁶ A délvesztfáliai Sauerland gabonátárolóiról SONNENSCHNEIDER tudósít bennünket.²⁸⁷ Ezen a területen a 16. századtól kimutatható a gabonások használata. A szerző a 16—18. században használt gabonásokat a következő típusokba sorolta: *Speicherbackhaus*, a sütőház és a gabonás egybeépített változata, melyet gerendavázzal vagy kőfallal építettek. A földszinten volt a sütőrész, kemencével, az emeleten tárolták a gabonát, rekeszekben.²⁸⁸ A *Kornkasten* eredetileg (9—10. század) a tizedek összegyűjtésére szolgált, és az egyházak tulajdonában volt. Később a parasztok is építettek ilyen tárolót, részben földszinteset, részben emeleteset. Mindkettőben deszkarekesztékekben tartották a gabonát.²⁸⁹

MARTIN a waldecki (Hessen) gabonásokat tekintette át, amelyek szerinte a paraszti őrtornyok utolsó leszármazottai. Levéltári források alapján az 1640—1805 közötti időből számtalan gabonásra vonatkozó adatot közöl, amelyeket itt *Speichernek* neveztek. Általában 7 × 8 m nagyságú épületek voltak, gyakran pincével. Néha egybeépítették a házzal. A gabona tárolásán kívül más funkciójuk is volt: sütőház, öregek lakása, ruhatároló, értéktárgyak őrzőhelye. Az adatokból következtethetően értéke nagy volt, gyakran adásvétel tárgyát is képezte.²⁹⁰

Bajorországban az Isar és a Lech folyók közti területen ugyancsak a 16. századtól ismertek a földszintes és az emeletes gabonások, amelyeket boronavagy deszkafallal építettek, gazdag faragásokkal, festéssel díszítettek, és évszámmal láttak el. A beépített rekesztékekben tartották a gabonát.²⁹¹ Hasonló gabonások ismertek voltak Lausitzban,²⁹² valamint alsószász és észak-rajnai területeken is.²⁹³

A gabonások német nyelvterületen való széles körű használata ismeretében feltűnő a különálló gabonások hiánya a híres gabonatermő Mecklenburg vidékén, ahol, legalábbis a recens kutatások, nyomát sem találták. BAUMGARTEN és BENTZIEN azonban 17. századi inventáriumokban meglepve olvashattak földszintes vagy emeletes, négyszögletes alaprajzú gabonásokról, amelyeket parasztagazdaságokban alkalmaztak, és *Speichernek* neveztek. Az itteni gabonások eltűnését a szerzők a következőkkel magyarázzák. A 16—17. században Északkelet-Mecklenburgban a gabonások a több épületből

²⁸⁶ DÖLLING, H. 1958. 62.; MOSER, O. 1965. 1., ABEL, W. 1967. 20.

²⁸⁷ SONNENSCHNEIDER, F. H. 1959.

²⁸⁸ SONNENSCHNEIDER, F. H. 1959. 21—27.

²⁸⁹ SONNENSCHNEIDER, F. H. 1959. 27—54.

²⁹⁰ MARTIN, B. 1958. 120—132.

²⁹¹ NEU, W. 1953. 96—107.

²⁹² DEUTSCHMANN, E. 1959. 65—66.

²⁹³ HABERLANDT, A. 1926. 429.

álló porták tartozékai voltak. Az állandó tűzveszély miatt indokolt volt, hogy az értékeket tartalmazó *Speichert* a többi épülettől távol, különállóan helyezték el. A 17. században azonban, különösen a harmincéves háború után, a faizási jog korlátozása következtében, részben az építési költségek csökkentése érdekében, a parasztgazdaságokban az a tendencia érvényesült, hogy az udvar valamennyi épületét egyetlen épülettömbbe koncentrálják. E szándék végrehajtása tüntette el a különálló gabonásokat Mecklenburgban, hiszen a 17. század második felétől a gabona raktározása az óriási méretűre duzzadt lakóház különböző részeiben történt.²⁹⁴

Gerendavázis, olykor cölöpökre épített gabonások igen gyakoriak voltak a Pireneusi-félszigeten is, különösen Asturiában, Galiciában és a baszk vidéken. A deszka falú, jobbra keskeny, hosszúkás alakú építményen belül rekeszekbe öntötték a gabonát.²⁹⁵ Egyébként már az ókori írók (Plinius, Varro) is említik a gabonások használatát Hispániában, arra azonban aligha van bizonyíték, hogy a recens gabonások az ókoriak leszármazottai lennének.²⁹⁶

A különálló, több célú tárolóépületek legintenzívebb alkalmazását Nyugat-Európában az Alpok területén derítették fel a néprajzi kutatások. Svájcban elsősorban a nyugati területeken volt gyakori: Emmentalban, Wallis-ban, a berni kantonban, Luzern környékén, de előfordult Graubündenben és Tessinben is. Neve a német nyelvterületen: *Spücher*, a francia nyelvterületen: *grenier*. Általában kőalapra, Wallis-ban cölöpökre építették őket, boronafallal, tornáccal, cseréptetővel. A legtöbbjük két- vagy háromszintes. Az építészet szinte valamennyi stíluskorszaka nyomot hagyott rajtuk, általában gazdag faragásokkal, színes festéssel díszítettek. A máig megmaradt példányok az alpesi népi építészet legszebb emlékei.²⁹⁷

A svájci gabonás valóban a család összes értékének tárolóhelye. A berni kanton gabonásaiban például a földszinten elhelyezett rekeszekben tartják a kicsépeelt magot, az első emeleten vannak a házieszközök, élelmiszerek, valamint a család ruhaneműi, ágyneműi. A felső emeleten raktározzák a lószerszámokat, régi könyveket, iratokat, a fonás-szövés eszközeit, csépeket. Gyakran itt őrzik a család összegyűjtött pénzét is, kis vaskazettában. A tornácon van a feldolgozatlan len és kender, valamint különböző földművelő szerszámok helye.²⁹⁸

²⁹⁴ BAUMGARTEN, K.—BENTZIEN, U. 1963. 159—169.

²⁹⁵ HABERLANDT, A. 1926. 429.; KRÜGER, F. 1927. 88—93.

²⁹⁶ FRANKOWSKI, E. 1918.; HABERLANDT, A. 1926. 427—428.; KRÜGER, F. 1927. 88.; SCHIER, B. 1932. 394.; MARTINEZ, R. J. 1960. 80—112.

²⁹⁷ STUMPF, A. 1914.; RUBI, C. 1942.; SCHEUERMEIER, P. 1943. II. 18.; HUBER, K. 1944. 110—122.; FELBER, J. K. 1951. 5—7.; LAEDRACH, W. 1954. 8—13.; WEISS, R. 1959. 261—264.; SIMONETT, C. 1965. II. 70.

²⁹⁸ LAEDRACH, W. 1954. 9—11.

A német gabonásokhoz hasonlóan a svájci több célú tárolók is igen nagy múltra tekintenek vissza. A legrégebb Luzern környéki Speicherről 1236-ból van írásos adat, 1303-ban már igen elterjedt lehetett, mert a városi hatóságok szabályozták építését.²⁹⁹ A Bern környéki gabonások többsége a 16. századból származik.³⁰⁰ Wallis-ban és Emmentalban a legtöbb Speicher a 18. században épült, a 19. századtól kezdve fokozatosan csökken a számuk, de még a 20. század elején is számos szép tárolót figyelhettek meg a kutatók.³⁰¹

A wallis-ihoz hasonlóan cölöpökre építették a boronagabonásokat Svájc olasz nyelvterületén, Tessinben és a környező völgyekben. A cölöpök felső végét kőgallérral látták el a rácsalók behatolásának megakadályozására. Az itteni gabonások kétszintesek, alul általában istálló van, a felső szinten ládákban és rekesztékekben tárolják a gabonát. Neve *torba*.³⁰²

Nem lényegtelen a svájci kutatóknak az a megállapítása, hogy a több célú gabonás az önellátó gazdaságok tipikus épülete, mely mindaddig megtartotta jelentőségét, amíg a gazdálkodás önellátó jellege dominált. A gabonások anyagát, formáját, nagyságát, díszítettségét a helyi hagyományok, illetőleg a táj ökológiai körülményei szabták meg.³⁰³

Több tanulmány és az osztrák néprajzi atlasz jóvoltából jól ismerjük a különálló gabonások elterjedését a keleti Alpokban, illetőleg az osztrák nyelvterületen.³⁰⁴ A földszintes, illetőleg kétszintes boronagabonásokat használták az alpesi területeken, Szlavóniában, Stájerországban és Karintiában, valamint Felső-Ausztriában. Nevük általában *kasten*, szlovén nyelvterületen *kašta*. Többségük a 16—18. század között épült, a 19. században már ritkábban készítettek ilyeneket. Általában igen díszesek.³⁰⁵ A gabonások külön csoportját alkotja az ún. *Kitting*, mely boronafalal készült, vastagon tapasztott épület, dongaboltozatos födémrel és gyorsan eltávolítható nyeregtetővel, amit régebben szalmával, később cseréppel fedtek. Általában 4 × 5 m nagyságú, kétszintes. A földszinti helyiségben a különféle élelmiszerek kivül szerszámokat, ruhaneműeket tartanak. Az emeleten edényekben raktározzák a gabonát, itt tartják a húsféléket, szalonnát, zsírt és a kenyeret is. Az elsősorban Burgenlandban, annak középső és déli részén, Fel-

²⁹⁹ FELBER, J. K. 1951. 5.

³⁰⁰ LAEDRACH, W. 1954. 12—13.

³⁰¹ HUBER, K. 1944. 112—114.

³⁰² SCHEUERMEIER, P. 1943. II. 18.

³⁰³ HUBER, K. 1944. 110.; WEISS, R. 1959. 263—264.

³⁰⁴ Az osztrák és a szlovén nyelvterület gabonásairól: OMM VI. 405—406.; BÜNKER, J. R. 1895. 44., 99., 105.; BÜNKER, J. R. 1897. 123.; BÜNKER, J. R. 1902. 71.; RHAMM, K. 1900. 303—304.; GERAMB, V. 1926. 20.; MOSER, O. 1949; MOSER, O. 1942; MOSER, O. 1965; SCHMIDT, L. 1950. 97—116.; SCHMIDT, L. 1966. 298—301.; BAŠ, F. 1952. 18—43.; HABERLANDT, A. 1953. I. 118—119.; HABERLANDT, A. 1965. 9—26.; NOVAK, V. 1960. 122.; TÓTH J. 1961—1962. 187—192.; SIMON, F. 1971. 140—143.; VILFAN, S. 1970. 559—593.; valamint ÖVA 19. térkép.

³⁰⁵ MOSER, O. 1965. 5.

sőörségben elterjedt, de a Szudéta-vidékről, Szlovákia nyugati és középső részéről is jól ismert épület archaikus vonásai, főleg dongaboltozatos mennyezete több kutató érdeklődését felkeltette.³⁰⁶ SCHMIDT megállapította, hogy bár az említett területeken a 17. században terjedt el, archaikus szerkezete miatt keletkezése és elterjedése jóval korábbi időre tehető.³⁰⁷ Szakirodalmi adatok szerint a *Kitting* használatban volt a magyar nyelvterülettel érintkező területen is,³⁰⁸ a recens magyar anyagban azonban nem találtuk nyomát. A különféle különálló tárolóépületeket (*Freistehende Speicherbauten*) az osztrák néprajzi atlaszban sajnos falazatuk anyaga, illetőleg alépítményük milyensége szerint csoportosították, amiből nem lehet megállapítani, hogy melyik típus milyen mértékben szolgált gabona tárolására. Az ÖWA térképe és kommentára alapján a már említett boronagabonásokon kívül egyéb, főleg falazott tárolóépületek használata is feltételezhető, főleg Alsó-Ausztriában, Felső-Ausztria egy részén, Stájerországban és Karintiában, szórványosan máshol is, ezek múltja azonban kétséget kizáróan nem tisztázott.³⁰⁹ SCHMIDT Alsó-Ausztria néprajzáról írt monográfiájában közli, hogy ezen a területen a cisztercita rend kolostoraiban már a 12. században magtárakat (*granarium*) építettek. Használata a 13. századtól a világi birtokokon és a parasztgazdaságokban is feltételezhető.³¹⁰

Az elmondottakból bizonyosnak látszik, hogy az Alpok területén használt, évszázados múltra visszatekintő, közel azonos boronaszervezettel épített és azonos funkciót betöltő gabonások (*Speicher, kašta, Kasten*) jelentős szerepet töltek be a magyar nyelvterülettel határos burgenlandi, felsőörségi, stájer és szlovén területeken is. Aligha lehet kétséges, hogy az őrségi és a göcseji *kástu* a burgenlandi, stájer és szlovén *Kastel, kašta* közeli rokona, amit a terminológiák etimológiai összefüggése, a közel azonos szubalpini táj ökológiai feltételei, a paraszti gazdálkodás, a település, a népi építészet és a háztartás számtalan rokon vonása, valamint az e tájakon élt népcsoportok 1918 előtti gyakori kapcsolata is valószínűsít.³¹¹

A különálló gabonások intenzív alkalmazását figyelték meg a skandináv népeknél, különösen Svédországban és Finnországban. A különféle tárolóépületek korai differenciálódását mutatja az a tény, hogy az ósvéd törvények háromféle tárolót különböztettek meg: *I.* gabonás a tiszta mag

³⁰⁶ BÜNKER, J. R. 1895. 44.; RHAMM, K. 1900. 303—304.; SCHMIDT, L. 1950. 97—116.; SCHMIDT, L. 1966. 301.; HABERLANDT, A. 1965. 9—10.

³⁰⁷ SCHMIDT, L. 1950. 115—116.

³⁰⁸ BÜNKER, J. R. 1895. 44.; RHAMM, K. 1900. 304.

³⁰⁹ HABERLANDT, A. 1965; MOSER, O. 1965.

³¹⁰ SCHMIDT, L. 1966. 298—299.

³¹¹ Lásd GÖNCZI F. 1914; DÖMÖTÖR S. 1960; HABERLANDT, A. 1936. 193—211.; HABERLANDT, A. 1937. 1—7.; HABERLANDT, A. 1938. 77—86. Legutóbb a kérdéssel részletesen foglalkozott GUNDA B. 1969. 145—154.; BARABÁS J. 1971. 67—73.

számára, 2. éléskamra, 3. ruháskamra. Ugyanakkor a norvég törvények csak egy nagy kamrát ismertek, mely mindhárom funkciót egyesítette.³¹² Eltekintve most a csak ruhanemű tárolására használt, és egész Skandináviában elterjedt, a szakirodalomban *Gadennek* nevezett építménytől, melynek történetét SCHIER tárta fel,³¹³ megállapíthatjuk, hogy a gabonás egész Svédországban elterjedt (leszámítva az északi részeket), neve *härbre*.³¹⁴ Finnországban is, mint a svédeknél, két típusát használták, a kisebb, földszintes típust, mely egész Finnországban megtalálható, és a nagyobb, emeletes tárolót (főleg a déli részekén), melynek földszintjén raktározzák a gabonát, az emeleten a ruhaneműeket tartják, és az itt kialakított szobácskában szoktak a lányok éjszakázni nyáron. A neve *aitta*.³¹⁵

Több értékes leírással rendelkezünk az észti gabonásokról. A neve *ait*. A szegényebbeknél egy, a gazdagabbaknál 3-4 is állt az udvarban. Általában kőlábakra építették, boronafallal, sáttetővel, az egyik oldalon van az ajtaja. Általában földszintesek, de a Finnországhoz közeli területeken emeletesek is előfordulnak. Ahol csak egy gabonást építettek, ott ebben tartották a gabonát (ládákban, kivájt fatörzsekben, hordókban vagy rekesztékekben), továbbá itt raktározták az élelmiszereket és a ruhaneműeket is. Amelyik portán több volt, ott az egyik csak gabona és élelmiszerek őrzésére szolgált (neve *villäait*, *viläait*), míg a másikban tartották a ruhaneműeket (neve *roivaait*). Egyes vidékeken a fiatal lányok hálólhelyéül is szolgált, és néha 5-6 is volt egy udvarban.³¹⁶ Megjegyezzük, bár tárgyalásunk szempontjából nem lényeges, hogy a 19—20. században különálló gabonátárolót alkalmaztak szinte valamennyi finnugor nép-nél.³¹⁷

A több célú tárolóépületek igen elterjedtek voltak a nyugati és a keleti szláv népcsoportoknál is. HENSEL megállapítása szerint a szlávok a kicsévelt magot a 10. századtól kezdve föld feletti gabonásokban tartották (amellett, hogy a gabonásvermek és a tárolóedények is alkalmazásban maradtak).³¹⁸ RHAMM szerint a cseheknél a hagyományos tárolóépületek eredetüket tekintve kétfélek: ócseh eredetűek, ezek neve *srub*, illetőleg német mintára készültek,

³¹² SCHIER, B. 1932. 395.

³¹³ SCHIER, B. 1932. 395—411.

³¹⁴ ERIXON, S. 1947. 576—609.; ASF 42. térkép.

³¹⁵ RHAMM, K. 1910. 356.; SIRELIUS, U. T. 1921. 235—254.; VUORELA, T. 1949. 97.; HEININEN, J. 1961. 94—105.

³¹⁶ MANNINEN, I. 1931—1933. II. 253—257.; MANNINEN, I. 1938. 90—91.; LEINBOCK, F. 1932. 22.; HAVICHT, T. 1959. 124—152.; HAVICHT, T. 1967. 92.; MOORA, H.—VIRES, A. 1964. 74—75., 171.; ТИХАЗЕ, К. И. 1964. 128—131.; PETERSON A. 1969. 319—334.

³¹⁷ Lásd HUNFALVY P. 1864. 155.; БЕЛИЦЕР, В. Н. 1958. 194—196.; KODOLÁNYI J. 1959. 293.; СОКОЛОВА, Е. П. 1963. 218—226.

³¹⁸ HENSEL, W. 1965. 49. A szláv gabonásokról általában lásd még NIEDERLE, L. 1911—1913. 798—805.

ezek neve *špichar*. Az előbbi inkább a cseh nyelvterület déli, az utóbbi inkább az északi részén terjedt el.³¹⁹ A különálló tárolóépületet MOSZYŃSKI véleménye szerint általában a nyugati szlávoknál korán kiszorította a házzal egy tető alá épített kamra. Szerinte a különálló kamrák ott maradtak meg legtovább, ahol kevésbé érvényesült a nyugati (azaz német) hatás, vagy ahová későn ért el.³²⁰ A kúpos formájú, boronafalú, sárral tapasztott gabonások, amelyeknek tűz esetén könnyen leemelhető fedelük volt, és amelyek főleg Nyugat-Szlovákiában és Sziléziában terjedtek el, MOSZYŃSKI szerint a balkáni fonott gabonások csoportjához sorolhatók,³²¹ ezzel szemben SCHMIDT azt állítja, hogy ezek az építmények voltaképpen a burgenlandi *Kitting* változatai.³²²

A lengyel terület különálló gabonásairól néhány megjegyzésen kívül³²³ a lengyel néprajzi atlasz egyik térképe tájékoztat bennünket. A jelenlegi Lengyelország területén a recens kutatások az ország északkeleti, keleti és délkeleti részén derítettek fel különálló tárolóépületeket, nagyjából az Olsztyn—Łódź—Opole vonaltól keletre és délre. A térképen közölt rajzok szerint az épületek földszintesek, boronafallal, nyeregteretűvel készültek, szalma vagy zsindely fedi őket. A tároló neve általában *spichrz*, az északkeleti részen *świreń* (*świrhń*, *świronek*, *świrenek*), Felső-Sziléziában és a Kárpátok övezetében *sypnia* (*sypka*, *sypaniec*), a Liswarta és a Warta folyók közötti szűkebb területen pedig *sulek* (*solek*).³²⁴ Egyéb feldolgozás hiányában azonban nem tudjuk, hogy az ábrázolt gabonások mikor keletkeztek, milyen körülmények között használták őket. A TYLKOWA által ismertetett przysietnicai (Nowy Sącz járás) gabonás 1876-ban épült, a szerző azonban az ezen a környéken használt gabonások múltjára vonatkozóan semmit sem közöl.³²⁵

A balti szlávoknál alkalmazott gabonás szerkezetében és funkciójában is eltér az észtek gabonásaitól. A lettek és a litvánok gabonásai — BIELENSTEIN feldolgozása szerint — boronafalú földszintes építmények, több helyiséggel, mindegyik külön ajtóval ellátva. Az épület nemcsak a gabona, hanem mindenféle egyéb termény, élelmiszer, ruhanemű, szerszámok tárolására is szolgál. Padlásán tartják a csapdákat és a hálókat. Az egyik helyiséget a gazda gyerekei használják, a lányok nyáron itt éjszakáznak. Az épület igen gyakran

³¹⁹ RHAMM, K. 1900. 292—294. Lásd még SCHIER, B. 1932. 394—395.; NIEDERLE, L. 1911—1913. 799. A morva és a sziléziai gabonásokról jó áttekintést nyújt FROLEC, V. 1974. 172—178.

³²⁰ MOSZYŃSKI, K. 1929. 526—527.

³²¹ MOSZYŃSKI, K. 1929. 529.

³²² SCHMIDT, L. 1950. 97—116.

³²³ HABERLANDT, A. 1926. II. 429.; MOSZYŃSKI, K. 1929. 526—527.; SCHIER, B. 1932. 394—395.; BARABÁS J. 1964a 221.; TYLKOWA, D. 1962. 338—347.; BOHDANOWICZ, J. 1974. 199—216.

³²⁴ PAE 14. térkép. Szerk. BOHDANOWICZ, J.

³²⁵ TYLKOWA, D. 1962. 338—347.

a családi ünnepek színhelye is. A tároló neve a lett nyelvterületen *klets*, a litvánoknál *kletis*.³²⁶

A keleti szláv nyelvterület gabonásairól Бломквист írt összefoglalót az orosz, ukrán és fehérорosz paraszti építményekről készített monográfiájában. Megállapította, és ezt az orosz történeti-néprajzi atlasz (RIEA) 16. térképe is alátámasztja, hogy különálló gabonátároló építményt használtak az egész keleti szláv nyelvterületen, az arhangelszki kormányzóságtól Észak-Kaukázusig, illetve a Kárpátoktól Kelet-Szibériáig.³²⁷ Oroszország északi és középső övezetében az ősi *житница* szóval jelölik a kis méretű, mintegy 4 × 4 m alapterületű, alacsony faoszlopokra boronafallal épített, kis tornáccal ellátott, gyakran emeletes tárolót, amelyen belül rekeszekben tartják a gabonát (a rekesz neve *сусеки, засеки, закрома*). Itt állnak a lisztartó csebrek, a polcokra helyezik a száradó sajtot, illetve a lányok kéregdobozban levő kelengyéjét.³²⁸

A gabonátartó épületek másik neve az *амбар*, mely — mint már mások is felfigyeltek rá³²⁹ — a keleti szláv nyelvterület nagy részén kiszorította a *житница*-t. A 16. században jelent meg az *амбар* az orosz írásbeliségben, a bojárok, kereskedők nagyméretű raktárait, tárházait jelölték vele. Később a terminus a parasztság körében is elterjedt.³³⁰ A terminusnak különféle nyelvjárási változatai alakultak ki; az ukránoknál és a Kazahsztánba került ukrán telepeseknél *винбар*, Irkutszk környékén *амбрушка*. A fehérорoszoknál a neve *клет* vagy *швирон*, a déli nagyorosz sztyeppéken *будка* (ez vert falú épület), a poltavai ukránoknál és a huculoknál *комора*.³³¹

A különálló gabonások a keleti szláv porták elmaradhatatlan tartozékai voltak, csak a legszegényebb gazdaságok tudták nélkülözni. A gazdagabb portákon három-négy gabonást is építettek. Általában az udvarban álltak, gyakran a házzal szemközt, az utcán. Előfordult az is, hogy a falu összes gabonását a településen kívül egy helyen csoportosították a hajdani földközösség hagyományaként, a fokozott védelem érdekében.³³² Бломквист hangsúlyozza, hogy a gabonások a népi építészet számos archaikus vonását, szerkezetét őrizték meg, tekintettel arra, hogy a lakóháztól távol lévén, a tűzvészek általában megkímélték őket.

³²⁶ BIELENSTEIN, A. 1907. I. 119—127.

³²⁷ БЛОМКВИСТ, Е. Э. 1956. 308—314. A különálló gabonások oroszországi használatára utaló megjegyzések találhatóak még az alábbi munkákban: RHAMM, K. 1900. 290—291., 354—355.; MOSZYŃSKY, K. 1929. 526—527.; SCHIER, B. 1932. 394—395. Az oroszországi gabonások alkalmazását ábrázolja a RIEA 16. térképe. Lásd továbbá az atlasz kommentár kötetében САБУРОВА, Л. М. 1967. 114—118.

³²⁸ БЛОМКВИСТ, Е. Э. 1956. 310.

³²⁹ RHAMM, K. 1900. 355.; SCHIER, B. 1932. 403.; БАТКУ Zs. 1930. 10. 24. jegyzet.

³³⁰ БЛОМКВИСТ, Е. Э. 1956. 308. 4. jegyzet; САБУРОВА, Л. М. 1967. 114.

³³¹ БЛОМКВИСТ, Е. Э. 1956. 313.

³³² БЛОМКВИСТ, Е. Э. 1956. 312.; САБУРОВА, Л. М. 1967. 114.

Számunkra rendkívül fontosak Бломквист azon megjegyzései, melyek szerint különálló gabonást használtak általában Ukrajnában, továbbá Kárpát-Ukrajnában, a huculoknál, Galíciában, általában a Kárpátokon inneni és túli területeken.³³³ E megjegyzések valószínűsítik a magyar nyelvterület északkeleti és keleti részén használt gabonások kapcsolatát a Kárpátok környékén, Galíciában, Ukrajna nyugati és délnyugati részén, illetőleg Moldvában alkalmazott gabonákkal. Meg kell azonban vallanunk, hogy a közelebbi összefüggések megállapításához semmilyen konkrét adatunk sincs.

A különálló több célú gabonások európai párhuzamait áttekintve megállapítható, hogy parasztporták e speciális épületei az Ibériai-félszigettől Szibériáig széles területen voltak alkalmazásban. Szerkezetileg és díszítettségben a legfejlettebb típusok az Alpok területén, Skandináviában és a keleti szláv nyelvterület egyes részein alakultak ki. A szakirodalmi és egyéb adatok az épület funkcióját gyakran homályban hagyták, a szűkös utalásokból mégis következtethetünk arra, hogy ezek az építmények fő funkciójuk, a kicsévelt gabona tartós tárolása mellett más feladatokat is elláttak (egyéb élelem, ruha tárolása, értékcikkek őrzése, hálóhely), és ez az, ami e tárolóépítményeket a Balkánról és a Kárpát-medence déli részéről ismert, csak gabonaőrzésre szolgáló építményektől elválasztja. A rendelkezésünkre álló adatok alapján bizonyosak vagyunk abban, hogy a magyar nyelvterületen alkalmazott több célú tárolók többé-kevésbé szorosan kapcsolódnak a tárolóépítmények európai övezetéhez. Az őrségi, göcseji *kástu* bizonyosan az alpesi gabonások egyik táji változata, az erdélyi és moldvai gabonások pedig a kárpátukrán és ukrán gabonásokkal mutatnak rokonságot.

A több célú gabonások múltja

Az európai több célú tárolóépítmények — az eddig feltárt adatok szerint — mind a nyugati, mind a keleti nyelvterületeken a feudalizmus korai századaiban tűntek fel. RHAMM, majd őt követően SCHIER — akik a tárolóépítmények történetével részletesen foglalkoztak, de gondolatmenetük érvényesítése érdekében a tárolóépítmények funkcióját, a csak gabonátárolásra szolgáló és a több célú építmények különbözőségét figyelmen kívül hagyták — a tárolóépítmények eredetének, múltjának felderítésére törekedve a gabonások két nagy európai zónáját különítette el: a germán nyelvterület gabonásait és a szláv nyelvterület gabonásait. Feltételezésünk szerint a 9—10.

³³³ Бломквист, Е. Э. 1956. 313—314.; Az ukrán gabonásokra lásd még Драган, М. 1937. 52—53. ábra.; Юрченко, П. Г. 1949. 17—22. ábra.

század táján Európa nyugati és keleti részén, egymástól függetlenül alakultak ki az önellátó jobbágygazdaságok védelmi jellegű tárolóépületei, melyeket nyugaton a *Speicher* és *Kasten* (és változataik) terminusokkal, a szláv népcsoportoknál pedig a közös *жумница* (a csehek a *lepenec*, a lengyelek a *lamus*) terminussal jelölték.³³⁴ A nyugati terület tárolóihoz a városok, feudális birtokközpontok őratornyai, lakótornyai szolgáltak mintául, aminek következtében eleinte a tárolók is kőből épültek, és magasak, toronyszerűek voltak, a gabonakészleteken kívül mindenféle más élelmiszer, ruhanemű, egyéb értékek tartós őrzését biztosították.³³⁵ Ezzel szemben a szlávok „ösi” tárolóépülete, mely régebben gerendavázzal és fonott fallal épült, eleinte csak a kicsévelt gabonafélék tárolására szolgált.³³⁶

SCHIER monográfiájában külön fejezetet szentelt a több célú tárolóépítményeknek. Fejtegetéseinek lényegét a következőkben foglalhatjuk össze. A 9—10. században egymástól függetlenül létrejött germán és szláv tárolóépítmények között az évszázadok folyamán sajátos kölcsönhatás alakult ki. Az elsősorban német nyelvterületen kifejlesztett több célú épület évezredünk elején rohamosan elterjedt a germán nyelvterületen, mindenekelőtt Németországban, az Alpok vidékén és Skandináviában, majd a német kolonizáció révén a középkor végén a Baltikumra, a nyugati és a keleti szlávokhoz is eljutott, miközben anyagát, szerkezetét, formáját, funkcióját és nevét tekintve számos változata alakult ki. A korábban egyszerű, fonott falú, csak gabona raktározására szolgáló szláv tároló a német telepések közreműködésével, német hatásra alakult fejlettebb kivitelű, több célú épületté, melyet a nyugati szláv népeknél a *Speicher* különböző nyelvjárási változataival (*špichar*, *spichrz* stb.), a keleti szlávoknál pedig jobbra a perzsa—török *onbar*, *ambar* névvel jelölték. A déli szlávoknál ez a német hatás egyáltalán nem vagy csak kis mértékben érvényesült, ezért itt a tárolóépítmények egyszerűbb szerkezete és régi funkciója megmaradt, bár az *ambar* terminus itt is jobbra kiszorította az épület korábbi szláv nevét.³³⁷

Nem lehet feladatunk, hogy SCHIER migrációs-diffúziós metodikai elvekre épülő és nyilvánvaló tendenciájú elméletével részletesebben foglalkozzunk, nem tették ezt — talán a források és adatok elégtelensége miatt — a legutóbbi évtizedek e témával foglalkozó kutatói sem.³³⁸ Mindenesetre annyit megjegyzünk, hogy a több célú tárolók európai történetének tisztázása

³³⁴ RHAMM, K. 1900; SCHIER, B. 1932.

³³⁵ SONNENSCHNEIN, F. H. 1959; MARTIN, B. 1958. 120—122.; SCHEPERS, J. 1960. 98.; SCHEPERS, J. 1965. 139—141.; MOSER, O. 1965. 3.

³³⁶ RHAMM, K. 1900. 304.

³³⁷ SCHIER, B. 1932. 393—441. A szerző ezt a véleményét későbbi műveiben is fenntartotta. Vö. SCHIER, B. 1934—1935. 530—532; SCHIER, B. 1938. 4.

³³⁸ Például MARTIN, B. 1958; DEUTSCHMANN, E. 1959; WEISS, R. 1959; MOSER, O. 1965. БЛОМКВИСТ, Е. Э. 1956. külön fejezetet szentel az orosz gabonásépületeknek, de SCHIER elméletére nem reagál.

megítélésünk szerint sokkal több történeti forrás feltárását igényli, mint amennyi jelenleg rendelkezésre áll. Nyilvánvalóan ezért tartózkodott a különálló gabonásépületek történetének részletes taglalásától MOSER és HABERLANDT, akik az osztrák néprajzi atlasz kommentárkötetében e speciális épületek atlasz nyújtotta tanulságait összegezték.³³⁹

Annyi bizonyos, hogy a több célú tárolóépületek elterjedésében elsősorban alapvető gazdasági és társadalmi okok játszottak közre, mindenekelőtt a jobbágygazdaságok létrejötte, ezzel együtt a termelvények és más értékek biztonságos őrzésének igénye. A társadalmi munkamegosztás fejletlensége, a piacok kialakulatlansága és egyéb más körülmények miatt az önellátó parasztgazdaságok nélkülözhetetlen épülete lett a gabonás, mely a munkaerő újratermeléséhez, valamint az üzem továbbfejlesztéséhez szükséges javakat a tűzveszélyes, tárolásra alkalmatlan háztól távol, a kártevőktől megvédve raktározta. Alig vitatható, hogy ez a többféle funkciót betöltő épület legkorábban talán Nyugat-Európában jött létre a 9—10. században, valószínűleg a Rajna és a Szajna közötti vidéken, azon a területen, ahol a mezőgazdasági és az ipari termelés feudális formái a legkorábban alakultak ki, és ahol mind a javak termelésében, mind fogyasztásában az antik előzményekre építetten korszerűbb technológia jött létre. Ezen a területen alakult ki először a középkor korai századaiban a feudális paraszttársadalmak struktúrája, mely több-kevesebb időbeli eltolódással, fáziskülönbséggel, a helyi természeti adottságoktól, politikai és gazdasági körülményektől meghatározottan egész Nyugat-Európában, Skandináviában, majd végül Közép- és Kelet-Európában is tért hódított.³⁴⁰

A legkorábban keletkezett tárolóépületek a korabeli fejlettebb építési technikával készültek, ezért nem véletlen, hogy Nyugat-Európában a tárolók az antik hagyományokat hordozó, Észak-Itáliából e tájra nyomuló, védelmi jellegű földesúri őrtornyok, lakótornyok utánzatai,³⁴¹ gyakran a lakóháznál szilárdabb anyagból építve, ezzel is hangsúlyozva az építmény fontosságát. A késő középkorra egész Nyugat-Európában, az Alpok vidékén és Skandináviában elterjedt építmény anyaga azonban már a fa, a máig megmaradt példányok a középkor fejlett, több évszázadon átöröklött ácstechnikáját és ácsszerkezeteit, a különböző korok stílusjegyeit őrzik.³⁴²

Amíg a nyugat-európai tárolóépítmények kialakulása aránylag jól nyomon követhető, a közép- és kelet-európai hasonló célú épületek középkori történetéről — eltekintve RHAMM, NIEDERLE és SCHIER nyelvtörté-

³³⁹ MOSER, O. 1965; HABERLANDT, A. 1965.

³⁴⁰ A folyamatról lásd SLICHER VAN BATH, B. H. 1963; ABEL, W. 1967 (mindkettő gazdag irodalommal); HOFFMANN T. 1971. 305—310.; HOFFMANN T. 1975. 59—84., 120—142.

³⁴¹ SCHEPERS, J. 1965. 139—140.; MOSER, O. 1965. 2.

³⁴² ZIPPELIUS, A. 1954; WEISS, R. 1959; BAUMGÄRTEN, K. 1961; PHLEPS, H. 1967.

neti adatokon és 19. századi analógiákon alapuló fejtegetéseitől — szinte semmit sem tudunk. Nagyon valószínűnek tartjuk azonban, hogy e területek gabonásai is ugyanolyan gazdasági és társadalmi feltételek között jöttek létre, mint a nyugat-európaiak, vagyis az építmények itteni megjelenését is meg kellett előznie a feudalizmust létrehozó termelőerők megerősödése és a földművelő jobbágytársadalmak kialakulása.

A több célú tárolóépületek hosszú továbbélését szerte Európában mindenekelőtt a termelési mód változatlan vagy igen lassan módosuló struktúrája biztosította. Ezen belül is utalhatunk a paraszti termelési és fogyasztási struktúra és technika megmerevedésére, illetőleg a feudalizmus legnagyobb tömegeit alkotó jobbágyság függőségi viszonyára és e viszony felszámolására irányuló törekvések sorozatos kudarcára. Ez a gazdasági és társadalmi struktúra, a társadalmi munkamegosztás fejletlensége, a tömegeket ellátó ipar hiánya még azokon a tájakon sem mozdította ki a parasztgazdaságokat a feudális szolgáltatásokra és az önellátásra berendezkedett üzemvitelből, ahol az ökológiai körülmények, a munkaerő koncentrációja vagy más okok viszonylagos prosperitást eredményeztek.

A több célú tárolóépület voltaképpen az önellátó üzemvitel nélkülözhetetlen tartozéka, ezt többféle funkciója is alátámasztja. Azokon a területeken maradt legtovább használatban, ahol a paraszti gazdálkodásnak ez a jellege a legtovább dominált.³⁴³ Az építmény védelmi jelleggel keletkezett, egyfelől az erőszakos behatolástól, másfelől a csapadéktól, talajnedvességtől és a rágcsálók kártevéseitől biztosítandó a gabonát. Ezt a védelmi jellegét, melyet a későbbi évszázadok történelmi eseményei (háborúk, idegen hódítók, hatalmaskodások, rablások, feudális belviszályok stb.) is indokoltak, és amelyet az építmény masszív szerkezete, az erős és védett nyílászárók, bonyolult zárszerkezetek jellemeznek, az építmény a legutóbbi időkig megtartotta.

A több célú tárolók keletkezését, évszázados életét néhány etnográfiai oldalról megközelíthető feltevés is indokolhatta. Az egyik ezek közül az, hogy mind Nyugat-Európában, mind Közép- és Kelet-Európában a kora középkori parasztház voltaképpen alkalmatlan volt a javak tartós és biztonságos őrzésére. Anélkül, hogy a probléma részletes taglalásába belemennénk, elégedjünk meg annak summázatával, hogy a kora középkori és középkori parasztház — a szakirodalom eddig feltárt adatai szerint³⁴⁴ — a nagytájakon kialakult különféle szerkezeteivel, tüzelőberendezéseivel, sőt különféle életformákat, termelési tevékenységet és társadalmi formációkat feltételező beosztásával, berendezésével általánosságban nem nyújtott

³⁴³ HUBER, K. 1944. 110.; WEISS, R. 1959. 263—264.

³⁴⁴ SCHIER, B. 1932; БЛОМКВИСТ, Е. Э. 1956; ERIXON, S. 1947; WEISS, R. 1959; SCHEPERS, J. 1960; SCHEPERS, J. 1965; TALVE, I. 1961; RÄNK, G. 1962; БЛОМКВИСТ, Е. Э.—ГАНЦКАЯ, О. А. 1967.

lehetőséget sem a gabona, sem egyéb élelmiszerek és értékcikkek tartós elhelyezésére. Feltételezésünk szerint a parasztok még akkor sem a lakóház fedele alatt tárolták ezeket a javakat, amikor Közép- és Kelet-Európában kifejezetten raktározásra szolgáló helyiséggel, kamrával bővült a lakóház helyiségeinek sora, hiszen a kamrával rendelkező lakóházak területén tapasztalhattuk a több célú tárolóépületek intenzív alkalmazását is. A kamrának mint domináns tárolóhelyiségnek a megjelenése — megítélésünk szerint — a tüzelőberendezés alakulásával, közelebbről a füsttelenítés megoldásával, illetőleg a szilárd fűdém elterjedésével függ össze.³⁴⁵

A másik megfontolásra kínálkozó tény az, hogy a több célú tárolók jobbára Európa azon tájain voltak alkalmazásban, ahol a kora középkorban szórványtelepülések, illetőleg laza településszerkezetek alakultak ki, és ezek a települési formációk a legkülönbözőbb okok miatt a legutóbbi időkig megtartották arcukat. Feltevésünk bizonyításához nélkülözzük a több célú gabonások használatának pontos európai térképét, és néhány konkrét eset ellene is mond e tételnek. Mégis úgy véljük, logikus feltételeznünk a települési formáció és a több célú tárolók ilyen összefüggését, hiszen a szétszórt parasztgazdaságok esetében, például az Alpok vidékén, Skandináviában és más területeken is, a zárt közösségek hiánya miatt egyéb tényezőkkel (például önellátó gazdálkodás, védelmi funkciók) együtt különös szerep jutott e tárolóknak. Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy az őrségi, göcseji kástuk (a szomszédos osztrák és szlovén nyelvterületen élő társaikkal együtt), valamint az erdélyi gabonások e tényezőknek köszönhetik, hogy alaposan túléltek azokat a gazdasági és társadalmi viszonyokat, melyek létrehozták őket.³⁴⁶

Elemzésünk végén még egy problémával kell szembenéznünk, nevezetesen azzal, hogy a több célú gabonások vázolt európai térképén fehér foltként jelentkezik a Kárpát-medence középső területe, a magyar nyelvterület középső része. Mint már említettük, a több célú magyar tárolók középkori előzményeiről semmit sem tudunk. Lehetséges, hogy a 14—15. században alkalmaztak itt ilyen tárolókat, azonban ez ideig egyetlen ilyen adat sem került elő. A földesúri majorságokban alkalmazott gabonásokra vonatkozó első adatok a 16—17. századból kerültek elő, és azok is az erdélyi, felvidéki és dunántúli birtokokról. Nos, úgy hisszük, nem tévedünk, ha a több célú gabonások hiányát ezeken a területeken egyfelől a más típusú gabonátárolók, elsősorban a gabonásvermek, -kasok és -ládák domináns

³⁴⁵ A füsttelenítés kérdéseiről az előbbi jegyzetben idézett műveken kívül lásd még BARABÁS J. 1969; BARABÁS J. 1970; HOFFMANN T. 1972. 107—110.

³⁴⁶ Vö. BARABÁS J. 1960; SCHRÖDER, K. H.—SCHWARZ, G. 1969. A magyar nyelvterület településformáiról és középkori előzményükről lásd MENDŐL T. 1963; SZABÓ I. 1969; SZABÓ I. 1971; MAKSAY F. 1971; HOFFMANN T. 1975.

alkalmazásának, és ezzel összefüggésben a több célú tárolókhöz szükséges építőanyagok hiányának, másfelől a török hódoltságnak és következményeinek tulajdonítjuk. Közismert, hogy a török hódoltság a Kárpát-medence középső területein a mezőgazdaság extenzív üzemviteli formáit állította előtérbe, különösen az extenzív húsállattenyésztést, mely a gabonakonjunktúráig jellemző volt erre a területre.³⁴⁷ A mezőgazdaságnak ez az egyoldalú konstrukciója nem igényelte több célú tároló építését, hiszen a gabonaneműek raktározását a már említett hagyományos módokon megnyugtatóan meg tudták oldani.

³⁴⁷BALOGH I. 1965; HOFFMANN T. 1965; HOFFMANN T. 1967; HOFFMANN T. 1970.

A gabonátárolást meghatározó gazdasági és társadalmi tényezők

A kicsévelt gabona megőrzésére, raktározására szolgáló edények és építmények a magyar parasztok gazdálkodásában a legkülönbözőbb ökológiai, gazdasági, építészeti és társadalmi tényezőknek köszönhetik létüket, hosszabb-rövidebb ideig tartó alkalmazásukat. A legközvetlenebb okokat a tárolási módok elemzésénél már értékeltük. Szükségesnek tartjuk azonban, hogy rámutassunk azokra a főbb gazdasági és társadalmi vonásokra, amelyek a magyar parasztok elhatározását befolyásolták, illetőleg megszabták, amelyek ismeretében a szemes gabona tárolásának gyakorlatát a parasztok mindenkori termelési és fogyasztási struktúrájában, vagyis anyagi kultúrájában elhelyezhetjük.

Kísérletünk elsősorban azokra a legutóbbi évtizedekben napvilágot látott történeti forrásfeltárásokra, történeti, ezen belül agrártörténeti kutatásokra, továbbá néprajzi elemzésekre épül, amelyek a magyar parasztság termelőerőinek és termelési viszonyainak mozgását, fejlődésük csúcspontjait és törvényszerűségeit a különböző történelmi periódusokban a marxizmus módszerével rajzolták meg.¹ Előre kell bocsátanunk, hogy e munkáktól elsősorban az alapvető történeti kérdések megismeréséhez kaptunk segítséget, témánk megközelítésénél számos homályos és tisztázatlan kérdéssel, eldöntetlen vitával és a forrásszegénységre visszavezethető hiátussal talákoztunk, különösen a magyar agrártörténet 19. századot megelőző szakaszai tekintetében.² Vizsgálatunk ezért több esetben csak feltevésekhez vezetett, amelyeket a későbbeni kutatások, új forrásfeltárások módosíthatnak vagy elvethetnek. Törekvésünk mégis az volt, hogy a kicsévelt gabona raktározásának összefüggéseit a lehető legkonkrétabban tárjuk fel. E szándékunkat nemegyszer az egy-egy nagyobb vagy kisebb tájra, és ezen belül is a parasztok gazdálkodására vonatkozó történeti források elégtelensége keresztelte, ugyanis míg ezek a források és a forrásokra épülő feldolgozások általánosításai általában összefüggő képet tudtak rajzolni a magyar agrártörténet egyes szakaszairól, a gabonátárolás tájilag rögzíthető változásainak elemzéséhez kevés fogódzót tudtak nyújtani.

¹ E kutatásokat összefoglalja és a vonatkozó irodalmat közli GUNST P. 1966.

² A magyar agráretnográfia problémáiról lásd HOFFMANN T. 1970.

A termelés és a tárolás összefüggései

Ha a gabonátárolás módozatai és a paraszti gazdálkodás rendszere összefüggéseit történetileg vizsgáljuk, a magyar középkor legkorábbi szakaszáig kell visszanyúlnunk. Bár erre az időszakra vonatkozóan nagyon kevés írásos forrás és még kevesebb régészeti adat áll rendelkezésre, a történeti kutatások mégis vázolni tudták a Kárpát-medencében megtelepedett magyar törzsek feudalizálódásának folyamatát, sőt az akkori agrotechnikai ismeretekre épített jobbágygazdaságok létét is. Ezek a jobbágygazdaságok — amint a szűkös adatok mutatják — üzemvitelükben jelentős súlyt fektettek a szántóföldi növénytermesztésre. A földet a 14—15. században részben nyomáskényszerben művelték, a hozamot a 15—16. században az Alföld középső és déli részein egy technológiai újítás, a kasza alkalmazása is növelte.³ A történeti adatok arra utalnak, hogy a hódoltság előtti időszakban a magyar jobbágygazdaságok egy része a pénzjáradék bevezetése, a földesúri majorságok fejletlensége, s ezzel együtt a városok, mezővárosok gabonaigényei és más okok miatt továbbfejlesztette a gazdálkodásnak csak az önellátásra, a szolgáltatások kielégítésére irányuló tevékenységét. Jelentős tényező volt a termésingadozások miatti bizonytalanság, az éhínségtől való félelem is. A szántóföldek kiterjesztése, a technikai eszközök javulása lehetővé tette többlet termelését, amit részben készletként, tartalékként halmoztak fel, részben értékesítettek. A korabeli adóösszeírásokból kirajzolódnak azok a gabonatermelő körzetek, a Nyugat-Dunántúlon és az Alföld keleti peremén, amelyek nemcsak a környező városokat és mezővárosokat látták el kenyérgabonával, hanem távolabbra, Esztergomba, Budára, Pestre is szállítottak.⁴

A fentiekben nagyon vázlatosan megrajzolt helyzet bátorít bennünket annak feltételezésére, hogy a parasztok középkor végi nagyobb hozamú gabonatermelése a gabona tárolására is hatással volt. Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy ez az az időszak, amely az eladdig alkalmazott gabonásvermek egyeduralmát megtöri a Kárpát-medencében, s más raktározási módozatok elterjedéséhez teret ad. Mint korábban láttuk, a különböző edények és tárolóépületek legkorábbi történeti és nyelvtörténeti adatai erre az időszakra nyúlnak vissza. Elsősorban a *gabonáskas* és a *gabonásláda*

³ SZÉKELY Gy. 1953; BELÉNYESY M. 1954—1955; BELÉNYESY M. 1956; BELÉNYESY M. 1957—1958; MAKSAY F. 1962; N. KISS I. 1960a; SZABÓ I. 1954; SZABÓ I. 1969. 56—72.; SZABÓ I. 1975. 9—10., 49—50., 67.; HOFFMANN T. 1969; HOFFMANN T. 1970. 247—251.; HOFFMANN T. 1971. 309. Az eszközváltásról lásd TÁLASI I. 1957. 218.; TÁLASI I. 1971. 297—305.; TÁLASI I. 1976. 288—290.; BALOGH I. 1957. 276.; BARABÁS J. 1971—1972. 288—289.

⁴ SZÉKELY Gy. 1953. 117—119.; PACH Zs. P. 1963. 58—59.; BELÉNYESY M. 1956. 552—554.; BÁCSKAI V. 1964; BÁCSKAI V. 1965; BELITZKY J. 1932. 16—22.; GYIMESI S. 1967. 481—490.

fokozottabb alkalmazását gyanítjuk, főleg a dombosabb vidékeken, de az is lehetséges, hogy az *ácsolt gabonásláda* ebben az időben nyomul be az Alföld középső és déli térségeibe. Az edények alkalmazását elősegíthette — mint már rámutattunk — a házi használatra eltett és a piacra szánt gabona differenciált raktározásának igénye is. A tárolás megoldását sürgette az is, hogy ebben az időszakban a rakodószerűk szűk befogadóképessége, a szálas gabona tárolására szolgáló építmények kis száma vagy hiánya miatt a gabonát szemes formában kellett elhelyezni.⁵ Talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy a középkor végén alakultak ki azok a több célú tárolóépületek, amelyek az önellátás keretei közt megmaradt gazdaságok speciális üzemi épületei lettek a nyelvterület nyugati részén, továbbá Erdélyben; bár el kell ismernünk, hogy az idevágó bizonyító anyagot teljes egészében nélkülöznünk kell. Azok az adatok azonban, amelyek a 16—17. századi, akkortájt fejlődésnek induló földesúri üzemek inventáriumaiából rendelkezésünkre állnak, sejtetni engedik, hogy a gabona és más élelem raktározására szolgáló építmények a parasztgazdaságokban is használatosak voltak, legalábbis a nyelvterület keleti részén.

A 16. századi parasztháború, a belviszályok, majd a török hódoltság és számtalan következménye,⁶ valamint még ezt megelőzően az Alföld középső és déli részén tapasztalt agrotechnikai innovációk⁷ a paraszti gazdálkodás eladdig lényegében azonos, bár részleteiben tájilag differenciált képét megbontották; a gazdálkodás rendszerében a magyar nyelvterületen földrajzilag jól elkülöníthető két zóna rajzolódott ki. A Kárpát-medence dombvidékeire, hegyvidékeire kiterjedt zóna paraszti gazdálkodását a középkori eredetű településformák, birtoklási és határhasználati rendek, az ugyancsak középkori eredetű agrotechnikák stagnálása, illetőleg nagyon lassú fejlődése jellemzi; míg a magyar nyelvterület középső részén, a Kárpát-medence középső, sík és száraz területein a szántóföldi növénytermesztés és az állattartás külterjesebb művelési rendszerei honosodtak meg, s mindez alapvetően más irányba fordította az ezeken a tájakon élt parasztek anyagi műveltségét. A két gazdálkodási rendszer — bár mindkettő alakulását számtalan, több oldalról determinált tényező motiválta — lényegét tekintve változatlan maradt a 19. századi konjunktúrákig.

Elteltekintve most azoktól a megállapításoktól, amelyeket agrártörténészek és néprajzkutatók a két gazdálkodási rendszer eredetéről, jellemzőiről és továbbéléséről megfogalmaztak — mindez közismert ma már az említett

⁵ BELÉNYESY M. 1956. 553.; HOFFMANN T. 1959; HOFFMANN T. 1970. 250—251.; BARABÁS J. 1967. 13—14.

⁶ Vö. FILEP A. 1977.

⁷ HOFFMANN T. 1970. 251.; BARABÁS J. 1971—1972. 288—289.

diszciplínák kutatástörténetében⁸ —, elégedjünk meg annak előrebocsátásával, hogy a kétféle gazdálkodási rendszer viszonylag jól lokalizálható a gabonátároló alkalmatlóságok használatában is. A hegyvidéki zónák gazdálkodása a tárolóépületek, helyenként a több célú épületek, míg az alföldi parasztgazdaságok üzemvitel a gabonásvermek domináns alkalmazását helyezte előtérbe.

GYÖRFFY klasszikus megállapításából⁹ kiindulva a két gazdálkodási rendszer és a szemes gabona raktározása módszereinek részletesebb összefüggéseit a 19. századot megelőző időszakban a gabona kezelésének eltérő technológiájával, közelebről az aratás és a betakarítás, valamint a szemnyerés különböző módozataival hoztuk összefüggésbe. A kérdés pontosabb megvilágítását nehezíti, hogy a kétféle gabonakezelési rendszer, a különféle gabonátárolási módozatok alkalmazása a 19. század előtti időkben földrajzilag csak halvány körvonalakban lokalizálható. A csűrös gazdálkodás területein az önellátására berendezkedett, a termelési ágak egyensúlyán alapuló, a feudális birtokjog keretei közé szorított üzemvitel, a szálas gabona tárolására szolgáló építmények, a csűrök alkalmazása, az éghajlati viszonyok a gabonaneműek kézi cséplésének nyugat-európai eredetű gyakorlatát konzerválta, melynek hagyományos gyakorlata, az ősztől tavaszig tartó szakaszos munkavégzés a különféle edények, elsősorban a gabonásládák és -kasok alkalmazását állította előtérbe. Az edények előállítását a természetes növénytakaró nyújtotta nyersanyag-lehetőségek, illetőleg helyenként a specializált iparközpontok biztosították. Az edények úrtartalma az igényekhez igazodott, s amennyiben — akár váratlan termésnövekedés, akár kisebb piaci lehetőségek okozta átmeneti prosperitás következtében — nagyobb mennyiséget kellett elhelyezni, az edények számának gyarapításával vagy alkalmi edények (szalmatároló, kivájt fatörzs, hordó, kád) igénybevételel a problémát meg tudták oldani.

Az alföldi, ún. nomád gazdálkodás területein, az Alföld középső és déli részén, továbbá a Dunántúl keleti felében a hagyományos paraszti gazdálkodás egyensúlya a török hódoltság időszakában, majd azt követően az extenzív állattenyésztés felé tolódott el. Ugyanekkor az ezeken a tájakon élő szabadalmas népcsoportok, de a jobbágyok is, nemkülönben az Alföld déli részére telepített falvak a kiosztott szántóterületeken kívül — életkörülményeik javítása érdekében — az elpusztult falvak helyén bérelt pusztákon, a természettől elhódított, korábban áradmányos területeken, valamint az irtásokon is állandó vagy időszakos szántókat létesítettek, amelyen — eltekintve most a speciális növénykultúrák viszonylag szűk

⁸ HOFFMANN T. 1965; HOFFMANN T. 1967; HOFFMANN T. 1970; HOFFMANN T. 1975; TÁLASI I. 1965; TÁLASI I. 1971; TAKÁCS L. 1965.

⁹ GYÖRFFY I. 1928. 45—46.

területeitől — gabonát termeltek.¹⁰ Az intenzívebb vágóeszköz, a kasza mind szélesebb térhódítása, a gabona kötetlen kezelése, a száraz éghajlat, a talaj alkalmassága, valamint az építési nyersanyagok (fa és a kő) hiánya az évszázadok óta ismert vermelés gyakorlatát konzerválta. Aligha vitatható, hogy a gabonásvermek domináns alkalmazásához hozzájárult a szemnyerés ókori eredetű technológiája, a nyomtatás is, mely idénymunka jellegéből következően rövid idő alatt, azonnal raktározható nagy mennyiségű szemet eredményezett. A mindenkori igényekhez igazodott a vermek űrtartalma, illetve száma, de nem zárhatjuk ki annak lehetőségét sem, hogy az említett területeken a domináns gabonásvermek mellett különféle edényeket, mindenekelőtt gabonásládát is alkalmaztak. Ezt indokolhatta a különféle gabonaneműek differenciált tárolásának igénye, valamint az a tény is, hogy a jól lezárt veremből nem lehetett tetszés szerinti időben gabonát kivenni az egész készlet romlásának veszélye nélkül.

A két gazdálkodási rendszer jellemzőiről itt vázolt képnél természetesen sokkal bonyolultabb lehetett a valóság, a kisebb tájakon a tárolás módját számos egyéb körülmény motiválhatta,¹¹ mégis nagyjából ezzel a helyzettel kell számolnunk a 18. század végéig. Ezt a képet, főleg az Alföldön, csak a gabonakonjunktúrák feszítése bontotta meg a 18. század végétől.

A termelés és a fogyasztás intenzitása

A kicsévelt gabona raktározását közvetlenül meghatározó okok közt különös figyelmet fordítottunk a termelés mindenkori intenzitására. Munkánk kezdetekor logikus volt feltételeznünk, hogy az egy-egy gazdaságban megtermelt mag mennyisége döntően meghatározhatta a tárolás mikéntjét, hiszen a recens gyakorlatból ismert edények és építmények űrtartalma többé-kevésbé meghatározott. Úgy véltük akkor, hogy a korábbtól eltérő, azt meghaladó terméshozam nemcsak a tárolóalkalmatlanságok számát, hanem minőségét is döntően befolyásolhatta.

A probléma megközelítése és feltételezésünk bizonyítása érdekében összegyűjtöttük azokat az adatokat, amelyeket a történeti statisztikai és az agrártörténeti kutatások a gabonatermelés hozamairól, az átlagtermés mennyiségéről a 16—19. századból, a hivatalos statisztikák megjelenését megelőző időkből felderítettek és közzétettek.¹² Nagy figyelmet fordított-

¹⁰ A folyamat indítékairól és körülményeiről lásd HOFFMANN T. 1970. 251—255.

¹¹ Egy kisebb tájról készült mintaszerű feldolgozás mutatja, hogy a 18. században milyen sok tényező befolyásolta a parasztok termelését és életkörülményeit. Lásd WELLMANN I. 1967. 28—96.

¹² JÁRMAY E. 1930; BAKÁCS I. 1930; WELLMANN I. 1933; WELLMANN I. 1967; RAVASZ J. 1938; MAKKAI L. 1957; MAKKAI L. 1968; MAKSAY F. 1958; MAKSAY F. 1962; ACSÁDI Gy.—CSIZMADIA A. 1958; N.

tunk PERJÉS Géza terméshozamokra vonatkozó elemzésének és számításainak, valamint a megállapításairól folytatott vitának.¹³ Az adatok és a tények elemzése azonban nem sokat segített problémánk megoldásában.

Mindenekelőtt számolni kell a források jellegéből és összetételéből adódó bizonytalanságokkal,¹⁴ különösen a 18. századot megelőző évszázadokban. Az adatok egy része kifejezetten uradalmak termelésére vonatkozik, így alkalmatlan a paraszti gyakorlat megvilágítására. További problémát okoz az, hogy a közreadott terméseredmények gyakran egymásnak ellentmondanak, nem mindig lokalizálhatók, és a több évi eredményeket feltüntető adatok egy-egy gazdaság vonatkozásában is igen széles, nyilvánvalóan az időjárási viszonyoktól meghatározott ingadozásokat mutatnak, amelyek a kiszámított átlagok reális értékét is megkérdőjelezzik. A termésátlagok egyébként is csak akkor vinnének közelebb bennünket a tárolás megoldásának kérdéseire, ha meghatározott közösségre vagy meghatározott, szűkebb tájra vonatkoznának, s ha összevethetők lennének a művelt terület nagyságával, továbbá a parasztek szükségleteivel. Bár ilyen összevetésekkel szórványosan találkoztunk a publikációkban,¹⁵ azt kellett megállapítanunk, hogy mind a terméseredményekre, mind a termelékenységre¹⁶ vonatkozó, eddig feltárt adatok alkalmatlanok a gabonátárolás módozatainak közelebbi megvilágítására.

Hasonló eredményre jutottunk akkor, amikor a parasztek gabona-fogyasztását vettük vizsgálat alá. Ennél a kérdésnél is abból indultunk ki, hogy a gabonának a táplálkozásban betöltött szerepe, közelebről a házi fogyasztási igény — a gazdaság által eltartandó személyek száma — szükségképpen meghatározta a háznál tárolandó gabona mennyiségét, következésképpen a tárolás módozatait is. A szántalpas hombár és a gerendavázas gabonás esetében — úgy hisszük — joggal mutattunk rá ezekre az összefüggésekre.¹⁷ Vajon a 19. század előtti, a magyar nyelvterületen a rendelkezésünkre álló adatok lehetővé teszik-e ilyen összefüggés felderítését?

Mielőtt a kérdésre válaszolnánk, két dolgot kell szemügyre vennünk: a gabonának a paraszti táplálkozásban betöltött szerepét s a parasztüzem által eltartandó személyek számát.

KISS I. 1960a; KÁLDY-NAGY Gy. 1961; KÁLDY-NAGY Gy. 1970a; KIRILLY Zsné 1968; ZIMÁNYI V. 1968a; DÁVID Z. 1968; KIRILLY Zsné—N. KISS I. 1969; MÉSZÁROS I. 1960; PÉTERDI O. 1965; PERJÉS G. 1965; ÉBNER E. 1948; MOLNÁR A. 1974.

¹³ PERJÉS G. 1963. Vita a Történettudományi Intézetben Perjés Géza könyvéről 512—547.; DANYI D., WELLMANN I., MÉSZÁROS I., MAKKAJ L. hozzászólása, PERJÉS G. válasza.

¹⁴ Lásd KOVACSICS J. 1957. 5—50.; BAKÁCS I. 1957. 51—81.; ILA B. 1957. 82—118.

¹⁵ Például PÉTERDI O. 1965; MOLNÁR A. 1974. 248.

¹⁶ ZIMÁNYI V. 1968a 39—44.; DÁVID Z. 1968. 118—129.

¹⁷ FÜZES E. 1964; FÜZES E. 1970.

A népi táplálkozással és a táplálkozástudománnyal foglalkozó kutatók általában megegyeznek abban, hogy a 19. század előtti évszázadokban, több helyütt később is, a cereáliáknak döntő szerepük volt a magyar parasztok táplálkozásában.¹⁸ Arra vonatkozóan azonban, hogy ez az egyes családok vagy személyek esetében milyen mennyiséget jelentett, nem kapunk adatokat. A 17—18. század gyakorlatának megrajzolását PERJÉS indirekt módszerrel kísérte meg. A feltételezhető kalóriaigényekből indult ki, s különféle tényezők figyelembevételével, bonyolult számítás után megállapította, hogy a jelzett időszakban az emberek évi gabonaigénye (természetesen mindenféle gabonát ideértve) 3-4 q körül mozgott, átlagban 3,5 q volt.¹⁹ Annak ellenére, hogy ennek az eredménynek a helyességét többen vitatták,²⁰ PERJÉS továbbment, megállapította, hogy — figyelembe véve a 3,5 q fejenkénti évi fogyasztást, az adókat, az üzemköltséget (vetőmag), a feltételezett háromszori maghozamot — egy öttagú parasztcsaládnak évente kereken 42 q gabonát kellett termelnie ahhoz, hogy saját magát és üzemét fenntarthassa. Árugabonája és tartalékja csak akkor maradt, ha többet termelt, vagy ha a feltételezettnél magasabb maghozam volt.²¹ Nos, anélkül, hogy PERJÉS tételét részleteiben elemeznénk, hiszen a termelés és a fogyasztás mennyiségét is számtalan tényező, köztük birtokjogi, határhasználati, agrotechnikai, ökológiai, ételkészítés-technikai stb. tényező befolyásolhatta, meg kell állapítanunk, hogy a 42 q gabonatermelési minimum semmiképpen sem reális. Ha reális lenne, a közreadott 16—18. századi terméseredmények ismeretében azt kellene mondanunk, hogy alig volt olyan parasztgazdaság, amely a jelzett időben a létminimumot megtermelte. Nyilvánvaló, hogy mind a termésmennyiség, mind az egy főre jutó gabonafogyasztás igénye alacsonyabb lehetett, hiszen a különféle történeti statisztikákban nyilvántartott gabonaféléken kívül a parasztok jelentős mennyiségben fogyasztottak gabonapótló növények magvaiból készült ételeket, valamint vadon termő növényeket és zsákmányolt állati termékeket is.²²

Nem feladatunk, hogy ezzel a kérdéssel tovább foglalkozzunk, annál is kevésbé, hiszen nyilvánvaló, hogy az indirekt módszerrel kikövetkeztetett, s lényegében az egész magyar nyelvterületre kivetített termelési és fogyasztási

¹⁸ A 12. jegyzetben közölt agrártörténeti munkákon kívül lásd: KELETI K. 1887; KISBÁN E. 1960; KISBÁN E. 1963; KISBÁN E. 1965. KISBÁN munkáiban megtalálható a teljes táplálkozástudományi és a vonatkozó néprajzi szakirodalom.

¹⁹ PERJÉS G. 1963. 40—47.

²⁰ ILA B. 1964. 417.; Vita a Történettudományi Intézetben Perjés Géza könyvéről: DANYI D., MÉSZÁROS I., MAKKAJ L. hozzászólása.

²¹ PERJÉS G. 1965. 128—129

²² Vö. PÉTERDI O. 1965.

átlagok semmivel sem visznek közelebb bennünket a parasztgazdaságok gabonátárolási módszereinek jobb megismeréséhez.

Hátra lenne még a parasztgazdaság által eltartandó személyek számának megállapítása a jelzett időszakban, bár egy ilyen elemzésnek az elmondottak után voltaképpen nincs értelme. A parasztcsalád létszámáról, az egy füst alatt, egy kenyéren élők számáról a II. József-féle országos összeírásig egyébként sincsenek konkrét, a nyelvterület egészére kiterjedő adataink; a korábbi dicalis összeírásokból, urbáriumokból, tized- és dézsmajegyzékek-ből ez nem állapítható meg.²³ A II. József-féle népszámlálás idevágó, egy-egy közösség vagy kisebb tájegység családlétszámára vonatkozó adatai bizonyára tanulságosak lennének, de tudomásunk szerint ilyen feldolgozás még nem készült. Néhány elemzésből azonban arra lehet következtetni, hogy a 17. században már létezett a több generációt magába foglaló nagycsalád mint egy füst alatt, egy kenyéren élő, egyazon jobbágygazdaságban tevékenykedő közösség. A nagycsaládnak mint társadalmi formációnak későbbi, 16—19. századi elterjedését, legalábbis a népesség módosabb rétegeinél, olyan szándékok mozdították elő, amelyet a telki állomány elaprózódásától való félelem, a gazdaságosabb üzemvitel és nem utolsósorban a munkaerő koncentrációja motiváltak.²⁴ A családszervezetre vonatkozó adatok azonban egyelőre nem teszik lehetővé az összevetést a termelés és a fogyasztás mondottak szerint egyébként is labilis mutatóival.

A feltett kérdésre végül is azt kell felelnünk, hogy a termelés és a fogyasztás intenzitása, a család létszáma minden bizonnyal jelentős mértékben befolyásolta a gabonátároló alkalmatosságok milyenségét (természetesen sok egyéb körülménnyel összefüggésben), azonban ezen determinánsok konkrét következményeit megfelelő adatok hiányában nem tudjuk dokumentálni.

A gabonátárolást meghatározó tényezők a 19. században

Az agrártörténeti kutatások a 18. század végére teszik általában azt az időszakot, amikor erjedni kezdtek azok az erők, amelyek végül is a magyar mezőgazdaság gyökeres átalakulását megindították. Indokoltnak tartot-

²³ KOVACSICS J. 1957; KOVACSICS J. 1963; DANYI D.—DÁVID Z. 1960.

²⁴ VERESS É. 1958. 379—387., 423., 426.; VERESS É. 1965. 262—264.; VERESS É. 1966. 369—371.; KIRILLY Zsné 1966. 486—495.; HOFFMANN T. 1970. 255. A délszláv nagycsaládszervezetről lásd STASSIK F. 1900; MAYER, A. 1910; KATUS L. 1959; KATUS L. 1961. A nagycsalád néprajzi vizsgálatáról lásd MORVAY J. 1956; MORVAY J. 1965. Ugyanitt megtalálható a témára vonatkozó fontosabb irodalom.

tuk, hogy ezt az időszakot, illetve az ebben az időszakban jelentkező tényezőket magunk is számba vegyük, hiszen — mint már a tárolók elemzésekor rámutattunk — a parasztgazdaságok fejlődésének ez az az időszaka, amikor a kicsévelt gabona raktározása tekintetében is alapvető változásokat rögzíthettünk. Ezeknek a változásoknak a gyökere — alapjában véve — kétségtelenül a termelőerők felgyorsult fejlődésében, majd a 19. század derekán a termelési viszonyok döntő átalakulásában keresendő. A történeti, különösen az agrártörténeti vizsgálatok és a néprajzi kutatások az átalakulások rugóira, a fejlődés alapvető törvényszerűségeire már rámutattak, a magyar mezőgazdaság, ezen belül a paraszti mezőgazdasági termelés 19. századi fejlődését több-kevesebb részletességgel rajzolták meg.²⁵ Éppen ezért a magunk részéről csak azokat az indítékokat, mozzanatokot ragadjuk ki, amelyek a tárolási módok átalakulásának értelmezését világosabbá teszik.

A 18. század végéről származó adatok egyöntetűen a mezőgazdaság prosperitásáról adnak hírt. Az extenzív húsállattermelés mellett a növénytermelés, ezen belül elsősorban a gabonatermelés kiszélesedését dokumentálják a források. 1788 és 1798 között Magyarország évi gabonatermelésének átlaga 51,5 millió mérő körül mozgott. Ebből az évi fogyasztás 42,5 millió mérő volt, tehát évente mintegy 9 millió mérő felesleg mutatkozott.²⁶ A források nem teszik lehetővé annak megállapítását, hogy ebből a jelentős mennyiségből mennyi került ki a parasztok gazdaságaiból, és mennyit termeltek a földesúri allódiások, mindenesetre fel kell tételeznünk — néhány korabeli adat erre mutat —, hogy a gabonatermelés növekedéséből a parasztüzemek is kivették részüket. A mezőgazdaság és a gabonatermelés prosperitását több ok mozdította elő, melyek közül elsősorban a kontinentális zárlat következtében előállt konjunktúrát kell említenünk.²⁷ A magyar gabona ekkor jó piacot talált Ausztriában, esetenként az örökös tartományokban s a század végéig az osztrák és a magyar tengeremelléken.

A 18. század végén kulmináló demográfiai robbanás, a század elejéhez viszonyítva megháromszorozódott népesség, a városok fejlődése, iparo-

²⁵ A magyar agrárfejlődés, ezen belül a paraszti mezőgazdaság 18. század végétől 19. század utolsó harmadáig ívelő szakaszának szokásos adatolását — úgy hisszük — e helyütt mellőzhetjük. Az itt elmondandók alátámasztására szolgáló adatok és elemzések megtalálhatók az alábbi bibliográfiákban, gyűjteményes kötetekben és tanulmányokban: GALGÓCZI K. 1855; DITZ H. 1869; KELETI K. 1871; MÉREI Gy. 1948; KATUS L. 1959; PÁPAI B. 1963; SZABÓ I. 1965, ebben főleg BALOGH I. 1965, BALOGH I. 1965a; GUNST P. 1966; VÖRÖS A. 1966; GYIMESI S. 1968; VÖRÖS K. 1976; GUNST P.—HOFFMANN T. 1976, ebben főleg VÖRÖS A. 1976; KOVACSICS J. 1963; HOFFMANN T. 1965; HOFFMANN T. 1967; HOFFMANN T. 1970; TÁLASI I. 1965; TÁLASI I. 1971. Erdélyi vonatkozásban: EGYED Á. 1975; TORDAYNÉ PÁTER E. 1961; Bibliographia Oeconomica Ruralis Hungariae. I—VII. Bp. 1934—1961.

²⁶ BELITZKY J. 1932. 47.

²⁷ ABEL, W. 1966; VÖRÖS A. 1976. 28—37.

sodása, ennek következtében a társadalmi munkamegosztás növekedése bizonyos belső piacokat is nyitott, elsősorban Budán, Pesten, a felvidéki és a dunántúli városokban. A népesség lélekszámának jelentős növekedése — az önellátás szintjén is — a gabonatermelés kiszélesítésére ösztönözte a parasztüzemeket. Azok a híradások, amelyek arról szólnak, hogy az Alföld déli részére a kincstári és a földesúri birtokokra telepített falvak elsősorban a gabonatermelésben találták meg az üzem rentabilitásának biztosítékát, szintén a piaci lehetőségek kiszélesedését sejtetik.

A termelés technikája és üzemszervezeti formái aligha haladták meg a korábbi szintet, azonban az úrbéres állományon kívül megszerzett vagy bérelt földek, helyenként az áradmányos területek, az irtványok használatba vétele ilyen üzemi és technikai körülmények között is biztosította a terménymennyiség növelését, amit az Alföld középső és déli részén az ez időre elterjedő kötetlen gabonakezelési technológia, a hozzá kapcsolódó munkaszervezet és a kezdődő tanyás gazdálkodás is elősegített. A gabonatermelés prosperitását elsősorban azokon a területeken lehetett tapasztalni, ahol a szállítást meg tudták oldani, elsősorban a nagyobb folyók mentén, hiszen a szárazföldi szállítás megoldhatatlan feladatnak bizonyult ebben az időszakban. Nem véletlen, hogy a gabonakereskedő központok (Győr, Pest, Baja, Mohács, Újvidék, Szeged, Csanád stb.) a nagy folyók mellett alakultak ki, illetve ebben az időszakban indultak nagyobb fejlődésnek.²⁸

Tehát a parasztnak gazdálkodása, üzemvitele lényegében a hagyományos rendszeren, a húsállattenyésztő és növénytermelő termelési ágak egyensúlyán nyugodott; legalábbis a magyar nyelvterület legnagyobb részén a termelés még nem lépte túl az önellátás kielégítésének igényét. Csupán a már említett dél-alföldi részeken indult el a fejlődés a gabonamonokultúra irányába. A 18. század végi, majd a reformkori mezőgazdasági szakirodalom általánosságban joggal marasztalja el a parasztnak maradi, újításra képtelen üzemvitelét, a lesújtó vélemények mellett azonban látnunk kell a parasztnak erőfeszítéseit — legalábbis az Alföld déli részén —, akik a feudális kötöttségek keretei közt is arra törekedtek, hogy életkörülményeik javítása mellett némi beruházási alapot gyűjtsenek össze, s erre a gabonakonjunktúra most lehetőséget adott nekik.

Végső soron ennek a törekvésnek kell tulajdonítanunk, hogy a 18. század vége felé a kicsépeelt gabona raktározása tekintetében is éppen ezeken a területeken tapasztalhattuk azokat az innovációkat, amelyek a tárolás korábbi, a Kárpát-medence síkabb területeire kiterjedő, nagyjából egységes rendszerét megbontották. Amíg az említett terület legnagyobb részét továbbra is a *gabónásverem*, továbbá a *tárolóedények (láda, kas)* domináns

²⁸ BELITZKY J. 1932; VÖRÖS K. 1965.

alkalmazása jellemzi, az Alföld déli részén élő különféle nyelvű népek a gabonakonjunktúra következtében lényegesen megnövekedett gabona-termésük raktározására különálló tárolókat kezdenek építeni. Az épületek anyagát az ökológiai körülmények, technikáját a felhalmozott tapasztalatok biztosították. Ezek eltérő volta differenciálta az építmények típusait. Csongrád és Békés megyében, valamint északabbra a Tisza mentén, a Nagykunságban a sár alapanyagú, *boglya formájú gabonások*; Baranyában, Szlavóniában, a Bácska és a Bánság egyes, főleg délszlávok lakta területein a *szántalpas hombárok*; a Dél-Alföld egyéb területein pedig a *gerendavázis gabonások* különféle típusai kerültek alkalmazásra. A hézagos adatokból kikövetkeztethetően a folyamat több-kevesebb intenzitással, pontosan nem meghatározható fáziskülönbséggel a 18. század második felétől kezdődően több emberöltőt átívelően bontakozott ki; iniciatíváit számos egyéb lokális körülmény motiválta, amelyekre az egyes típusok elemzésekor rámutattunk.

A kicsévelt gabona raktározása tekintetében az egész magyar nyelvterületre kiható változás a 19. század második harmadában kezdődött, amelynek mozgatórugói közül kétségtelenül a gabonakonjunktúra bizonyult a legdőntőbbnek. A század közepén Nyugat-Európában a sorozatos rossz termések miatt nagy gabonakereslet mutatkozott, amely Közép- és Kelet-Európa erre alkalmas tájait, köztük a magyar Alföldet is a piacra alkalmas gabona termelésére ösztönözte. Az 1850-es évek elején robbanásszerűen kiszélesedő gabonakonjunktúra egy-két évtized alatt átalakította az egész magyar mezőgazdaságot, s még a század végén is éreztette hatását. Először a vízi szállítás lehetőségeivel rendelkező tájakon, Bács, Torontál, Temes, Csanád, Csongrád, Békés és részben Szolnok megye nagybirtokai és parasztgazdaságai tértek át a gabona-monokultúrára, majd a főbb vasútvonalak megépülése után, kisebb-nagyobb fáziskülönbséggel az Alföld többi tájain, a Kisalföldön, a peremterületeken, sőt a század utolsó harmadában a Dunántúl nagy részén, Horvátország keleti felében és az alacsonyabb hegyvidékeken is a gabonatermelés lett a legkifizetődőbb termelési ág. A magyar gabona a konjunktúra első hulláma idején Ausztriában, Dél-Németországban, a Földközi-tenger vidékén talált piacot, később az orosz és a tengerentúli búza behatolásával a külföldi piacok csökkentek ugyan, de a szántóterületből még 1886 és 1890 között is 10 millió 490 ezer kat. holdat vetettek be gabonával.²⁹

A gabona-monokultúra rendkívül gyors térhódítását számtalan egyéb körülmény is támogatta. Mindenekelőtt a szállítási lehetőségek lényeges

²⁹ A gabonakonjunktúrának a magyar mezőgazdaságra gyakorolt hatásáról és következményeiről lásd BALOGH I. 1965; BALOGH I. 1965a és az e tanulmányokban idézett szakmunkákat, továbbá BALASSA I. 1973; VÖRÖS A. 1976; VÖRÖS K. 1976.

javulása, a készpénzben fizetendő földadó bevezetése, az Ausztria és Magyarország közötti vámhatár eltörlése, s nem utolsósorban a jobbágykötöttségek eltörlése lehetővé tette a parasztnak, hogy üzemüket a piaci igényeknek megfelelően szervezzék meg.

Az egykorú források tanúsága szerint az agrotechnika alig fejlődött, legalábbis a század középső harmadában, tehát a monokultúra gyors kiterjedésekor, ezért a termelékenység alacsony mutatói miatt a parasztnak arra kényszerültek, hogy a hozam növelése érdekében minél több területet gabonával vessenek be. Ez a törekvés indította a parasztnak arra, hogy ne csak volt úrbéres területeiket és az elkülönített legelőket, hanem a folyók szabályozásával és a vizek lecsapolásával nyert területeket is gabonával bevessék. E törekvés eredményeként terjedtek el a növénytermelésre átszervezett tanyák az Alföld középső és déli részén. Jellemző a gabonamonokultúra rendkívül gyors térhódítására, a termelés növekedésére és a gabonakereskedelem fejlődésére, hogy 1847 és 1867 között, a konjunktúra legintenzívebb két évtizedében a búzakivitel 1,5 millió q-ról 10,5 millióra, a rozsa 150 ezer q-ról 800 q-ra, a zabé 750 ezer q-ról 2,5 millió q-ra emelkedett. Nem tudjuk pontosan, hogy ebből az óriási mennyiségű gabonából mennyit termeltek a parasztnak, mindenesetre az a tény, hogy 1868-ban az őszi gabonával bevetett terület kétharmad része (3 millió 888 ezer kat. hold) az egykori jobbágyok tulajdonában volt, arra enged következtetni, hogy az árugabona termeléséből a parasztnak is derekasan kivették a részüket.³⁰

Az itt nagyon vázlatosan rögzített folyamat nem egyformán zajlott le, s nem egyforma mértékben fejtette ki a hatását az ország minden táján. A konjunktúra hatásának különbözőségét tükrözik a század második felében a parasztagazdaságokban alkalmazott gabonátároló alkalmatlanságok tájilag eléggé pontosan körülhatárolható változatai is.

Az Alföld déli részén, ahol legelőbb tértek át a gabonamonokultúrára, nagyon gyorsan elterjedtek a különálló, csak gabona raktározására szolgáló építmények, a *gerendavázis gabonások*, majd szilárdabb anyagból épített utódaik; míg az Alföld azon területein, ahol a gabonatermelés kisebb mértékű volt, továbbá ahol a különálló tárolóépületeknek nem volt előzményük, ott a gabonásvermek helyenkénti alkalmazása mellett a korszerűbb, a mindenkor termésmennyiséghez és a piaci lehetőségekhez rugalmasabban alkalmazkodó *gabonásrekesztékek*, az asztalostechnikával készült nagyméretű *ládák*, majd a korszerű *magtárak* terjedtek el. Nem véletlen, hogy a Hajdúságban, Debrecen környékén és a Nagykunság egy részén különálló tárolóépületeket nem építettek (legfeljebb a század vége felé a gazdagparaszti portákon). Az ezeken a területeken kialakuló

³⁰ BALOGH I. 1965; VÖRÖS A. 1976.

tanyás gazdaságok ugyanis különféle okok miatt többségükben fenntartották a szántóföldi növénytermelés és az extenzív állattartás egymást kiegészítő arányait, ezért a gabonatermés mennyisége itt nem igényelt nagy befogadóképességű tárolóépületet.

Másutt, főleg a Dunántúlon és az Alföld peremterületein a gabonásrekesztékek mellett a korábbi *ácsolt ládák*, *kasok*, helyenként (a Kisalföldön) a *gabonásvermek*, továbbá a század második felében alkalmazásba került *szegelt ládák*, valamint a kiegészítő tárolóedények: *hordók* és *kádak* továbbra is kielégítették az igényeket. Ehhez hozzájárult az is, hogy ezeken a területeken a század utolsó harmadában a lakóháznál tapasztalt felújítások és átépítkezések a lakóház padlását is alkalmassá tették a gabona raktározására.

A Dunántúl délnyugati részén, a Felvidék csapadékos, hegyvidéki zónáiban, valamint Erdélyben jóval kisebb mértékben érezte hatását a gabonakonjunktúra. Ezeken a területeken az ökológiai körülmények, a birtokjogi viszonyok, valamint a szívósan tovább élő határhasználati rendszerek nem tették lehetővé a gabonatermő területek kiterjesztését, ezért ezeken a tájakon a 19. század végéig, helyenként tovább is a több száz éves múltra visszatekintő edények és építmények (kas, ácsolt láda, kástu, gabonás) elégitették ki a parasztgazdaságok raktározási igényeit.

Ha a rendelkezésünkre álló források segítségével a 19. század végén egyetlen időbeli metszetben vizsgáljuk meg a kicsévelt gabona raktározását a magyar nyelvterület parasztgazdaságaiban, a legváltozatosabb kép tárul elénk. Egyfelől tapasztalhatjuk a középkori vagy még korábbi múltra visszatekintő gabonátárolási módozatokat, amelyeket sokféle ökológiai, gazdasági és társadalmi körülmény konzervált, másfelől láthatjuk azokat az innovációkat, amelyeket az árutermelő parasztüzemek dinamikus fejlődése, a paraszttársadalom fokozott differenciálódása fejlesztett ki száz év alatt, s amelyek táji változatait a piacok igényei, a rendelkezésre álló nyersanyagok és a parasztközösségek felhalmozott tapasztalatai determináltak. Az elénk vetített kép egy-egy közösségen belül is rendkívül összetett, különösen a Kárpát-medence sík tájain. Akármerre fordulunk, az alföldi parasztvárosokban, a peremterületek kisebb falvaiban egyaránt a hagyományos régi, valamint a követelményekhez igazodó új egymást kiegészítő változatait tapasztalhatjuk, ami egyúttal jelzi a parasztság gazdasági, társadalmi és kulturális polarizálódását is, hiszen a lakóház közelében emelt hombárok, gabonások, téglá magtárak is szerepet játszottak az életmód megváltozásában, abban, hogy a 20. század néprajzkutatói a múlt hagyományos kultúráját kutatva jobbra már csak töredékeket találtak.

A 19. század végével a kicsévelt gabona raktározására szolgáló edények és építmények fejlődése tulajdonképpen lezárult. A gabonakonjunktúra által indított, több-kevesebb fáziskülönbséggel az egész nyelvterületen

tapasztalható fejlődést a századvég agrárválsága, s ennek számtalan következménye megakasztotta, s lényegében véve a 19. század utolsó harmadának állapotát konzerválta. Az ez idő tájt már társadalmi rétegekhez is köthető tárolási módozatok — a népi kultúra már hagyományosnak vélt, de voltaképpen a fejlődés korábbi fokán megrekedt reliktaival együtt — szinte változtatás nélkül érték meg a mezőgazdaság szocialista átszervezését.

Összefoglalás

Könyvünkben a magyar nyelvterület, tágabb értelemben a Kárpát-medence paraszti használatú gabonáról a lehetőségeit vizsgáltuk meg, mindazokat az edényeket, építményeket, amelyek a kicsévelt gabonaneműek raktározására szolgáltak, és amelyeket hosszabb-rövidebb ideig, kisebb vagy nagyobb tájon parasztközösségek használtak. Az edények és az építmények rendszerezését — mint már utaltunk rá — előtanulmányok nélkül végeztük el. A típusok csoportosítása (lakótérsegen belüli edények és módoszatok, valamint a különálló építmények) nélkülözi a történeti, fejlődéstörténeti, technikai, szerkezeti megfontolásokat, tipológiánk csak az anyag könnyebb kezelését és áttekintését tette lehetővé. Ez a rendszerezés egyúttal lehetőséget nyújtott arra is, hogy együtt lássuk azokat a módoszatokat, amelyeket a hagyományos néprajzi kutatások különböző témacsoportokba soroltak; például a gabonásvermet a földművelés, a kástut a népi építészet tematikájába.

A történeti források szegénysége, hézagossága ellenére vizsgálatunk során a magyar gabonáról a lehetőségek két történeti rétegét tudtuk elkülöníteni. A magyar parasztság korábbi történetére, a feudalizmus időszakára jellemző tárolónak minősítettük a *gabonásvermet*, az *ácsolt ládát*, a *gabonáskast* és a *több célú tárolóépületeket*. Lényegében az árutermelésre való áttérés idején, a 18. század végén és a 19. században terjedt el a *boglya formájú gabonás*, a *szántalpas hombár*, a különféle megformálású *gerendavázis gabonás*, a *beépített rekeszték* és az asztalostechnikával készült *láda*. Mindkét csoporthoz kiegészítő, szükségeltárolók tartoznak, az előbbihez a *szalmaedények*, a *kivájt fatörzs*, a *gabonáshordó és -kád*, az utóbbihoz a *gabonászsák* és a *padláson való raktározás*.

A 13—18. században, a megszilárdult feudális társadalmi és gazdasági viszonyok időszakában a lényegében önellátásra berendezkedett, csak időszakonként és helyenként piacra termelő jobbágyüzemek gabonátartó a lehetőségei földrajzilag két zónára különíthetők. A Kárpát-medence középső területein és annak peremén a gabonásverem több száz éven keresztül szolgált a kicsévelt gabonaneműek raktárául, míg a Kárpát-medence dombos, hegyes területein, a csapadékosabb zónákban az *ácsolt*

láda és a gabonáskas ugyancsak évszázadokon keresztül kielégítette a tárolás igényeit. Jobbára az utóbbi két edényben tartották a gabonát azokon a területeken is, ahol több célú tárolóépületet (kástu, gabonás) építettek.

A *gabonásverem* elemzésekor megállapíthattuk, hogy a verem a lakott glóbusz mindazon területein ismert, ahol a klíma- és talajviszonyok lehetővé, a növénytermelés pedig szükségessé teszi építését, elsősorban a mérsékelt és szubtropikus zónákban. Múltjának nyomozása az európai ember kőkorába vezet bennünket. A rendelkezésünkre álló történeti, régészeti és nyelvészeti adatok alapján feltételeztük, hogy őseink már a honfoglalás előtt ismerték, alkalmazásának gyakorlata a Kárpát-medencében történt letelepedés után szélesedett ki. Több évszázados továbbélését a mezőgazdasági kultúra igen lassú fejlődése, valamint arányainak eltolódása biztosította. Népszerűségét történelmünk néhány súlyos szakasza is növelte.

Az *ácsolt láda* igen régi európai kultúrelem, formája és szerkezete azt sejteti, hogy eredetét a közel-keleti ókori kultúrákban kell keresni. Gabonátárolóként való alkalmazására — feltételezésünk szerint — a középkor korai szakaszában kerülhetett sor azokon a tájakon, elsősorban Nyugat-Európában, ahol a gabonatermelés növekedése a raktározás megoldását sürgette. A magyar nyelvterületre valószínűleg szláv közvetítéssel került gabonásláda elsősorban a Kárpát-medence északi és keleti zónájában honosodott meg a 13—14. században, később a síkabb tájakon is, és mint igényesebb tároló, a verem mellett lehetővé tette a gabonaneműek differenciált raktározását. Az északi és a keleti peremterületeken a domináns tároló maradt a 19. század végéig.

A vesszőből kötött kosarak, edények és építmények csoportjába tartozó *gabonáskas* ugyancsak igen régi tárgy az európai népek használatában, elsősorban a mediterráneumban. Valószínűleg ugyancsak a középkor első felében kezdték gabona raktározására is használni. A tárgy és neve — a nyelvtudomány megállapítása szerint — szláv közvetítéssel került hozzánk, gabonátartóként való hazai alkalmazására a legkorábbi adatok a 16. század elejéről származnak. Valószínű azonban, hogy korábban is használták gabonaneműek raktározására. A recens anyag szerint leggyakoribb a Felső-Tisza-vidéken, Szatmárban, a Szilágyságban, Erdélyben és Moldvában, bár szórványosan máshol is előfordul. Semmilyen adatunk sincs azonban arra, hogy korábbi szélesebb körű alkalmazását feltételezzük.

A *több célú tárolóépületek* elemzésekor, a hazai típusok kapcsolatainak megállapítása érdekében, vázoltuk e speciális tárolóépületek európai zónáit. Megállapítottuk, hogy a kora középkori, valószínűleg nyugat-európai eredetű építménynek számos szerkezeti és funkcionális változata alakult ki és terjedt el a kontinensen Spanyolországtól Szibériáig.

Vizsgálatunk arra a következtetésre bátorított bennünket, hogy az Őrségből, Göcsejből ismert *kástu* az alpesi több célú tárolóépületek egyik változata, mely magán viseli az Alpok területén kifejlesztett ácstechnika és a körülményekhez legjobban alkalmazkodó szerkezet és forma jegyeit. Ez utóbbiak alapján a kástuk középkor végéig visszanyúló múltját tételeztük fel. A rendelkezésünkre álló adatok alapján ilyen határozott következtetésre nem juthattunk az *erdélyi több célú tárolóépületek* kutatásakor. Csak annyit tudtunk feltételezni, hogy ezek az épületek a kelet-európai, közelebről az ukrán és a kárpátukrán több célú tárolókkal mutatnak kapcsolatot, késő középkori elterjedésüket a viszonylag korai történeti adatok sejtetik.

A *kiegészítő tárolóedények* az előbbieknél lényegesen kisebb jelentőségűek. A szalmából font és a fatörzsből kivált edények recens gyakorisága, valamint kis űrmérete korábbi nagyobb alkalmazását sem valószínűsíti. A nagyobb bortermő vidékek speciális edényei, a hordók és kádak alkalmankénti gabonátárolóként történő használatát a bor-, illetve gabona-termés ingadozása tette lehetővé.

A 18–19. századi, árutermelésre áttérő parasztüzemekre jellemző edények és építmények közül a legkorábbi a sárból rakott, *boglya formájú gabonás*, amely megállapításaink szerint nem is annyira a piacra való termelésnek köszönheti létét, kisebb körzetben történt gyors elterjedését. Sokkal inkább annak, hogy a vizek lecsapolása, a korábban elvadult táj feltörése és ezzel együtt a szántóterületek kiterjedése, továbbá az agrotechnikai újítások következtében hirtelen megnőtt gabonatermés, amelynek itt-ott némi piaca is mutatkozott, a raktártér növelését és korszerűsítését sürgette. A szilárdabb építőanyagok hiányában ezt a problémát a sárból készült gabonásokkal oldották meg a 18. század második felében. Az építmény genezisének vázolásához nem rendelkezünk forrásokkal és megfelelő összehasonlító anyaggal.

Sokkal jelentősebb volt azonban az a folyamat, amely a gabonakonjunktúrák következtében a 18. század végétől kezdődően először az Alföld déli és középső részén, majd másutt is forradalmasította a kicsévelt gabona raktározását. Ekkor terjednek el a Dél-Alföldön a kizárólag gabona tárolására szolgáló épületek, mint a *szántalpas hombár*, melynek kialakulását speciális történeti és etnikai körülmények mozdították elő; a *gerendavázis gabonások* különféle típusai az Alföld északi, keleti részén, továbbá a Dunántúlon és a Kisalföldön a változtatható űrtartalmú *rekesztékek*, s a kevés befektetést igénylő *szegelt ládák*. A változás pontosan nem rögzíthető fáziskülönbséggel zajlott le, de a 19. század végén, majd a 20. században a néprajzi kutatások már a különböző korú, különböző eredetű tárolóféleségek egymás mellett, egyidőben élő változatait figyelhették meg.

Kutatásunk során nagy figyelmet fordítottunk azokra a tényezőkre, amelyek a gabonátárolás módozatait a különböző korokban meghatározták. Témánk jellegét tekintve talán természetes, hogy e tényezők közül a legdöntőbbnek azok a gazdasági törvényszerűségek bizonyultak, amelyek a parasztok anyagi műveltségét, ezen belül a mezőgazdasági és ipari termelés, továbbá a fogyasztás minőségét alapjaiban meghatározták. Elsősorban e törvényszerűségeknek, ezek között is a termelőerők igen lassú fejlődésének, az agrotechnika megmerevedésének köszönhető, hogy a honfoglalás előtről ismert vermelés gyakorlata, továbbá a török hódoltságot megelőző évszázadokban már alkalmazott tárolóedények szinte változtatás nélküli használata a 19. század végéig ívelt. Makacs továbbélésüket a magyar agrárfejlődés sajátos vonásai, a gazdálkodás rendszerében a gabonaneműek kezelésében évszázadokon át mutatkozó kettősség, a munkaerő-gazdálkodás sajátos problémái, és nem utolsósorban a feudális birtokviszonyok és határhasználati rendszerek igen nehezen lazítható szorítása biztosította. A gabonátárolás tekintetében mutatkozó 18—19. századi innovációknak lényegében a termelőerők felgyorsult fejlődése, majd a termelési viszonyokban bekövetkezett alapvető változások nyitottak teret, egyszersmind kényszerítették is a parasztokat arra, hogy termelésükkel is és felhalmozásukkal is az árutermelés törvényszerűségeihez alkalmazkodjanak.

Kísérletet tettünk arra, hogy a termelés és a fogyasztás intenzitásának, s a gabonátárolás módozatainak összefüggéseit részleteiben feltárjuk. A rendelkezésünkre álló forrásanyag azonban csak az általánosítás szintjén megfogalmazható következtetést engedett meg, nevezetesen azt, hogy a gabonatermelés mindenkori mennyisége, illetőleg a cereáliák táplálkozásban betöltött szerepe kétségtelenül befolyásolhatta a raktározás módozatait, de a 19. századot megelőző időszakban ezt konkrét példákkal nem tudtuk igazolni. Nagyjából ugyanerre az eredményre jutottunk akkor, amikor a termelési és fogyasztási egységet képező családszervezet nagyságrendje és a tárolás összefüggéseit kerestük. Annyit megállapíthattunk, hogy a 19. század végéig a nagycsaládrendszernek a nyelvterület déli részén és a kapcsolódó délszláv népességnél közvetlen szerepe volt a szántalpas hombár és a gerendavázás gabonás egyes típusainak létrejöttében és fenntartásában, más, főleg korábbi típusok esetében ismét a forrászegénység okozta akadályokba ütköztünk.

A téma történeti elemzése elkerülhetetlenül együtt járt a terminológiák beható vizsgálatával. A terminológiák nyelvtörténeti adatai nem egy esetben kormeghatározók voltak, illetőleg lehetőséget nyújtottak az egyes típusok múltjára vonatkozó feltevések megfogalmazásához. A *szuszék* és a *hombár* jelentéstani vizsgálata során megfigyelhettük a két szó jelentéstartalmának történeti változásait. Amíg a török hódoltság idejéig a *szuszék* a domináns terminusa a gabonátartó ácsolt ládának, a hódoltság második

felétől a perzsa eredetű, feltehetően oszmán-török közvetítéssel hozzánk került *hombár* fokozatosan kiszorítja, míg nem a recens kutatások során a szuszék 'láda' terminust csak a peremterületeken tudtuk rögzíteni. A 19. század folyamán a *szuszék* jelentéstartalmának kétirányú mozgását tudtuk rögzíteni, részben leszűkül a peremterületeken a gabonásládára, részben kibővül az előbbivel érintkező területeken a gabonásrekesztékkal. A 17. század végétől elterjedő *hombár* dinamizmusára és agresszivitására jellemző, hogy a nyelvterület nagy részén csakhamar kiszorítja a gabonatartó edények és építmények korábbi terminusait, a 19. században már ezzel a szóval jelölik a gabonásládákat, -rekesztékeket, néha -kasokat is, s ezt a terminust kapják az ez idő tájt kialakuló, csak gabona tárolására szolgáló építmények is.

Kutatásunk lehetőséget nyújtott arra is, hogy a témával kapcsolatban rámutassunk a népi kultúra mozgásának, alakulásának néhány törvényszerűségére. Feltevésünk szerint a tárolási módozatok egy része — a verem, a gabonásláda, a több célú tárolóépületek és talán a kas — *diffúzió* következtében került a magyar népi kultúrába, jöllehet mindegyik típust más úton, más időben és más népek közvetítésével ismerték meg őseink. A körte alakú, tapasztott és égetett gabonásvermet a Kazár Kaganátus laza politikai szervezetében élő népek között ismerték meg a magyar törzsek, valószínű az alán földművelő kultúra hatására. Az ácsolt gabonásládát északi szláv népek közvetítették hozzánk, a több célú tárolóépületek közül a kástu stájer vagy szlovén eredetű, míg az erdélyi gabonás az ukrán tárolókkal mutat rokonságot. Lehetséges, hogy az utóbbi elterjedésében a földesúri üzemek példamutatása is közrejátszott. A szántalpas *hombár* kialakulását elég részletesen nyomon tudtuk követni. Kárpát-medencébe kerülése délszláv népcsoportok migrációjával, illetőleg életkörülményeik sajátos alakulásával függött össze. Interetnikus kapcsolatok révén került a magyar lakossághoz. A kutatók érdeklődését felkeltő sajátos szerkezete egy korábbi életforma hagyatéka, amelyet több helyi körülmény konzervált.

A gabonakonjunktúrák idején elterjedt tárolási módozatokat, az előbbiekkal szemben, belső fejlődés eredményének, *innovációnak* minősítettük. A boglya formájú gabonás, a gerendavázis gabonások egyszerűbb változatai, továbbá a kamrába épített rekesztékek kényszermegoldásként jöttek létre, bizonyítva az alkotók vállalkozó kedvét, egyszersmind az üzemfejlesztéshez szükséges tőke hiányát is, hiszen azok a magtárak, amelyeket az uradalmakban ez idő tájt már szélében-hosszában alkalmaztak, s amelyeket az agrár-szakirodalom gyakran ajánlgatott, igazában sohasem terjedtek el a parasztüzemekben, legfeljebb néhány nagygazda portáján láthattuk néhány jóval később épített változatát. Ugyancsak belső fejlődés alakította ki a palóc területen, a Felső-Tisza-vidéken, valamint Baranyában, Szlavóniában a kizárólag gabonát raktározó gerendavázis

épületeket, amelyeknek anyagát és szerkezetét, sőt díszítését is az ugyanazon a tájon található lakóházakról és más gazdasági épületekről adaptálták.

A gabona tárolására szolgáló edények és építmények — a szántalpas hombár kivételével — a Kárpát-medence területén általában nem köthetők a néprajzi kutatások által körülhatárolt etnikai csoportokhoz. Alapvető gazdasági determináltságuk következtében az egyes típusok 19. század végi földrajzi elterjedése a legritkább esetben esett egybe az etnikai határokkal. Be kell azonban vallanunk, hogy korábbi, a 14—16. században már alkalmazott típusok térbeli elterjedéséről — a megfelelő források híján — csak sejtéseink lehetnek. Feltételezzük, hogy gabonásverem alkalmazása — az ökológiai körülmények miatt — a középkorban sem haladta meg a síkságokat és a környező dombvidéket, a csapadékosabb zónákban az ácsolt láda és a vesszőkas lehetett a domináns tároló, amelyeket helyenként szalmaedény vagy kivájt fatörzs egészített ki. A tárolásnak ez a kettős zónája összefügghetett a mezőgazdaság egészének a középkor végén már kitapintható kettősségével, ezen belül is a szalmas gabona elhelyezésére szolgáló épületek (csűrök, pajták) meglétével, illetőleg hiányával, valamint a szemnyerési munkák különbözőségével.

A különféle tárolóedények és -építmények alkalmazási területei között éles határvonal a 19. században sem húzható meg. A gabonátárolás módozatai is tükrözik azt a sajátosan összetett képet, amelyet a történeti és néprajzi kutatások erről az időszakról megrajzoltak, és amelyet egyfelől a feudalizmus termelőerőinek, társadalmi viszonyainak és kulturális produktumainak szívós továbbélése, másfelől a kapitalizálódó és differenciálódó parasztság innovációi jellemeznek. Nem véletlen tehát, sőt az említett kép ismeretében természetes, hogy ugyanazon a területen, ugyanazok a parasztok a 19. század második felében termelő munkájuk legértékesebb eredményét, a gabonát, földbe ásott veremben, különálló épületben és a lakóház különböző helyiségeiben elhelyezett edényekben raktározták. Ez az összetett kép a nyelvterület nagy részén csak a század végére egyszerűsödik, végleges eltűnését azonban csak az önálló parasztgazdaságok és az általuk létrehozott életforma felszámolásakor tapasztalhattuk.

Munkánkat nem zárhatjuk le anélkül, hogy a népi műveltség alapvető gazdasági és társadalmi meghatározottságán túl ne mutassunk rá az anyagi kultúra tarka szövevényének az idő és a tér relációjában mutatkozó állandó mozgására, alakulására. A gabonátárolás módozatai, azok történeti elemzése is tükrözi a hagyományos régi, a születő új egymást kiegészítő és egymást tagadó szakadatlan mozgásának törvényszerűségeit, továbbá azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a magyar parasztok évszázadokon át tettek sorsuk, életük jobbra fordításáért.

Rövidítések

AECO	= Archivum Europae Centro-Orientalis
AEthn.	= Acta Ethnographica
ArchÉrt.	= Archaeologiai Értesítő
ASF	= Atlas över svensk folkkultur. I. Materiell och social kultur. Szerk. ERIXON, R. S. Uddervalla, 1957
AtSz.	= Agrártörténeti Szemle
Ballagi 1868—1873.	= BALLAGI Mór: A magyar nyelv teljes szótára. I—II. Pest
Bárczi: MnyÉletr.	= BÁRCZI Géza: A magyar nyelv életrajza. Bp. 1963
Bárczi: Szók.	= BÁRCZI Géza: A magyar szókincs eredete. Bp. 1958
Cal.	= Calepinus latin—magyar szótára 1585-ből. Sajtó alá rendezte MELICH János. Bp. 1912
CsángSz.	= Yrjö Wichmanns Wörterbuch der ungarischen Moldauer Nordcsángó- und Hétfaluer Csángódialektes... Hrsg. von CSÜRY B. und KANNISTO, A. Helsinki, 1936
CzF.	= CZUCZOR Gergely—FOGARASI János: A magyar nyelv teljes szótára. I—VI. Pest, 1862—1874
EA	= Néprajzi Múzeum Ethnologiai Adattára. Bp. A rövidítés mellett feltüntetett név a gyűjtőt, az évszám a gyűjtés idejét jelzi
Ethn.	= Ethnographia
FE	= Föld és Ember
FolArch.	= Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve. Bp.
Füzes-kérdőív	= A gabona tárolása című kérdőívre érkezett válaszok. A kérdőívet összeállította FÜZES Endre (1962). A rövidítés mellett feltüntetett név a gyűjtőt, az évszám a gyűjtés idejét jelzi
Gombocz: BTLw.	= GOMBOCZ, Zoltán: Die bulgarisch—türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. Helsinki, 1912
gy.	= gyűjtés(e)
Gyarmathi: Voc.	= Vocabularium in quo plurima Hungaricis vocabus consona variarum linguarum vocabula collegit... GYARMATHI Sámuel. Bécs, 1816
GyöngySzt.	= A gyöngyösi latin—magyar szótártörődék. Közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta MELICH János. Bp. 1898
Ikvai-kérdőív	= A gabona tárolása című kérdőívre érkezett válaszok. A kérdőívet összeállította IKVAI Nándor (1962). A rövidítés mellett feltüntetett név a gyűjtőt, az évszám a gyűjtés idejét jelzi
JPMÉ	= A Janus Pannonius Múzeum évkönyve. Pécs
Kniezsa: SzlJsz.	= KNEZSA István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I/1—2. Bp. 1955

- Kunoss: Újd.Szóf. = KUNOSS Endre: Újdon bővített szófűzér... Pest, 1843
 MA = SZENCZI MOLNÁR Albert: Dictionarium Latinoungaricum. II. Dictionarium Ungarico-Latinum. Nürnberg, 1604. (2. kiad. Hanau, 1611; 3. kiad. Heidelberg, 1621; 4. kiad. Frankfurt, 1644—1645; 5. kiad. Nürnberg, 1708)
- MAGW = Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien
 MG = Magyar Gazda
 Márton 1799—1800. = MÁRTON József: Új német—magyar és magyar—német lexicon, vagyis szókönyv. I—II. Bécs—Pozsony. 1799—1800
- Melich: SzikszF. = Szikszai Fabricius Balázs latin—magyar szójegyzéke 1590-ből. Közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta MELICH János. Bp. 1906
- MN = Magyarság néprajza. I—IV. Bp. é.n.
 MNA = Magyar néprajzi atlasz. Kérdőívek. 1—4. füzet. Bp. 1958. Kézirat az MTA Néprajzi Kutató Csoportban. A rövidítés mellett feltüntetett név a gyűjtőt, az évszám a gyűjtés idejét jelzi
- MNy. = Magyar Nyelv
 MonÍrók. = Monumenta Hungariae Historica. Magyar történelmi emlékek. II. osztály: Írók. I—XXXVIII. Pest—Bp. 1857—1906
- MTsz. = SZINNYEI József: Magyar tájszótár. I—II. Bp. 1893—1901
 NÉ = Néprajzi Értesítő
 NNy. = Népünk és Nyelvünk
 NéprKözl. = Néprajzi Közlemények
 NyK. = Nyelvtudományi Közlemények
 Nyr. = Magyar Nyelvőr
 NySz. = SZARVAS GÁBOR—SIMONYI Zsigmond: Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvmélekektől a nyelvújításig. I—III. Bp. 1890—1893
- OkI Sz. = SZAMOTA István—ZOLNAI Gyula: Magyar oklevélszótár. Bp. 1902—1906
- OMM = Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képen. I—XXI. Bp. 1887—1901
- OrmSz. = Ormánysági szótár. KISS Géza hagyatékából szerkesztette KERESZTES Kálmán. Bp. 1952
- ÖVA = Österreichischer Volkskundefatlas. Hrsg. von Ernst BURGSTALLER und Adolf HELBOK. Linz a.d. Donau, 1959
- PAE = Polski Atlas Etnograficzny. 17 mp. Red. GAJEK, J. Zeszt próbny. Wrocław, 1958
- PÁL = Pécsi Állami Levéltár. Pécs
 pgy. = pótgyűjtés(e)
 PP = PÁPAI PÁRIZ Ferenc: Dictionarium... Lőcse, 1708
 PPB = Dictionarium Latino-Hungaricum... collectum, et in hoc corpus coactum a Francisco PÁRIZ PÁPAI. Nunc vero... locupletatum intentione ac labore Petri BOD. Cibinii, 1767
- RIEA = Русские. Историческо-Этнографический Атлас. Москва, 1967
- SzegSz. = BÁLINT Sándor: Szegedi szótár. I—II. Bp. 1957
 SZMNA = Szolnok megye néprajzi atlasza. Szerk. SZABÓ László—CSALOG Zsolt. I.1. Kommentárok. Szolnok, 1974; I.2. Térképek. Szolnok, 1975

- SzófSz. = BÁRCZI Géza: Magyar szófejtő szótár. Bp. 1941
TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I—III. Szerk.
BENKŐ Lóránd. Bp. 1967—1976
TGy. = Tudományos Gyűjtemény
Tsz. = Magyar tájszótár. Kiadta a Magyar Tudós Társaság. Buda, 1838
UMTsz. = Új magyar tájszótár. Kézirat. MTA Nyelvtudományi Intézet. A
rövidítés mellett feltüntetett név a gyűjtőt, az évszám a gyűjtés
idejét jelzi
UMTsz. I. = Új magyar tájszótár. I. Főszerk. B. LŐRINCZY Éva. Bp. 1979

Irodalom

ABEL, W.

1966 Agrarkrisen und Agrarkonjunktur. Eine Geschichte der Land- und Ernährungswirtschaft Mitteleuropas seit dem hohen Mittelalter. Hamburg—Berlin.

1967 Geschichte der deutschen Landwirtschaft vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert. In: Deutsche Agrargeschichte. Hrsg. von FRANZ, G. Band II. 2. Auflage. Stuttgart.

ACSÁDI György—CSIZMADIA Andor

1958 Kísérlet a belpátfalvai jobbágyok XVIII. századi életszínvonalának megállapításához. Történeti Statisztikai Közlemények, 3—17.

ALEXICS György

1887 Magyar elemek az oláh nyelvben. Nyr. 155—160.

ANDRÁSFALVY Bertalan

1965 A sárköziek gazdálkodása a XVIII. és a XIX században. (Dunántúli dolgozatok 3.) Pécs.

APÁTHY, Š.

1958 Špůsob uskladovania hospodárskych plodin v severom Šariši. Slovenský Národopis, 347—380.

BÁCSKAI Vera

1964 Mezőgazdasági árutermelés és árucseré a mezővárosokban a XV. században. AtSz. 1—35.

1965 Magyar mezővárosok a XV. században. Bp.

BAKÁCS István

1930 Trautsohn herceg regéci uradalmának terméseredményei a XVIII. században. Bp.

1957 A dicális összeírások. In: A történeti statisztika forrásai. Szerk. KOVACSICS J. Bp. 51—81.

BAKÓ Ferenc

1970 Település, népi építkezés. In: Magyarország műemléki topográfiája. VII. Heves megye műemlékei. I. Bp. 427—454.

BALÁSHÁZY János

1838 A' háztartás és mezei gazdaság' tudománya. I—II. Debrecen.

BALASSA Iván

1940 A debreceni civis földművelés munkamenete és műszókincse. Debrecen.

1946 A boglyakemencealakú gabonások eredetéhez. Ethn. 88—89.

1947 Újabb adatok a boglyakemencealakú gabonások kérdéséhez. Ethn. 263—264.

1949 A Néprajzi Múzeum favilla-gyűjteménye. Ethn. 99—139.

1959 A mecenzéfi földmunkások. NéprKözl. 4. sz. 287—291.

1960 A magyar kukorica. Bp.

1962 Medzevski robotnici pri Žemnych upravách. Slovenský Národopis, 121—123.

1964 Földművelés a Hegyközben. Bp.

1973 Az eke és a szántás története Magyarországon. Bp.

BALASSA József

1887 Adalékok a magyar szókincs szláv elemeihez. Nyr. 14—21.

1894 A szlavóniai magyarokról. Klny. a Budapesti Szemléből. Bp.

BÁLINT Alajos

1960—1962 A középkori Nyársapát lakóházai. In: A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Szeged, 39—115.

BALOGH István

1957 A gabona betakarítása a XVI—XVII. században. Ethn. 270—291.

1964 Das Einbringen des Getreides in Karpatenbecken im 16—17. Jahrhundert. A Ethn. 369—401.

1965 A paraszti gazdálkodás és termelési technika. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. I. Szerk. SZABÓ I. Bp. 349—428.

1965a Az alföldi tanyás gazdálkodás. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. I. Szerk. SZABÓ I. Bp. 429—479.

1969 Hajdúság. Bp.

BÁNDI Gábor

1962 Adatok a Közép-Dunamedence korai és középső bronzkorának települési kérdéseire. JPMÉ 103—109.

BANNER Benedek

1912 Adatok a nyitramegyei Ság község tótjainak tárgyi ethnographiájához. Békés.

1929 Felelet a 2. kérdésre. NNy. 201—202.

BARABÁS Jenő

1954 Népi építkezés Hódmezővásárhelyen a XVIII. században. Ethn. 466—484.

1960 A szórványtelepülések kialakulása Közép-Európában. In: Műveltség és hagyomány. Debrecen, 219—247.

1961 A türkevei kertesség első nyomai. Klny. a Túrkevei Múzeum tízéves fennállására készült emlékkönyvből. Túrkeve.

1963 Kartográfiai módszer a néprajzban. Bp.

1964 Békés megye néprajza a XVIII. században. Gyula.

1964a Megosztott település a Visztula mellett. Ethn. 218—232.

1965 Tanyai település és építkezés. In: Orosháza története és néprajza. II. Szerk. NAGY Gy. Orosháza, 80—108.

1966 A belső fejlődés fogalmáról. Ethn. 572—576.

1967 Scheunen auf ungarischem Sprachgebiet. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde, 1—15.

1969 A füstőház Zalában. Ethn. 333—346.

1970 A lakóház füsttelenítéséről. Ethn. 276—287.

1971 Wirtschaftsform und Haus im pannonischen Raum. (Burgenländische Forschungen 61.) Eisenstadt, 67—73.

1971—1972 Innovationszentren in der ungarischen Agrarkultur. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 287—290.

1974 Györffy István kutatási eredményei a mai magyar néprajzi kutatás fényében. Ethn. 142—147.

1977 A magyarság anyagi műveltsége a VI—IX. században. (A néprajzi kutatások tanulságai.) In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk. BARTHA A.—CZEGLÉDY K.—RÓNA-TAS A. Bp. 15—22.

BARBUL Jenő

1900 Az avasvidéki nyelvjárás. Bp.

BARNA Gábor

1971 Kerekólak a Hármaskörös mentén. Ethn. 585—599.

- BARÓTI SZABÓ Dávid**
1792 Kisdéd szótár. Kassa.
- BARTHA Antal**
1963 A kelet-európai és a belső-ázsiai feudalizmus történeti kapcsolatai. Századok, 261—292., 503—527.
1968 A 9—10. századi magyar társadalom. Bp.
1977 Társadalom és gazdaság a magyar őstörténetben. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk. BARTHA A.—CZEGLÉDY K.—RÓNA-TAS A. Bp. 23—44.
- BARTUCZ Lajos**
1910 Adalékok a Nagy Magyar Alföld népies építkezéséhez. NÉ 32—55.
- BAŠ, F.**
1952 Kašte na Dobrovljak. Slovenski Etnograf, 18—43.
- BÁTKY Zsigmond**
1903 Gabonások és egyéb építmények a Nagyalföldről. NÉ 311—317.
1907 Néhány adat Bánffyhunyardnak és környékének népies építkezéséhez. NÉ 50—70.
1926 Régi feljegyzésekből. NÉ 33.
1930 A magyar sátor és emlékei. NÉ 1—14.
1935 A magyar kamra eredetéhez. NÉ 119—121.
- Das Bauernhaus in Croatien. Zagreb—Dresden, 1911.
Das Bauernhaus in Österreich—Ungarn und in seinem Grenzgebieten. Dresden, 1906.
- BAUMGARTEN, K.**
1961 Zimmermannswerk in Mecklenburg — die Scheune. Berlin.
- BAUMGARTEN, K.—BENTZIEN, U.**
1963 Hof und Wirtschaft der Ribnitzer Bauern. Berlin.
- BAYER Márton**
1822 Egy tekintet Baranyára. TGy. 1. sz. 3—36.
- BEDNÁRIK, R.**
1952 Príspevok k problematike prvych dopravných prostriedkov a Byvania. Narodopisny Sbornik, 275—290.
- BELÉNYESY Márta**
1954—1955 A földművelés alapvető kérdései a XIV. században. Ethn. 1954: 387—415.; 1955: 57—98.
1956 Földművelés Magyarországon a XIV. században. Századok, 517—555.
1957—1958 Der Ackerbau und seine Produkte in Ungarn im 14. Jahrhundert. AEthn. 265—318.
- БЕЛИЦЕР, В. н.**
1958 Очерки по этнографии народов коми XIX. — начало XX. в. Москва.
- BELITZKY János**
1932 A magyar gabonakivitel története 1860-ig. Bp.
- BELLON Tibor**
1973 Karcag város gazdálkodása. (Földművelés.) Szolnok.
- BELLOSICS Bálint**
1913 Adatok a bácsbodrogi megyei sokácok tárgyi néprajzához. NÉ 297—301.
- BENKŐ László**
1939 Szeged-Felsőtanya népe. Ethn. 347—358.
- BENKŐ Loránd—K. SAL Éva (szerk.)**
1976 Az etimológia elmélete és módszere. Bp.
- BERG, G.**
1935 Sladges and Wheeled Vehicles. Stockholm.
- BERZE NAGY János**
1940 Baranyai magyar néphagyományok. I—III. Pécs.

- BETKOWSKI Jenő**
 1930 A tiszaháti és a szolnokvidéki szuszék. NNy. 120—122.
Bibliographia Oeconomica Ruralis Hungariae. I—VII. Bp. 1934—1966.
- BIELENSTEIN, A.**
 1907 Die Holzbauten und Holzgeräten der Letten. I—II. Petersburg.
- BIRKÁS Géza**
 1932 Egy elszázi francia nemes dunántúli utazása a 18. század második felében. Győr.
- BÍRÓ Friderika**
 1969 Jobbágyparaszti ház- és lakáskultúra az őrségi Szalafőn. NÉ 119—158.
 1975 Az Őrség ház- és lakáskultúrája a 18. század végétől napjainkig, 1972. Szombathely.
- BITNITZ**
 1819 A Vass és Szala vármegyei tótokról. TGY. 3. sz. 59—74.
- БЛОМКВИСТ, Е. Э.**
 1956 Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов. Москва.
БЛОМКВИСТ, Е. Э.—ГАНЦКАЯ, О. А.
 1967 Типы русского крестьянского жилища середины XIX — начала XX. в. In: RIEA 131—189.
- Cs. BOGÁTS Dénes**
 1943 Háromszéki oklevél-szójegyzék. Kolozsvár.
- ВОHDANOWICZ, J.**
 1973 Spichrze ziemne. Lud, 201—211.
 1974 Pomieszczenia koszowate o charakterze spichrzowym. Lud, 199—216.
- BOROSS Marietta**
 1963 Méh lakások a Néprajzi Múzeum gyűjteményében. NÉ 35—80.
- BOROVSKY Samu**
 é.n. Bács-Bodrog, Hont, Temes, Torontál vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai.) Bp.
- BORZSÁK Endre**
 1936 A régi istállók élete és a jószág takarmányozása Pest megye északi felében. NÉ 41—61.
 1936a Gabonaraktározás Monor környékén. NNy. 12—14.
- BÖKÖNYI Sándor**
 1974 History of domestic mammals in Central and Eastern Europe. Bp.
 1978 Vadakat terelő juhász... Az állattartás története. Bp.
- BRUCKNER Győző**
 1922 A Szepesség népe. Bp.
- BUDENZ József**
 1864 Arab és perzsa szók a cseremiz és votják szókincsben. NyK. 398—400.
 1865 Erdei- és hegyi cseremiz szótár. NyK. 332—442.
- BUJANOVICS Eduárd**
 1841 A gabonaeltartás különféle módjairól. MG 705—715., 728—736., 745—748.
 1846 Ueber die verschiedenen Methoden der Aufbewahrung des Getreides ... Pesth.
- BURGER János**
 1835 Mezei gazdaság kézikönyve. I. Kassa.
- BÜNKER, J. R.**
 1895 Das Bauernhaus in der Heanzerei (Westungarn). MAGW 89—154.
 1897 Das Bauernhaus in der östlichen Mittelsteiermark und in der benachbarten Gebieten. MAGW 113—191.
 1902 Das Bauernhaus am Millstätter See in Kärnten. MAGW 12—103., 239—273.

- CHILDE, V. G.
1962 Az európai társadalom őstörténete. H. n.
- COMENIUS, A. J.
1685 Orbis sensualium pictus quadrilinguis. Lentschoviae.
- SZ. CZEGLÉDY Ilona
1968 A diósgyőri vár 1629. évi inventáriuma. In: A Herman Ottó Múzeum évkönyve. Miskolc, 91—100.
- CZIRBUSZ Géza
1882 A délmagyarországi bolgárok ethnologiai magánrajza. Temesvár
1903 A délmagyarországi bolgárok háza és viselete. NÉ 201—208.
1913 A temes- és torontálmezei bolgárok. A krassó-szörényi krassovánok. Bp.
- CZIRFUSZ János
1957 A baranyai sokacok eredete. In: A Pécsi Pedagógiai Főiskola évkönyve. Pécs, 211—221.
- CSALLÁNY Gábor
1929 Felelet a 2. kérdésre. NNy. 200.
- CSALOG Zsolt
1962 A magyar népi fonástechnikák típusai. Ethn. 302—323.
1963 A kosárfonás ún. spirál-technikája a magyar nyelvterületen. NÉ 5—34.
- CSALOGOVITS József
1937 Tolna vármegye múzeumának második ásatása a török hódoltság alatt elpusztult Ete község helyén. NÉ 321—333.
- CSAPLOVICS, J.
1819 Slavonien und zum Theil Croatien. I—II. Pesth.
1820 Kroatien und Venden in Ungarn. Pressburg.
1829 Gemälde aus Ungarn. I—II. Pest.
- CSAPODY Csaba
1933 Az Eszterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a 18. század első felében. Bp.
- CSATKAI Endre
1957 Parasztházak leltárai a Széchenyiek uradalmaiból. NéprKözl. 1—2. sz. 307—315.
- CSEH István
1975—1976 A nagycsalád-rendszer emléke a szlavóniai magyaroknál. Néprajz és Nyelvtudomány, 53—81.
- CSETE Balázs
1956 A jászkiséri konyha és kamra. Népünk Hagyományyaiból, 33—42.
- CSILLÉRY, K. K.
1950 Le coffre de charpenterie. AEthn. 235—330.
- CSÜRY Bálint
1935—1936 Szamosháti szótár. I—II. Bp.
- DÁM László
1975 A Nagy-Sárrét népi építészet. In: Műveltség és hagyomány. Debrecen.
- DANKÓ Imre
1961 A túrkevei ház. Klny. a Túrkevei Múzeum tízéves fennállására készült emlékkönyvből. Túrkeve.
1963 A gyulai vásárok. Gyula.
1964 Házformák Hajdúnánáson. Ethn. 58—94.
1967 A magyarhertelendi női fazekasság. In: JPMÉ 123—133.
1976 Tiszántúli vásárok-piacok. In: Vásártörténet-hídvásár. Szerk. SZÖLLŐSI Gy. H. n. 15—83.

- DÁNYI Dezső—DÁVID Zoltán
1960 Az első magyarországi népszámlálás (1784—1787). Bp.
- DÁVID Zoltán
1968 Adatok a mezőgazdasági termelés nagyságáról 1786—89-ben. In: Történeti statisztikai évkönyv 1965—1966. Bp. 99—141.
- D(ESSEFFY) J.
1825 Az élet vernekről. Felső Magyar Országi Minerva, 1. sz. 104—109.
- DEUTSCHMANN, E.
1959 Lausitzer Holzbaukunst. Bautzen.
- DIENES István
1972 A honfoglaló magyarok. Bp.
- DITZ Henrik
1869 A magyar mezőgazdaság. Pest.
- DOMONKOS Sándor
1929 Felelet a 2. kérdésre. NNy. 261—262.
- DOROGI Márton
1959 Emlékiratok... II. (Paraszti feljegyzések a XIX. század első feléből.) NéprKözl. 1—2. sz. 310—322.
- DÖLLING, H.
1958 Haus und Hof in westgermanischen Volksrechten. Münster-Westfalen.
- DÖMÖTÖR Sándor
1960 Őrség. Bp.
- ДРАГАН, М.
1937 Українски деревяни церква. Львов.
- DUDÁS Gyula
1896 Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája. I—II. Zombor.
- DUNARE, N.—TREIBER-NETOLICZKA, L.
1961 Rumänische, sächsische und ungarische Beziehungen auf dem Gebiete der Volkskunde. Forschungen zur Volks- und Landeskunde, 47—76.
- ÉBNER Ernő
1948 Visszapillantás mezőgazdaságunk 100 év előtti viszonyaira. Agrártudományi Szemle, 1—12.
- ECSEDI István
1912 A debreceni népi építkezés. NÉ 157—194.
1931 Gabonás verem Hajdúszoboszlón. NNy. 117—118.
- EGYED Ákos
1975 A parasztság Erdélyben a századfordulón. Társadalom- és agrártörténeti áttekintés. Bukarest.
- ERDEI Ferenc
é.n. Magyar tanyák. H.n.
- ERDÉSZ Sándor
1967 Gabonáról építmények a szatmári Erdőháton. In: A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve. Nyíregyháza, 203—215.
1968 Nyíregyháza népi építkezése. In: A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve. Nyíregyháza, 201—218.
1974 Nyírség. Bp.
- ERIXON, S.
1947 Svensk buggnadskultur. Stockholm.
- FEDOROVSKIJ, A. SZ.
1931 Régészeti ásatások Charkov (Charkiv) közelében. NÉ 1—6.

- FEKETE Béla**
1934 Boglyásverem Derecskén. NÉ 102.
- H. FEKETE Péter**
1948 Hajdúsági búzavermek. Ethn. 157—160.
- FÉL Edit**
1937 Adatok Dunapataj néprajzához. NÉ 350—366.
1938 Néprajzi adatok Órhalomból (Nógrád m.). NÉ 73—85.
1941 Kocs 1936-ban. Bp.
- FÉL Edit—HOFER Tamás**
1961 Az átányi gazdálkodás ágai. NéprKözl. 2. sz. 3—220.
- FELBER, J. K.**
1951 Luzerner Speicher. Bern.
- FÉNYES Elek**
1837 Magyar Országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. I—III. Pest.
1847 Magyarország leírása. I—II. Pest.
- FEYÉR Piroska**
1970 Szőlő- és borgazdaságunk történetének alapjai. Bp.
- FILEP Antal**
1960 A gabonátárolás egy régi eszköze a Szigetközből. Arrabona. Győr, 179—183.
1977 Einige sozialgeschichtlich-ethnographische Probleme des ungarischen Bauernkrieges von 1514. Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte, 132—136.
- FLUDOROVITS Zsigmond**
1913 A matyókról. NÉ 224—230.
- FODOR Ferenc**
1942. A Jászság életrajza. Bp.
- FODOR István**
1975 Verecke híres útján... Bp.
1977 Bolgár—török jövevényszavaink és a régészet. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk. BARTHA A.—CZEGLÉDY K.—RÓNA-TAS A. Bp. 79—114.
- FÖLKER József**
1900 Mohács története. Mohács.
- FRANKOWSKI, E.**
1918 Hórreos y palatitos de la peninsula ibérica. Museo nacional de ciencias naturales. Madrid.
- FROLEC, V.**
1966 Die Volksarchitektur in Westbulgarien im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts. Brno.
1974 Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku. Brno.
- FÜZES Endre**
1963 Gabonátároló építmények a Kárpát-medencében. Kézirat az ELTE Néprajzi Intézetében.
1964 A magyarországi szántalpas hombár. Ethn. 1—35.
1970 A gerendavázis gabonás. Ethn. 376—387.
1972 Die Getreidespeicher im südlichen Teil des Karpatenbeckens. In: Getreidebau in Ost- und Mitteleuropa. Szerk. BALASSA I. Bp. 583—619.
1973 A gabonás vermek problematikájához. Ethn. 462—481.
1981 Die traditionelle Getreideaufbewahrung im Karpatenbecken. In: Les techniques de conservation des grains a long terme. Szerk. GAST, M.—SIGAUT, F. Paris. 66—83.

- 1982 Boglyaformájú gabonások. In: Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Szerk. BALASSA J.—UJVÁRY Z. Debrecen. 187—198.
- 1982a Freistehende Speicher in Westungarn. AETHn. XXXI.
- GAÁL, K.
1966 Die bemahlte Truhe im südlichen Burgenland. Wissenschaftliche Arbeiten aus Burgenland. Eisenstadt, 365—389.
1969 Zum bäuerlichen Gerätebestand im 19. und 20. Jahrhundert. Wien.
- A' gabonás vermekről egy német gazda. Nemzeti Gazda, 1818. 1. sz. 188—191.
- GÁLDI László
1943 Sinkay György mezőgazdasági szókészletének magyar elemei. MNy. 360—369.
- GALGÓCZI Károly
1845 Népszerű gazdasági földművelés. Pest.
1854 Mezei gazda népszerű gyám- és vezérkönyve... I—IV. Pest.
1855 Magyarország és a Szerb Vajdaság mezőgazdasági statisztikája... Pest.
1896 Nagy-Kőrös város monográfiája. Bp.
- GARAY Ákos
1911 Szlavóniai régi magyar faluk. NÉ 211—248.
- GERAMB, V.
1926 Volkkunde der Steiermark. Wien.
- GERŐ László
1955 Magyarországi várépítészet. Bp.
- GESZTELYI NAGY László
1929 Felelet a 2. kérdésre. NNy. 261.
- GILYÉN Nándor
1959 Favázás, zsilipelés magtár Vámosorosziban. NéprKözl. 1—2. sz. 257—264.
1960 Csűrök a szatmári Erdőháton. NéprKözl. 1. sz. 52—61.
- GILYÉN Nándor—MENDELE Ferenc—TÓTH János
1975 A Felső-Tiszavidék népi építésze. Bp.
- GOLOMB, L.
1959 Die Bodenkultur in Ost-Turkestan. Pasiex, Freiburg.
- GOMBOCZ Zoltán
1898 A vogul nyelv idegen elemei. NyK. 152—153.
- GÖNCZI Ferenc
1905 Göcseji kutak és hácskuk. NÉ 6—11.
1905a Újabb adatok a Göcsej tárgyi néprajzához. NÉ 279—295.
1914 Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár.
- GÖNYEY Sándor
1937 Az ősi faépítkezés emlékei Diósjenőn és környékén. NÉ 293—307.
1939 Az abaújmezei Pusztafalu népi építkezése, kendermunkája és népviselete. NÉ 119—141.
1940 Adatok Galgamácsa néprajzához. NÉ 22—51.
- GREKOV, B. D.
1956 Az orosz parasztság története a legrégebb időktől a XVII. századig. Bp.
- GUNDA Béla
1937 Népi mezőgazdálkodás a Boldva völgyében. NÉ 45—70.
1937a Délkelet-európai kultúrréteg a magyar népi mezőgazdálkodás szerszámanyagában. NÉ 253—263.
1941 A Déli Kárpátok román népi műveltségének balkáni kapcsolatáról. Ethn. 37—44.
1942 Balkanische Zusammenhänge der rumänischen Volkskultur der Südkarpaten. AECO 262—270.

- 1943 Magyar hatás az erdélyi román népi műveltségre. NÉ 1—32.
- 1949 A magyar népi műveltség keleteurópai helyzete. In: Néprajzi tanulmányok. I. Szerk. ORTUTAY Gy. Bp. 3—19.
- 1954 A népi építkezés kutatásának módszere. A MTA Társadalmi-Történeti Osztálynak Közleményei, 3—4. sz. 73—102.
- 1956 Néprajzi gyűjtőúton. Debrecen.
- 1956a Poznámky k studiu čepov a obilnych truhel u Slovákov. Slovenský Národopis, 157—162.
- 1958 Műveltségi áramlatok és társadalmi tényezők. Ethn. 567—577.
- 1966 Ethnographica Carpathica. Bp.
- 1968 Részletek a készülő Magyar Néprajzi Lexikonból. In: A Déri Múzeum évkönyve. Debrecen, 219—253.
- 1969 Kulturverbindungen zwischen dem Vorraum der Ostalpen und dem ungarischen Transdanubien. In: Kontakte und Grenze. Festschrift für Gerhardt Heilfurt zum 60. Geburtstag. Göttingen, 145—154.
- 1979 Kulturverbindungen zwischen dem Ostalpenvorraum und dem ungarischen Transdanubien. In: Ethnographica Carpatho-Balcanica von B. GUNDA. Bp. 321—335.
- GUNST Péter**
- 1966 Az agrártörténetírás Magyarországon 1945 után. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 23—66.
- GUNST Péter—HOFFMANN Tamás (szerk.)**
- 1976 A magyar mezőgazdaság a XIX—XX. században. Bp.
- GYIMESI Sándor**
- 1967 Adalékok Miskolc gabonaellátásához a XVII. század végén. AtSz. 481—490.
- 1968 A kapitalizmus és a parasztgazdaság. (A parasztságot érintő társadalmi-gazdasági folyamatok egyes kérdései újabb történeti irodalmunkban.) Ethn. 149—162.
- GYÖRFFY György**
- 1975 A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp.
- GYÖRFFY István**
- 1908—1909 A Nagykunság és környékének népies építkezése. NÉ 1908: 1—18., 153—166.; 1909: 30—40., 65—78.
- 1910 A nagykun tanya. NÉ 129—148.
- 1926 Az alföldi kertes városok. NÉ 105—136.
- 1927 Hajdúböszörmény települése. Szeged.
- 1927a A belényesi kastélyhoz tartozó javak összeírása. NÉ 31—34.
- 1928 Takarás és nyomtatás az Alföldön. NÉ 1—46.
- 1929 A matyók. NNy. 137—160.
- 1934 A matyók mezőgazdasága. NNy. 1—8., 63—71.
- 1943 Magyar falu, magyar ház. Bp.
- GYÖRFFY Lajos**
- 1932 A nagy inség 1863-ban. Túrkeve.
- 1938 Vincze István uram jószágainak Inventáriuma 1788. Ethn. 231—238.
- HAAS Mihály**
- 1845 Baranya. Pécs.
- HAÁZ Ferenc**
- 1932 Udvarhelyszéki famesterségek. Kolozsvár.
- 1941 Szuszék készítése az udvarhelymegyei Varságon és Siklódon. NÉ 96—99.
- HABERLANDT, A.**
- 1926 Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung. In: Illustrierte Völkerkunde. I. Hrsg. von BUSCHAN, G. Stuttgart, 305—658.

- 1936 Das Gefüge der deutschen und magyarischen Volkskultur im westungarischen Grenzraum. *Neue Heimatblätter*, 193—211.
- 1937 Gegenwartsaufgaben und Probleme der deutsch-ungarischen Volksforschung. *Neue Heimatblätter*, 1—7.
- 1938 Kulturgeographische Aufgaben der Volksforschung im pannonischen Raum. *Wiener Zeitschrift für Volkskunde*, 77—86.
- 1953 Taschenwörterbuch der Volkskunde Österreich. I—II. Wien.
- 1965 Bauten und Einrichtungen zur Speicherung im einzelnen. *ÖVA Kommentar*. 2. Lief. Bl. 19—21. 8—26.
- HABICHT, T.**
- 1959 Taluouest ja monedest korvalhoonetest kagu-Eestis XIX sajandi teisel poolel. In: *Etnograafia Muuseumi Aastaraamat*. Tallinn, 88—147.
- 1967 Materjale pihkva oblosti eesti asukate ehitustest. In: *Etnograafia Muuseumi Aastaraamat*. Tallinn, 66—100.
- HADIK Béla**
- 1926 A magyar ház ezelőtt kétszáz évvel. *NÉ* 34—35.
- P. HARTYÁNI Borbála—NOVÁKI Gyula—PATAY Árpád**
- 1967—1968 Növényi mag- és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig. *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei*, 5—84.
- HECKENAST Gusztáv—NOVÁKI Gyula—VASTAGH Gábor**
- 1968 A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. Bp.
- HEININEN, J.**
- 1961 Ruoveden Kangaspeksan aitta V:lta 1766. *Satakunta*, 94—105.
- HENSEL, W.**
- 1965 *Die Slawen im frühen Mittelalter. Ihre materielle Kultur*. Berlin.
- HERKELY Károly**
- 1939 *A mezőkövesdi matyó nép élete*. Bp.
- HOFER Tamás**
- 1957 Jobbágy hagyatéki leltárak és becsük a keszthelyi Festetich uradalomból. 1785—1847. *AtSz.* 285—295.
- 1959 Két gyergyói udvarház a XVIII. században. (Adatok a falusi nemesség és a parasztság építkezésének összefüggéseihez.) *NéprKözl.* 1—2. sz. 265—277.
- HOFFMANN Tamás**
- 1956 Egy palóc falu földművelő technikájának néhány jellegzetessége a századforduló tájékán. *Ethn.* 536—561.
- 1959 Horreum — szerű — csűr? *Ethn.* 171—206.
- 1963 *A gabonaneműek nyomtatása a magyar parasztok gazdálkodásában*. Bp.
- 1965 *Die Extensivität der ungarischen bäuerlichen Wirtschaftsführung im 18—19. Jahrhundert*. In: *Europa et Hungaria*. Szerk. *ORTUTAY Gy.—BODROGI, T.* Bp. 443—450.
- 1967 *A magyar tanya és a hagyományos mezőgazdaság üzemszervezetének felbomlása Európában*. *Ethn.* 129—137.
- 1969 *Vor- und Frühgeschichte der ungarischen Landwirtschaft*. *AtSz. Supplementum* 1—35.
- 1970 *A paraszti munka. (A magyar agráretnográfia problémái)*. *Ethn.* 244—264.
- 1971 *A kora-középkori agrárforradalom és az agráretnográfia historizmusa*. In: *Népi kultúra, népi társadalom*. Bp. 305—310.
- 1972 *A parasztság csődje és kultúrája*. *NÉ* 105—118.
- 1975 *Néprajz és feudalizmus*. Bp.

- HOLUB-PACEWICZOWA, Ž.
1933—1934 Pastierstvo v Nižkych Tatrach. Sbornik Muzeálnej Slovenskej Spoločnosti, 94—166.
- HORNYIK János
1927 Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét.
- HORVÁTH Endre
1906 A bakonyalji nyelvjárás. Bp.
- HORVÁTH Rezső
1929 Felelet a 2. kérdésre. NNy. 262.
- HÖLBLING Miksa
1845 Baranya vármegyének orvosi helyirata. Pécs.
- HUBER, K.
1944 Über die Histen und Speichertypen des Zentralalpengebietes. Genève—Erlench—Zürich.
- HUNFALVY Pál
1864 A vogul föld és népe. Pest.
- IKVAI Nándor
1966 Földalatti gabonátárolás Magyarországon. Ethn. 343—377.
1967 Földművelés a Zempléni hegység középső részén. In: Műveltség és hagyomány. Debrecen.
- ILA Bálint
1957 A dézsmajegyzékek mint a történeti statisztika forrásai. In: A történeti statisztika forrásai. Szerk. KOVACSICS J. Bp. 82—118.
1964 A vízimalmok teljesítőképessége a XVII. század végén. AtSz. 415—425.
- IMRE Samu
1941 A felsőöri földművelés. Debrecen.
- ISTVÁNFY Gyula
1896 A borsodi matyó nép élete. Ethn. 65—83., 165—174., 280—285., 364—373., 447—459.
1911 A palócok lakóháza és berendezése. NÉ 1—16.
- IVANCSICS (IKVAI) Nándor
1959 Gabonásverem a sopronmegyei Peresztegen. NéprKözl. 4. sz. 80—85.
1960 Terménytartó vermek Berettyószentmártonban. In: A Déri Múzeum évkönyve 1958—59. Debrecen, 111—123.
- JAKÓ Zsigmond
1944 A gyalui vártartomány urbáriumai. Kolozsvár.
- JANKÓ János
1892 Kalotaszeg magyar népe. Bp.
1893 Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe. Bp.
1896 Adatok a bács-bodroghmegyei sokaczok néprajzához. Ethn. 34—64., 132—165.
1897 Az ezredéves országos kiállítás néprajzi faluja. Bp.
1902 A balatonmelléki magyarság néprajza. Bp.
- JANÓ Ákos (szerk.)
1965 Kiskunhalas. Kiskunhalas.
- JÁRMAY Edith
1930 A regéci uradalom gazdálkodása a XVIII. században. Bp.
- JUGA Elemér
1912 Az alduvai mélysíki és a délmagyarországi szerbek. Bp.
- JUGA Velimir
1913 A magyar szent korona országaiban élő szerbek. Bp.

- JUHÁSZ Antal
1974 Telekelrendezés a szegedi tanyákon. Ethn. 276—314.
- JUMMERSPACH, F.
1860 Die landwirtschaftliche Baukunde. Wien.
- ЮРЧЕНКО, П. Г.
1949 Древяне зодчество Украины. Киев.
- KAINDL, R. F.
1897 Haus und Hof bei den Rusnaken. Globus, 133—142.
- N. KAKUK Zsuzsa
1959 Oszmán-török eredetű kelme- és ruhanevek a magyarban. MNy. 76—83.
- KÁLDY-NAGY Gyula
1960 Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai. Bp.
1961 A Szeged környéki szultáni kász-birtokok mezőgazdasági termelése a XVII. század második felében. AtSz. 457—513.
1970 Harács-szedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon. Bp.
1970a Magyarországi török adóösszeírások. Bp.
- KALICZ Nándor
1970 Agyagistenek. A neolitikum és a rézkor emlékei Magyarországon. Bp.
- KÁLLAY Ferenc
1823 Magyar régiségek nyomozása. TGy. 7. sz. 3—39.
- KARÁCSONY Imre
1904 Evlia Cselebi török világljáró magyarországi utazásai 1660—1664. Bp.
- KARDOS László
1943 Az Őrség népi táplálkozása. Bp.
- KATONA Imre
1962 Sárköz. Bp.
- KATUS László
1959 A mezőgazdaság tőkés fejlődésének főbb vonásai az Osztrák—Magyar Monarchia délszlávlakta területein. Történelmi Szemle, 354—404.
1961 Hauptzüge der kapitalistischen Entwicklung der Landwirtschaft in den südslawischen Gebieten der Österreichisch—Ungarischen Monarchie. In: Studien zur Geschichte der Österreichisch—Ungarischen Monarchie. Szerk. SÁNDOR V.—HANÁK, P. Bp. 113—165.
- KELEMEN Lajos
1916 Adatok öt székelyföldi unitárius templomkastély történetéhez. In: Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. II. Kolozsvár, 100—117.
1977 Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest.
- KÉLER Gyula
1900 Kecskemét pusztáinak néprajzához. NÉ 74—77.
- KELETI Károly
1871 Hazánk és népe a közigazdaság és társadalmi statistika szempontjából. Pest.
1887 Magyarország élelmészeti statistikája physiologiai alapon. Bp.
- H. KERECSENYI Edit
1969 A népi méhészkedés története, formái és gyakorlata Nagykanizsa környékén. NéprKözl. 3—4. sz. 3—273.
1970 Kéregedények a Thury György Múzeumban. Ethn. 545—555.
- KIRÁLYNÉ CSILLÉRY Klára
1951 Az ácsolt láda. Az MTA Társadalmi-Történeti Osztályának Közleményei, 3. sorozat. I. köt. 2. sz. 231—284.

- KIRILLY Zsigmondné**
 1966 A homonnai uradalom jobbágyságának gazdálkodása és társadalmi tagozódása a 17. század első felében. In: Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI—XVII. századi agrártörténetéből. Szerk. MAKKAI L. Bp. 427—559.
 1968 Mezőgazdasági termelés és termelékenység Magyarországon a késői feudalizmus korában (1550—1850). III. A jobbágyság gabonatermelésének vizsgálata maghozam szempontjából. AtSz. 70—77.
- KIRILLY Zsigmondné—N. KISS István**
 1969 Adalékok a paraszti gabonatermelés kérdéséhez a XVI—XVII. századi Magyarországon. AtSz. 111—127.
- KIRNER A. Bertalan**
 1964 A békési vásár. Gyula.
- KISBÁN Eszter**
 1960 Nyersanyag és technika. Pépes ételeink típusai. NÉ 5—27.
 1963 A népi táplálkozás alakulásának problémái. In: Műveltség és hagyomány. Debrecen, 189—199.
 1965 A kenyér néprajzi kutatása Európában. Ethn. 313—340.
- KISKÉRI BALOGH István**
 1898 Cserhádi néprajzi adatok. Ethn. 128—135.
- KISS Géza**
 1937 Ormányság. Bp.
- KISS Géza**
 1959 Kisújszállás története a 18. század végéig. Szolnok.
- N. KISS István**
 1960 Uradalmi gazdálkodás Sárospatakon és Tokajban a XVI. század második felében. Történelmi Szemle, 13—30.
 1960a XVI. századi dézsmajegyzékek. Bp.
- KISS Lajos**
 1929 Földművelés a Rétközben. Debrecen.
 1954 Nagyhalász. Ethn. 329—373.
 1961 Régi Rétköz. Bp.
- KISS Mária Hortenzia**
 1940 Kiszombor története. Makó.
- KISS Mihály**
 1844 Magyar újdonszavak tára. H. n.
- KODOLÁNYI János**
 1959 Reguly Antal néprajzi tárgy-gyűjteménye. NÉ 283—302.
 1960 Ormányság. Bp.
- KODOLÁNYI János—TAKÁCS Lajos**
 1965 A Néprajzi Múzeum 1963—1964. évi tárgygyűjtése. NÉ 188—199.
 1966 A Néprajzi Múzeum 1965. évi tárgygyűjtése. NÉ 309—404.
 1967 A Néprajzi Múzeum 1966. évi tárgygyűjtése. NÉ 277—322.
- KOMÁROMY József**
 1943 Ép búzaverem a jászberényi tőtéren. In: Jászberényi Jász Múzeum évkönyve 1938—1943. Jászberény, 182—185.
- KOMORÓCZY György**
 1932 Nádasdi Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása. Bp.
- Kós Károly, id.**
 1932 Kalotaszeg. Kolozsvár.

- Kós Károly
 1972 Népelet és néphagyomány. Bukarest.
 1976 Tájak, falvak, hagyományok. Bukarest.
- Kósa László
 1967 Az Alföld és a hegyvidék gazdasági kapcsolata. (Adatok a sarló-kasza eszközváltáshoz.) Ethn. 22—40.
- KOVACSICS József (szerk.)
 1957 A történeti statisztika forrásai. Bp.
 1963 Magyarország történeti demográfiája. Bp.
- KOVALOVSZKI Júlia
 1960 Ásatások Szarvas környéki Árpád-kori falvak helyén. ArchÉrt. 32—40.
 1964 A dobozi és bashalmi Árpád-kori faluásatások. FolArch. 125—143.
 1965 Orosháza és környéke a magyar középkorban. In: Orosháza története és néprajza. I. Szerk. NAGY Gy. Orosháza, 175—203.
- KRÜGER, F.
 1927 Die nordwestiberische Volkskultur. Wörter und Sachen, 45—137.
- KUDRNAČ, J.
 1958 Skladovania obili v jamach obilnicich. Vznik a počatky Slovanu. Praha.
- KUTZIÁN Ida
 1944 A Körös kultúra. Bp.
- LAEDRACH, W.
 1954 Der bernische Speicher. Bern.
- LÁTZAI SZABÓ József
 1793 Oskolai tanító könyv. Győr.
- LÁZÁR István
 1896 Alsófehér vármegye magyar népe. Nagyenyed.
- LECHNER, Z.
 1956 Neke akvizicije etnografskog odjela. Osječki Zbornik, 187—192.
- LEDERER Emma
 1923 Régi magyar úrmértékek. Századok, 123—157., 305—326.
- LEHOCZKY Tivadar
 1870 Thököly Imre a „kuruc király”, mint gazda. Századok, 388—400.
- LEINBOCK, F.
 1932 Die materielle Kultur der Esten. Tartu.
- LIPP, F.
 1968 Frühformen volkstümlicher Möbel in Österreich — Truhen. ÖVA Kommentar. 3. Lief. Bl. 38. 1—34.
- LOVRETIČ, J.
 1897 Otok. Zbornik za narodni život i običaje, 91—459.
- LÜKŐ Gábor
 1934 Régimódi méhészkedés Moldvában. NÉ 47—48.
 1939—1940 Beszámoló jelentései. In: A Déri Múzeum évkönyve. Debrecen, 36—44.
- MADARASSY László
 1930 Boglyaalakú gabonások. NNy. 292—293.
 Magyarország földtani térképe. Szerk. PAPP K. Bp. 1920.
 Magyarország vízföldtani atlasza. Szerk. SCHMIDT E. R. Bp. 1961.
- MAIER, R. O.
 1968 Gropile de păstrat bucate (cereale) în Dobrogea. Revista muzeolor, 278—279.

- MAKKAI László**
 1954 I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai 1631—1648. Bp.
 1957 Paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés a XVII. században. Bp.
 1968 Mezőgazdasági termelés és termelékenység Magyarországon a késői feudalizmus korában (1550—1850). II. Az allodiumok gabonatermelése. AtSz. 45—69.
- MAKSAY Ferenc**
 1958 Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon. Bp.
 1959 Urbáriumok. XVI—XVII. század. Bp.
 1962 Gabonatermesztés Nyugat-Magyarországon a XV—XVI. század fordulóján. AtSz. 14—24.
 1971 A magyar falu középkori településrendje. Bp.
- MANNINEN, I.**
 1931—1933 Die Sachkultur Estlands. I—II. Tartu.
 1938 Die Gebäude der Setukesen. (Studia Fennica 3.) Helsinki.
- MÁRKUS István**
 1943 Kertek és tanyák Nagyőrösön a XVII—XVIII. században. Adalék a kertváros és a tanya kérdéséhez. Kecskemét.
- MARTIN, B.**
 1958 Zur Speicherfrage im niederdeutsch-mitteldeutschen Grenzraum Waldecks. Hessische Blätter für Volkskunde, 120—134.
- MARTINEZ, R. J.**
 1960 Clásificación tipológica de los horreos. Acta do Coloquio de Est. Etnograficos Leite de Vasconcellos (Porto), 89—112.
- MÁRTON Gyula**
 1944 Szekrény. MNy. 312.
- MÁTYUS István**
 1787—1793 Ó és új diaetetica . . . I—VI. Pozsony.
- MAYER, A.**
 1910 Die bauerliche Hauskommunion in Kroatien und Slavonien. Hiedelberg.
- MENDÖL Tibor**
 1963 Általános településföldrajz. Bp.
- MÉREI Gyula**
 1948 Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790—1848. Bp.
- MÉRI István**
 1952 Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásatások eredményeiről. I. ArchÉrt. 49—67.
 1954 Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásatások eredményeiről. II. ArchÉrt. 138—154.
- MERINGER, R.**
 1906 Das Schlittenhaus. Indogermanische Forschungen, 401—430.
- MÉSZÁROS István**
 1960 Történeti statisztikai források a török hódoltság korából. Statisztikai Szemle, 501—515.
- MÉSZÖLY Gedeon**
 1917 Az Órség népe száz évvel ezelőtt. Ethn. 99—112.
- MILITEVIČ, M. T.**
 1894 Život serba selaka. Srbski Etnografski Zbornik. Beograd.
- MILOTAI Ferenc**
 1838 Az erdélyi gazda kézikönyve. I—II. Nagyenyed.

- MINAY Lajos
1929 Felelet a 2. kérdésre. NY. 202.
- MJARTAN, J.
1972 Die Volkstümliche Baukunst. In: Die slowakische Volkskultur. Szerk. HORVÁTHOVÁ, E.—URBANCOVÁ, V. Bratislava, 125—159.
- MOLDOVÁN Gergely
1897 Alsófehér vármegye román népe. Nagyenyed.
1913 A magyarországi románok. Bp.
- MOLNÁR Ambrus
1967 Egy parasztgazda élete és gazdálkodása a Bihar megyei Sápon (1890—1896). AtSz. 117—172.
1974 Egy nagysárréti falu mezőgazdasága a XIX. században. AtSz. 247—263.
- MOLNÁR Balázs
1957 Méhkeresés és méhzsákmányolás Domaházán. Ethn. 483—484.
- MOORA, H.—VIRES, A.
1964 Abriss der estnischen Volkskunde. Tallinn.
- MORVAY Judit
1956 Asszonyok a nagycsaládban. Bp.
1957 Néprajzi adatok a Zoborvidékről. NéprKözl. 1—2. sz. 122—127.
1960 A gazdálkodás alakulása Őrszentmiklóson. NéprKözl. 1. sz. 135—164.
1965 The joint family in Hungary. In: Europa et Hungaria. Szerk. ORTUTAY Gy.—BODROGI T. Bp. 231—242.
- MORVAY Judit—MOLNÁR Mária
1966 Tárgygyűjtés Szatmárban. NÉ 255—307.
- MOSER, O.
1942 Die Pfostenspeicher Kärntens. In: Aus dem römischen und germanischen Kärnten. Festschrift für Rud. Egger. Klagenfurt.
1949 Kärntner Bauermöbel. Klagenfurt.
1965 Bauten und Einrichtungen zur bäuerlichen Vorratshaltung. Einführung. Freistehende Speicherbauten. ÖVA Kommentar. 2. Lief. Bl. 19—21. 1—7.
- MOSZYŃSKI, K.
1929 Kultura ludowa słowian. I. Kultura materialna. Kraków.
- MRUŠKOVIČ, Š.
1962 Prispevok k výskumu uskladnovania v obilných jamách na Záhori. Sbornik Filozofickej Fakulty University Komenskeho. Musaica.
1974 Obilné zásobnice. Martin.
- MUNKÁCSI Bernát
1884 Idegen elemek a votják nyelvben. NyK. 55—155., 428—447.
- MUNKÁCSY N.
1842 Bököz. Regélő, 62. sz.
- MURKO, M.
1905 Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslawen. I. MAGW 308—330.
- NAGY Gyula
1959 Adatok Doboz gabonatermesztéséhez. Gyula.
1963 Hagyományos földművelés a vásárhelyi pusztán. Bp.
1963a A gabona szemtermésének tárolása Orosházán. Ethn. 84—105.
1964 Die Speicherung von Körnerfrüchten (Getreide) in Orosháza. AEthn. 281—312.
1965 Földművelés. In: Orosháza története és néprajza. II. Szerk. NAGY Gy. Orosháza, 109—185.

- 1973 Hagymányos földművelés Vésztőn. In: Vésztő története. Szerk. SZABÓ F. Vésztő, 437—480.
- NAGY József
1900 A Hegyhát-vidék építkezése. NÉ 81—96.
- NAGY József
1958 Adatok a hajdúsági búzavermeléshez. Ethn. 460—462.
- NAGY Sándor
1928 Hajdúhadház története. Hajdúhadház.
- NAGYVÁTHY János
1791 A szorgalmatos mezei gazda. I—II. Pest.
- NÉMETH József
1917 A szerbek anthropogeografiai tanulmányai a Balkánon. Bp.
A Néprajzi Múzeum 1960. évi tárggyűjtése. NÉ 1961. 55—111.
- NEU, W.
1953 Getreidekästen zwischen Isar und Lech. Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde, 96—107.
- NIEDERLE, L.
1911—1913 Slovenské starožitnosti. Oddíl kulturni. Život starých slovanu. Praha.
- NOVÁK József Lajos
1913—1914 Rákospalota néprajzi leírása. NÉ 1913: 249—269.; 1914: 68—98., 217—235.
- NOVÁK László
1975 Hajdúböszörmény telek- és településrendszere. In: A Hajdúsági Múzeum évkönyve. Hajdúböszörmény, 179—218.
- NOVAK, V.
1960 Slovenska ljudska kultura. Ljubljana.
- N- Y-
1831 A gabona tárokról. In: Mezei Gazdák Barátja, 11. darab 15. sz. 225—234.
- NYÁRÁDY Mihály
1930 Az őszi rozs termelése Ramocsaházán. NÉ 84—101.
- OLÁH József
1964 Föld- és szőlőművelés a sárospataki és regéci uradalmakban a XIX. század első felében. AtSz. 189—223.
- OLASZ Ernő
1959 Árpád-kori település Békéssámszon-Cigándon. In: Az Orosházi Szántó Kovács Múzeum évkönyve. Orosháza, 1—11.
- ORBÁN Balázs
1863—1873 A Székelyföld leírása... I—VI. Pest.
- OSVÁTH Pál
1875 Biharvármegye sárréti járása leírása. Nagyvárad.
- PACH Zsigmond Pál
1948 Szempontok az eredeti tőkefelhalmozás vizsgálatához Magyarországon. Századok, 19—59.
1951 A majorsági gazdálkodás és a parasztság kisajátítása a XVII. századi Magyarországon. Századok, 391—414.
1952 Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Bp.
1963 Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVII. században. Bp.
- PAIS Sándor
1964 A becsvölgyi gazdálkodás. NéprKözl. 2. sz. 3—188.
- PÁNCZÉL Dániel
1801—1802 Mezei Gazdaságot tárgyazó jegyzések. I—II. Bécs.

- PÁPAI Béla**
 1963 Magyarország népe a feudalizmus megerősödése és bomlása idején (1711—1867).
 In: Magyarország történeti demográfiája. Szerk. KOVACSICS J. Bp. 143—217.
- PÁPAI Bénéiamin**
 1832 A' búza nemek több időre való eltartásának, a' zsisiktól, tűztől, egerektől,
 egyszóval minden veszedelemtől és kártól lehető megoltalmazásának egyedül való
 módja. TGY. 6. sz. 43—53.
- PAPP József**
 1967 Tiszacsege. Debrecen.
- PAPP László**
 1931 Ásatások a XVI. században elpusztult Kecskemét-vidéki falvak helyén. NÉ
 137—152.
 1940 A kiskunhalasi tanyatelepülés kialakulása. NÉ 285—310.
- PARÁDI Nándor**
 1958 Beszámoló a pécsi Tettyén az 1957. évben végzett ásatásról. In: JPMÉ 129—134.
- PÁVEL Ágost**
 1936 Őrségi képek. Vasi Szemle, 318—338.
- PENAVIN Olga**
 1970 Szlavóniai (kórógyi) szótár. H.n.
- PERJÉS Géza**
 1963 Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század
 második felében (1650—1715). Bp.
 1965 Terméseredmény-vizsgálatok. In: Történeti statisztikai évkönyv 1963—1964. Bp.
 128—172.
- PÉTERDI Ottó**
 1965 A féltelkes jobbágy életszínvonala Bakonypéterden 1800 körül. Ethn. 341—358.
- PETERSON, A.**
 1969 Vepsa ait. In: Etnograafia Muuseumi Aastaraamat. Tallinn, 319—334.
- PETHE Ferenc**
 1805 Pallérozott mezei gazdaság... I. Sopron.
- PETIK Ambrus**
 1961 Békés megye leírása 1784. Gyula.
- PHLEPS, H.**
 1934 Ost- und westgermanische Baukultur unter besonderer Würdigung der ländlichen
 Baukunst Siebenbürgens. Berlin.
 1940 Die Bauern und Kirchenburgen der Siebenbürger Sachsen. Berlin.
 1967 Alemannische Holzbaukunst. Wiesbaden.
- PINTÉR Sándor**
 1909 A palócz család otthona. NÉ 200—207.
- PINTEROVIĆ, D.**
 1954 Etnografske karakteristike hrvatskih sela u Baranji. Osječki Zbornik, 75—90.
- PLÁNDER Ferenc**
 1970 Göcsejről. Zalaegerszeg.
- PODMANICZKY Zsuzsanna**
 1943 Kapuvár néprajza. Pécs.
- PODOLÁK, J.**
 1972 Traditionelle Formen der Landwirtschaft. In: Die slowakische Volkskultur. Szerk.
 HORVÁTHOVÁ, E.—URBANCOVÁ, V. Bratislava.
- P. P. J.**
 1796 A búza tárházaknak minden falu közönségénél leendő felállításáról. In: Magyar
 mezei és házi gazdaságoknak kalendárioma. Pest.

- RAVASZ János**
1938 A sárospataki uradalom gazdálkodása a XVIII. század első felében. Bp.
- RÄNK, G.**
1962 Die Bauernhausformen im baltischen Raum. Würzburg.
- RHAMM, K.**
1900 Zur Entwicklung des slavischen Speichers. Globus, 290—294., 301—304., 320—323., 331—334., 352—355.
1910 Ethnographische Beiträge zur germanisch—slawischen Altertumskunde. Zweite Abteilung zweiter Teil. Germanische Altertümer aus der slawisch—finnischen Urheimat. Erstes Buch. Die altslawische Wohnung. Braunschweig.
- RICKMAN, G. E.**
1971 Roman granaries and store buildings. Cambridge.
- ROMÁN János**
1965 Források és regeszták Sárospatak település- és építészettörténetéhez a XVI—XVIII. századi mezővárosi protocollumban. Sárospatak.
- RÓNAI Sándor**
1866 Három nép egy megyében. Vasárnapi Újság, 559—560., 570—572, 582—583.
- RUBI, C.**
1942 Der Emmentaler Speicher. Bern.
- RUBINYI Mózes**
1901 Adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához. Nyr. 180.
- RÚZSÁS Lajos**
1964 A baranyai parasztság élete és küzdelme a nagybirtokkal 1711—1848. Bp.
- SÁNDOR István**
1791—1808 Sokféle. XII. Győr—Béts.
- SAROSÁ CZ György**
1977 Délszlávok Baranyában. In: A Dunántúl településtörténete II/1. 1767—1848. Szerk. T. MÉREI K. Pécs, 333—336.
- SCHEPERS, J.**
1960 Haus und Hof deutscher Bauern: Westfalen-Lippe. Münster—Westfalen.
1965 Westfalen in der Geschichte des nordwestdeutschen Bürger- und Bauernhauses. Der Raum Westfalen. IV/2. Münster—Westfalen.
- SCHEUERMEIER, P.**
1943 Bauernwerk in Italien, der italienischen und rätoromanischen Schweiz. I—II. Erlenbach—Zürich.
- SCHIER, B.**
1932 Hauslanschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa. Reichenberg.
1934—1935 Das deutsche Haus. In: Die deutsche Volkskunde. I. Szerk. SPAMER, J. Leipzig.
1938 Die Auseinandersetzung zwischen Deutschen und Slaven. Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung, 1—23.
- SCHMIDT, L.**
1950 Die Kittinge. Probleme der burgenländischen Blockhausspeicher. Burgenländische Heimatblätter, 97—116.
1961 Traidgruben in nördlichen Burgenland. Burgenländische Heimatblätter, 142—148.
1966—1972 Volkskunde von Niederösterreich. I—II. Horn.
- SCHRAM Ferenc**
1962 Két XIX. század eleji kézirat. Gyula.
1968 Kiszógrád megye történeti néprajza. Levéltári Szemle, 3. sz. 657—719.
1970 Bánáti néprajzi adatok a XVIII. századból. Ethn. 148—152.

- SCHRÖDER, K. H.—SCHWARZ, G.
 1969 Die ländliche Siedlungsformen in Mitteleuropa. Grundzüge und Probleme ihrer Entwicklung. Bad Godesberg.
- Cs. SEBESTYÉN Károly
 1927 A magyarság ládái. MNy. 201—205.
 1929 Szuszék. A Műgyűjtő, 2. sz. 44—45.
 1941 A székelyház eredete. NÉ 36—90.
 1942 Szekrény. Kézirat. EA 4165.
 1944 Krassó-Szörény vármegye parasztháza. Kolozsvár.
 1956 Szuszék. MNy. 79—80.
- SEEMAYER Vilmos
 1934 Szemes termények eltartása a Mura mentén. NÉ 27—35.
- SERES József
 1937 Kunágota község társadalomrajza. Bp.
- SERGŐ Erszébet
 1964 Rákospalota népi táplálkozása. NéprKözl. 1. sz. 190—256.
- SIGAUT, F.
 1978 Les réserves de grains à long terme. H.n.
- SIGERUS, E.
 1923 Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen. Hermannstadt.
- SIMKÓ Gyula
 1910 Nyíregyháza és tanyáinak települése. Földrajzi Közlemények, 41—72.
- SIMON, F.
 1971 Bäuerliche Bauten im Südburgenland. Oberschützen.
- SIMONETT, C.
 1965 Die Bauernhäuser des Kantons Graubünden. I—II. Basel.
- SIRELIUS, U. T.
 1921 Suomen kansanomaista kultuuri. I—II. Helsinki.
- SLICHER VAN BATH, B. H.
 1963 The Agrarian History of Western Europe. A. B. 500—1850. London.
- SONNENSCHNEIN, F. H.
 1959 Sonderformen bäuerlicher Speicherbauten des Mittelalters im märkischen Sauerland. Hagen.
- SÓS József
 1942 Magyar néptáplálkozást. Bp.
- STAN Vazul
 1908 Magyar elemek a mócok nyelvében. Nagyszeben.
- STARE, J.
 1882 Die Kroaten im Königreich Kroatien und Slavonien. Wien.
- STASSIK Ferenc
 1900 A volt határőrvidéki házközösségek. Nagybecskerek.
- ŠTEINER, V.
 1881 Volkswirtschaft der Königreich Kroatien und Slavonien vom Standpunkt der Slovenen. Wien.
- STRÁNSKÁ, D.
 1962 Súszy, skřinky a štrychy na východní Morave a ve Slezsku. Časopis Slezského Musea, 1—20.
 1962a Súszy — sloupkové truhly v evropských zemích. Časopis Slezského Musea, 81—102.
 1963 Dlabané zásobnice a truhly českého lidu. Praha.

- STUMPF, A.
1914 Der bernischer Speicher in 100 Bilden. Zürich.
- SULYOK István
1929 Felelet a 2. kérdésre. NNy. 202.
- SÜLE Sándor
1964 Kisszántói Pethe Ferenc 1763—1832. Bp.
- SZABADFALVI József
1956 Méhészkedés a szatmári Erdőháton. Ethn. 451—482.
1967 Népi méhészkedés a Zempléni-hegyvidék középső részén. Ethn. 41—64.
- SZABÓ István
1954 Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből. Bp.
1965 (szerk.) A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914. I—II. Bp.
1969 A középkori magyar falu. Bp.
1971 A falurendszer kialakulása Magyarországon (X—XV. század). (2. kiadás.) Bp.
1975 A magyar mezőgazdaság története a XIV. század közepétől az 1530-as évekig. Bp.
- SZABÓ Kálmán
1938 Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bp.
- SZABÓ Sándor
1907 A szigetközi nyelvjárás. Bp.
- SZABÓ T. Attila
1975—1978 Erdélyi magyar szótörténeti tár. I—II. Bukarest.
- САБУРОВА, Л. М.
1967 Сельскохозяйственные постройки для обработки и хранения зерна. In: RIEA
- SZÁDECZKY Béla
1911 I. Apafi Mihály udvartartása. Bornemissza Anna gazdasági naplói 1667—1690. Bp.
- SZÁLLÁSI Sándor
1935 Berzence nagyközség szociográfiája. Kézirat. EA 4523.
- SZAMOTA István
1891 Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Bp.
- SZEBERÉNYI Lajos
1929 Felelet a 2. kérdésre. NNy. 200.
- SZÉKELY György
1953 A parasztság szerepe az árutermelésben. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez a 14. században. Szerk. SZÉKELY Gy. Bp. 117—127.
1961 Vidéki termelőágak és az árukereskedelem Magyarországon a XV—XVI. században. AtSz. 309—343.
- SZENTESI TÓTH Kálmán
1940 Történelmi emlékek Jászkunság és Karcag múltjából. Karcag.
- SZENTMIHÁLYI Imre
1971—1972 Egy göcseji kásté. (Adatok a göcseji és őrségi kástukról.) In: Savaria. A Vas megyei Múzeumok értesítője. Szombathely, 265—277.
- SzÍj Rezső
1962 Várpalota nyelvjárása 1699 és 1831 között. MNy. 498—505.
- SZILASI Móricz
1898 Cseremiz szótár. NyK. 440.
- СОКОЛОВА, Е. П.
1963 Материали по жилищу, хозяйственни у култовым пастрикам обских угров. Москва.

- SZOLNOKY Lajos—TAKÁCS Lajos
1962 A Néprajzi Múzeum 1961. évi tárggyűjtése. NÉ 213—214.
- SZŐKE Béla
1952 A földbevált üregek kérdéséhez. ArchÉrt. 95.
- SZÖLLŐSI Gyula (szerk.)
1976 Vásártörténet, hídivásár. Debrecen.
- SZTRÓKAY Lajos
1908 Tájszók. MNy. 284—286.
- SZÜCS Sándor
1938 Néprajzi vonatkozások Bihar vármegyében. In: Bihar vármegye. Szerk. NADÁNYI Z. Bp. 164—245.
é.n. Régi Sárrét világa. Bp.
- TAGÁN Galimdsán
1939 Pusztafalu gazdálkodása. NÉ 142—156.
- TAKÁCS Lajos
1965 Zur Zwiespältigkeit der ungarischen Landwirtschaft. In: Europa et Hungaria. Szerk. ORTUTAY Gy.—BODROGI T. Bp. 71—77.
1969 A Földművelés-gyűjtemény gyarapodása. NÉ 60—67.
1976 Egy irtásfalu földművelése. Bp.
- TAKÁTS Sándor
1915—1917 Rajzok a török világból. I—III. Bp.
- TÁLASI István
1944—1945 Az Alföld néprajzi kutatásának kérdései és problémái. In: Az Alföldi Tudományos Intézet évkönyve, Szeged, 1—35.
1946 Kállay Ferenc és az alföldi „nomád mezőgazdálkodás”. Ethn. 13—19.
1957 A termelés és a nyelv kapcsolata aratóműveleteinkben. Ethn. 217—251.
1965 Die materielle Kultur des ungarischen Volkes in Europa. (Im Spiegel der sukzessiven Forschungen.) In: Europa et Hungaria. Szerk. ORTUTAY Gy.—BODROGI T. Bp. 27—57.
1971 Az eszközváltás első 100 éve a magyarországi aratóműveletekben és későbbi következményei. (Eszköz- és munkatörténeti vázlat.) In: Népi kultúra — népi társadalom. Főszerk. ORTUTAY Gy. Bp. 297—305.
1974 Györffy István emlékének (1884—1939). Ethn. 147—152.
1976 Etimológiai tanulságok az anyagi kultúra kutatásában. In: Az etimológia elmélete és módszere. Szerk. BENKŐ L.—K. SAL É. Bp. 288., 290—292.
1977 Kiskunság. Bp.
- TALVE, I.
1961 Der nordosteuropäische rian. En ethnologisk undersökning. Abo.
- TETZNER, F.
1904 Die Kroatien. Globus, 21—26., 37—42.
1905 Die Volkskunde der Serben. Globus, 85—91.
- ТИХАЗЕ, К. И.
1964 Народное зодчество Эстонии. Ленинград.
- TILKOVSKY Lóránt
1962 Balásházy János élete és munkássága. Századok, 409—439.
1963 Balásházy János agrártudományi nézetei. AtSz. 67—93.
- TIMÁR Kálmán
1930 Kelemen Didák mint nyelvújító. MNy. 126—127.
- TOLDY Jenő
1929 Felelet a 2. kérdésre. NNy. 202.

- TOMANÓCZY Jolán**
1940 Hirics ormánsági község nyelvjárásának hangtana. Pécs.
- TORDAYNÉ PÁTER Erzsébet**
1961 A búzatermesztés magyar szakirodalma 1550—1960. Bp.
- TÓTH Ferenc**
1974 A makói gabonáskas. Somogyi-könyvtári műhely, 3. sz. 219—224.
- TÓTH János**
1938 Így épít a vasi nép. Szombathely
1945 A magyar falu építőművészete. Szombathely.
1961 Népi építészetünk hagyományai. Bp.
1961—1962 Népi építészeti útijegyzetek. Jugoszlávia. In: Magyar műemlékvédelem 1961—1962. Bp. 183—199.
1965 Göcsej népi építésze. Bp.
1971 Az Őrség népi építésze. Bp.
- TÓTH János**
1961 Gabonásvermek Jászberényben. Múzeumi Levelek, 4. sz.
- TÖRÖS Béla**
1910 A beregszászi nyelvjárás. Bp.
- TROJANOVICH, S.**
1901 Alterthümliche Speisen- und Getränkebreitung bei den Serben. Archiv für Anthropologie, 242.
- TROTZIG, D.**
1943 Slagan och andra tröskredskap. Stockholm.
- TSÖTÖNYI Márton**
1836 A mezei gazdaság minden ágai. Pest.
- TURI MÉSZÁROS István**
1928—1929 Adalékok az alföldi gazdálkodáshoz. NÉ 1928: 105—113.; 1929: 33—45.
- TYLKOWA, D.**
1962 Drewniane spichrze beczkowato sklopione w południowej Sądeczyźnie. Etnografia Polska, 338—347.
- UJVÁRY Zoltán**
1975 Hajdúszoboszló népélete. In: Hajdúszoboszló monográfiája. Szerk. DANKÓ I. Hajdúszoboszló, 551—568.
- UNYI Bernardin**
1947 Sokacok-bunyevácok és a bosnyák ferencesek története. Bp.
- URBANCOVÁ, V.**
1959 Šposoby uskladnovania obilia v Čačove. Slovenský Národopis, 105—114.
- VAJKAI Aurél**
1939 Cserszegtomaj. NÉ 170—204.
1940 Veszprém megye népi építkezése. NÉ 1—22., 310—344.
1940a Adatok Tóköz néprajzához. Dunántúli Szemle, 282—296.
1948 A magyar népi építkezés és lakás kutatása. Bp.
1949 Élet a cserszegtomaji házban. Bp.
1959 Szentgál. Bp.
1959a A Bakony néprajza. Bp.
- VAKARELSKI, Ch.**
1969 Bulgarische Volkskunde. Berlin.
- VÁLYI András**
1979 Magyar Országnak leírása. I—III. Buda:

- VÁMOS Ferenc
1938 A magyar parasztság köralaprajzú épületeinek etnológiai jelentősége. NÉ 48—73.
- VÁMSZER Géza
1940 Szakadát. Kolozsvár.
- VÁRADY Ferenc (szerk.)
1896 Baranya múltja és jelenje. I—II. Pécs.
- VARGHA László
1940 Boglyakemencealakú baromfiólak az Alföldön. NÉ 345—360.
- VASS Ilona
1941 A szépenyerüszentmártoni népnyelv szókincséből. Magyar Népnyelv, 401—414.
- VÉCSY Ágoston
1897 Néprajzi adatok Tisza-Roff vidékéről. Ethn. 445—451.
- VEDRES István
1815 Vedresházi gabonavermek. Nemzeti Gazda, 321—322.
- VERESS Éva
1958 A jobbágycsalád szervezete a sárospataki uradalom falvaiban a XVII. század közepén. Történelmi Szemle, 379—429.
1965 Forschungsfragen der sozialen Gliederung des Bauerntums in feudalen Ungarn. In: Europa et Hungaria. Szerk. ORTUTAY Gy.—BODROGI T. Bp. 257—265.
1966 Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágytság kialakulásának korszakában. In: Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágytság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI—XVII. századi agrártörténetéből. Szerk. MAKKAI L. Bp. 285—426.
- VIDAKOVIĆ, M.
1939 Analiza strukture i predlog za regulaciju podravskog Đurđevca. Zagreb.
- VILFAN, F.
1970 Kmecka hisa. In: Gospodarska in družbena Slovencev. I. Ljubljana, 559—593.
- VISKI Károly
1908 Magyar szók a mezősegi oláhok nyelvében. Nyr. 218—222.
1913 A szalontai nép nyelvéből. Bp.
1919 Arany népe. Nagyvárad.
- Vita a Történettudományi Intézetben PERJÉS Géza könyvéről. AtSz. 1964. 512—547.
Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről. Bp. 1971.
- VLADUȚIU, I.
1973 Etnografia românească. Bucuresti.
- Von den Ungarn gebräuchlichen Korngruben. Allergnädigst-privilegierte Anzeigen, 1772. 212—215.
- Vörös Antal
1966 A paraszti termelőmunka és életforma jellegének változásai a Dunántúlon 1850—1914. Történelmi Szemle, 162—186.
1976 A magyar mezőgazdaság a kapitalista átalakulás útján (1849—1890). In: A magyar mezőgazdaság a XIX—XX. században. Szerk. GUNST P.—HOFFMANN T. Bp. 11—152.
- Vörös Károly
1961 Fejezetek Nagyváthy János életéből. AtSz. 10—32., 371—412.
1965 Győr és Pest harca a dunai gabonakereskedelemtől 1850—1881. In: Arrabona. Győr, 471—491.
1976 A parasztság változása a XIX. században. (Problémák és kérdőjelek.) In: Népművészet tegnap és ma. Szerk. ANDRÁSFALVY B.—HOFER T. Bp. 4—20.

- VUORELA, T.
1949 Etelä-pohjanmann kananrakennukset. Helsinki.
- WAKARELSKI, Ch.
1956—1958 Die bulgarische wandernden Hirtenhütten. AEthn. 1956: 1—82.; 1958: 1—40.
- WEISS, R.
1959 Häuser und Landschaften der Schweiz. Erlenbach—Zürich—Stuttgart.
- WELLMANN Imre
1933 A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása. Bp.
1967 A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallomásaik tükrében. Bp.
- ZELENIN, D.
1927 Russische (ostslavische) Volkskunde. Berlin.
- ZIMÁNYI Vera
1962 Majorsági gazdálkodás a rohonc-szalónaki társuradalomban a XVII. század derekán. AtSz. 25—51.
1968 A rohonc-szalónaki uradalom és jobbágysága a XVI—XVII. században. Bp.
1968a Mezőgazdasági termelés és termelékenység Magyarországon a késői feudalizmus korában (1550—1850). I. Források. AtSz. 39—44.
- ZIPPELIUS, A.
1954 Vormittelalterliche Zimmerungstechnik in Mitteleuropa. Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde, 7—52.
- ZOLNAI Gyula
1896 Nyelvtörténeti adatok Debreczen városának régi jegyzőkönyveiből. NyK. 337—345.
- ZOLTAI Lajos
1936 Ismeretlen részletek Debreczen múltjából. Debrecen.
1938 Vázlatok a debreceni régi polgár házatájaról. Debrecen.
- ZSILINSZKY Mihály
1872 Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása. Pest.

Képek jegyzéke

1. Szalma gabonatartó. Kőszeg. NM 76.66.1-1-2 ltsz.
2. Fedeles szalmatároló. Kőszeg. NM 76.66.2-1-2 ltsz.
3. Szalma gabonatartó. Felsőszőlőnk. NM 66.39.17 ltsz.
4. Szalmakópic. Sótöny. Nádasdy Ferenc Múzeum, Sárvár. 58.146.1 ltsz.
5. Kópic. Sárvár. Nádasdy Ferenc Múzeum, Sárvár. 58.40.1 ltsz.
6. Szalmabucsér. Oroszi. MNA VOIGT V. felv. 1961.
7. Nagyméretű szalma gabonatartó. Jászkisér. NM R 5308. CSETE B. rajza.
8. Szalmából font gabonás. Jászkisér. NM R 5308. CSETE B. rajza.
9. Kivájt fatörzs gabonatartó. NM 59.73.254 ltsz. SCHÖBERL M, rajza TAKÁCS L.: A Néprajzi Múzeum földművelés gyűjteménye c. katalógusából. (A szerző szíves hozzájárulását ezúton is köszönöm.)
10. Gabonatartó buduc. Kémes. NM 60.79.1 ltsz.
11. Gabonatartó putton. Sósvertike. MNA ANDRÁSFALVY B. felv. 1961.
12. Gabonáskas. Máriaújfalu. NM 64.101.18 ltsz. SCHÖBERL M. rajza TAKÁCS L.: A Néprajzi Múzeum földművelés gyűjteménye c. katalógusából. (A szerző szíves hozzájárulását ezúton is köszönöm.)
13. Gabonáskas. Szakadát. MNA.
14. Gabonáskas. Felsődetrehem. NM F 73.399. GYÖRFFY I. felv.
15. Tapasztott gabonatartó kas. Szakmár. NM 65.91.185 ltsz.
16. Gabonáskas. Makkosjánosi. NM F 86.446. GÖNYEY S. felv. 1942.
17. Több rekeszes gabonáskas. Kovászna. MNA.
18. A gabona betöltése a kasba. Márok. NM F 58.013. ÉBNER S. felv.
19. Gabonáshordók. Füzérkajata. NM F 82.805. GÖNYEY S. felv. 1939.
20. Gabonáshordó és -láda. Tihany. NM F 159.986. BOROSS M. felv. 1961.
21. Ácsolt gabonásláda. Somogy megye. SEEMAYER V. 1934. 33. nyomán.
22. Nagyméretű ácsolt gabonatartó láda. Orfű. Janus Pannonius Múzeum, Pécs. 63.24.1 ltsz.
23. Gabonásláda. Tótkomlós. NM F 184.317. VAJKAI A. felv. 1955.
24. Ácsolt gabonásláda. Tiszaigar. NM F 97.061. RÉGER E. felv. 1950.
25. Gabonásláda. Székelyvarság. HAÁZ F. 1941. 96. nyomán.
26. Gabonásládák a kamrában. Cserkút. MNA KODOLÁNYI J. felv. 1961.
27. Ácsolt gabonásláda a tornácon. Kocsord. MNA KODOLÁNYI J. felv. 1961.
28. Gabonáshombár. Mezősas. NM F 188.585. MOLNÁR B. felv. 1964.
29. Gabonásláda a tornácon. Szatmár megye. NM F 154.162. LUBY M. felv. 1938.
30. Nagyméretű gabonásláda a tornácon. Hajdúsámson. NM F 19.874. HARANGHY Gy. felv. 1910.
31. Különböző nagyságú szuszékok a ház tornácán. Méra. NM F 9.487. GYÖRFFY I. felv. 1908.

32. Különféle gabonatarató edények a ház padlásán. Inaktelke. NM F 90.539. GÖNYEY S. felv. 1942.
33. Nagyméretű beépített gabonásláda, tolózárrel. Káld. NÓGRÁDI G. felv. 1965.
34. Szegelt gabonásláda. Bős. MNA IKVAI N. felv. 1966.
35. Szegelt gabonásláda, feslag. Katafa. BÁRDOSI J. felv. 1965.
36. Nagyméretű beépített rekeszték, hombár. Jászkisér. NM R 5295. CSETE B. rajza.
37. Gabonásrekeszték a kamrában. Szentgál. MNA HEGYI I. felv. 1964.
38. Gabonászsákok a kamrában. Dunapataj. MNA JANÓ Á. felv. 1964.
39. Körte alakú gabonásverem metszete. Monor. BORZSÁK E. 1936. 13. nyomán.
40. A gabonásvermek formai változatai a magyar nyelvterületen. IKVAI N. 1966. 363. nyomán.
41. Nagyméretű gabonásverem metszete és méretei. Orosháza. NAGY Gy. 1964. 284. nyomán.
42. Szögletesre ásott gabonásverem metszete és méretei. Orosháza. NAGY Gy. 1964. 285. nyomán.
43. Gabonásvermek fedési módozatai a magyar nyelvterületen. IKVAI N. 1966. 363. nyomán.
44. Fedett gabonásverem a lakóház előtt. Szentpéterszeg. IKVAI N. 1966. 356. nyomán.
45. Gabonásverem lezáró ajtaja. Hajdúszovát. NAGY J. 1958. 461. nyomán.
46. Gabonásverem kibontott szája. Szentpéterszeg. IKVAI N. 1966. 351. nyomán.
47. Boglya formájú gabonás rekonstrukciója. Orosháza NAGY Gy. 1964. 288. nyomán.
48. Boglya formájú gabonások a ház udvarán. Szegvár. BÁTKY Zs. 1903. 312. nyomán.
49. Boglya formájú gabonások. Nagyiván. NM F 13.205. GYÖRFFY I. felv. 1911.
50. Tetővel ellátott boglya formájú gabonás. Szegvár. BARTUCZ L. 1910. 50. nyomán.
51. Boglya formájú gabonás. Szegvár. NM F 5.486. A felvétel készítője ismeretlen.
52. Sárral tapasztott boglya formájú gabonás, búzásszuszek. Karcag. NM F 9.394. GYÖRFFY I. felv. 1908.
53. Boglya formájú gabonások a ház udvarán. Karcag. NM F 12.400. UJHÁZY S. felv. 1911.
54. Sárból rakott gabonás, lépcsővel. Kiskunfélegyháza. NM F 9.437. MADARASSY L. felv. 1908.
55. Gabonatarató hombár szántalpa. Dunaszekcső. FÜZES E. felv. 1960.
56. Vesszőből kötött szántalpas hombár. Mohács. FÜZES E. felv. 1958.
57. Vesszőből készült szántalpas hombár metszete. Mohács. TIMON K. rajza, 1961.
58. Több rekeszes vesszőhombár alaprajza. Mohács. TIMON K. rajza, 1961.
59. Tapasztott szántalpas hombár. Dunafalva. FÜZES E. felv. 1960.
60. Nádfedeles szántalpas hombár. Hercegszántó. FÜZES E. felv. 1959.
61. Nagyméretű vesszőhombár. Dunafalva. FÜZES E. felv. 1960.
62. Belül tapasztott szántalpas hombár. Dunafalva. FÜZES E. felv. 1960.
63. Kétrekeszes szántalpas hombár. Mohács. FÜZES E. felv. 1958.
64. Szántalpas hombár faragott oromdísze. Mohács. TIMON K. rajza, 1961.
65. Vesszőből készült szántalpas hombár. Hercegszántó. FÜZES E. felv. 1959.
66. Szántalpas hombár a ház mellett. Hercegszántó. FÜZES E. felv. 1959.
67. Deszkából készült szántalpas hombár alaprajza. Mohács. TIMON K. rajza, 1961.
68. Szántalpas hombár faragott tornácoszlopa. Mohács. FÜZES E. felv. 1958.
69. Deszkából készült szántalpas hombár. Mohács. FÜZES E. felv. 1958.
70. Faragásokkal és festéssel díszített szántalpas hombár. Mohács. FÜZES E. felv. 1958.
71. Deszkából készült szántalpas hombár. Dunafalva. FÜZES E. felv. 1960.
72. Kis méretű szántalpas hombár. Dunafalva. FÜZES E. felv. 1960.
73. Tapasztott szántalpas hombár, fructkarb. Somberek. FÜZES E. felv. 1960.
74. Két fonott szántalpas hombár. Hercegszántó. FÜZES E. felv. 1959.

75. Szántalpas hombárok az udvarban. Apátfalva. NM F 60.080. BANNER J. felv.
76. Tyúkólnak átalakított szántalpas hombár. Hercegszántó. FÜZES E. felv. 1959.
77. Gerendavázis gabonás belső szerkezete. Németi. FÜZES E. felv. 1958.
78. Díszes tornáccal ellátott gabonás fedése zsúppal. Németi. FÜZES E. felv. 1958.
79. Téglával bővített gabonás. Alsószentmárton. FÜZES E. felv. 1958.
80. Hosszúkás gerendavázis gabonás. Szemely. FÜZES E. felv. 1961.
81. Gerendavázis gabonás alaprajza. Szemely. TIMON K. rajza, 1961.
82. Tornácos gabonás. Szalánta. FÜZES E. felv. 1958.
83. Több rekeszes gerendavázis gabonás. Kőkeny. FÜZES E. felv. 1961.
84. Tornácos gabonás. Kásád. FÜZES E. felv. 1961.
85. Léces tornáccal ellátott gabonás. Somberek. FÜZES E. felv. 1960.
86. Újabb, deszkából készült gabonás. Belvárdgyula. FÜZES E. felv. 1961.
87. Faragásokkal díszített tornácos gabonás. Szebény. FÜZES E. felv. 1961.
88. Diszes tornácú gabonás. Kórógy. FÜZES E. felv. 1965.
89. Fonott, gerendavázis gabonás. Magyarbánhegyes. NM F 116.364. BESSENYEI Z. A. felv. 1955.
90. Tapasztott, gerendavázis gabonás. Doboz. NM F 124.006. MOLNÁR B. felv. 1956.
91. Tapasztott és meszelt gabonás. Doboz. NM F 177. 398. MOLNÁR B. felv. 1963.
92. Vesszőfalú, megemelt gabonás. Apátfalva. NM F 70.611. GUNDA B. felv.
93. Tapasztott gabonás. Magyarbánhegyes. NM F 116.369. BESSENYEI Z. A. felv. 1955.
94. Vesszőből kötött, gerendavázis gabonás. Torontáltorda. FÜZES E. felv. 1965.
95. Deszkából készített gabonás. Magyarcsanád. NM F 95.104. K. KOVÁCS L. felv. 1948.
96. Tyúkól fölé épített gabonás. Tótkomlós. NM F 184.144. VAJKAI A. felv. 1955.
97. Kukoricagörével, tyúkóllal egybeépített gabonás. Hertelendyfalva. FÜZES E. felv. 1965.
98. Vályogból épített gabonáskamra. Bárna. ZÓLYOMI J. felv. 1965.
99. Gabonáskamra. Túrricse. ERDÉSZ S. felv. 1967.
100. Gabonáskamora. Túrricse. ERDÉSZ S. felv. 1967.
101. Gabonáskamora. Méhtelek. ERDÉSZ S. felv. 1967.
102. Nagyméretű deszkamagtár. Fülesd. ERDÉSZ S. felv. 1967.
103. Több célú gabonás, kástu. Szalafő. NM F 71.186. GÖNYEY S. felv.
104. Díszes oromzatú kástu rajza. Őrség. KARDOS L. 1943. 223. nyomán.
105. Emeletes kástu. Milej. NM F 6.390. BÁTKY Zs. felv. 1904.
106. Boronafalú kástu rajza. Őrség. KARDOS L. 1943. 222. nyomán.
107. Zsindelytetős, emeletes kástu rajza. Barabásszeg. NM R 4497. GÖNCZI F. rajza.
108. Emeletes kástu a lakóház mellett. Vízlendva. NM F 207. JANKÓ J. felv. 1894.
109. Emeletes kástél rajza. Kustánszeg. NM R 4444/a. GÖNCZI F. rajza.
110. Több célú, tornácos gabonás, búzás. Aranyosegerbegy. NM F 9.483. GYÖRFFY I. felv. 1908.
111. Gabonáskamra. Nagybégény. NM F 86.629. GÖNYEY S. felv. 1942.
112. Tornácos gabonás. Visa. NM F 218.649.

Térképek jegyzéke

1. A kivájt fatörzs tároló előfordulása a 19. század végén
2. A gabonáskas előfordulása a 19. század végén
3. A gabonáshordó neve a 20. század első felében
4. A gabonásláda típusai a 19. és a 20. század fordulóján
5. A gabonásláda neve a 19. és a 20. század fordulóján
6. A gabonásrekeszték neve a 20. század első felében
7. A gabonászsák előfordulása a 20. század első felében
8. Gabonatárolás a lakóház padlásán a 20. század első felében
9. A gabonásverem típusai a 19—20. században
10. A boglya formájú gabonás előfordulása a 19. század második felében
11. A szántalpas hombár előfordulása a 19. század végén
12. A gabonásépületek előfordulása a 19. század végén

Térképek adattára

1. *A kivájt fatörzs tároló előfordulása a 19. század végén* (24. old.)

1. Mura mente. SEEMAYER V. 1934. 34—35.
2. Vanyola. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1970.
3. Gyepükaján. MNA KÓSA L. 1962.
4. Somogyudvarhely. MNA ANDRÁSFALVY B. 1964.
5. Rinyaszentkirály. MNA HEGEDÜS L. 1965.
6. Drávaszentés. MNA ANDRÁSFALVY B. 1962.
7. Drávagárdony. MNA ANDRÁSFALVY B. 1961.
8. Okorág. MNA KODOLÁNYI J. 1961.
9. Sósvertike. MNA ANDRÁSFALVY B. 1961.
10. Cun. MNA ZENTAI J. 1961.
11. Drávapalkonya. EA 6242. KODOLÁNYI J. 1957.
12. Drávaszerdahely. KODOLÁNYI J.—TAKÁCS L. 1967. 287—288.
13. Kajdacs. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
14. Siklósnagyfalu. MNA ZENTAI J. 1962.
15. Gradište. LECHNER, Z. 1956. IV—V. tábla.
16. Szuhogy. MNA HEGYI I. 1964.
17. Parasznya. MNA MÁNDOKI L. 1957.
18. Tiszacsege. PAPP J. 1967. 36.
19. Erdőhorváti. MNA KECSKÉS P. 1965.
20. Zempléni-hegység. IKVAI N. 1967. 164—165.
21. Vajdáccka. MNA BODÓ S. 1965.
22. Csíkszentdomokos. MNA.
23. Csíkménaság. MNA.
24. Kovászna. MNA.
25. Istensegíts. MNA.
26. Lészped. MNA.
27. Gajcsána. MNA.

2. *A gabonászkas előfordulása a 19. század végén* (30. old.)

1. Máriaújfalu. KODOLÁNYI J.—TAKÁCS L. 1965. 199. 28. ábra.
2. Szalafő. MNA HEGYI I. 1964.
3. Dunakiliti. MNA SÁRKÁNY M. 1969.
4. Felső-Szigetköz. FILEP A. 1960. 181.
5. Vitnyéd. MNA IKVAI N. 1962.
6. Bejczyertyános. MNA FÜZES E. 1970.
7. Hegyhát. NAGY J. 1900. 94.

8. Oroszi. MNA VOIGT V. 1961.
9. Kéthely. MNA BÉKEFI M. 1960.
10. Drávapalkonya. EA 6242. KODOLÁNYI J. 1957.
11. Cserkút. MNA ZENTAI J. 1966.
12. Kórógy. MNA FÜZES E. 1965.
13. Szigetszentmiklós. MNA HELESZTA S. 1965.
14. Szakmár. KODOLÁNYI J.—TAKÁCS L. 1966. 331—332.
15. Kiskunhalas. NAGY CZIROK L. gy. 1960.
16. Mikófalva. MNA TAKÁCS L. 1961.
17. Abaújvecser. MNA TAKÁCS L. 1961.
18. Tiszanána. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.
19. Gyoma. MNA BECK Z. 1964.
20. Furta. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1966.
21. Székelykeve. MNA FÜZES E. 1965.
22. Zétény. MNA PÓCS É. 1966.
23. Vajdácaska. MNA BODÓ S. 1965.
24. Cigánd. MNA KÓSA L. 1963.
25. Ibrány. MNA FÜZES E. 1969.
26. Tiszaeszlár. MNA FÜZES E. 1969.
27. Kisbégény. EA 2235. GÖNYEY S. 1939—1940.
28. Nemesborzova. MNA BALOGH I. 1963.
29. Tyukod. MNA TÖRŐ L. 1961.
30. Iriny. MNA.
31. Magyargéres. MNA.
32. Ákos. MNA.
33. Désháza. MNA.
34. Váralmás. MNA.
35. Magyarvalkó. MNA.
36. Csernakeresztúr. MNA.
37. Koltó. MNA.
38. Domokos. MNA.
39. Magyarnemegye. MNA.
40. Kérő. MNA.
41. Szék. MNA.
42. Feketelak. MNA.
43. Magyarszovát. MNA.
44. Magyaró. MNA.
45. Magyarózd. MNA.
46. Magyarsáros. MNA.
47. Szakadát. MNA.
48. Nagymoha. MNA.
49. Halmágy. MNA.
50. Bág. MNA.
51. Vargyas. MNA.
52. Kálnok. MNA.
53. Esztelnek. MNA.
54. Réty. MNA.
55. Alsócsernáton. MNA.
56. Kovászna. MNA.
57. Olthévíz. MNA.

58. Andrásfalva. MNA.
59. Szabófalva. MNA.
60. Felsőrekecsin. MNA.
61. Ploszkucén. MNA.
62. Penyige. EA F. 90.012. GYÖRFFY I. 1930.
63. Inaktelke. EA F. 90.539. GÖNYEY S. 1942.
64. Túristvándi. EA F. 98.463. BALASSA I. 1947.
65. Makkosjánosi. EA F. 86.446. GÖNYEY S. 1942.
66. Felsődetrehem. EA F. 73.399. GYÖRFFY I. 1909.

3. *A gabonáshordó neve a 20. század első felében* (41. old.)

1. Apátistvánfalva. KRAJCZÁR K. gy. 1965.
2. Peresztég. MNA IVANCSICS (IKVAI) N. 1959.
3. Szakony. MNA NÉMETH I. 1965.
4. Velem. MNA MORVAY J. 1960.
5. Bejczygyertyános. MNA NÓGRÁDI G. 1965.
6. Nagykölked. MNA VAMOS M. 1958.
7. Hegyháthodász. MNA KOCSIS GY. 1969.
8. Szalafő. MNA HEGYI I. 1964.
9. Nemeshetés. MNA FÜLÖP I. 1959.
10. Kustánszeg. MNA SZENTMIHÁLYI I. 1964.
11. Szentgyörgyvölgye. MNA BARABÁS J. 1959.
12. Mikekarácsonyfa. MNA BARABÁS J. 1964.
13. Kót. MNA FÜZES E. 1965.
14. Tornyiszentmiklós. MNA KISBÁN E. 1959.
15. Garabonc. MNA TÖRÖK K. 1964.
16. Rigyác. MNA ÉGETŐ M. 1965.
17. Pat. MNA HEGEDŰS L. 1964.
18. Nyúl. MNA NÉMETH I. 1965.
19. Vanyola. MNA KÓSA L. 1962.
20. Szentgál. MNA FÜZES E. 1970.
21. Nemesvita. MNA PETÁNOVITS K. 1964.
22. Köveskál. MNA MORVAY J. 1960.
23. Tihany. MNA BOROSS M. 1961.
24. Cserszegtomaj. VAJKAI A. 1948. 62.
25. Kéthely. MNA BÉKEFI M. 1960.
26. Ordacsehi. MNA ZENTAI J. 1963.
27. Bálványos. MNA BOROSS M. 1960.
28. Osztopán. MNA BARABÁS J. 1969.
29. Somogyacsa. MNA PÓCS É. 1958.
30. Koppányszántó. MNA TAKÁCS L. 1962.
31. Gölle. MNA TAKÁCS L. 1961.
32. Kaposkeresztúr. MNA BARABÁS J. 1961.
33. Szilvásszentmárton. MNA TAKÁCS L. 1963.
34. Rinyaszentkirály. MNA HEGEDŰS L. 1965.
35. Becefa. MNA ANDRÁSFALVY B. 1961.
36. Kovácsszénája. MNA ANDRÁSFALVY B. 1963.
37. Zengővárkony. MNA FÜZES E. 1961.

38. Romonya. MNA ANDRÁSFALVY B. 1962
39. Cserkút. MNA KODOLÁNYI J. 1961.
40. Drávagárdony. MNA ANDRÁSFALVY B. 1961.
41. Sósvertike. MNA ANDRÁSFALVY B. 1961.
42. Ipolytölgyes. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
43. Kőhídygarmat. MNA BÍRÓ F. 1964.
44. Pilismarót. MNA ECSEDY Cs. 1963.
45. Kisoroszi. MNA KISBÁN E. 1961.
46. Bajna. MNA KODOLÁNYI J. 1962.
47. Páty. EA 3519. HOFER T. 1952.
48. Vál. MNA PESOVÁR F. 1961.
49. Szigetszentmiklós. MNA HELESZTA S. 1965.
50. Makád. MNA BARABÁS J. 1960.
51. Miszla. MNA BARABÁS J. 1961.
52. Bogyiszló. MNA BOROSS M. 1961.
53. Szeremle. MNA CSILLÉRY K. 1961.
54. Kölked. MNA FÜZES E. 1960.
55. Sepse. MNA FÜZES E. 1965.
56. Várdaróc. MNA FÜZES E. 1965.
57. Csitár. MNA BARABÁS J. 1961.
58. Érsekvadkert. MNA SELMECZI L. 1962.
59. Becske. MNA KRIZA I. 1959.
60. Nagylóc. MNA SELMECZI I. 1962.
61. Hollókő. EA 0177. FÉL E.—K. KOVÁCS L. 1937.
62. Ecseg. MNA SELMECZI L. 1962.
63. Izsák. MNA BARABÁS J. 1958.
64. Dunapataj. MNA JANÓ Á. 1964.
65. Soltvadkert. MNA ÉGETŐ M. 1963.
66. Homokmégy. MNA JANÓ Á. 1963.
67. Kiskunfélegyháza. MNA SZEMERKÉNYI Á. 1964.
68. Kiskunmajsa. MNA JANÓ Á. 1961.
69. Kiskunhalas. MNA NAGY CZIROK L. 1960.
70. Nagybalog. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.
71. Uppony. MNA DIÓSZEGI V. 1959.
72. Domaháza. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1960.
73. Bárna. MNA SELMECZI L. 1962.
74. Erdőkövesd. MNA SELMECZI L. 1962.
75. Maconka. MNA SELMECZI L. 1962.
76. Verpelét. MNA SZEMERKÉNYI Á. 1964.
77. Felsőtárkány. MNA SÁRKÁNY M. 1965.
78. Mezőkövesd. MNA BODÓ S. 1967.
79. Vezseny. MNA BARABÁS J. 1959.
80. Szádelő. MNA KÓSA L. 1968.
81. Komjáti. MNA KÓSA L. 1963.
82. Szögliget. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1961.
83. Meszes. MNA KÓSA L. 1963.
84. Böcs. MNA RÓZSA T. 1959.
85. Nagyida. MNA KÓSA L. 1968.
86. Pányok. MNA KÓSA L. 1963.
87. Nyiri. MNA KÓSA L. 1963.

88. Hegyköz. BALASSA I. 1964. 123.
89. Erdőhorváti. MNA KECSKÉS P. 1965.
90. Zétény. MNA PÓCS É. 1966.
91. Lelesz. MNA PÓCS É. 1966.
92. Vajdácská. MNA BODÓ S. 1968.
93. Viss. MNA ECSEDY CS. 1963.
94. Kék. MNA NYÁRÁDY M. 1961.
95. Ibrány. MNA NYÁRÁDY M. 1963—1965.
96. Tiszaeszlár. MNA CSALOG Zs. 1958.
97. Balmazújváros. MNA FERENCZI L. 1960.
98. Földes. MNA BELLON T.—KECSKÉS P. 1960.
99. Furta. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1966.
100. Beregrákos. MNA MORVAY J. 1969.
101. Dercen. MNA MORVAY J. 1969.
102. Tiszacsécse. MNA KÓSA L. 1964.
103. Szöllősgyula. MNA MORVAY J. 1969.
104. Domokos. MNA.
105. Kérő. MNA.
106. Bogdánd. MNA.
107. Désháza. MNA.
108. Kraszna. MNA.
109. Váralmás. MNA.
110. Rév. MNA.
111. Örvénd. MNA.
112. Köröstárkány. MNA.
113. Fazekasvarsánd. MNA.
114. Magyarsáros. MNA.
115. Kálnok. MNA.
116. Krizba. MNA.
117. Esztelnek. MNA.
118. Tatros. MNA.
119. Felsőrekecsin. MNA.
120. Nagycétény. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.
121. Barslédec. MNA. MORVAY J. 1958.
122. Hontfüzesgyarmat. MNA IKVAI N. 1966.

4. *A gabonásláda típusai a 19. és a 20. század fordulóján* (45. old.) és
5. *A gabonásláda neve a 19. és a 20. század fordulóján* (62. old.)

1. Felsőőr. IMRE S. 1941. 31., 47.; GAÁL, K. 1969. 192—193.
2. Alsóőr. MNA GAÁL, K. 1968.
3. Apátistvánfalva. KRAJCZÁR K. gy.
4. Mura mente. SEEMAYER V. 1934. 34.
5. Pereszteg. MNA IKVAI (IVANCICS) N. 1959.
6. Szakony. MNA NÉMETH I. 1965.
7. Velem. MNA MORVAY J. 1960.
8. Gencsapáti. BÁRDOSI J. gy.
9. Nagykölked. MNA VÁMOS M. 1958.

10. Csákánydoroszló. Fűzes-kérdőív CsABA J. 1962.
11. Szalafő. PÁVEL Á. 1936. 331.
12. Szentgyörgyvölgy. MNA BARABÁS J. 1959.
13. Kót. MNA FÜZES E. 1965.
14. Tornyiszentmiklós. MNA KISBÁN E. 1959.
15. Pusztasomorja. MNA NÉMETH I. 1963.
16. Rábcakapi. UMTsz.
17. Mihályi. UMTsz.
18. Potyond. MNA NÉMETH I. 1963, 1969.
19. Kapuvár. PODMANICZKY Zs. 1943. 19.
20. Nagygeresd. MNA HORVÁTH T. 1969.
21. Kenyeri. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1970.
22. Köcsk. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1970.
23. Nádasd. BÁRDOSI J. gy.
24. Katafa. BÁRDOSI J. gy.
25. Vasvár. Fűzes-kérdőív KELEMEN J. 1962.
26. Csehi. MNA FÜZES E. 1970.
27. Hegyháthodász. MNA KOCSIS Gy. 1969.
28. Nagypáli. MNA SZENTMIHÁLYI I. 1962.
29. Zalakoppány. MNA FÜZES E. 1970.
30. Nemeshetés. MNA FÜZES E. 1970.
31. Kustánszeg. MNA FÜZES E. 1970.
32. Mikekarácsonyfa. MNA FÜZES E. 1970.
33. Pötréte. MNA TÖRÖK K. 1964.
34. Garabonc. FÜZES E. gy. 1967.
35. Pat. MNA CSÁSZÁR I. 1969.
36. Surd. MNA KERECSENYI E. 1960.
37. Rábapaty. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1970.
38. Rigyác. MNA ÉGETŐ M. 1965.
39. Boldogfa. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.
40. Pozsonypüspöki. MNA NÉMETH I. 1969.
41. Cséhfalva. MNA IKVAI N. 1966.
42. Pódafa. MNA NÉMETH I. 1967.
43. Bős. MNA IKVAI N. 1966.
44. Dunakiliti. MNA MOLNÁR M. 1963.
45. Dunaremete, Cikolasziget. FILEP A. 1960. 181.
46. Lipót. FILEP A. 1960. 179—183.
47. Csorna. UMTsz.
48. Nyúl. MNA NÉMETH I. 1965.
49. Nemesgörzsöny. MNA KISBÁN E. 1964.
50. Vanyola. MNA KÓSA L. 1962.
51. Kóny. MNA NÉMETH I. 1963.
52. Köveskál. MNA MORVAY J. 1960.
53. Ordacsehi. MNA ZENTAI J. 1963.
54. Kéthely. MNA BÉKEFI M. 1960.
55. Osztopán. MNA HEGYI I. 1964.
56. Kutas. MNA KNÉZY J. 1964.
57. Somogyudvarhely. MNA ANDRÁSFALVY B. 1964.
58. Berzence. EA 4523. SZÁLLÁSI S. 1935. 34.
59. Kálmánca. MNA NÉMETH I. 1969.

60. Drávaszentes. MNA ANDRÁSFALVY B. 1962.
61. Drávagárdony. FÜZES E. gy. 1962.
62. Vága. MNA HEGYI I. 1965.
63. Barslédec. MNA MORVAY J. 1958.
64. Zsére. MNA MORVAY J. 1958.
65. Dudar. MNA HEGYI I. 1962.
66. Szentgál. MNA FÜZES E. 1970.
67. Tihany. MNA FÜZES E. 1970.
68. Bálványos. MNA BOROSS M. 1960.
69. Som. MNA VAJKAI Zs. 1964.
70. Felsőnyék. MNA VAJKAI Zs. 1964.
71. Koppányszántó. MNA TAKÁCS L. 1962.
72. Somogyacsa. MNA PÓCS É. 1958.
73. Gyulaj. MNA BARABÁS J. 1969.
74. Gölle. MNA TAKÁCS L. 1961.
75. Csoma. Fűzes-kérdőív NAGY I. 1962.
76. Kaposkeresztúr. MNA BARABÁS J. 1961.
77. Szilvásszentmárton. MNA BARABÁS J. 1969.
78. Kisvaszar. Fűzes-kérdőív KILÉR I. 1962.
79. Zengővárkony. MNA FÜZES E. 1960.
80. Varga. MNA MOLNÁR M. 1959.
81. Kovácsszénája. FÜZES E. gy. 1956.
82. Patosfa. UMTsz.
83. Becefa. FÜZES E. gy. 1967.
84. Cserkút. FÜZES E. gy. 1955.
85. Romonya. FÜZES E. gy. 1960.
86. Okorág. FÜZES E. gy. 1961.
87. Hirics. TOMANÓCZY J. 1940. 38.
88. Cun. FÜZES E. gy. 1961.
89. Ócsárd. MNA MÁNDOKI L. 1960.
90. Peterd. FÜZES E. gy. 1962.
91. Siklósnagyfalu. MNA ZENTAI J. 1962.
92. Kölked. MNA FÜZES E. 1960.
93. Palást. MNA IKVAI N. 1966.
94. Bernecebaráti. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
95. Pilismarót. MNA ECSEDY Cs. 1963.
96. Makád. MNA BARABÁS J. 1960.
97. Uszod. MNA JANÓ Á. 1964.
98. Sárköz. ANDRÁSFALVY B. 1965. 45. 34. jegyzet.
99. Kopács, Laskó, Várdaróc. EA 1855. TAGÁN G. 1943.
100. Kórógy. MNA FÜZES E. 1965.
101. Bolyk. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.
102. Óvár. MNA KÓSA L. 1968.
103. Karancskeszzi. MNA FÜZES E. 1969.
104. Csitár. MNA FÜZES E. 1969.
105. Nagylóc. MNA FÜZES E. 1969.
106. Etes. Fűzes-kérdőív DUDÁK Jné 1962.
107. Érsekvadkert. MNA SELMECZI L. 1962.
108. Becske. MNA KRIZA I. 1959.
109. Ecseg. MNA SELMECZI L. 1962.

110. Heréd. MNA FÜZES E. 1965.
111. Órszentmiklós. MORVAY J. 1960. 144.
112. Zsámbok. MNA BARABÁS J. 1968.
113. Szabadszállás. MNA JANÓ Á. 1962.
114. Alpár. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
115. Kiskunfélegyháza. MNA SZEMERKÉNYI Á. 1964.
116. Szank. MNA JANÓ Á. 1959.
117. Baks. MNA JUHÁSZ A. 1962.
118. Kiskunmajsa. MNA JANÓ Á. 1961.
119. Kiskunhalas. MNA JANÓ Á. 1966.
120. Sándorfalva. MNA JUHÁSZ A. 1960.
121. Berzété. MNA LABAN CZ I. 1967
122. Lévárt. MNA KÓSA L. 1968.
123. Nagybalog. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.
124. Cakó. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1966.
125. Trizs. MNA SALYÁMOSI J. 1961.
126. Felsőtárkány. MNA SÁRKÁNY M. 1965.
127. Domaháza. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1960.
128. Bárna. MNA FÜZES E. 1969.
129. Istenmezeje. HOFFMANN T. 1956. 560.
130. Mikófalva. MNA IGÁZ M. 1961.
131. Erdőkövesd. MNA SELMECZI L. 1962
132. Egerszalók. FÜZES E. gy. 1965.
133. Maconka. MNA SELMECZI L. 1962.
134. Bodony. MNA LŐRINCZ J. 1965.
135. Verpelét. MNA SCHMIDT É. 1969.
136. Gyöngyöspata. MNA KECSKÉS P. 1966—1969.
137. Visonta. MNA MIHÁLYI R. 1967.
138. Csány. MNA FÜZES E. 1969.
139. Jászdózsa. MNA TÓTH J. 1959.
140. Tarnaméra. MNA FÜZES E. 1969.
141. Besenyőtelek. MNA SZEMERKÉNYI Á. 1964.
142. Tiszanána. MNA FÜZES E. 1969.
143. Jászkisér. CSETE B. 1956. 42.
144. Jászsalsószentgyörgy. MNA NAGY V. 1969.
145. Tiszasüly. MNA PÓCS É. 1961.
146. Zagyvarékas. MNA PÓCS É. 1960.
147. Tiszapüspöki. MNA PÓCS É. 1961.
148. Vezseny. MNA FÜZES E. 1969.
149. Öcsöd. MNA PÓCS É. 1962.
150. Fábiánsebestyén. MNA CSALOG Zs. 1966.
151. Szentés. CSALLÁNY G. 1929. 200.
152. Hódmezővásárhely. NAGY Gy. 1963. 98.
153. Tiszasziget. MNA ANDRÁSFALVY B. 1963.
154. Szádelő. MNA KÓSA L. 1968.
155. Szögliget. MNA FÜZES E. 1969.
156. Komjáti. MNA KÓSA L. 1963.
157. Szászfa. MNA HEGYI I. 1968.
158. Meszes. MNA KÓSA L. 1963.
159. Damak. MNA HEGYI I. 1968.

160. Bócs. MNA RÓZSA T. 1959.
161. Tibolddaróc. MNA FÜZES E. 1969.
162. Igrici. Füzés-kérdőív KOVÁCS J. 1962.
163. Tiszadorogma. MNA FÜZES E. 1969.
164. Tiszacsege. MNA MOLNÁR I. 1964.
165. Tiszafüred. MNA SZILÁGYI M. 1958.
166. Tiszaigar. EA 4110. KRESZ M. 1949; EA 4101. CSILLÉRY K. 1949.
167. Kunhegyes. MNA CSALOG Zs. 1961.
168. Karcag. MNA FAZEKAS M. 1959—1963.
169. Kisújszállás. MNA CSALOG Zs. 1965.
170. Túrkeve. MNA GYÖRFFY L. 1960.
171. Mezőtúr. MNA CSALOG Zs. 1961.
172. Dévaványa. MNA SCHWALM E. 1966.
173. Gyoma. MNA BECK Z. 1964.
174. Szarvas. Füzés-kérdőív KOPONYÁS J. 1962.
175. Köröstarcsa. MNA SZILÁGYI M. 1960.
176. Csorvás. MNA CSALOG Zs. 1966.
177. Orosháza. NAGY Gy. 1963. 91—92.; NAGY Gy. 1963a. 98.; NAGY Gy. 1965. 170—171.
178. Nagykamarás. MNA HEGYI I. 1963.
179. Békéscsaba. SZEBERÉNYI L. 1929. 200.
180. Battonya. MNA FERENCZI I. 1965.
181. Magyarböd. MNA KÓSA L. 1968.
182. Nagyida. MNA KÓSA L. 1968.
183. Hernádszurdok. MNA FÜZES E. 1969.
184. Pányok. MNA FÜZES E. 1969.
185. Nyiri. MNA BALASSA I. 1963.
186. Göncruszka. UMTsz.
187. Hegyköz. BALASSA I. 1964. 121—123.
188. Abaújvevecser. MNA HEGYI I. 1968.
189. Fony. MNA SZABADFALVI J. 1961.
190. Erdőhorváti. FÜZES E. gy. 1967.
191. Ond. MNA FÜZES E. 1969.
192. Tiszaeszlár. MNA CSALOG Zs. 1958.
193. Újtikos. Ikvai-kérdőív BODNÁR A. 1962.
194. Polgár. MNA FÜZES E. 1968.
195. Hajdúnánás. DANKÓ I. 1964. 80.
196. Hajdúdorog. Füzés-kérdőív TÓTH M. 1962.
197. Balmazújváros. MNA FERENCZI I. 1960.
198. Derecske. Ikvai-kérdőív SZILÁGYI I. 1962.
199. Nádudvar. FÜZES E. gy. 1969.
200. Báránd. Ikvai-kérdőív KORNÝA R. 1962.
201. Sáp. MOLNÁR A. 1967. 153.
202. Biharnagybajom. Ikvai-kérdőív SLIFKA Z. 1962.
203. Sárrétudvari. Ikvai-kérdőív KISS B. 1962.
204. Furta. MNA SÁRKÁNY M. 1969.
205. Füzesyarmat. MNA SÁRKÁNY M. 1964.
206. Okány. MNA DANKÓ I. 1963.
207. Doboz. MNA TAGÁNYI Z. 1961.
208. Kötgyán. MNA DANKÓ I. 1961.
209. Földes. MNA BELLON T.—KECSKÉS P. 1962.

210. Mokcsakerész. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.
211. Zétény. MNA PÓCS É. 1966.
212. Lelesz. MNA PÓCS É. 1966.
213. Abara. MNA HEGYI I. 1965.
214. Láca. MNA FÜZES E. 1968.
215. Cigánd. MNA FÜZES E. 1968.
216. Vajdácska. MNA FÜZES E. 1968.
217. Viss. MNA FÜZES E. 1968.
218. Ibrány. MNA FÜZES E. 1968.
219. Nagyhalász. KISS L. 1954. 346.
220. Kék. MNA FÜZES E. 1968.
221. Apagy. MNA ERDÉSZ S. 1961.
222. Nyíregyháza. SIMKÓ Gy. 1910. 105.
223. Újfehértó. MNA FÜZES E. 1968.
224. Nyírmihálydi. MNA ERDÉSZ S. 1961.
225. Hajdúböszörmény. Ikvai-kérdőív GALACSY J. 1962.
226. Nyírmártonfalva. MNA BALOGH I. 1961.
227. Debrecen. ECSEDI I. 1912. 187.; BALASSA I. 1940. 49., 79—80., 100.
228. Sáránd. Ikvai-kérdőív BUDAI I. 1962.
229. Konyár. MNA BELLON T. 1964.
230. Ártánd. MNA TÖRŐ L. 1965.
231. Körösnagyharsány. MNA KRIZA I. 1961.
232. Geszt. MNA DANKÓ I. 1961.
233. Zsurk. MNA NÉMETH I. 1962.
234. Lónya. MNA FÜVESSY A. 1966.
235. Nyírlövő. MNA BARABÁS J. 1968.
236. Olcsva. Füzes-kérdőív GÁLOSI K. 1962.
237. Rohod. MNA BARABÁS J. 1968.
238. Vaja. Füzes-kérdőív MOLNÁR M. 1962.
239. Nyírgyulaj. MNA ERDÉSZ S. 1959.
240. Nyírbátor. SZALONTAY B. gy. 1965.
241. Nyírbétek. MNA BALOGH I. 1961.
242. Bagamér. Ikvai-kérdőív NAGY E. 1962.
243. Kokad. MNA DÁM L. 1966.
244. Nagyléta. Ikvai-kérdőív HIRIPI I. 1962.
245. Tarpa. MNA NOVÁK Lné 1964.
246. Tiszacsécsé. MNA KÓSA L. 1964.
247. Panyola. MNA CSALOG Zs. 1958.
248. Nemesborzova. MNA BALOGH I. 1963.
249. Magosliget. MNA BALOGH I. 1960.
250. Császló. MNA BALOGH I. 1964.
251. Kocsord. MNA KODOLÁNYI J. 1961.
252. Tyukod. MNA TÖRŐ L. 1961.
253. Csenger. UMTsz.
254. Nagygejőc. MNA MORVAY J. 1969.
255. Beregrákos. MNA MORVAY J. 1969.
256. Dercen. MNA MORVAY J. 1969.
257. Salánk. MNA MORVAY J. 1969.
258. Szöllősgyula. MNA MORVAY J. 1969.
259. Visk. MNA MORVAY J. 1969.

260. Hódos. MNA.
261. Nagyszalonta. MNA.
262. Vadász. MNA.
263. Fazekasvarsánd. MNA.
264. Iriny. MNA.
265. Értarcsa. MNA.
266. Érszöllős. MNA.
267. Kémer. MNA.
268. Tóti. MNA.
269. Örvénd. MNA.
270. Rév. MNA.
271. Gyanta. MNA.
272. Köröstárkány. MNA.
273. Egri. MNA.
274. Kőszegremete. MNA.
275. Magyargéres. MNA.
276. Bogdánd. MNA.
277. Désháza. MNA. .
278. Kraszna. MNA.
279. Váralmás. MNA.
280. Magyarvista. MNA.
281. Magyarvalkó. MNA.
282. Csernakeresztúr. MNA.
283. Kisbarcsa. MNA.
284. Lozsád. MNA.
285. Domokos. MNA.
286. Magyarne megye. MNA.
287. Magyardécse. MNA.
288. Désakna. MNA.
289. Kide. MNA.
290. Szék. MNA.
291. Magyar szovát. MNA.
292. Györgyfalva. MNA.
293. Magyarléta. MNA.
294. Kalotaszeg. JANKÓ J. 1892. 70.
295. Kövend. MNA.
296. Torockó. MNA.
297. Magyarlapád. MNA.
298. Magyarpéterfalva. MNA.
299. Vajasd. MNA.
300. Szabéd. MNA.
301. Lukafalva. MNA.
302. Magyarózd. MNA.
303. Magyarsáros. MNA.
304. Kiskapus. MNA.
305. Szakadát. MNA.
306. Magyaró. MNA.
307. Gernyeszeg. MNA.
308. Deményháza. MNA.
309. Sóvárad. MNA.

310. Atyha. MNA.
311. Nagykend. MNA.
312. Vágás. MNA.
313. Kisgalambfalva. MNA.
314. Nagymoha. MNA.
315. Halmágy. MNA.
316. Gyergyótölgyes. MNA.
317. Ditró. MNA.
318. Gyergyócsomafalva. MNA.
319. Szentegyházasfalv. MNA.
320. Bágy. MNA.
321. Vargyas. MNA.
322. Gyimesközéplok. MNA.
323. Csíkménaság. MNA.
324. Csikkozmas. MNA.
325. Kászónimpér. MNA.
326. Esztelnek. MNA.
327. Kálnok. KNA.
328. Alsócsernáton. MNA.
329. Réty. MNA.
330. Andrásfalva. MNA.
331. Istensegits. MNA.
332. Szabófalva. MNA.
333. Balázsfalva. MNA.
334. Lészped. MNA.
335. Felsőrekecsin. MNA.
336. Gajcsána. MNA.
337. Tatros. MNA.
338. Kérő. MNA.
339. Feketelak. MNA.
340. Zselyk. MNA.
341. Csíkszentdomokos. MNA.
342. Mezőkövesd. MNA BODÓ S. 1967.

6. *A gabonásrekeszték neve a 20. század első felében* (83. old.)

1. Velem. MNA MORVAY J. 1960.
2. Szalafő. MNA HEGYI I. 1964.
3. Peresztég. MNA IVANCSICS (IKVAI) N. 1959.
4. Szakony. MNA NÉMETH I. 1965.
5. Acsád. MNA BÁRDOSI J. 1961.
6. Kenéz. MNA BÁRDOSI J. 1960.
7. Vasvár. Fűzes-kérdőív KELEMEN J. 1962.
8. Kustánszeg. MNA FÜZES E. 1970.
9. Nagygeresd. MNA HORVÁTH T. 1969.
10. Bejgyertyános. MNA FÜZES E. 1970.
11. Csehi. MNA LÉTAY M. 1967.
12. Pozsonypüspöki. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.
13. Dunakiliti. MNA MOLNÁR M. 1963.

14. Lébény. EA 3463. JUHÁSZ F. 1940.
15. Potyond. MNA NÉMETH I. 1969.
16. Köcsk. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1970.
17. Cséhfalva. MNA IKVAI N. 1966.
18. Pódafa. MNA NÉMETH I. 1967.
19. Bős. MNA IKVAI N. 1966.
20. Lipót. MNA MOLNÁR M. 1963.
21. Kóny. MNA NÉMETH I. 1963.
22. Nemesgörzsöny. MNA KISBÁN E. 1964.
23. Vanyola. MNA KÓSA L. 1962.
24. Oroszi. MNA VOIGT V. 1961.
25. Gyepükaján. MNA KÓSA L. 1962.
26. Nemesvita. MNA PETÁNOVITS K. 1964.
27. Köveskál. MNA MORVAY J. 1960.
28. Kéthely. MNA BARABÁS J. 1969.
29. Vága. MNA HEGYI I. 1965.
30. Hidaskürt. MNA IKVAI N. 1966.
31. Ekel. MNA IKVAI N. 1966.
32. Nyúl. MNA NÉMETH I. 1965.
33. Szentgál. MNA HEGYI I. 1964.
34. Ordacsehi. MNA NÉMETH I. 1969.
35. Kálmánca. MNA NÉMETH I. 1969.
36. Zsére. MNA MORVAY J. 1958.
37. Tardoskedd. MNA TÓTH M.—IKVAI N. 1964.
38. Martos. MNA IKVAI N. 1966.
39. Bana. MNA NÉMETH I. 1969.
40. Hánta. MNA KODOLÁNYI J. 1962.
41. Dudar. MNA HEGYI I. 1962.
42. Vilonya. MNA FÜZES E. 1970.
43. Szentkirályszabadja. MNA FÜZES E. 1970.
44. Tihany. MNA FÜZES E. 1970.
45. Sósvertike. MNA ANDRÁSFALVY B. 1961.
46. Aha. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.
47. Nagycétény. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.
48. Bátorkeszi. MNA IKVAI N. 1966.
49. Szend. MNA SÁRKÁNY M. 1969.
50. Tác. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1970.
51. Ócsárd. MNA MÁNDOKI L. 1960.
52. Hontfüzesgyarmat. MNA IKVAI N. 1966.
53. Zseliz. MNA IKVAI N. 1966.
54. Vál. MNA PESOVÁR F. 1961.
55. Sárosd. MNA SERGŐ E. 1961.
56. Miszla. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
57. Kajdacs. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
58. Palást. MNA IKVAI N. 1966.
59. Ipolytölgyes. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
60. Pilismarót. MNA ECSEDY Cs. 1963.
61. Madocsa. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
62. Sióagárd. MNA ANDRÁSFALVY B. 1958.
63. Bogyiszló. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.

64. Decs. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
65. Szeremle. MNA CSILLÉRY K. 1961.
66. Kölked. MNA FÜZES E. 1960.
67. Sepse. MNA FÜZES E. 1965.
68. Várdaróc. MNA FÜZES E. 1965.
69. Kórógy. MNA FÜZES E. 1965.
70. Csáb. MNA NÉMETH I. 1967.
71. Érsekvadkert. MNA FÜZES E. 1969.
72. Kosd. MNA FISCHER P. 1967.
73. Fót. MNA SELMECZI L. 1961.
74. Bugyi. MNA HALÁSZ P.—KELEMEN A. 1968—1969.
75. Kunszentmiklós. MNA KÓSA L. 1963.
76. Dunapataj. MNA JANÓ Á. 1964.
77. Uszód. MNA JANÓ Á. 1964.
78. Homokmégy. MNA JANÓ Á. 1963.
79. Bátya. Fűzes-kérdőív FEHÉR Z. 1962.
80. Sükösd. MNA SOLYOS E. 1960.
81. Óvár. MNA KÓSA L. 1968.
82. Nógrádsáp. FLÓRIÁN M. gy. 1965.
83. Becske. MNA KRIZA I. 1959.
84. Üllő. MNA SELMECZI L. 1961.
85. Ladánybene. MNA KOC SIS Gy. 1969.
86. Szabadszállás. MNA JANÓ Á. 1962.
87. Izsák. MNA KISBÁN E. 1969.
88. Soltvadkert. MNA ÉGETŐ M. 1963.
89. Bolyk. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.
90. Maconka. MNA SELMECZI L. 1962.
91. Gyöngyöspata. MNA KECSKÉS P. 1966—1969.
92. Heréd. MNA FÜZES E. 1965.
93. Uri. MNA PETÁNOVITS K.—ISTVÁN E. 1960.
94. Mikebuda. MNA FÜZES E. 1969.
95. Nagykőrös. Fűzes-kérdőív SZABÓ Gy. 1962.
96. Szank. MNA JANÓ Á. 1959.
97. Szank-Móricgát. MNA JANÓ Á.—VORÁK J. 1960.
98. Kiskunmajsza. MNA JANÓ Á. 1961.
99. Pacsér. MNA CSALOG Zs. 1966.
100. Topolya. MNA BORUS R. 1964.
101. Erdőkövesd. MNA SELMECZI L. 1962.
102. Bodony. MNA LŐRINCZ J. 1965.
103. Visonta. MNA MIHÁLYI R. 1967.
104. Csány. MNA FÜZES E. 1969.
105. Jászdózsa. MNA TÓTH J. 1959.
106. Szentlőrincváta. BEBESI I. gy. 1966.
107. Farnos. MNA IKVAI N. 1963.
108. Törtel. MNA IKVAI N. 1966.
109. Alpár. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
110. Kiskunfélegyháza. MNA SZEMERKÉNYI Á. 1964.
111. Piros. MNA FÜZES E. 1965.
112. Lévárt. MNA KÓSA L. 1968.
113. Nagybalog. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.

114. Cakó. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1966.
115. Mikófalva. MNA IGAZ M. 1961.
116. Vérpelét. MNA SZEMERKÉNYI Á. 1964.
117. Tarnaméra. MNA FÜZES E. 1969.
118. Jászkisér. MNA PÓCS É. 1962.
119. Jászalsószentgyörgy. MNA NAGY V. 1969
120. Zagyvarékas. MNA PÓCS É. 1960.
121. Vezseny. MNA BARABÁS J. 1959.
122. Tizsakécske. MNA CSALOG Zs. 1967.
123. Tizsasas. MNA PÓCS É. 1961.
124. Mindszent. MNA NAGY J. 1964.
125. Berzéte. MNA LABAN CZ I. 1967.
126. Trizs. MNA HEGYI I. 1968.
127. Varbó. EA 445. MANGA J.
128. Kisgyőr. FÜZES E. gy. 1965.
129. Mezőkövesd. MNA BODÓ S. 1967.
130. Besenyőtelek. MNA SZEMERKÉNYI Á. 1964.
131. Tizsanána. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.
132. Tizsasüly. MNA PÓCS É. 1961.
133. Tizsapüspöki. MNA PÓCS É. 1961.
134. Öcsöd. MNA PÓCS É. 1962.
135. Fábiansebestyén. MNA CSALOG Zs. 1966.
136. Szádelő. MNA KÓSA L. 1968.
137. Szögliget. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1961.
138. Komjáti. MNA KÓSA L. 1963.
139. Szászfa. MNA TAKÁCS L. 1962.
140. Meszes. MNA KÓSA L. 1963.
141. Szuhogy. MNA HEGYI I. 1964.
142. Damak. MNA SALYÁMOSI J. 1961.
143. Parasznya. MNA MÁNDOKI L. 1957.
144. Tibolddaróc. MNA FÜZES E. 1969.
145. Felsőtárkány. MNA SÁRKÁNY M. 1965.
146. Tizsafüred. MNA SZILÁGYI M. 1958.
147. Kunhegyes. MNA CSALOG Zs. 1961.
148. Kisújszállás. MNA CSALOG Zs. 1965.
149. Túrkeve. MNA GYÖRFFY L. 1960.
150. Mezőtúr. MNA CSALOG Zs. 1961.
151. Orosháza. MNA NAGY Gy. 1959.
152. Békéssámson. MNA. CSALOG Zs. 1966.
153. Nagyida. MNA KÓSA L. 1968.
154. Hernádszurdok. MNA HEGYI I. 1963.
155. Abaujvecser. MNA TAKÁCS L. 1961.
156. Aszaló. MNA TAKÁCS L. 1961.
157. Böcs. Füzés-kérdőív RÓNA B. 1962.
158. Hejőpapi. MNA MORVAY J. 1969.
159. Polgár. MNA FÜZES E. 1969.
160. Tizsácsege. MNA MOLNÁR I. 1964.
161. Köröstarcsa. MNA SZILÁGYI M. 1960.
162. Nagybánhegyes. TÁBORI Gy. gy. 1965.
163. Magyarbánhegyes. MNA FERENCZI I. 1965.

164. Magyarszentmárton. MNA.
165. Hertelendyfalva. MNA FÜZES E. 1965.
166. Pányok. MNA KÓSA L. 1963.
167. Fony. MNA SZABADFALVI J. 1961.
168. Erdőhorváti. MNA FÜZES E. 1969.
169. Ond. MNA SZOLNOKY L. 1968.
170. Hajdúnánás. MNA DANKÓ I. 1962.
171. Balmazújváros. MNA FERENCZI I. 1960.
172. Nádudvar. MNA BELLON T. 1964.
173. Földes. MNA BELLON T.—KECSKÉS P. 1962.
174. Füzesgyarmat. MNA SÁRKÁNY M. 1964.
175. Békés. Füzes-kérdőív NAGY I. 1962.
176. Doboz. MNA TAGÁNYI Z. 1961.
177. Nagykamarás. MNA HEGYI I. 1963.
178. Battonya. MNA FERENCZI I. 1965.
179. Vajdácska. MNA SZOLNOKY L. 1968.
180. Viss. MNA SZOLNOKY L. 1968.
181. Ibrány. MNA SZOLNOKY L. 1968.
182. Tiszaeszlár. MNA SZOLNOKY L. 1968.
183. Debrecen. BALASSA I. 1940. 49.
184. Hajdúszoboszló. Ikvai-kérdőív CSÁKÓ Á. 1962.
185. Berettyóújfalu. Füzes-kérdőív SÁNDOR MNÉ 1962.
186. Furta. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1966.
187. Zsadány. TÁBORI Gy. gy. 1965.
188. Okány. MNA DANKÓ I. 1963.
189. Geszt. MNA DANKÓ I. 1961.
190. Kőtegyán. MNA DANKÓ I. 1961.
191. Újszentes. MNA.
192. Józsefszállás. MNA
193. Mokcsakerész. MNA NÉMETH I. 1969.
194. Abara. MNA HEGYI I. 1965.
195. Zétény. MNA PÓCS É. 1966.
196. Lelesz. MNA PÓCS É. 1966.
197. Karcsa. Füzes-kérdőív NAGY G. 1962.
198. Kék. MNA SZOLNOKY L. 1968.
199. Körösnagyharsány. MNA KRIZA I. 1961.
200. Nagyszalonta. MNA.
201. Vadász. MNA.
202. Fazekasvarsánd. MNA.
203. Végvár. MNA.
204. Nyírbátor. SZALONTAY B. gy. 1965.
205. Nagygejőc. MNA MORVAY J. 1969.
206. Tiszacsécse. MNA KÓSA L. 1964.
207. Rév. MNA.
208. Szőlősgyula. MNA MORVAY J. 1969.
209. Kraszna. MNA.
210. Bogdánd. MNA.
211. Désháza. MNA.
212. Csernakeresztúr. MNA.
213. Kisbarcsa. MNA

214. Lozsád. MNA.
215. Koltó. MNA.
216. Györgyfalva. MNA.
217. Domokos. MNA.
218. Magyardécse. MNA.
219. Magyarpéterfalva. MNA.
220. Magyarózd. MNA.
221. Kiskapus. MNA.
222. Zselyk. MNA.
223. Szabéd. MNA.
224. Lukafalva. MNA.
225. Kisgalambfalva. MNA.
226. Bágy. MNA.
227. Gyergyótölgyes. MNA.
228. Csíkkozmás. MNA.
229. Kálnok. MNA.
230. Alsócernáton. MNA.
231. Kovászna. MNA.
232. Tatros. MNA.
233. Felsőrekecsin. MNA.
234. Ploszkucén. MNA.

7. *A gabonászsák előfordulása a 20. század első felében* (88. old.)

1. Rábapaty. MNA BÁRDOSI J. 1969.
2. Nemeshetés. MNA FÜZES E. 1970.
3. Pötréte. MNA TÖRÖK K. 1964.
4. Potyond. MNA NÉMETH I. 1963.
5. Kóny. MNA NÉMETH I. 1963.
6. Nemesgörzsöny. MNA KISBÁN E. 1964.
7. Oroszi. MNA VOIGT V. 1961.
8. Gyepűkaján. MNA KÓSA L. 1962.
9. Nemesvita. MNA PETÁNOVITS K. 1964.
10. Drávaszentés. MNA ANDRÁSFALVY B. 1962.
11. Nagybjacs. MNA NÉMETH I. 1964.
12. Nyúl. MNA NÉMETH I. 1965.
13. Szilvásszentmárton. MNA BARABÁS J. 1969.
14. Bálványos. MNA BOROSS M. 1960.
15. Sósvertike. MNA ANDRÁSFALVY B. 1961.
16. Hánta. MNA KODOLÁNYI J. 1962.
17. Gölle. MNA TAKÁCS L. 1961.
18. Csákberény. MNA PESOVÁR E. 1963.
19. Tác. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1970.
20. Gyulaj. MNA ANDRÁSFALVY B. 1961.
21. Vál. MNA PESOVÁR F. 1961.
22. Kajdacs. MNA ANDRÁSFALVY B. 1960.
23. Szebény. MNA ANDRÁSFALVY B. 1961.
24. Ipolytölgyes. MNA SZEMERKÉNYI Á. 1964.

25. Biatorbágy. MNA KRIZA I. 1964.
26. Makád. MNA BARABÁS J. 1960.
27. Baracs. MNA SERGŐ E. 1965.
28. Madocsa. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
29. Uszód. MNA JANÓ Á. 1964.
30. Bogyiszló. MNA BOROSS M. 1961.
31. Fót. MNA SELMECZI L. 1961.
32. Szigetszentmiklós. MNA HELESZTA S. 1965.
33. Szabadszállás. MNA JANÓ Á. 1962.
34. Dunapataj. MNA JANÓ Á. 1964.
35. Homokmégy. MNA JANÓ Á. 1963.
36. Galgamácsa. MNA TÓTH J. 1961.
37. Üllő. MNA SELMECZI L. 1961.
38. Ladánybene. MNA KOCSIS GY. 1969.
39. Izsák. MNA KISBÁN E. 1969.
40. Kiskunhalas. MNA NAGY CZIROK L. 1960.
41. Nagylóc. MNA FÜZES E. 1969.
42. Heréd. MNA FÜZES E. 1965.
43. Zsámbok. MNA BARABÁS J. 1968.
44. Uri. MNA PETÁNOVITS K.—ISTVÁN E. 1960.
45. Kiskunmajsa. MNA JANÓ Á. 1961.
46. Maconka. MNA SELMECZI L. 1962.
47. Farnos. MNA IKVAI N. 1963.
48. Zákányszék. MNA ECSEDY CS. 1963.
49. Domaháza. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1960.
50. Vezseny. MNA FÜZES E. 1969.
51. Mindszent. MNA NAGY I. 1964.
52. Sándorfalva. MNA JUHÁSZ A. 1960.
53. Felsőtárkány. MNA SÁRKÁNY M. 1965.
54. Hódmezővásárhely. MNA TÁRKÁNY SZÜCS E. 1963.
55. Makó. MNA KÓSA L. 1963.
56. Kunhegyes. MNA CSALOG Zs. 1961.
57. Orosháza. NAGY GY. 1963. 97—98.; NAGY GY. 1965. 171.
58. Komjáti. MNA KÓSA L. 1963.
59. Meszes. MNA KÓSA L. 1963.
60. Böcs. MNA RÓZSA T. 1959.
61. Hejőpapi. MNA KISS M. 1959.
62. Tiszadorogma. MNA FÜZES E. 1969.
63. Karcag. MNA FAZEKAS M. 1959—1963.
64. Dévaványa. MNA SCHWALM E. 1966.
65. Csorvás. MNA CSALOG Zs. 1966.
66. Szászfa. MNA TAKÁCS L. 1962.
67. Polgár. MNA BENCSIK J. 1964.
68. Tiszacsege. MNA MOLNÁR I. 1964.
69. Köröstarcsa. MNA SZILÁGYI M. 1960.
70. Doboz. MNA TAGÁNYI Z. 1961.
71. Balmazújváros. MNA FERENCZI I. 1960.
72. Földes. MNA BELLON T.—KECSKÉS P. 1962.
73. Kötegyán. MNA DANKÓ I. 1961.
74. Nyíri. MNA BALASSA I. 1963.

75. Viss. MNA FÜZES E. 1969.
76. Újfehértó. MNA FÜZES E. 1969.
77. Körösnagyharsány. MNA KRIZA I. 1961.
78. Kék. FÜZES E. 1969.
79. Apagy. MNA ERDÉSZ S. 1961.
80. Nyírmihálydi. MNA BELLON T. 1961.
81. Nyírmártonfalva. MNA BALOGH I. 1961.
82. Zsurk. MNA NÉMETH I. 1962.
83. Láca. MNA FÜZES E. 1969.
84. Rohod. MNA MOLNÁR I. 1963.
85. Nyírgyulaj. MNA ERDÉSZ S. 1959.
86. Nyírbéltelek. MNA BALOGH I. 1961.
87. Lónya. MNA FÜVESSY A. 1966.
88. Kocsord. MNA KODOLÁNYI J. 1961.
89. Nemesborzova. MNA BALOGH I. 1963.
90. Magosliget. MNA BALOGH I. 1960.
91. Vágfarkasd. MNA MOLNÁR B. 1965.
92. Martos. MNA IKVAI N. 1966.
93. Zsitvabesenyő. MNA IKVAI N. 1966.
94. Bátorkeszi. MNA IKVAI N. 1966.
95. Kőhidgyarmat. MNA BÍRÓ F. 1964.
96. Csáb. MNA NÉMETH I. 1967.
97. Szádelő. MNA KÓSA L. 1968.
98. Nagyida. MNA KÓSA L. 1968.
99. Magyarbőd. MNA KÓSA L. 1968.
100. Désakna. MNA.
101. Iriny. MNA.
102. Kőszegremete. MNA.
103. Egri. MNA.
104. Esztelnek. MNA.
105. Ákos. MNA.
106. Magyargéres. MNA.
107. Hódos. MNA.
108. Lozsád. MNA.
109. Szakadát. MNA.
110. Nagymoha. MNA.
111. Szabófalva. MNA.
112. Balázsfalva. MNA.
113. Atyha. MNA.
114. Deményháza. MNA.
115. Nagyszalonta. MNA.
116. Gyanta. MNA.
117. Tóti. MNA.
118. Vadász. MNA.
119. Kémer. MNA.
120. Érszöllős. MNA.
121. Kide. MNA.
122. Magyarpéterfalva. MNA.
123. Visk. MNA MORVAY J. 1969.

8. *Gabonaiárólás a lakóház padlásán a 20. század első felében* (91. old.)

1. Alsóőr. MNA GAÁL, K. 1968.
2. Szentgyörgyvölgy. MNA BARABÁS J. 1959.
3. Pereszteg. MNA IVANCSICS (IKVAI) N. 1959.
4. Velem. MNA MORVAY J. 1960.
5. Acsád. MNA BÁRDOSI J. 1961.
6. Kenéz. MNA BÁRDOSI J. 1960.
7. Nagykölked. MNA VAMOS M. 1958.
8. Mikekarácsonyfa. MNA FÜZES E. 1970.
9. Vitnyéd. MNA IKVAI N. 1962.
10. Potyond. MNA NÉMETH I. 1969.
11. Kenyeri. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1970.
12. Rábapaty. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1970.
13. Köcsk. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1970.
14. Nagypáli. MNA SZENTMIHÁLYI I. 1962.
15. Zalakoppány. MNA FÜZES E. 1970.
16. Nemeshetés. MNA FÜZES E. 1970.
17. Garabonc. MNA FÜZES E. 1967.
18. Rigyác. MNA ÉGETŐ M. 1965.
19. Somogyudvarhely. MNA ANDRÁSFALVY B. 1964.
20. Pozsonypüspöki. MNA NÉMETH I. 1969.
21. Cséhfalva. MNA IKVAI N. 1966.
22. Bős. MNA IKVAI N. 1966.
23. Nyúl. MNA NÉMETH I. 1965.
24. Nemesgörzsöny. MNA KISBÁN E. 1964.
25. Oroszi. MNA VOIGT V. 1961.
26. Gyepükaján. MNA KÓSA L. 1962.
27. Nemesvita. MNA PETÁNOVITS K. 1964.
28. Ordacsehi. MNA ZENTAI J. 1963.
29. Kéthely. MNA BÉKEFI M. 1960.
30. Osztopán. MNA HEGYI I. 1964.
31. Kutas. MNA KNÉZY J. 1964.
32. Kálmánca. MNA NÉMETH I. 1969.
33. Drávagárdony. MNA ANDRÁSFALVY B. 1962.
34. Hidaskürt. MNA IKVAI N. 1966.
35. Tardoskedd. MNA TÓTH M.—IKVAI N. 1964.
36. Vágfarkasd. MNA MOLNÁR B. 1965.
37. Ekel. MNA IKVAI N. 1966.
38. Martos. MNA IKVAI N. 1966.
39. Szend. MNA KODOLÁNYI J. 1962.
40. Hánta. MNA KODOLÁNYI J. 1962.
41. Szentgál. MNA FÜZES E. 1970.
42. Szentkirályszabadja. MNA FÜZES E. 1970.
43. Bálványos. MNA BOROSS M. 1960.
44. Som. MNA VAJKAI Zs. 1964.
45. Koppányszántó. MNA TAKÁCS L. 1962.
46. Gölle. MNA TAKÁCS L. 1961.
47. Kaposkeresztúr. MNA BARABÁS J. 1961.
48. Varga. MNA MOLNÁR M. 1969.

49. Kovácsszénája. MNA ANDRÁSFALVY B. 1966.
50. Becefa. MNA ANDRÁSFALVY B. 1962.
51. Ócsárd. MNA MÁNDOKI L. 1960.
52. Zsére. MNA MORVAY J. 1958.
53. Barslédec. MNA MORVAY J. 1958.
54. Zsitvabesenyő. MNA IKVAI N. 1966.
55. Bátorkeszi. MNA IKVAI N. 1966.
56. Bajna. MNA KODOLÁNYI J. 1962.
57. Tác. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1970.
58. Sárosd. MNA SERGŐ E. 1961.
59. Sárszentmiklós. MNA SERGŐ E. 1963.
60. Miszla. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
61. Kajdacs. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
62. Gyulaj. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
63. Györe. MNA ZENTAI J. 1963.
64. Szebény. MNA ANDRÁSFALVY B. 1962.
65. Romonya. MNA ANDRÁSFALVY B. 1960.
66. Peterd. MNA ZENTAI J. 1963.
67. Siklósnagyfalu. MNA ZENTAI J. 1962.
68. Hontfüzesgyarmat. MNA IKVAI N. 1966.
69. Palást. MNA IKVAI N. 1966.
70. Bernecebaráti. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
71. Ipolytölgyes. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
72. Kosd. MNA FISCHER P. 1967.
73. Galgamácsa. MNA TÓTH J. 1961.
74. Tinnye. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
75. Bia. MNA KRIZA I. 1964.
76. Makád. MNA BARABÁS J. 1960.
77. Kunszentmiklós. MNA KÓSA L. 1963.
78. Madocsa. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
79. Dunapataj. MNA JANÓ Á. 1964.
80. Homokmégy. MNA JANÓ Á. 1963.
81. Bácsborsód. MNA ECSEDY Cs. 1966.
82. Dávod. MNA SOLYMOS E. 1960.
83. Bácskertes. MNA FÜZES E. 1965.
84. Doroszló. MNA FÜZES E. 1965.
85. Óvár. MNA KÓSA L. 1968.
86. Karancseszi. MNA FÜZES E. 1969.
87. Nagylóc. FÜZES E. gy. 1962.
88. Bárna. MNA FÜZES E. 1969.
89. Erdőkövesd. MNA SELMECZI L. 1962.
90. Maconka. MNA SELMECZI L. 1962.
91. Csány. MNA FÜZES E. 1969.
92. Tarnaméra. MNA FÜZES E. 1969.
93. Mikebuda. MNA FÜZES E. 1969.
94. Szabadszállás. MNA JANÓ Á. 1962.
95. Izsák. MNA BARABÁS J. 1958.
96. Kiskunfélegyháza. MNA SZEMERKÉNYI Á. 1964.
97. Soltvadkert. MNA ÉGETŐ M. 1963.
98. Szank-Móricgát. MNA JANÓ Á.—VORÁK J. 1960.

99. Kiskunhalas. MNA JANÓ Á. 1966.
100. Tompa. MNA BARTOS J. 1965.
101. Tataháza. MNA BÁRTH J. 1964.
102. Csantavér. MNA FÜZES E. 1966.
103. Pacsér. MNA CSALOG Zs. 1965.
104. Topolya. MNA BORUS R. 1964.
105. Kishegyes. MNA MATIJEVITS L. 1963.
106. Bácsfeketehegy. MNA FÜZES E. 1965.
107. Temerin. MNA FÜZES E. 1965.
108. Piros. MNA FÜZES E. 1965.
109. Berzété. MNA LABAN CZ I. 1967.
110. Trizs. MNA SALLYÁMOSI J. 1961.
111. Uppony. MNA DIÓSZEGI V. 1959.
112. Vezseny. MNA FÜZES E. 1969.
113. Baks. MNA JUHÁSZ A. 1962.
114. Mindszent. MNA NAGY I. 1964.
115. Hódmezővásárhely. MNA TÁRKÁNY SZŰCS E. 1963.
116. Sándorfalva. MNA JUHÁSZ A. 1960.
117. Makó. MNA KÓSA L. 1963.
118. Tiszasziget. MNA ANDRÁSFALVY B. 1961.
119. Martonos. MNA FÜZES E. 1966.
120. Szaján. MNA FÜZES E. 1965.
121. Mohol. MNA FÜZES E. 1965.
122. Szádelő. MNA KÓSA L. 1968.
123. Szászfa. MNA HEGYI I. 1968.
124. Polgár. MNA BENCSIK J. 1964.
125. Tiszacsege. MNA MOLNÁR I. 1964.
126. Karcag. MNA FAZEKAS M. 1959—1963.
127. Dévaványa. MNA SCHWALM E. 1966.
128. Gyoma. MNA BECK Z. 1964.
129. Csorvás. MNA CSALOG Zs. 1966.
130. Orosháza. MNA NAGY Gy. 1961.
131. Békéssámsón. MNA CSALOG Zs. 1966.
132. Magyarbánhegyes. MNA FERENCZI L. 1965.
133. Battonya. MNA FERENCZI L. 1965.
134. Magyarpécska. MNA.
135. Majlátfalva. MNA.
136. Magyarszentmárton. MNA.
137. Torontáltorda. MNA FÜZES E. 1965.
138. Magyarittebe. MNA FÜZES E. 1965.
139. Torontálvásárhely. MNA FÜZES E. 1965.
140. Hertelendyfalva. MNA FÜZES E. 1965.
141. Nagyida. MNA KÓSA L. 1968.
142. Magyarböd. MNA KÓSA L. 1968.
143. Nyíri. MNA BALASSA I. 1963.
144. Vajdácska. MNA FÜZES E. 1968.
145. Apagy. MNA ERDÉSZ S. 1961.
146. Újfehértó. MNA FÜZES E. 1968.
147. Balmazújváros. MNA FERENCZI I. 1960.
148. Nyírmártonfalva. MNA BALOGH I. 1961.

149. Körösnagyharsány. MNA KRIZA I. 1961.
150. Nagyszalonta. MNA.
151. Temesrékas. MNA.
152. Ság. MNA.
153. Józsefszállás. MNA.
154. Végvár. MNA.
155. Omor. MNA.
156. Ürményháza. MNA FÜZES E. 1965.
157. Székelykeve. MNA FÜZES E. 1965.
158. Nyírlövő. MNA BARABÁS J. 1968.
159. Rohod. MNA BARABÁS J. 1968.
160. Nyírbétek. MNA BALOGH I. 1961.
161. Iriny. MNA.
162. Dercen. MNA MORVAY J. 1969.
163. Panyola. MNA CSALOG ZS. 1958.
164. Tiszacsécse. MNA KÓSA L. 1964.
165. Nemesborzova. MNA BALOGH I. 1963.
166. Magosliget. MNA BALOGH I. 1960.
167. Szöllősgyula. MNA MORVAY J. 1969.
168. Visk. MNA MORVAY J. 1969.
169. Egri. MNA.
170. Csernakeresztúr. MNA.
171. Kisbarcsa. MNA.
172. Magyar Nemegye. MNA.
173. Szék. MNA.
174. Vajasd. MNA.
175. Gernyeszeg. MNA.
176. Deményháza. MNA.
177. Andrásfalva. MNA.
178. Istensegíts. MNA.
179. Gyergyótölgyes. MNA.
180. Ditró. MNA.
181. Gyergyócsomafalva. MNA.
182. Szentegyházásfalva. MNA.
183. Csikméναςág. MNA.
184. Kálnok. MNA.
185. Krizba. MNA.
186. Kászonimpér. MNA.
187. Esztelnek. MNA.
188. Réty. MNA.
189. Kovászna. MNA.
190. Szabófalva. MNA.
191. Tatros. MNA.
192. Ploszkucén. MNA.
193. Nagygejóc. MNA MORVAY J. 1969.

9. *A gabonásverem típusai a 19—20. században* (102. old.)

1. Peresztég. IVANCSICS (IKVAI) N. 1959. 80—85.
2. Boldogfalva. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.
3. Hídaskürt. MNA IKVAI N. 1966.
4. Pozsonypüspöki. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.
5. Pódafa. MNA NÉMETH I. 1962.
6. Bős. MNA IKVAI N. 1966.
7. Pusztasomorja. MNA NÉMETH I. 1963.
8. Lébény. EA 3463. JUHÁSZ F. 1940.
9. Rábcakapi. EA 998. MOLNÁR J. 1939; VAJKAI A. 1940a 286—288.
10. Kóny. MNA NÉMETH I. 1963.
11. Nyúl. MNA NÉMETH I. 1965.
12. Gyarmat. EA 3841. SERGŐ E. 1951.
13. Bakonytamási, Vaszar. VAJKAI A. 1940. 322.
14. Ványola. MNA KÓSA L. 1962.
15. Barslédec. MNA MORVAY J. 1958.
16. Zsére. MNA MORVAY J. 1958.
17. Aha. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.
18. Nagycétény. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.
19. Tardoskedd. MNA TÓTH M.—IKVAI N. 1964.
20. Zsitvabesenyő. MNA IKVAI N. 1966.
21. Bátorkeszi. MNA IKVAI N. 1966.
22. Ekel. MNA IKVAI N. 1966.
23. Bana. MNA KODOLÁNYI J. 1962.
24. Neszmély. MNA KODOLÁNYI J. 1962.
25. Kocs. FÉL E. 1941. 44—45., 56.
26. Szend. MNA KODOLÁNYI J. 1962.
27. Hánta. MNA KODOLÁNYI J. 1962.
28. Csákberény. MNA PESOVÁR F. 1963.
29. Vilonya. MNA FÜZES E. 1970.
30. Tác. MNA BARABÁS J. 1959.
31. Balatonkenese. VAJKAI A. 1940. 322. 74. jegyzet.
32. Bálványos. MNA BOROSS M. 1959.
33. Felsőnyék. MNA VAJKAI Zs. 1964.
34. Hontfüzesgyarmat. MNA IKVAI N. 1966.
35. Palást. MNA IKVAI N. 1966.
36. Bernecebaráti. EA 6230. ERDÉLYI Z. 1957.
37. Ipolytölgyes. MNA SZEMERKÉNYI Á. 1964.
38. Kőhídgyarmat. MNA BÍRÓ F. 1964.
39. Bajna. MNA KODOLÁNYI J. 1962.
40. Tinnye. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
41. Perbál. EA 3509. BODGÁL F. 1952.
42. Páty. EA 3885. ZINIEL K.—RÓNA TAS A. 1952.
43. Bia. MNA KRIZA I. 1964.
44. Vál. MNA PESOVÁR F. 1961.
45. Dunapentele. EA 4058. G. VERESS É. 1951.
46. Sárszentmiklós. MNA SERGŐ E. 1963.
47. Miszla. MNA BARABÁS J. 1961.
48. Kajdacs. MNA ANDRÁSFALVY B. 1960.

49. Decs. MNA ANDRÁSFALVY B. 1958.
50. Csáb. MNA NÉMETH I. 1967.
51. Órhalom. FÉL E. 1938. 79.
52. Csitár. MNA FÜZES E. 1969.
53. Érsekvadkert. MNA SELMECZI L. 1962.
54. Becske. MNA KRIZA I. 1959.
55. Ósagárd. EA 3470. IGAZ M. 1951; EA 5983. HOFER T. 1952.
56. Kosd. MNA FISCHER P. 1967.
57. Kisoroszi. MNA KISBÁN E. 1961.
58. Galgamácsa. GÖNYEY S. 1940. 37.; EA 0016. GÖNYEY S.
59. Órszentmiklós. MORVAY J. 1960. 143—144.
60. Rákospalota. NOVÁK J. L. 1913—1914. 222—223.
61. Monor. BORZSÁK E. 1936a 12—14.
62. Buggy. MNA HALÁSZ P.—KELEMEN A. 1969.
63. Ladánybene. MNA KOC SIS GY. 1969.
64. Kunszentmiklós. MNA KÓSA L. 1963.
65. Szabadszállás. MNA JANÓ Á. 1962.
66. Izsák. MNA BARABÁS J. 1958.
67. Dunapataj. FÉL E. 1937. 361.
68. Soltvadkert. MNA ÉGETŐ M. 1963.
69. Kiskunhalas. MNA NAGY CZIROK L. 1960.
70. Tataháza. MNA BÁRTH J. 1964.
71. Bácsborsód. MNA ECSE DY Cs. 1966.
72. Pacsér. MNA CSALOG Zs. 1966.
73. Bácskertes. MNA FÜZES E. 1966.
74. Karancskeszzi. MNA FÜZES E. 1969.
75. Nagylóc. MNA FÜZES E. 1969.
76. Kisterenye. EA 5927. HOFFMANN T. 1954.
77. Hollókő. EA 0177. FÉL E.—K. KOVÁCS L. 1937.
78. Maconka. MNA SELMECZI L. 1962.
79. Ecseg. MNA SELMECZI L. 1962.
80. Gyöngyöspata. EA 4267. GÖNYEY S. 1938.
81. Visonta. MNA MIHÁLYI R. 1967.
82. Heréd. MNA FÜZES E. 1965.
83. Szentmártonkáta. EA 2234. HOFER T. 1950.
84. Csány. MNA TÁTRAI Zs. 1964.
85. Jászdózsza. MNA TÓTH J. 1959.
86. Zsámbok. MNA BARABÁS J. 1968.
87. Uri. MNA PETÁNOVITS K.—ISTVÁN E. 1960.
88. Farnos. MNA IKVAI N. 1963.
89. Zagyvarékas. MNA PÓCS É. 1960.
90. Mikebuda. MNA FÜZES E. 1969.
91. Törtel. MNA IKVAI N. 1966.
92. Nagykőrös. GALGÓCZI K. 1896. 510.; MÁRKUS I. 1943. 107.
93. Vezseny. MNA FÜZES E. 1969.
94. Kecskemét. KÉLER GY. 1900. 75.; HORNÝIK J. 1927. 75—76. 103. és 172. jegyzet; PAPP L. 1931. 147.; SZABÓ K. 1938. 86.
95. Tiszakécske. MNA CSALOG Zs. 1967.
96. Alpár. MNA MOLNÁR M. 1960.
97. Kiskunfélegyháza. MNA SZEMERKÉNYI Á. 1964.

98. Szank. MNA JANÓ Á. 1959.
99. Szank-Móricgát. MNA JANÓ Á.—VORÁK J. 1960.
100. Kiskunmajsza. MNA JANÓ Á. 1961.
101. Sándorfalva. MNA JUHÁSZ A. 1960.
102. Tompa. MNA BARTOS J. 1965.
103. Martonos. MNA FÜZES E. 1966.
104. Csantavér. MNA FÜZES E. 1966.
105. Topolya. MNA BORUS R. 1964.
106. Mohol. MNA FÜZES E. 1966.
107. Kishegyes. MNA MATIJEVITS L. 1963.
108. Bácsfeketehegy. MNA FÜZES E. 1965.
109. Temerin. MNA FÜZES E. 1965.
110. Piros. MNA FÜZES E. 1966.
111. Cakó. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1966.
112. Domaháza. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1960.
113. Istenmezeje. HOFFMANN T. 1956. 560.
114. Bükkszék. EA 5927. HOFFMANN T. 1954.
115. Verpelét. EA 3038. TAKÁCS L. 1951.
116. Mezőkövesd. MNA BODÓ S. 1967.
117. Szentistván. EA 2515. FÉL E. 1951.
118. Besenyőtelek. MNA SZEMERKÉNYI Á. 1964.
119. Erdőkövesd. MNA SELMECZI L. 1962.
120. Tiszaroff. VÉCSY Á. 1897. 445.
121. Tiszasüly. MNA PÓCS É. 1962.
122. Kunhegyes. MNA CSALOG Zs. 1961.
123. Tiszapüspöki. MNA PÓCS É. 1961.
124. Mezőtúr. MNA CSALOG Zs. 1961.
125. Öcsöd. MNA PÓCS É. 1962.
126. Tiszasas. MNA PÓCS É. 1961.
127. Szegvár. BARTUCZ L. 1910. 51—53.
128. Mindszent. MNA NAGY I. 1964.
129. Hódmezővásárhely. MNA TÁRKÁNY SZÜCS E. 1963.
130. Makó. MNA KÓSA L. 1963.
131. Tiszasziget. MNA ANDRÁSFALVY B. 1961.
132. Száján. MNA FÜZES E. 1965.
133. Szászfa. MNA TAKÁCS L. 1962.
134. Abaújvecser. MNA TAKÁCS L. 1962.
135. Aszaló. MNA TAKÁCS L. 1962.
136. Böcs. MNA RÓZSA T. 1959.
137. Tibolddaróc. MNA FÜZES E. 1969.
138. Hejőpapi. MNA KISS M. 1959.
139. Polgár. MNA BENCSEK J. 1964.
140. Tiszadorogma. MNA FÜZES E. 1969.
141. Tiszacsege. PAPP J. 1967. 36.
142. Tiszafüred. MNA SZILÁGYI M. 1958.
143. Tiszaigar. EA 4082. BARABÁS J. 1950; EA 4104. CSILLÉRY K. 1949; EA 4110. KRESZ M. 1950; EA 4117. SOLYMOS E. 1949.
144. Nádudvar. FÜZES E. gy. 1969.
145. Püspökladány. DOROGI M. 1959. 316.
146. Kisújszállás. KISS G. 1959. 15.

147. Túrkeve. MNA GYÖRFFY L. 1960.
148. Gyoma. MNA BECK Z. 1964.
149. Szarvas. ZSILINSZKY M. 1872. 163.
150. Köröstarcsa. MNA SZILÁGYI M. 1960.
151. Békés. EA 2380. DURKÓ A. 1939.
152. Orosháza. NAGY GY. 1963. 84—88.; NAGY GY. 1965. 170.
153. Nagykamarás. MNA HEGYI I. 1963.
154. Battonya. MNA FERENCZI I. 1965.
155. Magyarpécska. MNA.
156. Megyaszó. EA 4073. RÉTHEY PRIKKE L. 1947.
157. Sárospatak. EA 3961. BAKÓ F. 1953.
158. Viss. MNA FÜZES E. 1969.
159. Ibrány. MNA FÜZES E. 1969.
160. Nagyhalász. KISS L. 1954. 346.
161. Tiszaeszlár. MNA FÜZES E. 1969.
162. Hajdúnánás. MNA DANKÓ I. 1962.
163. Újfehértó. MNA FÜZES E. 1969.
164. Balmazújváros. MNA FERENCZI I. 1960.
165. Hajdúböszörmény. GYÖRFFY I. 1927; EA 0046. SZABÓ I. 1939; EA 5928. HOFER T. 1955.
166. Hajdúhadház. GYÖRFFY I. 1926. 135.
167. Debrecen. BALASSA I. 1940. 48—49.
168. Hajdúszoboszló. GYÖRFFY I. 1926. 128., 135.
169. Berettyószentmárton. IVANCSICS (IKVAI) N. 1960. 111—123.
170. Mezősas. EA 0168. MOLNÁR B. 1940.
171. Szeghalom. EA 4045. SZABÓ M. 1953.
172. Körösnagyharsány. MNA KRIZA I. 1961.
173. Zsadány. EA 0168. MOLNÁR B. 1940.
174. Okány. MNA DANKÓ I. 1963.
175. Nagyszalonta. VISKI K. 1919. 59.
176. Láca. MNA FÜZES E. 1969.
177. Cigánd. MNA FÜZES E. 1969.
178. Kék. EA 2236. BOROSS M. 1950.
179. Rohod. MNA MOLNÁR I. 1963.
180. Ramocsaháza. NYÁRÁDY M. 1930. 94—95.
181. Apagy. MNA ERDÉSZ S. 1961.
182. Nyírgyulaj. MNA ERDÉSZ S. 1959.
183. Nyírmihálydi. MNA BELLON T. 1961.
184. Nyírlövő. MNA BARABÁS J. 1968.
185. Nyírbéltelek. MNA BALOGH J. 1961.
186. Értarcsa. MNA.
187. Újszentes. MNA.
188. Karcag. MNA FAZEKAS M. 1959—1963.; BELLON T. 1973. 158—161.
189. Zseliz. MNA IKVAI N. 1966.

10. *A boglya formájú gabonás előfordulása a 19. század második felében* (135. old.)

1. Vedresháza. BALASSA I. 1947. 263—264.
2. Hódmezővásárhely. BARABÁS J. 1954. 477.; NAGY GY. 1963. 93.

3. Kisújszállás. KISS G. 1959. 15.; SZMNA I. 1. 253.
4. Kiskunfélegyháza. MADARASSY L. 1930. 292—293.
5. Csökmő. OSVÁTH P. 1875. 313.; BÁTKY Zs. 1903. 311—317.
6. Hajdúszoboszló, Hajdúböszörmény. ECSEDI I. 1931. 117—118.
7. Nádudvar. Ikvai-kérdőív SZATHMÁRI A. 1962.
8. Polgár. Ikvai-kérdőív ÉLIÁS E. 1962.
9. Nagyszalonta. VISKI K. 1919. 59.
10. Orosháza. NAGY GY. 1963a 88—90.; NAGY GY. 1965. 170.
11. Szegvár. BARTUCZ L. 1910. 48—51.
12. Sövényháza. SzegSz. I. 608.
13. Balmazújváros. MNA FERENCZI L. 1960.
14. Karcag. MNA FAZEKAS M. 1959—1963; BELLON T. 1973. 161—162.; SZMNA I. 1. 263.
15. Alpár. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1969.
16. Mindszent. MNA NAGY I. 1964.
17. Békéssámsoni. MNA CSALOG Zs. 1966.
18. Nagykamarás. MNA HEGYI I. 1963.
19. Pacsér. MNA CSALOG Zs. 1965; SZMNA I. 1. 253.
20. Piros. MNA FÜZES E. 1965; SZMNA I. 1. 253.
21. Nagyvíván. EA F. 13.205. GYÖRFFY I. 1911.

11. *A szántalpas hombár előfordulása a 19. század végén* (158. old.)

1. Nagykozár. FÜZES E. gy. 1958.
2. Somberek. FÜZES E. gy. 1960.
3. Dunaszekcső. FÜZES E. gy. 1960.
4. Dunafalva. FÜZES E. gy. 1960.
5. Mohács. FÜZES E. gy. 1957—1958.
6. Mohácsi-sziget. FÜZES E. gy. 1957—1958.
7. Alsószentmárton. FÜZES E. gy. 1959.
8. Kásád. FÜZES E. gy. 1959.
9. Beremend. FÜZES E. gy. 1959.
10. Dávod. FÜZES E. gy. 1961.
11. Hercegszántó. FÜZES E. gy. 1959.
12. Dályok. LECHNER, Z. gy.
13. Izsép. LECHNER, Z. gy.
14. Márok. LECHNER, Z. gy.
15. Kiskőszeg. LECHNER, Z. gy.
16. Darázs. LECHNER, Z. gy.
17. Vörösmart. LECHNER, Z. gy.
18. Lőcs. LECHNER, Z. gy.
19. Benge. LECHNER, Z. gy.
20. Baranyavár. LECHNER, Z. gy.
21. Petárda. LECHNER, Z. gy.
22. Laskó. EA 1855. TAGÁN G. 1041.
23. Dárda. TÁLASI I. gy.
24. Várdaróc. EA 1855. TAGÁN G. 1941.
25. Kopács. PATAKY A. gy.
26. Béreg. BOSNYÁK S. gy.
27. Monostorszeg. JANKÓ J. 1896. 151.

28. Szonta. Vojvodjanskij Muzej (Novi Sad) fotótára.
29. Vajsza. Vojvodjanskij Muzej (Novi Sad) fotótára.
30. Bogyán. Vojvodjanskij Muzej (Novi Sad) fotótára.
31. Bács. Vojvodjanskij Muzej (Novi Sad) fotótára.
32. Plavna. Vojvodjanskij Muzej (Novi Sad) fotótára.
33. Dalj. Vojvodjanskij Muzej (Novi Sad) fotótára.
34. Marince. EA 1847. DOSZTÁL J. 1913.
35. Jankovce. EA 1847. DOSZTÁL J. 1913.
36. Čakovce. EA 1847. DOSZTÁL J. 1913.
37. Slakovce. EA 1847. DOSZTÁL J. 1913.
38. Privlaka. EA 1847. DOSZTÁL J. 1913.
39. Gradište. EA 1847. DOSZTÁL J. 1913.
40. Otok. LOVRETIČ, J. 1897. 127—128.
41. Zombor. Vojvodjanskij Muzej (Novi Sad) fotótára.
42. Ceridj. EA 1847. DOSZTÁL J. 1913.
43. Bajmok. EA 721. Ismeretlen gyűjtő.
44. Bátmonostor. SOLYMOS E. gy.
45. Nagybaracska. SOLYMOS E. gy.
46. Romonya. FÜZES E. gy. 1960.
47. Szebény. FÜZES E. gy. 1960.
48. Kiskunhalas. MNA NAGY CZIROK L. 1960; BÁRTH J. gy. 1965.
49. Tataháza. MNA BÁRTH J. 1964.
50. Bácsborsód. MNA ECSEDY Cs. 1966.
51. Bácskertes. MNA FÜZES E. 1966.
52. Doroszló. MNA FÜZES E. 1966.
53. Martonos. MNA FÜZES E. 1966.
54. Csantavér. MNA FÜZES E. 1966.
55. Pacsér. MNA CSALOG Zs. 1966.
56. Topolya. MNA BORUS R. 1963.
57. Kishegyes. MNA MATJEVITS L. 1963.
58. Piros. MNA FÜZES E. 1965.
59. Orosháza. MNA NAGY Gy. 1959.
60. Magyarbánhegyes. MNA FERENCZI I. 1965.
61. Békéssámson. MNA CSALOG Zs. 1966.
62. Hódmezővásárhely. MNA TÁRKÁNY SZÚCS E. 1963.
63. Tiszasziget. MNA ANDRÁSFALVY B. 1963.
64. Makó. MNA KÓSA L. 1963.; TÓTH F. 1974. 219—224.
65. Apátfalva. MNA KÓSA L. 1963.
66. Battonya. MNA FERENCZI I. 1965.
67. Magyarpécska. MNA.
68. Majlátfalva. MNA.
69. Magyarszentmárton. MNA.
70. Temesrékas. MNA.
71. Józsefszállás. MNA.
72. Végvár. MNA.
73. Omor. MNA.

12. *A gabonásépületek előfordulása a 19. század végén* (173. old.)

1. Szalafő. MNA HEGYI I. 1964; BÍRÓ F. 1969. 135.
2. Szentgyörgyvölgy. MNA BARABÁS J. 1959.
3. Velem. MNA MORVAY J. 1960.
4. Kustánszeg. MNA FÜZES E. 1970.
5. Csonkahegyhát. EA 6305. SZENTMIHÁLYI I. 1958.
6. Becsvölgye. PAIS S. 1964. 76.
7. Aha. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.
8. Berzété. MNA LABAN CZ I. 1967.
9. Karancskeszi. MNA FÜZES E. 1969.
10. Ecseg. MNA SELMECZI L. 1962.
11. Bárna. FLÓRIÁN M. gy. 1965.
12. Maconka. MNA SELMECZI L. 1962.
13. Domaháza. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1960.
14. Erdőkövesd. MNA SELMECZI L. 1962.
15. Uppony. MNA DIÓSZEGI V. 1959.
16. Gyulaj. MNA ANDRÁSFALVY B. 1961.
17. Szébeny. FÜZES E. gy. 1962.
18. Nagykozár, Magyarsarlós, Kátoly, Pécsudvard, Kőkény, Pogány, Németi, Szalánta, Áta, Szemely, Lothárd, Birján, Belvárdgyula, Versend. FÜZES E. gy. 1958—1962.
19. Somberek. FÜZES E. gy. 1962.
20. Dunaszekcső. FÜZES E. gy. 1962.
21. Dunafalva. FÜZES E. gy. 1962.
22. Szeremle. MNA CSILLÉRY K. 1961.
23. Mohács. FÜZES E. gy. 1957.
24. Alsószentmárton. FÜZES E. gy. 1959.
25. Kásád. FÜZES E. gy. 1959.
26. Illocska. FÜZES E. gy. 1959.
27. Márok. LECHNER, Z. gy.
28. Darázs. LECHNER, Z. gy.
29. Sepse. MNA FÜZES E. 1965.
30. Valpovo. Muzej Slavonije (Osijek) fotótára.
31. Bizovac. Muzej Slavonije (Osijek) fotótára.
32. Semeljci. Muzej Slavonije (Osijek) fotótára.
33. Szentlászló. FÜZES E. gy. 1965.
34. Haraszi. GARAY Á. 1911. 247.
35. Kórógy. MNA TAKÁCS L. 1964; FÜZES E. gy. 1965; GARAY Á. 1911. 226.; PENAVIN O. 1970. 336—337.
36. Dalj. Muzej Slavonije (Osijek) fotótára.
37. Jankovce. EA 1847. DOSZTÁL J. 1913.
38. Čakovce. LECHNER, Z. gy.
39. Slakovce. LECHNER, Z. gy.
40. Privlaka. LECHNER, Z. gy.
41. Otok. LOVRETIČ, J. 1897. 127—128.
42. Tordinci. LECHNER, Z. gy.
43. Erdővég. FÜZES E. gy. 1965.
44. Sot. Vojvodjanskij Muzej (Novi Sad) fotótára.
45. Kukujevci. Vojvodjanskij Muzej (Novi Sad) fotótára.
46. Kuzmin. Vojvodjanskij Muzej (Novi Sad) fotótára.

47. Martinci. Vojvodjanskij Muzej (Novi Sad) fotótára.
48. Sremska Mitrovica. Vojvodjanskij Muzej (Novi Sad) fotótára.
49. Gibarac. Vojvodjanskij Muzej (Novi Sad) fotótára.
50. Budjanovci. Vojvodjanskij Muzej (Novi Sad) fotótára.
51. Nikinci. FÜZES E. gy. 1965.
52. Hrtkovci. FÜZES E. gy. 1965.
53. Čalma. FÜZES E. gy. 1965.
54. Grgujevci. FÜZES E. gy. 1965.
55. Ireg. FÜZES E. gy. 1965.
56. Zákányszék. MNA ECSEDY Cs. 1963.
57. Martonos. MNA FÜZES E. 1966.
58. Csantavér. MNA FÜZES E. 1966.
59. Topolya. MNA BORUS R. 1963.
60. Bácskertes. MNA FÜZES E. 1966.
61. Stapar. Vojvodjanskij Muzej (Novi Sad) fotótára.
62. Palánka. FÜZES E. gy. 1965.
63. Banoštor. Vojvodjanskij Muzej (Novi Sad) fotótára.
64. Piros. MNA FÜZES E. 1965.
65. Bedenik. FÜZES E. gy. 1965.
66. Velika Pisanica. FÜZES E. gy. 1965.
67. Đurđevac. VIDA KOVIĆ, M. 1939.
68. Tiszasas. MNA PÓCS É. 1961.
69. Okány. MNA DANKÓ I. 1963.
70. Kőtegyán. MNA DANKÓ I. 1963.
71. Békés. CSUKÁS I. gy. 1965.
72. Gyula. FÜZES E. gy. 1963.
73. Vadász. MNA.
74. Csorvás. MNA CSALOG Zs. 1966.
75. Hódmezővásárhely. ERDEI F. é.n. 156.; MNA TÁRKÁNY SZÜCS E. 1963.
76. Orosháza. NAGY GY. 1963. 97—100.
77. Nagykamarás. MNA HEGYI I. 1964.
78. Tótkomlós. Füzes-kérdőív KOPPÁNY J. 1962.
79. Pitvaros. TÁBORI GY. gy. 1965.
80. Kiszombor. KISS M. H. 1940. 129.
81. Makó. MNA KÓSA L. 1963.
82. Apátfalva. MNA KÓSA L. 1963.
83. Tiszahát. ERDÉSZ S. 1967.
84. Erdőhát. ERDÉSZ S. 1967; GILYÉN N. 1959; GILYÉN N. 1960.
85. Kémer. MNA.
86. Bogdánd. MNA.
87. Désháza. MNA.
88. Kraszna. MNA.
89. Domokos. MNA.
90. Magyarbóly. MNA.
91. Magyarbóly. MNA.
92. Kérő. MNA.
93. Kide. MNA.
94. Szék. MNA.
95. Feketelak. MNA.
96. Magyarszovát. MNA.

97. Váralmás. MNA.
98. Magyarvista. MNA.
99. Magyarvalkó. MNA.
100. Magyarléta. MNA.
101. Kövend. MNA.
102. Zselyk. MNA.
103. Szabéd. MNA.
104. Gernyeszeg. MNA.
105. Deményháza. MNA.
106. Sóvárad. MNA.
107. Lukafalva. MNA.
108. Nagykend. MNA.
109. Kisgalambfalva. MNA.
110. Magyarsáros. MNA.
111. Magyarózd. MNA.
112. Magyarpéterfalva. MNA.
113. Vajasd. MNA.
114. Csernakeresztúr. MNA.
115. Csikkozmás. MNA.
116. Kálnok. MNA.
117. Alsócsernáton. MNA.
118. Kovászna. MNA.
119. Gajcsána. MNA.
120. Nagyszalonta. MNA.
121. Tarnaméra. MNA FÜZES E. 1969.
122. Mindszent. MNA NAGY J. 1964.
123. Tizsasziget. MNA ANDRÁSFALVY B. 1963.
124. Magyarbánhegyes. MNA FERENCZI I. 1965.
125. Battonya. MNA FERENCZI I. 1965.
126. Mokcsakerész. MNA PALÁDI-KOVÁCS A. 1965.
127. Magyarpécska. MNA.
128. Vargyas. MNA.
129. Ploszkucén. MNA.
130. Szöllősgyula. MNA MORVAY J. 1969.
131. Békéssámson. MNA CSALOG Zs. 1966.
132. Felsőrekecsin. MNA.
133. Kót. MNA FÜZES E. 1965.
134. Pötréte. MNA TÖRÖK K. 1964.
135. Csóka. FÜZES E. gy. 1965.
136. Szaján. MNA FÜZES E. 1965.
137. Torontálvásárhely. FÜZES E. 1965.
138. Torontáltorda FÜZES E. 1965.
139. Hertelendyfalva. FÜZES E. 1965.
140. Ürményháza. FÜZES E. 1965.

Helységnevek mutatója

Rövidítések: A. = Ausztria, Cs. = Csehszlovákia, J. = Jugoszlávia, R. = Románia, SZU = Szovjetunió

- Abara — Oborin, Cs. 280, 286
Abaújdevecser 100, 272, 279, 285, 296
Acsád 282, 290
Aha — Horný Ohaj, Cs. 103, 283, 294, 300
Ákos — Aciș, R. 272, 289
Alpár 139, 278, 284, 295, 298
Alsócsernáton — Cernatu de Jos, R. 272, 282, 287, 302
Alsóőr — Unterwart, A. 275, 290
Alsószentmárton 154, 170—172, 267, 298, 300
Alsószőlők 18
Alsóvadász 100
Andrásfalva — Măneuți, R. 273, 282, 293
Apagy 97, 280, 289, 292, 297
Apátfalva 159, 180, 267, 299, 301
Apátistvánfalva 273, 275
Aranyosegerbegy — Vișoara, R. 199, 267
Ártánd 280
Aszaló 100, 285, 296
Áta 300
Atyha — Atia, R. 282, 289
- Bács — Bač, J. 156, 299
Bácsborsód 98, 291, 295, 299
Bácsfeketehegy — Feketić, J. 99, 292, 296
Bácskertes — Kupusina, J. 291, 295, 299, 301
Bagamér 280
Bágy — Bădeni, R. 272, 282, 287
Bajmok, J. 156, 299
Bajna 101, 274, 291, 294
Bakonytamási 103, 294
Baks 278, 292
Balatonkenese 294
Balázsfalva — Bălușești, R. 282, 289
Balmazújváros 275, 279, 286, 288, 292, 297—298
Bálványos 273, 277, 287, 290, 294
Bana 101, 283, 294
Banoštor, J. 301
- Barabásszeg 197, 267
Baracs 288
Baracska 156
Báránd 279
Baranyavár — Branjin Vrh, J. 298
Bárna 189, 267, 274, 278, 291, 300
Barslédec — Ladice, Cs. 103, 275, 277, 291, 294
Bátmonostor 299
Bátorkeszi — Vojnice, Cs. 103, 283, 289, 291, 294
Battonya 279, 286, 292, 297, 299, 302
Bátya 284
Becefa 273, 277, 291
Becske 274, 277, 284, 295
Becs völgye 300
Bedecs — Bedeci, R. 60
Bedenik, J. 301
Bejcgertyános 271, 273, 282
Békés 286, 297, 301
Békéscsaba 279
Békéssámson 285, 292, 298—299, 302
Belvárdgyula 176, 267, 300
Benge — Šumarina, J. 298
Béreg — Bački Breg, J. 156, 164, 298
Beregrákos — Ракошин, SZU 275, 280
Beremend 298
Berettyószentmárton 118, 297
Berettyóújfalva 286
Bernecebaráti 277, 291, 294
Berzence 276
Berzete — Brzotin, Cs. 278, 285, 292, 300
Besenyőtelek 100, 278, 285, 296
Bia 101, 288, 291, 294
Biharnagybajom 279
Birján 300
Bizovac, J. 177, 300
Bodony 278, 283
Bogdánd — Bogdand, R. 275, 280, 286, 301
Bogyán — Bodani, J. 156, 299

- Bogyiszló 274, 283, 288
 Boldogfa — Boldog, Cs. 101, 276, 294
 Bolman, J. 172
 Bolyk — Bol'kovce, Cs. 277, 283
 Böcs 100, 274, 279, 283, 285, 288, 296
 Bölön — Belin, R. 56
 Bős — Gabčíkovo, Cs. 77, 101, 266, 276, 290 294
 Budanovci, J. 301
 Buggy 100, 284, 295
 Bükkszék 296
- Cakó — Cakov, Cs. 103, 278, 285, 296
 Cegléd 99
 Ceridj, J. 157, 299
 Cigánd 272, 280, 297
 Cun 271, 277
- Čakovce, J. 157, 299—300
 Čalma, J. 301
- Csáb — Čebovce, Cs. 103, 284, 289, 295
 Csákánydoroszló 276
 Csákberény 287, 294
 Csantavér — Čantavir, J. 99, 292, 296, 299, 301
 Csány 100, 278, 284, 291, 295
 Császló 280
 Cséhfalva — Čehová, Cs. 276, 283, 290
 Csehi 18, 276, 282
 Csenger 280
 Cserkút 51, 265, 272, 274, 277
 Csernakeresztúr — Cristur, R. 32, 272, 281, 286, 293, 302
 Csertszegtomaj 18, 40, 273
 Csíkkozmás — Cosmeni, R. 282, 286, 302
 Csíkménaság — Armășeni, R. 26, 271, 282, 293
 Csíkszentdomokos — Sîndominic, R. 26, 271, 282
 Csitár 274, 277, 295
 Csóka — Čoka, J. 302
 Csoma 276
 Csonkahegyhát 300
 Csorna 276
 Csorvás 279, 288, 292, 301
 Csökmő 131, 133, 298
 Csurgónagymarton 23
- Dalj, J. 157, 299—300
 Dályok — Duboševica, J. 155, 164, 166, 298
 Damak 278, 285
 Darázs — Draž, J. 155, 164, 172, 298, 300
- Dárda — Darda, J. 155, 298
 Dávod 145, 291, 298
 Debrecen 37, 68, 71, 97, 280, 286, 297
 Decs 104, 284, 295
 Deménd — Demandice, Cs. 100, 112
 Deményháza — Dâmieni, R. 280, 289, 293, 302
 Dercen — Дришина, SZU 275, 280, 293
 Derecske 279
 Désakna — Ocna-Dej, R. 280, 289
 Désháza — Deja, R. 272, 274, 280, 286, 301
 Dévaványa 279, 288, 292
 Diósjenő 100
 Diósvizsló 18
 Ditró — Ditrău, R. 282, 293
 Doboz 179—180, 183, 267, 279, 286, 288
 Domaháza 274, 278, 288, 296, 300
 Domokos — Dâmăcușeni, R. 272, 275, 280, 287, 301
 Dongó — Dîngău, R. 60
 Doroszló — Doroslovo, J. 291, 299
 Drávagárdony 23, 271, 274, 277, 290
 Drávakeresztúr 154
 Drávapalkonya 32, 271—272
 Drávaszentes 23, 271, 277, 287
 Drávaszerdahely 271
 Dudar 277, 283
 Dunafalva 145—147, 152, 154, 266, 298, 300
 Dunakiliti 271, 276, 282
 Dunapataj 87, 266, 274, 284, 288, 291, 295
 Dunapentele 103, 294
 Dunaremete 276
 Dunaszekcső 142, 145, 154, 266, 298, 300
 Đurđevac, J. 177, 301
- Ebesfalva — Dumbrăveni, R. 105
 Ecseg 100, 274, 277, 295, 300
 Eger 105
 Egerszalók 278
 Egri — Agriș, R. 281, 289, 293
 Ekel — Okoličná na Ostrove, Cs. 101, 283, 290, 294
 Erdőhorváti 26, 271, 275, 279, 286
 Erdőkövesd 100, 274, 278, 284, 291, 296, 300
 Erdővég — Erdevik, J. 300
 Érsekújvár — Nové Zámky, Cs. 105
 Érsekvadkert 100, 274, 277, 284, 295
 Érszöllős — Pățal, R. 281, 289
 Értarcsa — Târcea, R. 97, 281, 297
 Esztelnek — Estelnic, R. 272, 275, 282, 289, 293
 Etes 277

- Fábiánsebestyén 278, 285
 Farnos 284, 288, 295
 Fazekasvarsánd — Virşand, R. 275, 281, 286
 Feketelak — Lacu, R. 272, 282, 301
 Feketedrethem — Tritenii de Sus, R. 32, 265, 273
 Felsőnyék 103, 277, 294
 Felsőőr — Oberwart, A. 51, 275
 Felsőrekecsin — Fundu-Răcăciuni, R. 273, 275, 282, 287, 302
 Felsőszentmárton 154
 Felsőszőlő 16, 265, 311
 Felsőtárkány 274, 278, 285, 288
 Firtosváralja — Firtuşu, R. 60
 Fogaras — Făgăraş, 105
 Fony 279, 286
 Fót 284, 288
 Földes 275, 279, 286, 288
 Fülesd 192, 267
 Furta 32, 272, 275, 279, 286
 Füzérkajata 40, 265
 Füzegyarmat 279, 286
- Gajcsána — Găiceana, R. 26, 271, 282, 302
 Galgamácsa 99, 288, 291, 295
 Garabonc 273, 276, 290
 Gencsapáti 275
 Gernyeszeg — Gorneşti, R. 281, 293, 302
 Geszt 280, 286
 Gibarac, J. 301
 Gödörháza 18
 Gölle 273, 277, 287, 290
 Göncruszka 279
 Gradişte, J. 157, 271, 299
 Grugjevci, J. 301
- Gyalu — Gilău, R. 36, 63, 186
 Gyanta — Ghinta, R. 281, 289
 Gyarmat 103, 294
 Gyepükaján 26, 271, 283, 287, 290
 Gyergyócsomafalva — Ciumani, R. 282, 293
 Gyergyótölgyes — Thulgeş, R. 282, 287, 293
 Gyimesközélpók — Lunca de Jos, R. 282
 Gyoma 98, 272, 279, 292, 297
 Gyöngyös 105
 Gyöngyöspata 278, 284, 295
 Györe 291
 Györgyfalva — Gheorgheni, R. 281, 287
 Gyula 186, 301
 Gyulaj 277, 287, 291, 300
- Hagymás — Hăşmaş, R. 59
 Hajdúböszörmény 96, 134, 280, 297—298
 Hajdúdorog 279
 Hajdúhadház 297
 Hajdúnánás 96, 279, 286, 297
 Hajdúsámson 54, 265
 Hajdúszoboszló 96, 134, 286, 297—298
 Hajdúszóvát 96, 116, 266
 Halmágy — Hălmeag, R. 32, 272, 282
 Hánta 101, 283, 287, 290, 294
 Haraszi — Hrastin, J. 300
 Hegyháthodász 273, 276
 Hejőpapi 100, 285, 288, 296
 Hercegszántó 145—146, 148—149, 154, 156, 161, 164—165, 266—267, 298
 Heréd 100, 278, 284, 288, 295
 Hernádszurdok 279, 285
 Hertelendyfalva — Vojlovica, J. 183, 267, 286, 292, 302
 Hidaskürt — Mostová, Cs. 103, 283, 290, 294
 Hirics 277
 Hódmezővásárhely 90, 138, 159, 185, 187, 278, 288, 292, 296—297, 299, 301
 Hódos — Hodoşa, R. 281, 289
 Hollókő 42, 274, 295
 Homokmégy 274, 284, 288, 291
 Hontfüzegyarmat — Hontianska Vrbica, Cs. 103, 275, 283, 291, 294
 Horpács 68
 Hrtkovci, J. 178, 301
- Ibrány 97, 272, 275, 280, 286, 297
 Igrici 279
 Illocska 300
 Ilok, J. 164
 Inaktelke — Inucu, R. 266, 273
 Ipolyszakállas 100
 Ipolytölgyes 100, 274, 283, 287, 291, 294
 Ireg, J. 301
 Iriny — Irina, R. 272, 281, 289, 293
 Istenmezeje 278, 296
 Istensegíts — Tíbeni, R. 271, 282, 293
 Izsák 98, 274, 284, 288, 291, 295
 Izsép — Topolje, J. 155, 164, 166, 298
- Jankovce, J. 157, 299—300
 Jászalsószentgyörgy 278, 285
 Jászdóza 278, 284, 295
 Jászkisér 20, 81, 265—266, 278, 285
 Józsefszállás — Jebel, R. 286, 293, 299

- Kajdacs 103—104, 271, 282, 287, 291, 294
 Káld 79, 266
 Kálmánca 276, 283, 290
 Kálnok — Cilnic, R. 272, 275, 282, 287, 293, 302
 Kaposkeresztúr 273, 277, 290
 Kapuvár 276
 Karancseszi 100, 277, 291, 295, 300
 Karcag 65, 97—98, 134, 136, 139, 266, 279, 288, 292,
 297—298
 Karcsa 286
 Kardoskút 136
 Kásád 154, 170, 172, 175, 267, 298, 300
 Kászónimpér — Imper, R. 282, 293
 Katafa 78, 266, 276
 Kátoly 300
 Kecskemét 99, 118, 295
 Kék 97, 275, 280, 286, 289, 297
 Kémer — Camăr, R. 281, 289, 301
 Kémes 25, 265
 Kenéz 282, 290
 Kenyeri 276, 290
 Kérő — Baița, R. 272, 275, 282, 301
 Kéthely 272—273, 276, 283, 290
 Kide — Chidea, R. 281, 289, 301
 Kisbarcsa — Bîrcea-Mica, R. 281, 286, 293
 Kisbégény — M. Бехан, SZU 273
 Kisgalambfalva — Porumbenii Mici, R. 282, 287,
 302
 Kisgyőr 285
 Kishegyes — Mali Iđos, J. 99, 292, 296, 299
 Kiskapus — Copșa Mica, R. 281, 287
 Kiskőszeg — Batina, J. 298
 Kiskunfélegyháza 98, 137, 139, 266, 274, 278, 284,
 291, 295, 298
 Kiskunhalas 18, 33, 98, 272, 274, 278, 288, 292, 295,
 299
 Kiskunmajsa 274, 278, 284, 288, 296
 Kisoroszi 274, 295
 Kisterenye 295
 Kisújszállás 98, 138—139, 279, 285, 296, 298
 Kisvaszar 277
 Kiszombor 159, 301
 Kocs 101, 294
 Kocsord 52, 265, 280, 289
 Kokad 280
 Koltó — Coltău, R. 272, 287
 Komána — Comana de Sus, R. 63
 Komjáti 274, 278, 285, 288
 Komlóska 26
 Kóny 101, 276, 283, 287, 294
 Konyár 280
 Kopács — Kopačevo, J. 155, 277, 298
 Koppányszántó 273, 277, 290
 Kőrögy — Korodj, J. 177, 267, 272, 277, 284, 300
 Kosd 100, 284, 291, 295
 Kót — Kot, J. 273, 276, 302
 Kovácsszénája 273, 277, 291
 Kovászna — Covasna, R. 26, 34, 265, 271—272,
 287, 293, 302
 Köcsk 276, 283, 290
 Kőhidgyarmat — Kammenný Most, Cs. 103, 274,
 289, 294
 Kökény 174, 267, 300
 Kölked 154, 274, 277, 284
 Körösnagyharsány 280, 286, 289, 293, 297
 Köröstarcsa 98, 279, 285, 288, 297
 Köröstárkány — Târcaia, R. 275, 281
 Kőszeg 15—16, 265
 Kőszegremete — Remetea-Oașului, R. 281, 289
 Kötegyán 80, 183, 279, 286, 288, 301
 Kövend — Plaești, R. 281, 302
 Köveskál 273, 276, 283
 Kraszna — Crasna, R. 275, 281, 286, 301
 Krizba — Crizbav, R. 275, 293
 Kukujevci, J. 300
 Kunhegyes 279, 285, 288, 296
 Kunszentmiklós 98, 284, 291, 295
 Kustánszeg 198, 267, 273, 276, 282, 300
 Kutas 276, 290
 Kuzmin, J. 300
 Láca 280, 289, 297
 Ladánybene 100, 284, 288, 295
 Lakócsa 154
 Laskó — Lug, J. 154, 277, 298
 Lébény 283, 294
 Lelesz — Leles, Cs. 275, 280, 286
 Lészped — Lespezi, R. 26, 271, 282
 Léva — Levice, Cs. 106
 Lévárt — Strelnica, Cs. 278, 284
 Lipót 276, 283
 Lónya 280, 289
 Lothárd 300
 Lozsád — Jeledinți, R. 281, 287, 289
 Lőcs — Luč, J. 155, 298
 Lukafalva — Gheorge Doja, R. 281, 287, 302
 Maconka 100, 274, 278, 284, 288, 291, 295, 300
 Madocsa 283, 288, 291
 Magosliget 280, 289, 293

- Magyarbánhegyes 179, 181, 267, 285, 292, 299, 302
 Magyarbőd — Bidovce, Cs. 279, 289, 292
 Magyarcsanád 182, 267
 Magyardécse — Cireșoia, R. 281, 287, 301
 Magyargéres — Ghirișa, R. 272, 281, 289
 Magyarittebe — Novi Ittebej, J. 292
 Magyarlapád — Lopadea Noua, R. 281
 Magyarléta — Litenii de Sus, R. 281, 302
 Magyarnemegye — Nimigea de Jos, R. 272, 281, 293, 301
 Magyaró — Măgheruș, R. 272, 281
 Magyarózd — Ozd, R. 272, 281, 287, 302
 Magyarpécska — Rovine, R. 292, 297, 299, 302
 Magyarpéterfalva — Petrișat, R. 281, 287, 289, 302
 Magyarsarlós 300
 Magyarsáros — Delenii, R. 272, 275, 281, 302
 Magyarszentmárton — Sînmartinu Maghiar, R. 286, 292, 299
 Magyarszovát — Suatu, R. 272, 281, 301
 Magyarvalkó — Văleni, R. 272, 281, 302
 Magyarvista — Viștea, R. 281, 302
 Majlátfalva — Mailat, R. 292, 299
 Makád 274, 277, 288, 291
 Makkosjánosi — Ивановка, SZU 33, 265, 273
 Makó 159, 288, 292, 296, 299, 301
 Máriaújfalu 31, 265, 271
 Marince, J. 157, 299
 Márok — Gajić, J. 34, 155, 164, 172, 265, 298, 300
 Martinci, J. 301
 Martonfa 18
 Martonos — Martonoș, J. 99, 292, 296, 299, 301
 Martos — Martovce, Cs. 283, 289—290
 Mecenzéf — Medzev, Cs. 112
 Megyaszó 297
 Méhtelek 192, 267
 Méra — Mera, R. 55, 265
 Meszes 274, 278, 285, 288
 Mezőkövesd 100, 274, 282, 285, 296
 Mezősas 52, 97, 265, 297
 Mezőtúr 279, 285, 296
 Mihályi 276
 Mikebuda 284, 291, 295
 Mikekarácsonyfa 273, 276, 290
 Mikófalva 272, 278, 285
 Milej 196, 267
 Mindszent 99, 285, 288, 292, 296, 298, 302
 Miszla 103, 274, 283, 291, 294
 Mohács 143—145, 147—151, 153—154, 161, 164, 166, 170, 172, 266, 298, 300
 Mohol — Mol, J. 99, 292, 296
 Mokcsakerész — Křižovska Lieskova, Cs. 280, 286, 302
 Monor 99, 108, 266, 295
 Monostorszeg — Bački Monoštor, J. 156, 164, 298
 Nádasd 276
 Nádudvar 134, 279, 286, 296, 298
 Nagybajcs 287
 Nagybalog — Vel'ký Blh, Cs. 274, 278, 284
 Nagybánhegyes 285
 Nagybaracska 145, 299
 Nagybégeny — Великая Бегань, SZU 200, 267
 Nagycétény — Vel'ký Cetín, Cs. 103, 275, 283, 294
 Nagygejőc — Великие Гейсбцы, SZU 280, 286, 293
 Nagygeresd 276, 282
 Nagyhalász 97, 280, 297
 Nagyida — Vel'ka Ida, Cs. 274, 279, 285, 289, 292
 Nagyiván 132, 266, 298
 Nagykamarás 98, 137, 279, 286, 297—298, 301
 Nagykend — Chendul Mare, R. 282, 302
 Nagykozár 154, 298, 300
 Nagyölked 273, 275, 290
 Nagykőrös 99, 284, 295
 Nagyléta 280
 Nagylóc 100, 274, 277, 288, 291, 295
 Nagymoha — Grinari, R. 272, 282, 289
 Nagypáli 276, 290
 Nagyszalonta — Salonta, R. 97, 136, 281, 286, 289, 293, 297—298, 302
 Nemesborzova 272, 280, 289, 293
 Nemesgörzsöny 276, 283, 287, 290
 Nemeshetés 273, 276, 287, 290
 Nemesvita 273, 283, 287, 290
 Németsi 23, 169—170, 267, 300
 Neszmély 101, 294
 Nikinci, J. 301
 Nógrádsáp 284
 Nyírbátor 280, 286
 Nyírbétek 280, 289, 293, 297
 Nyíregyháza 97, 280
 Nyírgyulaj 97, 280, 289, 297
 Nyíri 274, 279, 288, 292
 Nyírlövő 97, 280, 293, 297
 Nyírmártonfalva 280, 289, 292
 Nyírmihálydi 97, 280, 289, 297
 Nyúl 101, 273, 276, 283, 287, 290, 294
 Ócsárd 277, 283, 291
 Okány 98, 137, 279, 286, 297, 301
 Okorág 271, 277
 Olcsva 280

- Olthévíz — Hoghiz, R. 272
 Omor, J. 293, 299
 Ond 279, 286
 Ónod 106
 Ordacsehi 273, 276, 283, 290
 Orfű 18, 48, 265
 Orosháza 77, 90, 98, 113, 130, 136, 159, 266, 279,
 285, 288, 292, 297—299, 301
 Oroszhegy — Dealu, R. 60
 Oroszi 18—19, 265, 272, 283, 287, 290
 Osztopán 273, 276, 290
 Otok, J. 157, 177, 299—300
 Óvár — Olovár, Cs. 277, 284, 291
- Öcsöd 278, 285, 296
 Órhalom 100, 295
 Örményes — Ormeniș, R. 36, 63
 Őrszentmiklós 100, 278, 295
 Őrvénd — Urvind, R. 275, 281
 Ősagárd 295
- Pacsér — Pačir, J. 99, 139, 284, 292, 295, 297, 299
 Palánka — Bačka Palanka, J. 301
 Palást — Pláštovce, Cs. 103, 277, 283, 291, 294
 Pálfalva — Păuleni, R. 60
 Pányok 274, 279, 286
 Panyola 280, 293
 Papkeszi 103
 Parasznya 26, 271, 285
 Pat 273, 276
 Patosfa 277
 Páty 40, 101, 274, 294
 Pécsudvard 300
 Penyige 273
 Perbál 101, 294
 Perezsteg 18, 101, 273, 275, 282, 290, 294
 Petárda — B. Petrovo Selo, J. 155, 298
 Peterd 104, 277, 291
 Pilismarót 274, 277, 283
 Piros — Rumenka, J. 99, 139, 284, 292, 296, 298—
 299, 301
 Pitvaros 301
 Plavna, J. 299
 Ploszkucén — Ploșcuțeni, R. 33, 273, 287, 293, 302
 Pódafa — Kúttníky, Cs. 101, 276, 283, 294
 Pogány 300
 Pogányszentpéter 23
 Polgár 134, 279, 285, 288, 292, 296, 298
 Porumbák — Porumbac, R. 36
 Potony 154
- Potyond 276, 283, 287, 290
 Pozsonypüspöki — Podunajské Biskupice, Cs. 101,
 276, 282, 290, 294
 Pötréte 276, 287, 302
 Privlaka, J. 157, 299—300
 Pusztafalu 42
 Pusztasomorja 101, 276, 294
 Püspökladány 96, 296
- Rábapaty 276, 287, 290
 Rábcakapi 18, 101, 276, 294
 Rákospalota 99, 295
 Ramocsaháza 97, 297
 Réty — Reci, R. 272, 282, 293
 Rév — Vadu Crișului, R. 275, 281, 286
 Révfalu 154
 Rigyác 273, 276, 290
 Rimaszaluzsány — Rimavské Zalužany, Cs. 58
 Rinyaszentkirály 23, 271, 273
 Rohod 280, 289, 293, 297
 Romonya 154, 274, 277, 291, 299
- Ság — Șag, R. 293
 Salánk — Шаланки, SZU 280
 Sándorfalva 278, 288, 292, 296
 Sáp 279
 Sáránd 280
 Sárosd 283, 291
 Sárospatak 64, 101, 105—106, 186, 297
 Sárretudvari 279
 Sárszentmiklós 103, 291, 294
 Sárvár 17, 265
 Semeljci, J. 300
 Sepse — Kotlina, J. 274, 284, 300
 Serke — Širkovce, Cs. 105
 Siklód — Șiclod, R. 60
 Siklósnagyfalva 271, 277, 291
 Sióagárd 104, 283
 Slakovce, J. 157, 299—300
 Soltvadkert 274, 284, 291, 295
 Som 277, 290
 Somberek 154—155, 175, 266—267, 298, 300
 Somogyacs 273, 277
 Somogyudvarhely 23, 271, 276, 290
 Sopron 124
 Sósvertike 25, 265, 271, 274, 283, 287
 Sot, J. 300
 Sótorny 17, 265
 Sóvárad — Sărata, R. 60, 281, 302
 Sövényháza 137, 298

- Sremska Mitrovica, J. 301
 Stapar, J. 301
 Surd 276
 Sükösd 284
- Szabadszállás 98, 278, 284, 288, 291, 295
 Szabéd — Säbed, R. 281, 287, 302
 Szabófalva — Säbăoani, R. 273, 282, 289, 293
 Szádelő — Zádielské Dvorniky, Cs. 274, 278, 285, 289, 292
 Szaján — Sajan, J. 98, 292, 296, 302
 Szakadát — Săcădate, R. 31, 265, 272, 281, 289
 Szakmár 32, 265, 272
 Szakony 273, 275, 282
 Szalafő 194—195, 267, 271, 273, 276, 282, 300
 Szalánc — Slanec, Cs. 58
 Szalánta 174, 267, 300
 Szank 278, 284, 296
 Szank-Móricgát 284, 291, 296
 Szarvas 98, 279, 297
 Szászfa 278, 285, 288, 292, 296
 Szebény 154, 176, 267, 287, 291, 299—300
 Szeghalom 98, 297
 Szegvár 98, 131—133, 266, 296, 298
 Szék — Sic, R. 272, 281, 293, 301
 Székelyvarság — Virşag, R. 50, 60, 265
 Székelyderzs — Dirjiu, R. 56
 Székelykeve — Skorenovac, J. 272, 293
 Szemely 104, 171—172, 267, 300
 Szend 283, 290, 294
 Szentborbás 154
 Szentegyházsfalu — Vlăhița, R. 282, 293
 Szentes 18, 278
 Szentgál 81, 266, 273, 277, 283, 290
 Szentgyörgyvölgy 273, 276, 290, 300
 Szentistván 100, 296
 Szentkirályszabadja 283, 290
 Szentlászló — Laslovo, J. 300
 Szentlőrinc-káta 284
 Szentmárton-káta 295
 Szentpéterszeg 116—118, 266
 Szeremle 274, 284, 300
 Szerencs 63, 105
 Szigetszentmiklós 272, 274, 288
 Szilvásszentmárton 273, 277, 287
 Szonta — Sonta, J. 156, 164, 299
 Szováta — Sovata, R. 60
 Szögliget 274, 278, 285
 Szöllősgyula — Юлиъци, SZU 275, 280, 286, 293, 302
 Szuhogy 26, 271, 285
- Tác 103, 283, 287, 291, 294
 Tállya 105
 Tardoskedd — Tvrdošovce, Cs. 103, 283, 290, 294
 Tarnaméra 278, 285, 291, 301
 Tarpa 280
 Tataháza 98, 292, 295, 299
 Tatros — Tîrgu Trotuş, R. 275, 282, 287, 293
 Temerin, J. 99, 292, 296
 Temesrékas — Recaş, R. 293, 299
 Tibolddaróc 101, 279, 285, 296
 Tihany 42, 124, 265, 273, 277, 283
 Tinnye 291, 294
 Tiszacsécse 275, 280, 286, 293
 Tiszacsege 26, 271, 279, 285, 288, 292, 296
 Tiszadorogma 279, 288, 296
 Tiszaeszlár 97, 272, 275, 279, 286, 297
 Tiszafüred 279, 285, 296
 Tiszaigaz 50, 98, 265, 279, 296
 Tiszakécske 285, 295
 Tiszalök—Rázompusztá 122
 Tiszanána 272, 278, 285
 Tiszaroff 98, 296
 Tiszapüspöki 98, 278, 285, 296
 Tiszasas 285, 296, 301
 Tiszasüly 98, 278, 285, 296
 Tiszasziget 278, 292, 296, 299, 302
 Tompa 98, 292, 296
 Topolya — Bačka Topola, J. 99, 284, 292, 296, 299, 301
 Tordinci, J. 172, 300
 Torjanc — Torjanci, J. 155, 172
 Torniszentmiklós 273, 276
 Torockó — Rimetea, R. 32, 281
 Torontáltorda — Torda, J. 181, 267, 292, 302
 Torontálvásárhely — Debeljača, J. 292, 301
 Tóti — Tăuteu, R. 281, 289
 Tótkomlós 49, 182, 265, 267, 301
 Törtel 100, 284, 295
 Trizs 278, 285, 292
 Túrsvándi 273
 Túrkeve 68, 98, 279, 285, 297
 Túrricse 191, 267
 Tyukod 272, 280
- Újfehértó 97, 280, 289, 292, 297
 Újszentes — Dumbrăvița, R. 286, 297
 Újtikos 279
 Uppony 274, 292, 300
 Uri 284, 288, 295
 Uszód 277, 284, 288

- Üllő 284, 288
 Ūrményháza — Jermenovci, J. 293, 302
- Vadász — Vinători, R. 281, 286, 289, 301
 Vága — Váhovce, CS. 277, 283
 Vágás — Täetura, R. 282
 Vágfarkasd — Vlčany, Cs. 289—290
 Vaja 280
 Vajasd — Oiejdea, R. 281, 293, 302
 Vajdáska 26, 271—272, 275, 280, 286, 292
 Vál 274, 283, 287, 294
 Valpovo, J. 177, 300
 Vanyola 26, 103, 271, 273, 276, 283, 294
 Váralmás — Almašul, R. 272, 275, 281, 301
 Varbó 285
 Várdaróc — Vardarac, J. 155, 274, 277, 284, 298
 Varga 277, 290
 Vargyas — Virghiş, R. 272, 282, 302
 Várong 90
 Várpalota 68
 Vasvár 276, 282
 Vaszar 103
 Végvár — Tormac, R. 286, 293, 299
 Vejszka — Vejska, J. 299
 Velem 18, 273, 275, 282, 290, 300
 Velika Pisanica, J. 301
 Verpelét 100, 274, 278, 285, 296
 Versend 172, 300
- Vezensy 98, 274, 278, 285, 288, 292, 295
 Vilonya 103, 283, 294
 Vinkovce, J. 157
 Visa — Viša, R. 200, 267
 Visk — Вишково, SZU 280, 289, 293
 Visonta 100, 278, 284, 295
 Viss 275, 280, 286, 289, 297
 Vitnyéd 271, 290
 Vizlendva — Sveti Jurij, J. 197, 267
 Vörösmart — Zmajevac, J. 155, 298
 Vukovar, J. 157
- Zádor 26
 Zagyvarékas 98, 278, 285, 295
 Zákányszék 288, 301
 Zalakoppány 276, 290
 Zálka — Zaka, R. 59
 Zengővárkony 18, 273, 277
 Zétény — Zatín, Cs. 272, 275, 280, 286
 Zombor — Sombor, J. 299
- Zsadány 97, 286, 297
 Zsámbok 99, 278, 288, 295
 Zseliz — Želiezovce, Cs. 103, 283, 297
 Zselyk — Jeica, R. 282, 287, 302
 Zsére — Žirony, Cs. 103, 277, 283, 291, 294
 Zsitvabesenyő — Bešenov, Cs. 103, 289, 291, 294
 Zsurk 280, 289

Inhalt

Einleitung	9
Getreidespeicherung innerhalb des Wohnhauses	13
Vorratsbehälter für Getreide	13
Aus Stroh geflochtene Gefäße	14
Verbreitung, Material und Form	15
Die Vergangenheit der aus Stroh geflochtenen Gefäße	19
Ausgehöhlte Baumstämme für Getreide	22
Verbreitung	23
Die Termini und deren Zeugnisse	27
Getreidespeicher aus Baumstämmen in Europa	28
Der Getreidekorb	29
Form, Herstellung, Name und Verbreitung	29
Die Vergangenheit der Getreidekörbe	35
Die sprachgeschichtlichen Zeugnisse	36
Die Getreidekörbe in Europa	38
Weinfässer für Getreide	39
Typen und Benutzung	39
Verbreitung	40
Die Getreidetruhe	43
Herstellung der gezimmerten Truhe, Typen und Verbreitungsgebiet	44
Zentren der Truhenherstellung	56
Namen der gezimmerten Truhe	60
Vergangenheit der gezimmerten Truhe	61
Die gezimmerte Getreidetruhe in Europa	72
Herstellung, Form, Verbreitung und Namen der Weichholztruhe ..	75
Eingebauter Getreidespeicher mit Fächern	79
Herstellung und Aufbau	79
Verbreitung	82
Namen und Zeugnisse	84
Sonstige Aufbewahrungsformen innerhalb des Wohnhauses	85
Der Getreidesack	86
Getreidespeicherung auf dem Dachboden des Hauses	89

Gebäude zur Getreidespeicherung	93
Ausschließlich zur Getreidespeicherung dienende Gebäude	93
Korngruben	93
Die Verwendung der Korngruben in den Bauernwirtschaften im 18—20. Jahrhundert	96
Korngruben im 16—17. Jahrhundert	105
Die landwirtschaftliche Fachliteratur des 18—19. Jahrhunderts über die Korngruben	106
Form und Namen der Gruben	108
Lage der Gruben	111
Herstellung und Benutzung der Gruben	112
Der Boden der Gruben	117
Die früheste Verwendung der Gruben bei den ungarischen Sprach- gruppen	119
Korngruben im Mittelalter	122
Probleme der Verbreitung im 18. und 19. Jahrhundert	124
Zusammenhänge zwischen dem Gebrauch der Gruben und den Wirt- schaftssystemen	125
Die sprachgeschichtlichen Zeugnisse	128
Schoberförmige Getreidespeicher	130
Verbreitung	133
Vergangenheit	138
Kornspeicher auf Kufen	140
Form, Herstellung und Benutzung	141
Verbreitungsgebiet	154
Bewegung der Kornspeicher	160
Gebäude auf Kufen in Europa	162
Der Ursprung der Kornspeicher auf Kufen	162
Kornspeicher mit Balkengerüst	168
Die Kornspeicher im Komitat Baranya und in Slawonien	168
Kornspeichergebäude im Süd-Alföld	178
Vergangenheit der Kornspeicher im Komitat Baranya, in Slawonien und im Süd-Alföld	184
Die oberungarischen Kornspeicher	189
Kornspeicher an der oberen Theiß	190
Mehrzweckspeicher	193
Die westungarischen Kornspeicher (kástu)	193
Die transsylvanischen Kornspeicher	198
Die europäischen Parallelen der Mehrzweckspeicher	201
Die Vergangenheit der Mehrzweckspeicher	209
Die ökonomischen und gesellschaftlichen Faktoren der Getreidespeicherung	215
Die Zusammenhänge zwischen Produktion und Speicherung	216

Intensität der Produktion und des Konsums	219
Die bestimmenden Faktoren der Getreidespeicherung im 19. Jahrhundert	222
Zusammenfassung	229
Abkürzungen	235
Literatur	239
Verzeichnis der Abbildungen	265
Verzeichnis der Karten	269
Quellenverzeichnis der Karten	271
Verzeichnis der Orte	303

Die Getreideaufbewahrung in den ungarischen Bauernwirtschaften

(Zusammenfassung)

Das Bedürfnis des Menschen, die verschiedenen Nahrungsmittel anzuhäufen und zu speichern, ist nahezu so alt, wie die Menschheit selbst. Die Ergebnisse der Altertumsforschung zeigen das Bestreben des Menschen, die der Natur abgerungenen Güter, wegen der Launenhaftigkeit der Natur, für kürzere oder längere Zeit zu speichern. Die Bedeutung der Speicherung wuchs, als der Mensch begann, die Nahrungsmittel, besonders das Getreide, unter Ausnutzung seiner Arbeitskraft der Natur abzurufen. Die Zivilisationen des Altertums erkannten früh die Bedeutung der Speicherung, deren Lösung das Schicksal ganzer Völker und Reiche entscheiden konnte. Die Getreidespeicherung war auch in den Bauerngesellschaften außerordentlich wichtig, denn das Getreide war nicht nur die Basis der Ernährung, sondern diente jahrhundertlang als Grundlage der Natural-, später der Geldsteuer. Es ist kein Zufall, daß unter den Hauptfaktoren der Aufschwungs- und Niedergangserscheinungen in der Geschichte der europäischen Landwirtschaft seit dem frühen Mittelalter immer die Probleme der Getreideproduktion und des Getreideabsatzes zu finden sind. In der Folge der industriellen Revolution — vor allem in Mittel- und Osteuropa — sicherte die Steigerung der Getreideproduktion die Warenbasis, auf der basierend die auf Warenproduktion eingerichteten Bauernwirtschaften entstanden.

Der Autor hat sich in diesem Buch zum Ziel gesetzt, all die Gebäude und Gefäße zu systematisieren, zu analysieren und zu werten, die in den Bauernwirtschaften des ungarischen Sprachgebietes — im weiteren Sinne des Karpatenbeckens — zur dauerhaften Speicherung des gedroschenen Getreides dienten. Es war die Absicht des Autors, die historischen Schichten der Speicherungsmodalitäten festzustellen und Ursprung, Vergangenheit und Verbreitung der einzelnen Aufbewahrungsformen zu klären. Er betrachtete es als seine Aufgabe, die historischen, ökonomischen, gesellschaftlichen und ethnographischen Faktoren, die die Verbreitung, das Weiterleben und das Verschwinden der Aufbewahrungsformen in einer Gegend erklären, zu untersuchen. Schließlich setzte er sich zum Ziel, die Gesetzmäßigkeiten aufzuzeigen, die die Analyse der Aufbewahrungsarten zwar darlegte, die aber auch geeignet sind, den historischen Wandel der materiellen Kultur des ungarischen Bauerntums zu beleuchten.

Diese Monographie stützt sich in erster Linie auf ethnographisches Material. Der Autor benutzte Angaben der ungarischen und europäischen ethnographischen Literatur, die sich auf dieses Thema bezogen, Material der ethnographischen Archive und Museen, eigene Sammlungen und Angaben der ethnographischen und philologischen Quellenpublikationen. Bei der Ausarbeitung wurden im Interesse der historischen Vertiefung das historische Material, das die archäologische, agrarhistorische und sprachgeschichtliche Forschung zutage förderte und veröffentlichte, ferner Landschaftsbeschreibungen, geographische und statistische Arbeiten, Reisebeschreibungen des 18. und 19. Jahrhunderts und zeitgenössische Wörterbücher gesammelt. Die Materialsammlung und die Bearbeitung der Fachliteratur wurde vom Autor gegen Ende des Jahres 1977 abgeschlossen.

Im Verlaufe der Ausarbeitung analysiert der Autor die traditionelle Praxis der Speicherung des gedroschenen Getreides in logischer Reihenfolge. Die Aufbewahrungsformen und die Ausarbeitungsphasen lassen sich anhand des Inhaltsverzeichnisses verfolgen; über die Aufbewahrungsarten orientieren die Karten und Abbildungen. Das letzte Kapitel des Buches analysiert und wertet die historischen, ökonomischen und gesellschaftlichen Faktoren, die die Haupttendenzen der Entwicklung der Getreideaufbewahrung in den ungarischen Bauernwirtschaften bestimmten.

In dem Kapitel: „*Die Getreidespeicherung innerhalb des Wohnhauses*“ stellt der Autor auf Grund der Analyse der Aufbewahrungsarten fest, daß unter den Gefäßen die Verbreitung und Bedeutung der *aus Stroh geflochtenen Vorratsbehälter, der ausgehöhlten Baumstämme für Getreide, der Getreidekörbe und der Weinfässer für Getreide* in den Bauernwirtschaften geringer war; sie wurden eher als Zusatzspeicher verwendet. Der wichtigste Vorratsbehälter dieser Gruppe war im 19. Jahrhundert die *Getreidetruhe*, die in einem großen Teil des Sprachgebietes benutzt wurde und mancherorts der einzige Getreidespeicher war. Die gezimmerte Truhe, die auf ungarisch mit den Namen *szuszék* und *hombár* bezeichnet wurde, fand im 14—15. Jahrhundert im ungarischen Sprachgebiet Verbreitung; sie stand im allgemeinen in der Kammer oder in der Diele des Hauses und diente jahrhundertlang zur Aufbewahrung von Getreide. Die Weichholztruhe fand gegen Ende des 19. Jahrhunderts, zur Zeit der Getreidekonjunktur Verbreitung. Zur gleichen Zeit tauchte der in die Kammer eingebaute *Getreidespeicher mit Fächern* in den Bauernwirtschaften auf, vor allem in den Gebieten, wo das Getreide früher in Gruben aufbewahrt wurde. Der eingebaute Getreidespeicher (ung. Name: *hombár, szuszék*) bot die Möglichkeit zur Trennung des Getreides, das für verschiedene Zwecke bestimmt war. Der *Getreidesack* war hauptsächlich beim Transport von Getreide von Bedeutung, und nur in kleineren Bauernwirtschaften wurde er zur Speicherung von Getreide genutzt. Seit dem letzten Drittel des 19. Jahrhunderts speicherte man mehrerorts auch *auf dem Dachboden des Hauses*, auf einen Haufen geschüttet, das Getreide. Diese Methode fand Verbreitung, als das Problem der Rauchableitung gelöst wurde, und man feste Decken zu bauen begann.

In dem Kapitel: „*Gebäude zur Getreidespeicherung*“ beschäftigt sich der Autor zunächst mit der *Korngrube*. Er stellt fest, daß die Grube in erster Linie in den ebeneren Gegenden des Sprachgebietes seit dem 10. Jahrhundert gebräuchlich war. Hinsichtlich der beiden Formtypen war die birnenförmige Korngrube häufiger. Ihre Beliebtheit zeigt die Tatsache, daß die landwirtschaftliche Fachliteratur des 18. und 19. Jahrhunderts die Grube als beste und billigste Aufbewahrungsform in Bauernwirtschaften und auch in Großgrundbesitzen empfahl (ung. Name: *verem*). Im allgemeinen wurde sie auf dem Hof oder vor dem Haus, auf der Straße, seltener in Gruppen am Dorfrand gegraben. Der Autor stellt fest, daß die ungarischen Stämme die Korngrube im 7—8. Jahrhundert in der südrussischen Steppe kennenlernten und diese ins Karpatenbecken mitbrachten. Das Anlegen von Korngruben hing in den 18—19. Jahrhunderten damit zusammen, daß in deren Verbreitungsgebiet das Getreide mit der Sense geerntet und von Tieren ausgetreten wurde. Die Beliebtheit der Korngrube wurde auch von häufigen Kriegen konserviert, deshalb blieb die Grube in den ebeneren Gebieten bis zum Ende des 19. Jahrhunderts die bedeutendste Aufbewahrungsform für Getreide.

Danach beschäftigt sich der Autor mit den Kornspeichergebäuden, die in der Zeit der Getreidekonjunktur des 18—19. Jahrhunderts entstanden und Verbreitung fanden. Das Erscheinen des *schoberförmigen Getreidespeichers* in den mittleren und südlichen Teilen des Karpatenbeckens hing mit dem wirtschaftlichen Aufschwung, der der Einführung des Hochwasserschutzes folgte, und mit dem Mangel an festem Baumaterial zusammen. Der *Kornspeicher auf Kufen* fand in erster Linie bei den südslawischen Volksgruppen Ungarns Verbreitung. Das Gebäude war ursprünglich eine Schäferhütte und wurde später, als die

Volksgruppen seßhaft wurden und der Ackerbau einen Aufschwung erfuhr, zum Speichergebäude für Getreide. In den übrigen Teilen des Sprachgebietes verbreiteten sich zur Zeit der Getreidekonjunktur des 19. Jahrhunderts die *Kornspeicher mit Balkengerüst*, die man in Fächer teilte und in denen ausschließlich Getreide gelagert wurde. Schließlich faßt der Autor die *Mehrzweckspeicher* zusammen. Nach dem Überblicken der europäischen Kornspeichergebäude stellt er fest, daß die westungarischen Kornspeicher mit den alpinen und die ostungarischen Kornspeicher mit den russischen und ukrainischen Kornspeichern eine enge Verwandtschaft zeigen. Die Kornspeicher beider Gruppen waren in erster Linie Zubehör der autarken Bauernwirtschaften und dienten in diesen Gebieten jahrhundertlang zur Aufbewahrung verschiedener Nahrungsmittel.

In der *Zusammenfassung* stellt der Autor fest, daß sich *zwei historische Schichten* der Kornspeicher, die in den ungarischen Bauerwirtschaften verwendet wurden, unterscheiden lassen. Die für die *feudalistische Periode* kennzeichnende Aufbewahrungsform ist die Korngrube, die gezimmerte Truhe, der Getreidekorb und der Mehrzweckspeicher. An diese schlossen sich noch die Gefäße geringerer Bedeutung an. *Die Aufbewahrungsformen der zur Warenproduktion übergetretenen Bauernwirtschaften bilden die andere historische Schicht*; von diesen Formen können der schoberförmige Kornspeicher, der Kornspeicher auf Kufen, der Kornspeicher mit Balkengerüst, ferner der eingebaute Getreidespeicher mit Fächern als Ergebnis einer inneren Entwicklung, als Innovation betrachtet werden. Zwischen den verschiedenen Gefäßen und Gebäuden läßt sich hinsichtlich ihrer Verwendung räumlich und zeitlich keine scharfe Trennungslinie ziehen, ihre Verwendung wird auch von sozialen Faktoren beeinflußt.

Verzeichnis der Abbildungen

1. Strohgefäß für Getreide. Kőszeg
2. Speichergefäß aus Stroh, mit Deckel. Kőszeg
3. Strohgefäß für Getreide. Felsőszőlők
4. Speichergefäß aus Stroh, *kópic*. Sótöny
5. Speichergefäß aus Stroh, *kópic*. Sárvár
6. Speichergefäß aus Stroh, *bucsér*. Oroszi
7. Großes Strohgefäß für Getreide. Jászkisér
8. Aus Stroh geflochtenes Gefäß für Getreide. Jászkisér
9. Ausgehöhlter Baumstamm für Getreide
10. Getreidegefäß, *buduc*. Kémes
11. Getreidegefäß, *putton*. Sósvertike
12. Getreidekorb, *kas*. Máriaújfalu
13. Getreidekorb, *kas*. Szakadát
14. Getreidekorb, *kas*. Felsődetrehem
15. Gelehmtes Getreidegefäß, *kas*. Szakmár
16. Getreidekorb, *kas*. Makkosjánosi
17. Getreidekorb mit mehreren Fächern, *kas*. Kovászna
18. Einfüllen des Getreides in den *kas*. Márok
19. Weinfässer für Getreide. Füzérkajata
20. Weinflaß für Getreide und Getreidetruhe. Tihany
21. Gezimmerte Getreidetruhe. Komitat Somogy
22. Große gezimmerte Getreidetruhe. Orfű
23. Getreidetruhe. Tótkomlós
24. Gezimmerte Getreidetruhe. Tiszaigar
25. Getreidetruhe. Székelyvarság
26. Getreidetruhe in der Kammer. Cserkút
27. Gezimmerte Getreidetruhe in der Diele. Kocsord
28. Getreidetruhe, *hombár*. Mezősas
29. Getreidetruhe in der Diele. Komitat Szatmár
30. Große Getreidetruhe in der Diele. Hajdúsámson
31. Getreidetrühen verschiedener Größe in der Diele des Hauses. Méra
32. Verschiedene Getreidegefäße auf dem Dachboden des Hauses. Inaktelke
33. Große eingebaute Getreidetruhe mit Riegelschloß. Káld
34. Weichholztruhe. Bős
35. Weichholztruhe, *feslag*. Katafa
36. Großer eingebauter Getreidespeicher mit Fächern, *hombár*. Jászkisér
37. Getreidespeicher mit Fächern in der Kammer. Szentgál
38. Getreidesäcke in der Kammer. Dunapataj

39. Querschnitt einer birnenförmigen Korngrube. Monor
40. Formvarianten der Korngruben im ungarischen Sprachgebiet
41. Querschnitt und Maße einer großen Korngrube. Orosháza
42. Querschnitt und Maße einer eckigen Korngrube. Orosháza
43. Bedeckungsformen bei Korngruben im ungarischen Sprachgebiet
44. Korngrube vor dem Wohnhaus. Szentpéterszeg
45. Abschlußtür einer Korngrube. Hajdúszovát
46. Freigelegte Öffnung einer Korngrube. Szentpéterszeg
47. Rekonstruktion eines schoberförmigen Getreidespeichers. Orosháza
48. Schoberförmige Getreidespeicher auf dem Hof des Hauses. Szegvár
49. Schoberförmige Getreidespeicher. Nagyiván
50. Mit einem Dach versehener schoberförmiger Getreidespeicher. Szegvár
51. Schoberförmiger Kornspeicher. Szegvár
52. Gelehnter, schoberförmiger Kornspeicher, *búzás szuszék*. Karcag
53. Schoberförmige Kornspeicher auf dem Hof. Karcag
54. Lehmspeicher mit Treppe. Kiskunfélegyháza
55. Kufen eines Kornspeichers. Dunaszekcső
56. Aus Ruten gefertigter Kornspeicher auf Kufen. Mohács
57. Aus Ruten gefertigter Kornspeicher auf Kufen, Querschnitt. Mohács
58. Aus Ruten gefertigter Kornspeicher auf Kufen, Grundriß. Mohács
59. Gelehnter Kornspeicher auf Kufen, Dunafalva
60. Kornspeicher auf Kufen, mit Schilfdach. Hercegszántó
61. Großer, aus Ruten gefertigter Kornspeicher auf Kufen. Dunafalva
62. Innen gelehnter Kornspeicher auf Kufen. Dunafalva
63. Kornspeicher auf Kufen, mit zwei Fächern. Mohács
64. Kornspeicher auf Kufen, mit geschnitzter Giebelverzierung. Mohács
65. Aus Ruten gefertigter Kornspeicher auf Kufen. Hercegszántó
66. Kornspeicher auf Kufen, neben dem Haus. Hercegszántó
67. Aus Brettern gefertigter Kornspeicher auf Kufen, Grundriß. Mohács
68. Kornspeicher auf Kufen, mit geschnitzter Dielensäule. Mohács
69. Aus Brettern gefertigter Kornspeicher auf Kufen. Mohács
70. Mit Schnitzereien und Bemalung verzierter Kornspeicher auf Kufen. Mohács
71. Aus Brettern gefertigter Kornspeicher auf Kufen. Dunafalva
72. Kleiner Kornspeicher auf Kufen. Dunafalva
73. Gelehnter Kornspeicher auf Kufen, *fruchtcarb*. Somberek
74. Zwei geflochtene Kornspeicher auf Kufen. Hercegszántó
75. Kornspeicher auf Kufen, auf dem Hof. Apátfalva
76. Als Hühnerstall umgebauter Kornspeicher auf Kufen. Hercegszántó
77. Innere Konstruktion eines Kornspeichers mit Balkengerüst. Németi
78. Das Bedachen eines Kornspeichers mit Stroh. Németi
79. Mit Ziegeln erweiterter Kornspeicher. Alsószentmárton
80. Länglicher Kornspeicher mit Balkengerüst. Szemely
81. Grundriß eines Kornspeichers mit Balkengerüst. Szemely
82. Kornspeicher mit Diele. Szalánta
83. Kornspeicher mit Balkengerüst, mit mehreren Fächern. Kökény
84. Kornspeicher mit Diele. Kásád
85. Kornspeicher mit Leistendiele. Somberek
86. Neuerer, aus Brettern gefertigter Kornspeicher. Belvárdgyula
87. Mit Schnitzereien verzierter Getreidespeicher mit Diele. Szebény
88. Getreidespeicher mit reich verzierter Diele. Kórógy

89. Geflochtener Getreidespeicher mit Balkengerüst. Magyarbánhegyes
90. Gelehmter Getreidespeicher mit Balkengerüst. Doboz
91. Gelehmter und gekalkter Kornspeicher. Doboz
92. Erhöhter Kornspeicher mit Rutenwänden. Apátfalva
93. Gelehmter Kornspeicher. Magyarbánhegyes
94. Aus Ruten geflochtener Kornspeicher mit Balkengerüst. Torontáltorda
95. Aus Brettern gefertigter Kornspeicher. Magyarcsanád
96. Über einen Hühnerstall gebauter Kornspeicher. Tótkomlós
97. Mit Maisscheune und Hühnerstall zusammengebauter Kornspeicher. Hertelendyfalva
98. Getreidekammer aus Lehm. Bárna
99. Getreidekammer. Túrricse
100. Getreidekammer, *kamora*. Túrricse
101. Getreidekammer, *kamora*. Méhtelek
102. Großer Getreidespeicher aus Brettern. Fülesd
103. Mehrzweckspeicher, *kástu*. Szalafő
104. Kornspeicher mit verziertem Giebel. Őrség
105. Doppelstöckiger Kornspeicher. Milej
106. Zeichnung eines Blockbauspeichers. Őrség
107. Doppelstöckiger Kornspeicher mit Schindeldach. Barabásszeg
108. Doppelstöckiger Kornspeicher neben dem Wohnhaus. Vízlendva
109. Zeichnung eines doppelstöckigen Kornspeichers. Kustánszeg
110. Mehrzweckspeicher mit Diele. Aranyosegerbegy
111. Getreidekammer. Nagybégény
112. Kornspeicher mit Diele. Visa

Verzeichnis der Karten

1. Ausgehöhlter Baumstamm für Getreide gegen Ende des 19. Jahrhunderts
2. Getreidekorb gegen Ende des 19. Jahrhunderts
3. Weinfäß für Getreide und dessen Namen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts
4. Typen der Getreidetruhe zur Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert
5. Namen der Getreidetruhe zur Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert
6. Eingebauter Getreidespeicher mit Fächern in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts
7. Getreidesack in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts
8. Getreidespeicherung auf dem Dachboden des Hauses in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts
9. Typen der Getreidegrube im 19. und 20. Jahrhundert
10. Schoberförmiger Getreidespeicher in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts
11. Getreidespeicher auf Kufen gegen Ende des 19. Jahrhunderts
12. Gebäude zur Getreidespeicherung gegen Ende des 19. Jahrhunderts

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója
A szerkesztésért felelős: Tárnok Irén · Műszaki szerkesztő: Marton Andor
A borító- és a kötésterv Keller Marcella munkája
Terjedelem: 28,95 (A/5) ív · AK 1993 k 8486
84.11126 Akadémiai Kiadó és Nyomda · Felelős vezető: Hazai György

Megjelent az Akadémiai Kiadónál

Paládi-Kovács Attila

**A MAGYAR PARASZTSÁG
RÉTGAZDÁLKODÁSA**

541 oldal · 159 kép, 41 térkép
17×25 cm · Kötve 137,— Ft

Takács Lajos

IRTÁSGAZDÁLKODÁSUNK EMLÉKEI

Irtásföldek, irtásmódok

418 oldal · 45 kép, 4 térkép
17×25 cm · Kötve 109,— Ft

K. Csilléry Klára

**A MAGYAR NÉPI LAKÁSKULTÚRA
KIALAKULÁSÁNAK KEZDETEI**

390 oldal · 207 kép, 3 térkép
17×25 cm · Kötve 163,— Ft

Akadémiai Kiadó
Budapest

Ára: 84,— Ft

ISBN 963 05 3227 1